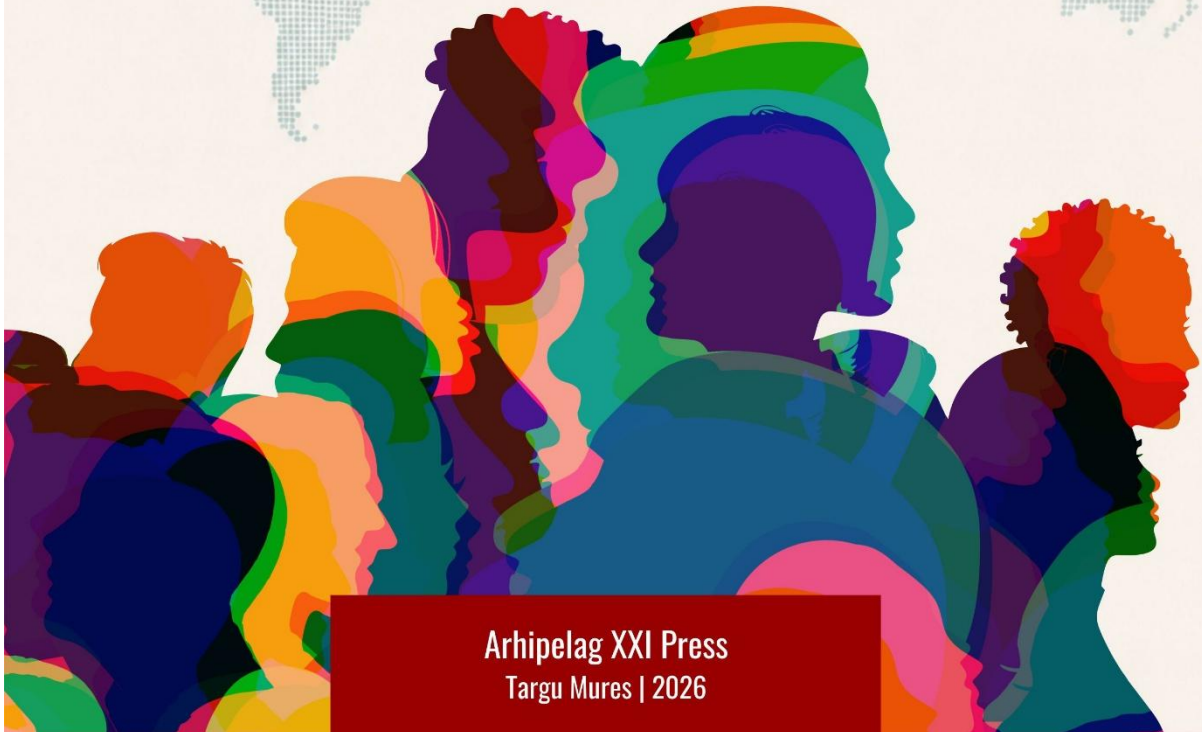

Iulian Boldea
Cornel Sigmirean
(Editors)

Beyond Borders. Redefining Identity Through Global Dialogue

HISTORY,
POLITICAL SCIENCES,
INTERNATIONAL RELATIONS

Arhipelag XXI Press
Targu Mures | 2026

Date: 16 May 2026

Location: "DIMITRIE CANTEMIR" University, Tîrgu Mureş

BEYOND BORDERS. REDEFINING IDENTITY THROUGH GLOBAL DIALOGUE

Section: History, Political Sciences, International Relations

ISBN: 978-606-93691-1-1

Edited by: The Alpha Institute for Multicultural Studies

Moldovei Street, 8 540522, Tîrgu Mureş, România

Tel./fax: +40-744-511546

Published by: Arhipelag XXI Press, Tîrgu Mureş, 2026

Tîrgu Mureş, România Email: tehnoredactare.gidni@gmail.com

CONTENTS

THE EDUCATIONAL ETHOS OF THE TRANSYLVANIAN ELITE IN THE 19TH CENTURY	6
Cornel Sigmirean.....	6
Prof., PhD, UMFST „G. E. Palade” of Târgu Mureş.....	6
MANDATORY BROTHERHOOD: THE SOVIET UNION IN THE MIRROR OF BACĂU PRESS AT THE END OF THE 1940’S.....	12
Florentin Botezatu	12
Prof., PhD, „UMFST „G. E. Palade” of Târgu Mureş	12
SETTLEMENTS AND RESIDENCES IN MESOLITHIC IN ASIA; ARCHITECTURE	25
Ioana-Iulia Olaru.....	25
Prof., PhD, „G. Enescu” National University of Arts, Iaşi	25
ABANDONING THE PRETENSE: THE RETURN TO REALPOLITIK AND THE NEW GREAT-POWER PARTITION OF THE WORLD	31
Arthur Mihăilă.....	31
Lecturer, PhD, “Babeş-Bolyai” University of Cluj-Napoca	31
THE ROLE OF MOTIVATION AND PERSEVERANCE IN THE CONSOLIDATION OF ANCIENT ROME’S MILITARY STRUCTURES	39
Fábián István	39
Lecturer, PhD, UMFST „G. E. Palade” of Târgu Mureş.....	39
Monica Marinela Şugo	39
Independent Researcher, UMFST „G. E. Palade” of Târgu Mureş.....	39
CONSIDERATIONS REGARDING THE POLITICAL ORGANISATION OF THE FIRST AVAR KHAGANATE	45
Ştefan Lifa	45
Lecturer, PhD, West University of Timişoara	45
Alexandru Fodor.....	45
PhD Student, West University of Timişoara.....	45
AFTER THE GREAT WAR: MIHAIL VĂGĂONESCU’S JOURNAL (1925).....	54
Narcis-Mihai Martiniuc	54
Scientific Researcher, PhD, Romanian Academy’s Institute for Social Sciences and Humanities “Gheorghe Şincai” Târgu Mureş	54
THE PRESS AND ROMANIAN ELITES IN EASTERN TRANSYLVANIA (1918–1938): BETWEEN IDENTITY DISCOURSE AND IDEOLOGICAL TRANSFORMATIONS.....	65
Tatiana Scurtu	65

Scientific Researcher, PhD, Romanian Academy's Institute for Social Sciences and Humanities "Gheorghe Șincai" Târgu Mureș	65
A PAGE FROM THE 'LESSER-KNOWN WAR MEMOIRS LITERATURE' OF THE FIRST WORLD WAR: THE CASE OF IOAN F. BURICESCU"	74
Ferencz Iozsef Truța	74
Scientific Researcher, PhD, Romanian Academy's Institute for Social Sciences and Humanities "Gheorghe Șincai" Târgu Mureș	74
NICOLAE CEAUSESCU'S VISIT TO TUNISIA (APRIL 17-19, 1975)	83
Bogdan Iulian Ranteș	83
Independent Researcher, PhD	83
SERGEI RACHMANINOFF. BIOGRAPHY AND MUSIC	90
Marius Boldea	90
PhD, National University of Music Bucharest	90
MIGRATION FROM MARAMUREȘ AND NATIONAL IDENTITY IN DIASPORA: THE CASE OF LONDON (1990–2021).....	95
Maria Colibaba	95
PhD, "Valahia" University of Târgoviște.....	95
THE LUNCII DISTRICT BETWEEN TERRITORIAL DELIMITATION AND CONFESSIONAL ORGANIZATION: METHODOLOGICAL PREMISES FOR THE STUDY OF A HISTORICAL MICROREGION	102
Gabriela Antonovici.....	102
PhD, University of Oradea.....	102
ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EDUCATION – ETHICAL ASPECTS	110
Ștefan Colbu	110
PhD, "Mihai Eminescu" Central University Library of Iași.....	110
THE WOODEN FUNERARY PILLAR: FROM TOTEM TO INDIGENOUS ORNAMENTATION	119
Alexandru-Gheorghe Matei	119
PhD, "1 December 1918" University of Alba Iulia.....	119
"CONSIDERATIONS ON HISTORICAL AND DEMOGRAPHIC EVOLUTION OF THE JEWISH MINORITY IN THE SOUTHERN PART OF BUCOVINA (1775 - 2021)"	124
Tiberiu-Constantin Ambrosie	124
PhD Student, "Ștefan cel Mare" University of Suceava	124
CONFESSIONAL AND ARTISTIC IDENTITY: LITURGICAL FURNISHINGS IN THE CHURCHES OF MIGRANT COMMUNITIES (LANDLERS AND GREEKS) OF SIBIU IN THE 18TH CENTURY	134
Andrea Gyórfy.....	134
PhD Student, "1 December 1918" University of Alba Iulia	134

ASPECTS REGARDING THE MEDIEVAL NOBLE FAMILIES FROM BIHOR. THE CASE OF THE NOBLES OF CHANAD	144
Traian Ostahie	144
PhD Student, University of Oradea	144
A HISTORICAL OVERVIEW OF ALBANIAN CINEMATOGRAPHY DURING THE COMMUNIST REGIME	152
Kujtim Zeka	152
PhD Candidate, Armed Forces Academy, Tirana Albania	152

THE EDUCATIONAL ETHOS OF THE TRANSYLVANIAN ELITE IN THE 19TH CENTURY

Cornel Sigmirean

Prof., PhD, UMFST „G. E. Palade” of Târgu Mureș

Abstract: *In Central Europe, including in the case of the Romanians, national affirmation was based primarily on education and culture rather than on economic or political power. In this process, meritocracy began to replace the old aristocratic order, and education became the main means of social mobility and collective progress. In the Habsburg Empire, especially following the reforms of Emperor Joseph II, Romanians gained broader access to education. Thousands of young Romanians studied in high schools, academies, and universities in Cluj, Blaj, Oradea, Vienna, and Pest, forming the Romanian intellectual elite. This elite played a decisive role in the Revolution of 1848 and in the political and cultural representation of Romanians. At the same time, priests made a significant contribution to spreading modern values in rural areas by promoting education, hygiene, social discipline, new technologies, and national consciousness. ASTRA was the central institution of the Romanian national project in Transylvania, coordinating the cultural emancipation of the Romanian people. Its main objectives were to support higher education in the Romanian language and to cultivate an educated elite through scholarships. An important initiative was the establishment of a Romanian academy of law, considered essential for cultural and political progress; however, the lack of government support and sufficient funding prevented its realization. One of ASTRA's most important achievements was its scholarship program and cultural foundations. Between 1861 and 1911, ASTRA supported hundreds of pupils and students, contributing to the training of professionals in various fields. In conclusion, ASTRA functioned as a true "Ministry of Culture" for the Romanians of Transylvania, strengthening national identity through culture, education, and civic values.*

Keywords: nation, education, culture, ASTRA, nation-building

La sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea s-au născut națiunile moderne al Europei, un fenomen care a dus la naționalizarea actului cultural. Cu toate că majoritatea gânditorilor din secolul al XIX-lea au continuat să accepte viziunea iluministă a ideii de progres, însă de acum spațiul și timpul devin tot mai istoricizate, romantismul acordând prioritate emoțiilor, fiecare popor, fiecare națiune, definite după Herder drept comunități de limbă, își dezvoltă propria personalitate și cultură¹; limba, școala, cultura pivotează în jurul ideii de națiune, naționalismul devenind principala forță de mobilizare politică. Națiunea modernă la popoarele Europei Centrale - cehi, slovaci, sloveni, croați, unguri, români, polonezi, sârbi - s-a creat sub semnul etosului cultural, al naționalismului cultural². Istoricul și criticul literar Virgil Nemoianu într-un studiu publicat la începutul anilor '90 a pus nașterea Europei Centrale moderne sub semnul etosului instruirii și al culturii, spre deosebire de societatea modernă vest-europeană, creată sub semnul etosului protestant al muncii. Dar, atât în Vest cât și în Est, educația, școala și cultura au reprezentat atât pentru un individ cât și pentru o națiune șansa ocupării unui loc privilegiat în societatea meritocratică a secolului al XIX-lea. Dacă vechea societate a fost sute de ani organizată pe principii opuse meritocrației, oamenii moștenind poziția în societate în virtutea unor principii consacrate în secole de istorie, începând cu secolul al XIX-lea lucrurile se schimbă. Secolul al XIX-lea a stat

¹ Vezi Eric Storm, *Naționalismul o istorie globală*, Iași, Polirom, 2025, p.70.

² Cătălin Turliuc, „Naționalismul cultural românesc. Ipoteze ale unui parcurs în modernitate”, în vol. *Asociaționism și cultural în secolele XIX-XX*, pp.79-94.

sub semnul trecerii de la vechea societate a ordinelor, dominată de valorile aristocratice și ierarhii dictate de mărimea proprietăților, la o societate mai fluidă, guvernată de valori burgheze. În literatura de specialitate se vorbește despre meritocrație ca rezultat al celor patru revoluții care au consacrat ordinea lumii moderne: Revoluția franceză, cu principiul „carierii deschise talentelor”; Revoluția Americană, cu ideea de libertate și fericire nelimitată, fără constrângeri, Revoluția industrială, cu descătușarea tuturor resurselor; și Revoluția liberală din secolul al XIX-lea, care a introdus ideea de competiție, o competiție a valorilor, a dus la creșterea numărului de universități și de studenți în întreaga Europă. În Franța în 1830 se înregistrau 7.400 de studenți, în Spania 9.867 la 1826, în Rusia între 1836 și 1847 a avut loc o dublare a numărului de studenți, de la 2000 la 4000. În Monarhia habsburgică erau 810 studenți maghiari în 1851; nu știm câți erau etnici maghiari.

Ideea ascensiunii prin educație și cultură inițiată de Viena era tot mai mult asumată de elitele românești din secolul al XIX-lea. Sute de tineri aflați la studii în colegiile și universitățile din Imperiu au prefigurat drumurile ideatice ale regăsirii de sine ca popor. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, peste 2550 de tineri au urmat studii superioare, în colegii sau universități: 639 de români la Liceul Piarist din Cluj, la clasele superioare, de filosofie, drept și medicină, printre ei numărându-se George Lazăr, George Barițiu, Ioan Maiorescu, Vasile Popp, vicepreședinte al Guberniului, președinte al Curiei Regale și președinte al ASTREI, Alexandru Papiu Ilarian, Aron Pumnul, Avram Iancu; peste 318 la Academia de Drept din Oradea³, apoi la Colegiul Catolic din Satu Mare, la Academia Reformată de Drept de la Sighetul Marmăției, la Academia de Drept de la Sibiu și la Liceul Catolic de la Timișoara. Numărul cel mai mare se înregistrează la Blaj, singura instituție de învățământ superior românesc din Transilvania, cu 782 de studenți între anii 1806-1850⁴. Circa 400 de români, mai ales din fostele comitate Ugocea, Maramureș, Sătmăr, Bihor au studiat la Seminarul Greco-Catolic de la Ungvár⁵. Peste 235 au urmat studii în prima jumătate a secolului al XIX-lea la Universitatea din Pesta și la academiile de drept de la Győr, Kecskemét, Papa, Sárospatak, Bratislava, unde a studiat E. Gojdu, la seminariile catolice de la Esztergom, Trnava și Bratislava, la Academia de Minerit și Silvicultură de la Schemnitz/ azi Banská Štiavnica din Slovacia,

Peste 148 de români între anii 1801-1850 au studiat la instituțiile de învățământ superior din Austria, la : Universitatea din Viena între anii 1801-1850 au studiat 81 de români, din care 46 la teologie, 19 la medicină, 13 la drept și 3 la filosofie, Universitatea Tehnică din Viena (15), Institutul de Medicină Veterinară (3), Academia de Arte Frumoase (13), Institutul de Teologie Augustineum din Viena (5), Academia Militară Vienaer Neustadt (20), Academia de Inginerie Militară (7), Universitatea din Lemberg (2), Universitatea din Zagreb (2). Printre ei s-au numărat Moise Nicoară, Constantin Alutan, Ioan Vancea (viitorul mitropolit greco-catolic), Aron Pumnul (profesor), Iosif Hodoș, Al. Papiu Ilarian ș.a. Cu mențiunea că numărul cel mai mare de români se înregistrează la teologie. Dar, biografiile multor preoți ne demonstrează că deși prin tradiție aparțineau „vechiului regim”, preoții, alături de autoritatea statală, au reprezentat agenții modernizării satului. Prin nivelul de cultură, dobândit în institutele teologice din Transilvania sau din Vest, preoții au fost interpreții noului model de

³ Bozoki Alajos, *A nagyvárodi Király Akadémia százados multja 1788-tól 1888-ig*, Budapest, 1889; Varga Júlia, *A nagyvárodi Jogakadémia (1780-1848) és a Püspöki Szeminárium (1741-1848) hallgatósága*, Budapest, 2006.

⁴ Cornel Sigmirean, *Intelectualitatea ecleziastică. Preoții Blajului (1806-1948)*, Târgu-Mureș, Ed. Universității „Petru Maior”, 2007.

⁵ Cornel Sigmirean, Szögi László, „Elevi români la Seminarul Greco-Catolic de la Ungvár/Ujgorod (1778 – 1852)”, în Gabriel Moisa, Florina Ciure, Sorin Șipoș, Ioan Goman (coord.), *Studia interdisciplinaria. In Memoriam Magistri Barbu Ștefănescu*, Oradea - Cluj-Napoca: Editura Muzeului Țării Crișurilor, Academia Română - Centrul de Studii Transilvane, 2023, pp. 341-359.

societate. Elementele modernității, cum ar fi școala, raționalitatea în comportament, mobiliatea socială, noile tehnici agricole, protecția asistată a sănătății, revelațiile culturii au fost sugerate lumii satului prin intermediul preoților. Inclusiv națiunea, ca element al modernității, a găsit în biserică un important sprijin, biserica fiind considerată depozitara tradițiilor revendicate de comunitatea națională.

Dar, reformele din Imperiul Habsburgic, mai ales reformismul iosefin, au creat românilor posibilitatea ca în noua societate modernă, în care s-a produs transferul de putere, de la vechiul model de elită socio-economică la cel socio-intelectual, să facă primii pași spre promovarea unei elite intelectuale. „Mii de tineri – scria George Barițiu – nu numai din clasa burgheziei, ci și dintre feciorii țăranilor, apucaseră de la Iosif al II-lea încoace a trece succesiv prin școlile gimnaziale, mulți și prin cele academice, care își simțeau demnitatea lor de om și de cetățean, prin urmare orice privilegii prerogative aristocratice le erau nesuferite”⁶.

Cu toate că erau reduși ca număr, comparativ cu ungurii și sașii, intelectualii români aveau un sentiment național foarte puternic, fundamentat pe teoria continuității daco-romane. Din rândul românilor trecuți prin sistemul de învățământ din Imperiu habsburgic s-a selectat elita de la 1848, o elită care apoi în era liberalismului a reprezentat națiunea română în Dieta de la Pesta, în Dieta de la Sibiu, sau de la Cluj, în senatul Imperial de la Viena, în funcții importante la Pesta sau Viena, cum a fost Cancelaria Aulică, o elită care în confruntare cu elita maghiară a dezvoltat în epoca dualismului propriile proiecte politice și culturale, foarte bine fundamentate în literatura de specialitate a timpului.

În acest adevărat proiect național de emancipare prin cultura, prin promovarea unei elite cu studii superioare, ASTRA a avut rolul unui „director de proiect”, prin două direcții: 1) asumarea demersurilor începute la mijlocul secolului al XIX-lea pentru crearea pe seama românilor a unui învățământ superior, mai ales a unei academii de drept; 2) crearea de fonduri și fundații pentru susținerea cu burse a tinerilor la studii.

Începând cu 1848, elita românilor transilvăneni a militat pentru dobândirea unei instituții de învățământ superior în limba română. După 1861, acest deziderat a fost preluat de ASTRA. La ședința Comitetului Central al Asociațiunii din 5 aprilie 1876, fostul consilier aulic, Iacob Bologa, a cerut să se recunoască printr-o declarație solemnă necesitatea creării unei academii de drept pe seama românilor, considerând că *Academia română de drepturi are de a servi ca unul din cele mai apte mijloace spre promovarea literaturii române și culturii poporului român*⁷. Propunerea fiind acceptată, s-a constituit o comisie formată din Ilie Măcelariu, Iacob Bologa, Petre Dunca, Zaharia Boiu și Ion Popescu, care a publicat un proiect privind modalitățile de procurare a fondurilor. Proiectul a fost înaintat apoi Adunării generale a ASTREI de la Năsăud, care a considerat problema academiei ca *o chestiune de viață pentru poporul român*. Ca urmare, la 11 mai 1871, ASTRA a adresat un *Apel* către toți românii pentru a susține financiar proiectul semnat de Iacob Bologa și Ioan V. Russu. *Apelul* sublinia: *chestiunea învățământului ca a primului factor de cultură, este o chestiune de viață pentru națiunea română... . E deci timpul suprem de a cugeta cu toată seriozitatea și la institute mai înalte de cultură, între care o Academie de drepturi ne e trebuință în primul rând*⁸.

La chemarea ASTREI au răspuns mulți români. De exemplu, I. Sebeșan din Alba Iulia și-a testamentat întreaga avere pentru fondul Academiei de Drept. S-au organizat baluri, spectacole de teatru, șezători literare, s-au deschis liste cu subscripții. Istoria luptei pentru crearea unei instituții de învățământ superior a românilor din Transilvania a înregistrat una din cele mai emoționante pagini.

⁶ George Barițiu, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, vol. II, Sibiu, 1989, p. 2.

⁷ *Federațiunea*, III, 1870, nr. 30, p. 116.

⁸ Vezi Maria Ploșteanu, „Activitatea lui Iacob Bologa în cadrul Astrei”, în *Cercetări de științe sociale*, Tg. Mureș, 1982, p. 294-296.

Conștientă de dificultățile pe care le presupunea ridicarea academiei doar prin forțe proprii, ASTRA s-a adresat guvernului pentru acordarea unui sprijin de la stat, accentuând că *misiunea civilizatoare a Monarhiei austro-ungare stă în a promova dezvoltarea culturii tuturor popoarelor sale și înainte de toate, în a sprijini pe terenul culturii generale, naționalitățile rămase îndărăt fără vina lor.*

Cererea a rămas fără răspuns, iar fondurile se adunau greu. În anul 1874 erau adunați doar 12 495 de florini, în 1883 Fondul Academiei de Drept era de 20 065 de florini. Suma era prea mică, nu putea reprezenta baza financiară pentru ridicarea unei instituții de învățământ superior. Ca urmare, Comitetul ASTREI a decis să modifice destinația fondului, ridicând edificiul Școlii Superioare de Fete din Sibiu.

Altfel, chiar de la întemeierea ei, ASTRA a inițiat crearea de fonduri pentru burse, *pentru promovarea intereselor culturale ale clasei cărturărești*⁹. S-a început cu un fond de 7 063,40 de florini, pentru ca la 1911, la semicentenar, ASTRA să dispună de 922 985 coroane pentru fondul de burse. Fondul s-a creat din taxele membrilor ASTREI, reprezentând peste 502 590 de coroane. Conform hotărârii luate la adunarea de constituire a ASTREI, 1/5 din fond se capitaliza, iar restul trebuia folosit pentru scopurile fixate prin programele de activitate. O altă sursă pentru acordarea de burse din fondurile ASTREI au constituit-o fundațiile create prin testament de către o serie de persoane care și-au lăsat averea Asociațiunii pentru acordarea de burse: „Marinovici”, Fundația Anonimă „Doboca”, „Dr. E. Bașiotă”, „Ioan „Pascu” din Roșia de Munte, „Galliana”, „S Riureanu”, „Tofăleana”, „Ioan și Zinca Roman”, „Avram Iancu”, „Dr. I. Moga”, „Ioan Petran” (din care se acordau burse studenților de la universitatea Regală “Francisc Iosif” din Cluj) ș.a.

Între anii 1861-1911, ASTRA a acordat 500 de burse pentru studenți, elevi și eleve de gimnaziu și de la școlile de meserii, cărora li s-au adăugat ajutoare pentru școli și elevi, premii, împrumuturi, cărți pentru bibliotecile școlare. Amintesc aici ajutoare pentru Școala din Lăpuș, Școala de Fete din Cluj, Școla de Fetițe din Câmpeni, Școla din Șimleul Silvaniei, Gimnaziul din Blaj, Gimnaziul din Brașov ș.a. Frecvent, a acordat premii pentru „progres în muzică”, pentru „stenografie”, împrumuturi unor tineri aflați la studii, cum a fost cazul studentului medicinist Ludovic Meheș etc.

Dar, ASTRA a acordat burse pentru studenți chiar de la înființare, din anul universitar 1861/1862. Primii beneficiari au fost Ioan Rusu, Mihail Dobo și Ioan Cepeșiu, care au primit fiecare o bursă în valoare de 120 de florini pentru studii la Academia de Drept din Sibiu.

Dacă în primii ani de la fondare, ASTRA a acordat burse în special pentru studenți, începând cu anii '70, în politicile culturale ale ASTREI au devenit prioritare bursele pentru școlile gimnaziale și pentru școlile pedagogice, pentru școlile de meserii, în dorința de a ridica clasa de mijloc, de a susține promovarea românilor în ceea ce însemnau noile profesii, pentru a favoriza industria și comerțul în rândul românilor.

În total, pentru studii superioare, între anii 1861-1911 s-au acordat 101 de burse, din care 41 pentru drept, 6 pentru litere și filosofie, 5 agronomie, 4 studii tehnice, 2 silvicultură, 10 medicină și farmacie, 7 pentru arte, 1 teologie și 23 pentru pedagogie. Printre bursieri s-au numărat studenții: Ioan Guguian, din Zărnești, care a studiat la Academia de Minerit și Silvicultură de la Schemnitz/Selmeczbánya/Banska Štiavnica, Specializarea Silvicultură, în 1883/84, apoi Academia de Silvicultură Mariabrunn (Viena), 1885/86. După încheierea studiilor a trecut în Regat, unde a fost inginer silvic, șef birou de personal, după 1919 inginer inspector silvic în Cluj; Pinteș Ternoveanu din Felfalu, a studiat la Academia de Silvicultură Mariabrunn; Sever Mureșan, din Năsăud, a studiat pictura la Academia de Arte Frumoase din Viena, la Universitatea „Ludwig Maximilian” din München, la Facultatea de Litere și Filosofie, în anii 1880/81, 1881/82, 1882/83, 1883/84, 1884/85, la Universitatea din Praga, la Facultatea

⁹ „Conspect al stipendiilor acordate de „Asociațiunea pentru literatura română cultura poporului român” din anul 1861 până în anul 1911”, în revista *Trasilvania*, 1911, Nr. 4 jubiliar, pp.364-385

de Litere și Filosofie, unde a obținut doctoratul în dr. 1888. După încheierea studiilor, din 1886, a fost profesor de istoria artelor la Școala de Arte Frumoase din Iași; a fost autor de studii în reviste de literatură și artă; Alexandru Liuba, din Maidan, Caraș-Severin, a beneficiat de bursă de la ASTRA, dar și de la familia Mocioni. A studiat la Academia de Belleart din München, în anii 1895/96, 1896/97, 1897/98, 1898/99. Sculptor, a realizat busturi pentru generalului Traian Doda, pentru Alexandru Mociony, Victor Babeș etc. Petru Deheleanu, din Sântandrei, cmt. Bihor, fiu de preot, a studiat Teologia la Sibiu, după care cu bursă Astra a urmat studii la Universitatea „Karl Franzes” din Grac, la Facultatea de Filosofie, între anii 1871-1875; Onoriu Fulea a urmat Politehnica la Viena, în anii 1875/76; Emil Petru Prodan pentru Facultatea de Litere și Filosofie de la Viena; Andrei Bârsanu pentru Litere și Filosofie la Viena și München. A fost profesor la Gimnaziul Ortodox Brașov, din 1886 profesor la Școala Comercială, din 1891-1893 directorul acesteia; între anii 1911–1922 a fost președinte la ASTRA; din 1907 membru al Academiei Române. A deținut și funcția de vicepreședinte. Delegat la Adunarea de la Alba Iulia, a fost ales vicepreședinte al Marelui Sfat Național, vicepreședinte al Consiliu Dirigent Sibiu; deputat PNR, în 1920 senator averescan. A scris numeroase lucrări cu profil didactic, dintre care amintim *Învățămintele din viața mitropolitului Andrei Șaguna*, 1898, *Cincizeci de colinde*, 1892, *Istoria Școalelor Centrale Române Gr.Ort. din Brașov*, 1902. Este autorul poeziei *Pe-al nostru steag e scris Unire*. A murit la București, la 17 aug. 1922; Vasile Sângeorzan pentru Litere și Filozofie la Viena; a avut și bursă grănicerească. Din 1884 a fost profesor la Liceul din Galați; a publicat o gramatică românească pentru germani; Ioan Baiulescu, din Brașov, fiu de protopop, a avut și bursă de la Fundația „Gojdu”. A studiat Universitatea Viena, Facultatea de Drept, în anii 1871-1872, la Universitatea Grac, Facultatea de Drept, în 1872, la Universitatea Tehnică d Grac, Specializarea Inginerie, în 1872, apoi la Universitatea Tehnică Viena. După încheierea studiilor a fost inginer la Brașov, apoi angajat al Societății „Rheinische Eisenbachn” din Prusia. A trecut în România unde a fost colaboratorul lui Anghel Saligni la proiectarea Podului de la Cernavodă; a fost și profesor la Școala Națională de Poduri și Șosele din București. Menționăm că unele personalități ale culturii și științei românești s-au bucurat de bursele ASTREI în calitate de elevi, cum a fost cazul lui Iuliu Hașeganu de la Gimnaziul din Blaj, a lui Ioan Maxim, care a urmat mai târziu ingineria la Budapesta; Nicolau Caleferiu, medic, doctor în medicină, cu studii la Viena și Graz; Emil Viciu, profesor la Blaj, cu studii de teologie la Budapesta și la Facultatea de Matematică și Științe Naturale de la Cluj, Aurel Isac, avocat la Cluj, Gheorghe Bogdan-Duică, Elie Dăianu, Victor Babeș, Ioan Lupaș, Octavian Goga, Aron Cotruș ș.a.

Sigur, față de alte fundații, cum au fost cele 43 de fundații blăjene, sau fondurile grănicerești de la Năsăud, fundațiile de la Sibiu, dar mai ales față de Fundația Gojdu care a susținut la studii circa 1 500 de români, ASTRA a avut contribuții mai mici la nivelul bursei universitare. Dar ASTRA a fost ministerul care a dat coerență proiectului național de emancipare prin educație și cultură, pentru crearea unor elite intelectuale, o adevărată prioritate națională la români în secolul cel lung.

Aurel C. Popovici, student la Graz, în 1892, adresându-se colegilor de generație, îi îndemna : *Citiți, pregătiți-vă! Nouă ni s-a înstrăinat clasa aristocratică. Voi trebuie să o înlocuiți. Progresul unui neam depinde de calitatea aristocrației sale. Cu cât vom dispune de mai mulți bărbați talentați, pregătiți și activi, cu atât nația noastră va putea progresa mai repede și mai real. Aristocrates sau cea mai bună putere, aceasta e determinantă, mulțimea e cheagul, cimentul...*¹⁰.

Din această perspectivă, putem spune că ASTRA a fost creatoarea națiunii prin cultură, prin cultivarea istoriei, a valorilor naționale, prin educarea poporului, prin crearea culturii

¹⁰ Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol.I, Prefața ediției îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Editura Dacia, Cluj Napoca, 1994, p. 68.

civice la români. O întreagă pleiadă de intelectuali au implinit idealul cultural al ASTREI, contribuind la înnobilarea prin cultură a poporului român, sigur, în măsura în care considerăm aristocrația drept un model social pentru clasa celor instruiți. Pasiviști, activiști sau moderați, indiferent de orientarea politică, elitele românești s-au legitimat național prin implicarea în activitatea ASTREI, cum au fost Gheorghe Șerb sau Iosif Gall, care s-au numărat printre cei mai mari contribuabili la fondurile Asociațiunii.

MANDATORY BROTHERHOOD: THE SOVIET UNION IN THE MIRROR OF BACĂU PRESS AT THE END OF THE 1940'S

Florentin Botezatu
Prof., PhD, „UMFST „G. E. Palade” of Târgu Mureș

Abstract: 1940s, a period of profound political and social transformation in Romania. The analysis focuses on the newspaper *Luptătorul*, which became the main instrument for disseminating pro-Soviet propaganda. The research identifies key categories of propaganda promoted through its pages: the narrative of Romanian-Soviet “brotherhood,” the glorification of Stalin and the Soviet model, the myth of “fraternal aid,” and cultural initiatives such as ARLUS activities aimed at shaping public perception. Drawing on archival sources and press materials, the article demonstrates that these messages were not expressions of genuine enthusiasm but strategic tools to legitimize the new communist regime and neutralize opposition.

Keywords : local press, propaganda, ARLUS activities, Stalin cult, Bacău, Soviet Union.

Perioada de la finalul anilor `40 marchează una dintre cele mai profunde transformări politice și sociale din istoria României. Ieșită din cel de-al Doilea Război Mondial cu un teritoriu devastat și o societate fragmentată, țara intră sub influența directă a Uniunii Sovietice, puterea care își impune nu doar prezența militară, ci și modelul ideologic. În acest interval, regimul comunist se consolidează treptat, iar discursul public este reconfigurat pentru a reflecta noua realitate politică. Termeni precum „frăție”, „solidaritate” și „prietenie” devin elemente centrale ale propagandei, menite să legitimizeze alianța cu URSS și să construiască imaginea acesteia ca garant al libertății și progresului. Această strategie poate fi interpretată prin prisma teoriei hegemoniei culturale formulate de Antonio Gramsci, potrivit căreia „statul este întregul complex de activități practice și teoretice prin care clasa conducătoare nu doar își justifică și menține dominația, ci reușește să obțină consimțământul celor asupra cărora guvernează”.¹ În acest sens, propaganda pro-sovietică din presa băcăuană nu reprezenta doar un instrument coercitiv, ci un mecanism de construire a consensului cultural, menit să transforme percepțiile colective și să impună acceptarea regimului.

În paralel, mecanismele de control ideologic se extind asupra tuturor formelor de comunicare, iar presa devine instrumentul principal de transmitere a mesajelor oficiale. Prin intermediul limbajului elogios, Uniunea Sovietică este prezentată drept model de dezvoltare economică, culturală și socială, un reper pe care România trebuie să îl urmeze. Această retorică nu se limitează la simple declarații politice, ci pătrunde în toate sferele vieții publice, de la educație la cultură, creând un cadru narativ în care URSS apare ca „eliberator” și „protector”. Mesajul ideologic era parte a unei strategii coerente de propagandă, menit să transforme percepția publică și să consolideze loialitatea față de noul regim.

Un element central al discursului era mitul eliberatorului: Uniunea Sovietică era descrisă ca forța care a salvat România de fascism și a deschis drumul către „o lume nouă”, bazată pe egalitate și justiție socială. În paralel, se contura imaginea modelului sovietic, prezentat ca exemplu de dezvoltare economică și culturală, pe care România trebuia să îl urmeze. Discursul insista asupra prieteniei dintre cele două popoare, sugerând că această relație nu era doar politică, ci și naturală, fundamentată pe valori comune. Articolele erau impregnate de un ton elogios, evitând orice nuanță critică și transformând URSS într-un reper absolut.

¹ Dillon Causby, *The Concept of Hegemony*, disponibil la <https://www.gramscibooks.com/fundamentals/hegemony/>, accesat în 6 I 2026.

Temele dominante includeau pacea mondială sub conducerea sovietică, superioritatea sistemului socialist și recunoștința față de Stalin, toate integrate într-un limbaj care combina patosul revoluționar cu promisiunea unui viitor luminos. De asemenea, erau denigrate sistemele occidentale, considerate capitaliste, decadente sau corupte, în comparație cu cel sovietic, prezentat drept modelul inevitabil al viitorului, simbol al progresului și al superiorității sociale.

Deși narațiunea pro-sovietică din presa locală părea să exprime entuziasm și recunoștință, în realitate aceste articole aveau un scop pragmatic: să inducă o imagine favorabilă ocupantului și să demonstreze loialitatea față de noul regim. În spatele cadrului narativ despre relația dintre cele două popoare, realitatea din teritoriu era marcată de abuzuri, confiscări și presiuni exercitate asupra populației. Astfel, discursul mediatic nu reflecta o relație autentică, ci o strategie de supraviețuire politică și socială într-un context dominat de constrângere și control ideologic. În astfel de momente de ruptură istorică, dispariția vechilor structuri politice și dificultatea apariției celor noi generează o stare de incertitudine și tensiune socială. Gramsci, gânditorul italian cu viziuni marxiste, descria astfel tranzițiile politice: „Criza constă tocmai în faptul că vechiul moare și noul nu se poate naște”.² Această observație se potrivește perfect României postbelice, unde propaganda pro-sovietică încerca să umple vidul ideologic creat de prăbușirea ordinii vechi.

Studiul de față, realizat în cadrul cercetării pentru teza de doctorat, își propune să analizeze modul în care presa locală din județul Bacău a reflectat influența sovietică în perioada 1945–1955, într-un context marcat de transformări politice și sociale fundamentale.

Orașul a fost un nod strategic în Moldova, cu o viață economică și culturală semnificativă, dar și cu o structură demografică mixtă, unde propaganda comunistă a întâlnit atât zone de receptivitate, cât și forme de rezistență. Ipoteza cercetării pornește de la premisa că discursul pro-sovietic din presa locală nu a reflectat o adeziune autentică, ci a constituit un instrument de legitimare a regimului și de neutralizare a opoziției. Obiectivele lucrării vizează identificarea temelor dominante ale propagandei, analiza mecanismelor de manipulare ideologică și evaluarea impactului asupra comunităților locale, în special asupra grupurilor tradițional reticente față de comunism.

Legătura dintre propaganda pro-sovietică și realitatea locală devine evidentă dacă privim începuturile ocupației sovietice în Bacău. Rușii a intrat în Bacău, chiar în ziua de 23 august 1944. „Apropierea Armatei Roșii spre oraș a creat un context favorabil pentru afirmarea activiștilor, care au beneficiat de dezorganizarea administrației locale și de vidul de autoritate generat de retragerea trupelor române, concentrată pe chestiuni de evacuare a patrimoniului și arhivei din calea invadatorilor de la Răsărit, începând cu 22 august.”³

Primele forme omagiale la adresa ocupantului sovietic pot fi identificate în procesele verbale ale celulelor de partid, înființate ad-hoc în preajma ocupării orașului de către trupele ruse. Majoritatea acestor manifestări erau artificiale, inspirate din presa națională de partid, în special din ziarul *Scânteia*. Cum acest organ central era dominat de propagandă, este lesne de înțeles că asemenea gesturi reflectau mai degrabă oportunismul local decât un entuziasm autentic. De remarcat că, în tot acest timp, instituțiile principale ale orașului erau ocupate de sovietici, care schimbau după bunul plac funcționarii sau rechiziționau produse alimentare și textile fără a oferi vreun fel de compensație. Orașul era supus rechizițiilor arbitrare impuse de trupele sovietice ; cu toate acestea, în paralel, se înălțau elogiile și declarații de loialitate, menite să proiecteze ideea unei cooperări stabile. „Referințele la „înfloritoarea democrație din URSS” și vitejia Armatei Roșii aveau ca scop diminuarea furiei ocupantului și mai puțin adaptarea

² Gilbert Archar, *Morbid Symptoms, What did Gramsci real mean?*, in „Notebooks : The Jurnal for studies on power”, University of London, 2021. p.385.

³ Apud Florentin Botezatu, *Drumul spre socialism. Aspecte privitoare la activitatea P.C.R. Bacău (1944-1945)*, în „Dava. Revistă de istorie și patrimoniu cultural”, Nr.1/2025, p. 130, disponibil la <https://revistadava.ro/wp-content/uploads/2025/12/09.-Florentin-BOTEZATU-THE-ROAD-TO-SOCIALISM.-ASPECTS-REGARDING-THE-ACTIVITY-OF-THE-BACAU-COMMUNIST-PARTY-1944-1945.pdf>, accesat în 24 XII 2025.

politică a oamenilor acelor vremuri.”⁴ Merită evidențiată o afirmație precum: „Rusia văzând situația grea prin care trece România, ne ajută. Exemplu: cele 1000 de vagoane porumb, bumbac”⁵ afirmație care, în realitate, se înscrisa în registrul propagandistic și al zvonisticii epocii, menită să inducă populației convingerea că Uniunea Sovietică sprijină economic statul român. Este relevantă și declarația secretarului celulei de poliție, Condurache, care într-un proces-verbal, „arată tratamentul omenos în Rusia sovietică față de prizonierii români, având o îngrijire ireproșabilă”⁶ O concluzie esențială a fost remarcată de Miclescu, care este de părere că „trebuie acordat tot interesul și arătat că aceștia sunt salvatorii noștri și avem datoria de a ne purta cât se poate de amabil cu ei”.⁷ Aceste exemple ilustrează strategia prin care propaganda locală a încercat să construiască imaginea Uniunii Sovietice ca aliat salvator, apelând la zvonuri și la declarații menite să inducă recunoștință și loialitate. În realitate, asemenea afirmații nu reflectau o percepție autentică, ci o strategie de adaptare la contextul politic dominat de constrângere și control ideologic. Dacă în 1944 și 1945 propaganda pro-sovietică se manifesta prin reuniuni de partid, conferințe și acțiuni culturale, începând cu 1946 presa locală devine principalul canal de transmitere a mesajelor ideologice, asumându-și rolul de instrument esențial al propagandei comuniste.

În perioada analizată, principalul ziar de partid local a fost *Luptătorul* (1946–1953), care, începând din 1953, și-a schimbat denumirea în *Steagul roșu*, fiind prezent în peisajul mediatic până în 1974. Publicația și-a adaptat constant mesajele la prioritățile regimului. Astfel, în perioada alegerilor din 1946, ziarul a promovat intens „luptele” împotriva liberalilor și țărăniștilor, susținând grupările comuniste. Anul următor, discursul s-a concentrat pe campania împotriva „reacțiunii” și pe justificarea abdicării regelui, în timp ce 1948 a fost dominat de elogii la adresa sprijinului URSS-ului la Tratatul de Pace și de articole favorabile naționalizării. În 1949, temele centrale au vizat colectivizarea agriculturii, iar începutul anilor ’50 a adus în prim-plan industrializarea și introducerea metodelor sovietice de muncă, prezentate ca soluții pentru reconstrucția economică.

Cotidianul a cunoscut 4 serii distincte : „Seria I, perioada de apariție săptămânală – între 1 mai 1946 și 11 februarie 1948; Seria a II-a – cu apariție cotidiană, între 16 februarie 1948 – 1 ianuarie 1953; Seria a III-a este marcată de schimbarea titlaturii, din „Luptătorul” în „Steagul roșu”. Primul număr cu noua denumire apare la 8 ianuarie 1953, cu 6 ediții pe săptămână, până la 4 mai 1974; Seria a IV-a marchează trecerea la apariția săptămânală, format tabloid (o doime din pagina predecesorului), în 8 pagini plus un supliment de publicitate, cu prima ediție pe 11 mai 1974 și ultima la 16 decembrie 1989”.⁸ Merită evidențiat și apogeul publicației, care se distribuia la nivelul întregului județ, și atingea în 1948 un tiraj de „7500 exemplare în timpul anului, iar în decembrie 8500 foi”.⁹ Având ca scop „lupta împotriva reacțiunii, împotriva speculanților și sabotajilor maniști, brătienști, moșieri expropiați, bancheri care doresc războiul și uneltesc la prăbușirea țării”¹⁰, ziarul *Luptătorul* a fost cea mai eficientă armă propagandistică a comuniștilor băcăuani, prin intermediul căreia s-au desfășurat cu succes campanii ideologice menite să consolideze regimul și să promoveze imaginea Uniunii Sovietice. „Publicația apărea în patru pagini format mare, unde intrau 43.680 de litere; așadar, un total de aproape 175.000 de semne corp 8, culese și așezate în forme de numai trei

⁴ *Ibidem*, p.133, accesat în 24 XII 2025.

⁵ Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bacău, Fond Comitetul Județean al P.M.R. Bacău, Dosar 2/1945, f.141.

⁶ SJAN Bacău, Fond Comitetul Județean al P.M.R. Bacău , Dosar 25/1945, f.64.

⁷ *Ibidem*, f.84.

⁸ Florin Dunăreanu, *Un ziar de cursă lungă*, din 22 decembrie 2015, disponibil la <https://www.desteptarea.ro/un-ziar-de-cursa-lunga/>, accesat la 26 XII 2025.

⁹ SJAN Bacău, Fond Comitetul Județean PMR Bacău, Secția Propagandă și Agitație, dosar 8/1948, f.159.

¹⁰ *Luptătorul*, anul I, nr.1, 1 Mai 1946, p.1.

muncitori zețari-culegători manuali; orice modificare de text de către editor însemna o mică tragedie”.¹¹

Realizat cu hârtie de la fabrica Letea din Bacău, și imprimat la tipografia „Lumina”, ziarul era distribuit prin intermediul filialelor locale ale partidului în tot județul Bacău, apoi și în județul Neamț după 1948. La prima vedere, în primii ani de existență, ziarul se prezenta într-o formă tipografică modestă, cu aspect dezordonat, fonturi inegale și subiecte intercalate, semn al editării în pripă și al lipsei de personal calificat. Aceste imperfecțiuni nu erau însă considerate relevante, întrucât scopul publicației nu era calitatea grafică, ci transmiterea rapidă și eficientă a mesajului ideologic. Intensitatea articolelor pro-regim și pro-sovietice era superioară între 1945 și 1949, scăzând vizibil după 1950, când rețelele politice și instituțiile regimului comunist au fost deja consolidate atât la nivel local cât și național. În cele mai multe situații, articolele referitoare la Uniunea Sovietică erau plasate pe prima pagină, pentru a asigura vizibilitatea maximă și pentru a sublinia importanța mesajului propagandistic. În rare cazuri apare numele autorului, dar majoritatea textelor nu fac trimitere la cel care le-a editat, ceea ce indică o practică generală de a prezenta mesajul ca voce colectivă a partidului. Această anonimitate nu era rezultatul neglijenței, ci o strategie menită să confere articolelor un caracter oficial, impersonal, și să elimine responsabilitatea personală.

Activitatea A.R.L.U.S.

Una din cele mai comune forme de control și propagandă la sfârșitul anilor `40 se realiza prin intermediul A.R.L.U.S. În denumirea completă - *Asociația Română pentru Strângerea Legăturilor cu Uniunea Sovietică*, această organizație, fondată în contextul nefast din vara și toamna anului 1944, avea ca scop oficial cum îi sugerează și denumirea – întărirea relațiilor româno-ruse, precum și promovarea culturii sovietice în România. Asociația a luat naștere la inițiativa „unui grup de intelectuali, simpatizanți ai stângii, întruniți în seara zilei de 20 octombrie 1944 în casa septuagenarului dr. C.I. Parhon”.¹² Structura ARLUS s-a dezvoltat rapid, având secții dedicate unor domenii variate (literatură, filosofie, istorie, economie, matematică, arte), iar în scurt timp a reușit să organizeze filiale în întreaga țară. A atras interesul și participarea unor personalități remarcabile ale vremii precum Lascăr Catargiu (72 ani), Gh. Focșăneanu și Max Auschnit la secția economică, Mihail Sadoveanu, Mihai Ralea, Perpessicius, Alexandru Phillipide, Camil Petrescu la filosofie și literatură, Iorgu Iordan președinte, vicepreședinți - Andrei Oțetea și Constantin Balmuș la istorie, iar la matematică președinte Dimitrie Pompei iar vicepreședinți erau Grigore Moisil și Alexandru Myller¹³

Obiectivele ARLUS vizau organizarea de conferințe, expoziții, spectacole, întreceri sportive, toate având un scop propagandistic: promovarea limbii și culturii ruse, precum și crearea unui cadru pașnic prin care sistemul sovietic să fie acceptat de populația română. În realitate, aceste activități reprezentau o formă de propagandă mascată și control, menite să legitimeze influența URSS și să pregătească terenul pentru instaurarea regimului comunist.

Activitățile ARLUS erau promovate intens atât în presa națională, cât și cea locală. Pentru a spori prestigiul acestor manifestări, la evenimente erau invitate personalități politice locale, reprezentanți ai administrației și chiar cadre militare. Un exemplu relevant îl constituie întâlnirea din august 1946, organizată la Bacău sub egida Săptămânii Cărții Ruse : „Au luat parte la festivități reprezentanții Comisiei aliate de Control, reprezentanții autorităților civile și militare. A luat cuvântul tov. D. D. Ionescu, prefectul județului, care a evidențiat rolul *Cărții ruse* în procesul de cunoaștere a realităților din U. R. S. S. și în culturalizarea masselor populare

¹¹ Florin Dunăreanu, *Un ziar de cursă lungă*, din 22 decembrie 2015, disponibil la <https://www.desteptarea.ro/un-ziar-de-cursa-lunga/>, accesat la 26 XII 2025.

¹² Gabriel Catalan, *Instituții, practici și personalități la începuturile sovietizării culturii și istoriografiei române*, din 26 I 2007, disponibil la https://gcatalan.blogspot.com/2007/01/institutii-practici-si-personalitati_26.html, accesat la 27 XII 2025.

¹³ *Ibidem*, accesat la 27 XII 2025.

românești. A vorbit apoi d. maior Nikitin, despre strângerea legăturilor de prietenie dintre poporul român și popoarele sovietice”.¹⁴

O altă inițiativă ARLUS promovată de presa locală s-a produs în octombrie 1946. Sub titlul „Ziua prieteniei româno-ruse”, această legătură era prezentată nu doar ca o relație diplomatică, ci ca o condiție esențială pentru fericirea poporului român. Limbajul era menit să inducă ideea că sprijinul URSS este sinonim cu libertatea și progresul, dar în realitate legitima influența sovietică în țară. Prin apelul la oamenii muncii, presa locală nu doar relatează, ci se străduia să modeleze percepții noi, inducând ideea că participarea era voluntară și entuziastă ascunzând caracterul de constrângere, idei reflectate în articolul din 16 octombrie 1946: „Pe drumul cimentării prieteniei dintre noi și marii vecini din răsărit, ziua de 20 Octombrie ale lunii acesteia, consacrată sărbătoririi a doi ani de la înființarea A. R. L. U. S.-ului, va fi un binevenit prilej de a ne aminti de roadele acestei prietenii, de a o consolida spre fericirea întregului popor român. La apelul filialei ARLUS, de a se sărbători ziua prietenie româno-sovietice trimițându-se daruri simbolice Uniunii Sovietice, oamenii muncii din județul Bacău, și-au trimis benevol contribuția. Expoziția deschisă cu aceste daruri a fost un prilej neasemuit de verificare a dragostei de care se bucură popoarele libere ale Republicilor Sovietice în regiunea noastră, ca și în întreaga țară. Ziua de 20 Octombrie consacrată sărbătoririi amicitiei cu Uniunea Sovietică, va aminti tuturor, felul în care vecinii noștri dela răsărit ne-au apărut drepturile la Conferința de Pace, ajutând astfel dezvoltarea țării noastre în cadrul libertății și independenței complete. Pe drumul acestei prietenii poporul român pășește cu încredere spre zările unui viitor fericit și pașnic”.¹⁵

Luptătorul aborda frecvent și evenimente ale filialei ARLUS din Piatra Neamț. Se utilizau aceleași metode propagandistice, mai ales în domeniul educativ - cultural, unde se urmărea crearea mentalității unui om nou, conform idealurilor socialiste. În anul 1948, organizațiile feminine nu erau omise din acest proces, un exemplu relevant fiind Liceul Teoretic de Fete din Piatra Neamț. Aici, în cadrul ședințelor ARLUS, se discutau teme menite să familiarizeze elevele cu realitățile sovietice, precum: „probleme în legătură cu viața din U.R.S.S. , Femeia în URSS, Muzica și arta în U.R.S.S.”¹⁶, prezentate ca modele de urmat. Din perspectiva sovieticilor, tinerele femei românce reprezentau o verigă esențială în procesul de sovietizare culturală și ideologică, având în vedere că ele urmau să educe viitoarele generații de socialiști. Prin modelarea mentalității feminine, regimul urmărea nu doar integrarea femeii în viața publică și în câmpul muncii, ci și transformarea ei într-un agent activ al propagării valorilor comuniste în familie și comunitate.

La Liceul Petru Rareș, altă instituție de educație din același oraș a fost organizată în aceeași lună o altă manifestare culturală cu ocazia aniversării a 80 de ani de la nașterea scriitorului rus Maxim Gorki. „S-a inițiat un concurs literar în ziua de 7 Aprilie 1948 în localul Liceului Petru Rareș. 120 candidați. S’au propus ca teme de dezvoltare următoarele subiecte literare și Științifice : „Tinerețea lui Gorki“, „Analiza operelor preferate lui Gorki“, „Femeia revoluționară în opera lui Gorki“, „Realismul socialist în opera lui Gorki“, „Gorki luptătorul, vestitorul unei lumi noi“. Pentru clasificarea și premiarea lucrărilor, s-a format o comisiune compusă din profesorii tov. Dobronăntanu, Savin, Bacsiansk, Buhăescu, Ciohat, Onele, prof. Nitu, Petrov, Teneg, Nichiforencu, și Judecător Apostol I.”.¹⁷ În viziunea comuniștilor, astfel de activități erau esențiale pentru formarea unei elite locale loiale, capabile să transmită mai departe dogmele comuniste. Se remarcă numărul mare de participanți și prezența rușilor în cadrul juriului. În acest fel, propaganda nu se limita la spațiul public, ci pătrundea în școală, influențând mentalități și pregătind viitoarele generații pentru acceptarea necondiționată a

¹⁴ „Săptămâna Cărții Ruse la Bacău” în *Luptătorul*, an 1, nr. 17, 21 august 1946, p.3.

¹⁵ „Ziua prieteniei româno-ruse” în *Luptătorul*, an 1, nr. 25, 16 Octombrie 1946, p.3.

¹⁶ „Activitatea A.R.L.U.S.-ului din Piatra Neamț”, în *Luptătorul*, an 2, seria II, nr. 50, 14 aprilie 1948 , p.3.

¹⁷ *Ibidem*, p.2.

modelului sovietic. Putem observa, aşadar, că finalul anilor '40 marchează o intensificare a propagandei în domeniul educaţiei, prin transformarea sistemului tradiţional într-unul adaptat modelului sovietic. Şcoala devenea un spaţiu strategic pentru reconfigurarea gândirii colective, menite să servească regimul şi să consolideze ideologia comunistă.

Propaganda nu s-a limitat la spaţiul politic şi cultural, ci s-a extins chiar şi în domeniul sportiv, utilizat ca mijloc de mobilizare şi legitimare a noilor valori. În presa locală, rubrica sportivă menţiona frecvent evoluţia echipei de fotbal *ARLUS Bacău*, denumire previzibilă şi simbolică, menită să reflecte prietenia româno-sovietică. Fostul portar al echipei, Petrică Gavrilesco a fost martor al naşterii echipei, amintindu-şi că „dădea bine un asemenea nume, care nu mai necesita o sută de aprobări ale cenzurii timpului, echipa era condusă de consilierii sovietici detaşaţi în toate cabinetele româneşti. Toate actele de afiliere la Federaţia de Fotbal au fost întocmite rapid, deşi nu existau suficienţi jucători în oraş.”¹⁸ Mărturia jucătorului confirmă faptul că deciziile erau luate din necesitate, nu din convingere, ceea ce evidenţiază caracterul artificial al acestor iniţiative. Meciurile „arlusiştilor”, desfăşurate sub culorile alb-roşu, atrăgeau un aflus considerabil de spectatori pe stadionul din parcul „Libertăţii” transformând competiţiile sportive în prilejuri propagandistice, unde loialitatea faţă de regim era asociată cu entuziasmul pentru performanţa sportivă.

În completarea celor deja prezentate, membrii ARLUS organizau cursuri de limba rusă în diverse locaţii, proiectau filme ruseşti la principalele cinematografe urbane, organizau spectacole pentru tineret în mediul rural la căminele culturale, mai ales în zonele unde era semnalată opoziţia faţă de regim. Se produceau lunar acţiuni menite să atragă masele: astfel, în martie 1948 au fost raportate „24 echipe artistice-culturale în judeţ, au organizat festivaluri. Muncitorii, elevii şi militarii au vizionat filme sovietice, în număr de 9”.¹⁹ Aceste demersuri urmăreau nu doar promovarea culturii sovietice, ci şi neutralizarea rezistenţei locale prin crearea unui cadru aparent recreativ, dar profund ideologizat. Această intenţie este explicit formulată în presa vremii: „Arlusul local împreună cu organizaţiile de masă trebuie să facă cunoscute tuturor oamenilor care muncesc cu braţele sau cu mintea minunatele înfăptuiri ale Ţării Socialismului şi să întărească în mijlocul maselor dragostea cea mai vie, cea mai adâncă pentru poporul sovietic”.²⁰ Citatul confirmă că scopul real al acestor acţiuni nu era recreativ, ci era pur propagandistic indicând o încercare sistematică de a masca constrângerea sub forma unei prietenii frăţeşti. În esenţă, aceste manifestări culturale erau menite să legitimeze dependenţa politică şi să neutralizeze orice formă de opoziţie.

După 1950, activitatea ARLUS a început să scadă vizibil, pe fondul lipsei de resurse financiare şi al schimbării priorităţilor politice. În anii '50, organizaţia şi-a pierdut treptat rolul central, fiind în cele din urmă desfiinţată. Totuşi, dispariţia ARLUS nu a însemnat sfârşitul propagandei pro-sovietice: aceasta a continuat sub alte forme, până la mijlocul anilor '60 când s-a înregistrat distanţarea faţă de URSS din vremea regimului Ceauşescu.

Cultul Personalităţii şi slăvirea URSS-ului

Pentru a rallya populaţia la noile valori comuniste, regimul a recurs la numeroase manifestări propagandistice. Un exemplu relevant îl constituie celebrarea, în noiembrie 1946, a 29 de ani de la lovitura de stat bolşevică din 25 octombrie/7 noiembrie 1917, prezentată în presa vremii drept o mare realizare istorică. Alături de activităţile specifice momentului, remarcăm articolul publicat în „Luptătorul” la 6 noiembrie 1946, care aducea elogii Uniunii Sovietice şi sublinia rolul acesteia în eliberarea şi reconstrucţia ţării: „România a beneficiat din

¹⁸ Leonard Popa, *Interviu cu Petrică Gavrilesco (fostul portar al formaţiei de fotbal ARLUS Bacău)* din 23 X 2012, disponibil la <https://leonardpopa.blogspot.com/2012/10/interviu-cu-petrica-gavrilesco-fostul.html>, accesat în 04 I 2025.

¹⁹ SJAN Bacău, Fond Comitetul Judeţean PMR Bacău, Secţia Propagandă şi Agitaţie, dosar 8/1948, f.31,32.

²⁰ „Între filialele Arlus Neamţ Bacău şi Roman şi au început întreceri în muncă”, în *Luptătorul*, anul 4, seria II, nr. 283, 30 ianuarie 1949, p.2.

plin de această luptă a popoarelor sovietice. Independența câștigată de poporul român în 1877 cu sprijinul armatei ruse, a fost recucerită în 1944, cu ajutorul Armatei Roșii. Eliberat de jugul ocupanților liberiști, poporul român și-a întregit țara, înfruntă marile greutăți economice provocate de războiu și de secetă și a pornit munca de reconstrucție, numai mulțumită imensului sprijin dat de U.R.S.S. Ne bucurăm de acest sprijin pentru că țara noastră este cârmuită de un guvern, care a rupt firul politicii reacțiunii „istorice” de dușmănie împotriva U.R.S.S. și care a înțeles că progresul țării noastre este condiționat de prietenia cu popoarele sovietice. Deaceia, dușmanii Uniunii Sovietice sunt dușmanii poporului român. A lupta împotriva forțelor reacționare, care vreme de ani întregi ne-au ținut departe de acest mare prieten și care și azi se ridică împotriva prieteniei româno-sovietice, - este datoria noastră a tuturor.”²¹ Acest discurs urmărea să inducă impresia unei prietenii autentice între cele două popoare și să justifice dependența față de Moscova. Intenția propagandistică reiese din utilizarea sintagmei „dușmani ai poporului”, menită să mobilizeze populația împotriva oricărei forme de opoziție. În anii următori, această formulă s-a transformat într-un instrument central al luptei de clasă, prin care regimul comunist a stigmatizat adversarii politici, prezentându-i drept obstacole în calea progresului socialist.

În decembrie același an, propaganda se concentrează pe cultul personalității lui Stalin. Articolul din *Luptătorul* dedicat aniversării liderului sovietic nu doar elogiază figura acestuia, ci reia aceeași logică propagandistică: prezentarea URSS ca salvator al României și consolidarea ideii că prietenia româno-sovietică este condiția progresului și păcii : „țara noastră, eliberată din robia hitleristă prin jertfele eroice Armatei Roșii, salvată de la prăbușirea economică prin sprijinul acordat de popoarele sovietice, întregită în granițele ei firești prin înalta înțelegere, a conducătorilor politici ai U.M.S., sărbătorește, alături de popoarele sovietice, prietene, ziua de naștere a Marelui Stalin. Poporul român exprimă sincerului prietenal României democrate, urări de viață lungă și hotărârea de a contribui din toate puterile sale, la întărirea prieteniei româno-sovietice și la consolidarea păcii, pentru făurirea căreia Uniunea Sovietică nu precupește eforturi.”²² Apelul la recunoștință nu era un simplu exercițiu retoric, ci un mecanism de legitimare a dependenței politice și economice față de Uniunea Sovietică. Regimul urmărea prin intermediul presei să inducă populației sentimentul unei datorii morale, transformând recunoștința într-o obligație politică. Această strategie consolida ideea că orice critică la adresa URSS echivala cu trădarea intereselor naționale, iar loialitatea față de Moscova devenea sinonimă cu patriotismul.

În iunie 1948, în preajma declanșării procesului de naționalizare, *Luptătorul* relatează că „tov. Gh. Gheorghiu Dej a propus în numele C.C. al PMR și întregul guvern, si-i însușit propunerea de a se cere guvernului URSS reducerea reparațiilor de război pe care le avem a plăti”.²³ Răspunsul sosit patru zile mai târziu a fost prezentat triumfal: „Dorind să ușureze restabilirea cât mai grabnică a economiei naționale a României și ținând seama de relațiile de prietenie ce s’au stabilit între țările noastre, guvernul sovietic a luat hotărârea de a reduce suma ce a mai rămas de plătit drept reparații începând de la 1 iulie, cu 50 la sută”.²⁴ Această decizie a fost prezentată în presa românească ca un gest „prietenesc” al URSS, pentru a consolida imaginea de „aliat” și a justifica dependența politică și economică a României față de Moscova. În realitate, nu era vorba de o concesiune autentică, ci de o manevră propagandistică: România rămânea sub controlul Moscovei prin Sovromuri, prin exploatarea resurselor și prin influența politică directă. Reducerea reparațiilor nu schimba raportul de dependență, ci servea exclusiv la legitimarea „prieteniei” impuse și la mascarea subordonării economice.

²¹ „La a 29-a aniversare a marii revoluții socialiste” în *Luptătorul*, an 1, nr 28, din 6 noiembrie 1946, p.1.

²² „Ziua lui Stalin” în *Luptătorul*, an 1, nr.24 din 18 decembrie 1946, p.1.

²³ *Luptătorul*, an 3, seria II, nr. 92, 6 iunie 1948, p.1.

²⁴ „Scrisoarea adresată de Generalisimul Stalin marele prieten al poporului nostru”, în *Luptătorul*, an 3, seria II, nr.96, 10 iunie 1948, p.1.

Ajutorul frătesc. Mitul vagoanelor cu cereale

În aceeași logică propagandistică a apelului la recunoștință, presa locală prezenta triumfal orice gest al Uniunii Sovietice ca dovadă a „prieteniei frățești”. Un exemplu relevant este articolul care anunța distribuirea bumbacului către invalizi și văduve din județul Bacău, transformând un act de asistență materială într-un simbol al generozității Moscovei. Totuși, nu există informații certe care să confirme proveniența sovietică a acestor bunuri; cel mai probabil, asemenea relatări erau rezultatul manipulării ideologice : „A fost împărțit bumbacul văduvelor și Invalizilor din următoarele comune : Mărgineni, 135 kg.; Luizi-Călugăra, 19 kg.; Călugăra, 69 kg.; Luncani, 59 kg.; Sarata, 47 kg.; Ferdinand, 85 kg. ; Valea Seacă, 163 kg.; Faraoani, 86 kg.; Cleja 112 kg. și Buzdugan 107 kg. Pretutindeni sătenii și-au manifestat simpatia pentru guvernul Groza și pentru Uniunea Sovietică.”²⁵ Analiza contextului indică faptul că, asemenea relatări erau mai degrabă fabricate pentru a întări loialitatea față de regim. Mai mult, faptul că satele menționate – Mărgineni, Luizi-Călugăra, Cleja, Valea Seacă, Sarata, Faraoani etc. – erau populate majoritar de ceangăi, o comunitate cunoscută pentru opoziția față de comunism, nu este întâmplător. Prin direcționarea „ajutoarelor” către aceste zone, regimul urmărea să câștige simpatia unor grupuri reticente, folosind propaganda materială ca instrument de integrare ideologică și neutralizare a rezistenței locale.

Menținând aceeași linie retorică, presa locală transforma relatările despre distribuirea de bunuri într-un mijloc de consolidare a imaginii regimului. Articolul din iunie 1946, referitor la incidentul din satul Băhnășeni, ilustrează această practică : „În satul Băhnășeni, unde manistul Gh. I Popa se mai visează stăpân, nu i s'a putut împărți cantitatea de 24 kg. de bumbac, repartizată comunei, din cauză că acest domn caută să-l împartă la clientela lui politică la toți acei care înainte au jefuit sătenii. Sătenii, care au primit bumbacul, cum și toți ceilalți săteni din sat, au mulțumit delegaților federalei și și-au exprimat recunoștința pentru ajutorul pe care-l ni-l dă U.R.S.S., prin bumbacul și grânele trimise, ajutor, datorit încrederii de care se bucură guvernul Groza în Uniunea Sovietică.”²⁶ Astfel, articolul urmărea două obiective principale: delegitimarea opoziției politice, în special a țărăniștilor, adversarii considerați cei mai redutabili în anul 1946, în contextul alegerilor ce vor urma în noiembrie, și promovarea imaginii Uniunii Sovietice ca aliat indispensabil. În esență, asemenea articole nu informau, ci manipula, integrând propaganda ideologică în viața cotidiană pentru a neutraliza rezistența și a impune noul model politic.

Imaginea Uniunii Sovietice ca aliat generos și indispensabil se menține și în anii 1947–1948, fiind consolidată prin relatări despre „ajutorul frătesc”, concretizat în livrări de produse agricole, precum grâul și orzul : „Potrivit unei telegrame a Ministerului de Industrie și Comerț, va sosi la Bacău în cursul lunii iulie tranșa de grâne, necesară economatelor și consumului rural. Sunt prevăzute 90 tone grâu și orz pentru economatele de salariați și 450 tone grâu și orz, pentru populația rurală. În total —546 tone grâu și orz”.²⁷ Regimul avea nevoie să demonstreze „generozitatea Moscovei” și să întărească loialitatea populației. În realitate, URSS extrăgea resurse prin Sovromuri și diverse contracte de reparații, deci demonstrația de camaraderie între cele două popoare era crucială pentru propagandă. În acest sens, Cristina Păușan-Nuică arată că, doar până la 31 mai 1945 „pentru executarea art. 11 din Convenția de Armistițiu, România livrase, în același interval, 34.988 vagoane de cereale precum și 8.662 bucăți vite. În afară de livrările și restituirile făcute de România în baza art. 10, 11 și 12 ale Convenției de Armistițiu,

²⁵ „Invalizii și văduvele din Județul Bacău au primit bumbac sovietic” în *Luptătorul* an.1, nr 4, 20 Mai 1946, p.3.

²⁶ „Bumbac sovietic distribuit la sate” în *Luptătorul*, an 1, nr.8, p.3, 17 iunie 1946, p.3.

²⁷ „Au sosit primele vagoane cu grâu din Uniunea Sovietică”, în *Luptătorul*, an 2, nr, 62, 9 iulie 1948, p.1.

cantități importante de bunuri au fost ridicate de Armata Roșie și scoase din țară”.²⁸ Așadar, livrarea acestor vagoane către populația românească nu poate fi interpretată ca un gest altruist, ci ca o măsură conjuncturală, determinată de foametea severă provocată de seceta din anii anteriori. În lipsa unor documente oficiale care să confirme sosirea acelor vagoane din URSS sau a mărturiilor directe ale beneficiarilor, aceste relatări rămân în sfera zvonisticii și a propagandei epocii. Cea mai plauzibilă ipoteză este că aceste vagoane proveneau, de fapt, din alte regiuni ale României și, fiind destinate transportului către URSS, au fost prezentate în presă drept ajutor sovietic, pentru a valida narațiunea regimului.

„Raiul” din lagărele sovietice

Un aspect constant al presei locale postbelice a fost prezentarea situației prizonierilor de război români din URSS. În total, aproximativ 300.000 de militari români au fost luați prizonieri, majoritatea după bătălia de la Stalingrad. Doar o parte dintre ei au supraviețuit în condiții extrem de grele, muncind în lagărele NKVD, cu hrană insuficientă, temperaturi extreme și lipsă de îngrijire medicală, aspect confirmat de relatările covârșitoare apărute după 1990. Potrivit datelor oficiale, „până la 10 aprilie 1946, 82.000 de prizonieri de război români au fost eliberați din lagărele NKVD din URSS, iar alți 32.441 au fost repatriați până în anul 1949 ; în anul 1953, în lagărele de prizonieri de război din URSS mai figurau 593 de prizonieri români”.²⁹ Restul nu au rezistat acestor condiții și au pierit din cauza foametei, bolilor și epuizării.

Totuși, supraviețuitorii repatriați au intrat rapid în vizorul presei locale, devenind subiecte de propagandă. Relatările despre ei erau prezentate într-o manieră idealizată, menită să distorsioneze adevărul și să construiască imaginea unei prietenii exemplare cu Uniunea Sovietică, deși foștii prizonieri cunoșteau realitatea dură a lagărelor și suferințele îndurate. Un caz relevant este cel al lui Dumitru Zapor care, conform relatărilor sale, a spus: „când am căzut prizonier la Șipote, în noaptea de 7 pe 8 Aprilie 1944, și apoi în tot timpul marșului spre lagărul din Bălți, venindu-mi în minte toate câte ni s’au spus la cazarmă despre Ruși, mi am luat rămas bun de la viață. La Bălți însă, dar mai ales la Darnița și Kiev, mi-am dat seama că de abia încep să trăiesc. Acolo au respect de om. După 8 ore de muncă ești liber. Te odihnești, înveți...Când am plecat din lagăr, ne-a mișcat până’n lacrimi cuvintele comandantului care ne-a zis că țara noastră a înflorit și cu toții am luat hotărârea, ca întorși în țară, să muncim și să întărim tânăra noastră Republică Popular”.³⁰ Conform aceleași surse, Zapor adăugase că datorită faptului că a fost prizonier în URSS „astăzi el știe carte, știe cum să muncească și cum trebuie să fie respectat un om”.³¹ Este puțin probabil ca aceste afirmații să reflecte opinia reală a lui Zapor, cel mai probabil, ele au fost formulate sau adaptate în scop propagandistic, pentru a transforma experiența traumatică într-o poveste de „reeducare” și „recunoștință”, mascând suferințele individuale și colective în favoarea consolidării regimului.

Alt caz tras la indigo îl are drept personaj central pe tatăl unui prizonier român dintr-o localitate limitrofă Bacăului. Sub titlul *Fiul lui V. Munteanu din Tescani, fost prizonier din URSS s-a întors acasă*, semnat de C. Tarcău, îl întâlnim pe fiul – Dumitru, care în prizonierat „a învățat multe lucruri noi, s-a bucurat de un tratament pe care nici nu-l visa măcar”³², după experiența sub arme contra sovieticilor. Alegerea tatălui ca personaj central, și nu a fiului, nu

²⁸ George Popescu, *Seceta din anii 1945-1946, Invitată: d-na dr. Cristina Păiușan-Nuică, cercetătoare a Muzeului Național de Istorie a României*, din 22 IX 2020, disponibil la <https://www.romania-actualitati.ro/emisiuni/istorica/seceta-din-anii-1945-1946-id141385.html>, accesat la 3 I 2026.

²⁹ *Prizonieri de război români repatriați din URSS*, disponibil la <https://once.mapn.ro/pages/prizonieri-de-razboi#:~:text=Dac%C4%83%20p%C3%A2n%C4%83%20la%2023%20august%201944%20Armata,august%201944%2C%20militarii%20sovietici%20au%20dezarmat%20%C8%99i>, accesat la 5 I 2026.

³⁰ C.Luca, „Dumitru Zapor, prizonier în Uniunea Sovietică”, în *Luptătorul*, an 2, seria II, nr. 45, 8 aprilie 1949, p.3.

³¹ *Ibidem*, p.3.

³² C. Tarcău, „Fiul lui V. Munteanu din Tescani, fost prizonier în URSS s-a întors acasă”, în *Luptătorul*, an 2, seria II, nr 46, 9 aprilie 1948, p.2.

este întâmplătoare: presa urmărea să transmită emoția reîntâlnirii și recunoștința familiei, sugerând implicit că Uniunea Sovietică nu doar l-a „educat”, ci l-a eliberat și l-a readus acasă.

Cazurile lui Zapor și Dumitru Munteanu nu sunt singulare, ci fac parte dintr-un tipar narativ repetitiv, construit cu grijă de presa locală pentru a induce ideea că experiența lagărelor sovietice nu a fost una traumatică, ci o etapă de „formare” și „îmbunătățire” a individului. Astfel de relatări arată nu realitățile dure ale prizonieratului, ci ficțiunea propagandistică a regimului, care a transformat suferința în instrument de legitimare politică. Aceeași strategie a fost utilizată și de presa din alte județe, nu doar Bacău, unde articole similare prezentau foști prizonieri drept beneficiari ai „grijii frățești sovietice”, sugerând că lagărele au fost spații de educație și progres.

Frecvent, atât presa locală, cât și cea centrală actualizau liste cu prizonieri repatriați, însă subiectul principal nu erau ei, ci Uniunea Sovietică, portretizată ca ocrotitorul devotat al țării. În realitate, ei au fost puși sub supraveghere de către Securitate, ducând o viață plină de privațiuni din cauza controlului social exercitat asupra lor. Singura șansă de a evita stigmatizarea și marginalizarea era colaborarea cu noul regim întâlnit la repatriere, aspect pe care unii l-au acceptat din teamă, nu din convingere. Această adaptare forțată la noul regim se regăsește în numeroase surse, care subliniază tratamentul ostil aplicat foștilor combatanți: „După preluarea puterii de către comuniști, la sfârșitul anului 1947, militarii români repatriați erau tratați ca dușmani, iar o parte dintre ei au fost trimiși în închisori sau au fost supuși prigoanei de către regimul existent pentru motivul că nu și-au încălcat jurământul în timp ce erau deținuți în lagărele de prizonieri din Uniunea Sovietică”³³ practic „toți cei care participaseră la războiul antisovietic deveneau, automat, adversari ai regimului comunist din România”³⁴.

Analiza presei băcăuane de la finalul anilor `40, arată că imaginea Uniunii Sovietice a fost construită printr-un discurs propagandistic uniform, adaptat la prioritățile regimului comunist. Ziarul *Luptătorul* în special, și publicațiile conexe au promovat constant teme precum „prietenia româno-sovietică”, „ajutorul frățesc”, „modelul sovietic” și „cultul personalității”, prezentând URSS drept garant al progresului și al păcii. În articolele vremii, sprijinul economic era transformat în mitul „vagoanelor cu cereale”, iar drama prizonieratului devenea o poveste de „binefacere”, menită să inducă recunoștință față de Moscova. Propaganda nu s-a limitat la spațiul politic, ci a pătruns în cultură, educație și sport, transformând școala, presa și organizațiile precum ARLUS în instrumente de sovietizare. Uniformitatea mesajelor, prezentă atât în presa locală, cât și în cea centrală, indică existența unei strategii naționale, menite să construiască mitul „frăției obligatorii” dintre România și Uniunea Sovietică.

În concluzie, studiul demonstrează că imaginea URSS în presa băcăuană nu reflecta o adeziune autentică, ci o adaptare forțată la contextul politic, în care supraviețuirea socială depindea de conformarea la discursul oficial. Această propagandă, departe de a fi un simplu exercițiu retoric, a reprezentat un mecanism de control și manipulare, cu efecte profunde asupra mentalităților și structurilor sociale din județul Bacău.

³³ Vitalie Văratec (coordonator), *Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică. Documente 1941-1956*, București, Editura Monitorul Oficial R.A., 2013, p.11.

³⁴ *Ibidem*, p.11.

Anexe :

LA BACAU

Au sosit încă 30 vagoane cereale DIN UNIUNEA SOVIETICA

Cantitatea a fost repartizată plugarilor nevoiași.
Comunele care vor primi ajutorul sovietic.

In cursul săptămânii trecute au sosit in orașul Bacău 30 vagoane grâu și orz, din cantitatea de cereale pe care Uniunea Sovietică o livrează țării noastre pentru asigurarea hranei populației nevoiașe până la noua recoltă.

Vagoanele cu cereale sosite reprezintă o a doua tranșă ce va fi distribuită populației lipsite dela saie, neînscrisă în economate.

Oficiul Economic județean a repartizat, in felul următor cele 30 vagoane grâu și orz sovietic, comunelor din acest județ: Pâncești kg. 4000, Horghești și Brusturoasa câte 3000 kg. Asău 5500 kg.; Rădăuți 4500 kg.; Agâș 2200 kg.; Lecca 4000 kgr. Pârincea 8000 kgr., Hăcaș 2500 kg., Petrești 3000 kg., Buzdugan 3500 kg., Comănești 3000 kg., Dărmănești 8000 kg., Goianca 2200 kg. Lăfoaia 5000 kg., Palanca 5000, Bratila 4000 kg., Cănuși 5500 kg., Doliesana 8000 kg., Hârja 2000 kg., Onești 10.000 kg., Tg. Trotuș 7000 kg. și Slănic 6000 kg.

In felul acesta plugarii din județul Bacău vor avea din nou prilejul să constate dragostea pe care Uniunea Sovietică o poartă poporului român, înțelegirea pe care vecinii noștri din răsărit o au față de greutățile prin care trec plugarii nevoiași.

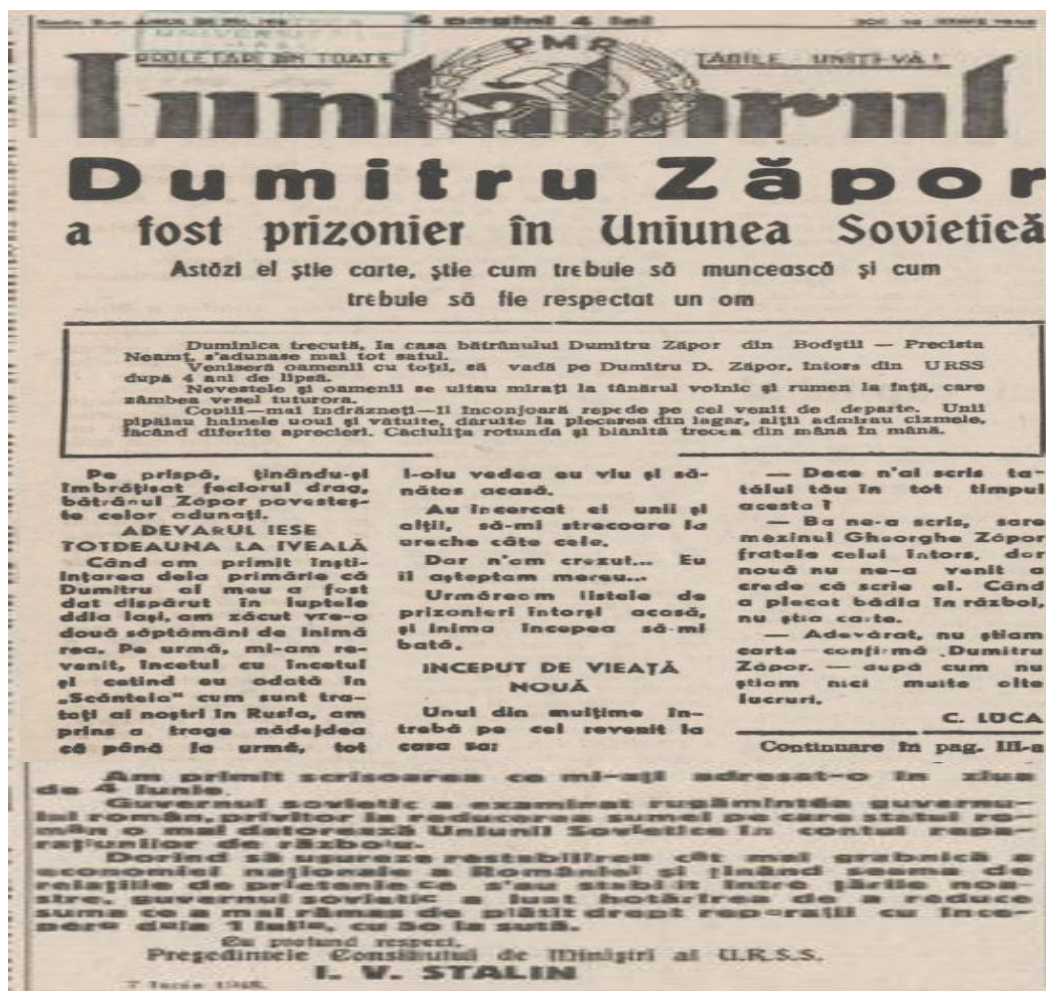

Vagoanele cu cereale : *Luptătorul*, 16 iulie 1947

Intr'o bibliotecă sovietică

Propagandă culturală - *Luptătorul*, 25 IX 1946

Dumitru Zăpor în *Luptătorul* , 8 aprilie 1948.

BIBLIOGRAPHY:

1. Serviciul Județean al Arhivelor Naționale Bacău, Fond Comitetul Județean al P.M.R. Bacău, dosare: 2/1945, 25/1945.
2. SJAN Bacău, Fond Comitetul Județean al P.M.R. Bacău , Secția Propagandă și Agitație, dosar 8/1948.
3. Achar, Gilbert, *Morbid Symptoms, What did Gramsci real mean?*, in „Notebooks : The Jurnal for studies on power”, University of London, 2021.
4. Botezatu, Florentin, *Drumul spre socialism. Aspecte privitoare la activitatea P.C.R. Bacău (1944–1945)*, în „Dava. Revistă de istorie și patrimoniu cultural”, Nr.1/2025, disponibil la <https://revistadava.ro/wp-content/uploads/2025/12/09.-Florentin-BOTEZATU-THE-ROAD-TO-SOCIALISM...pdf>.
5. Catalan, Gabriel, *Instituții, practici și personalități la începuturile sovietizării culturii și istoriografiei române*, din 26 ianuarie 2007, disponibil la https://gcatalan.blogspot.com/2007/01/institutii-practici-si-personalitati_26.html.
6. Causby, Dillon, *The Concept of Hegemony*, disponibil la <https://www.gramscibooks.com/fundamentals/hegemony/> , accesat în 6 I 2026.
7. Dunăreanu, Florin, *Un ziar de cursă lungă*, din 22 decembrie 2015, disponibil la <https://www.desteptarea.ro/un-ziar-de-cursa-lunga/> , accesat la 26 XII 2025.
8. Popa, Leonard, *Interviu cu Petrică Gavrilăscu (fostul portar al formației de fotbal ARLUS Bacău)* din 23 X 2012, disponibil la <https://leonardpopa.blogspot.com/2012/10/interviu-cu-petrica-gavrilăscu-fostul.html> ,

accesat în 04 I 2025.

9. Popescu, George, *Seceta din anii 1945–1946*, Invitată: d-na dr. Cristina Păiușan-Nuică, cercetătoare a Muzeului Național de Istorie a României, din 22 IX 2020, disponibil la <https://www.romania-actualitati.ro/emisiuni/istorica/seceta-din-anii-1945-1946-id141385.html>.
10. Lucrări speciale
11. Văratec, Vitalie (coord.). *Prizonieri de război români în Uniunea Sovietică, Documente 1941–1956*, București, Editura Monitorul Oficial R.A., 2013.
12. „Luptătorul”, Anul I, Nr. 1, 1 Mai 1946, p. 1.
13. „Invalidii și văduvele din Județul Bacău au primit bumbac sovietic”, în *Luptătorul*, anul I, nr. 4, 20 Mai 1946.
14. „Bumbac sovietic distribuit la sate” în *Luptătorul*, anul I, nr. 8, 17 Iunie 1946.
15. „Săptămâna Cărții Ruse la Bacău” în *Luptătorul*, anul I, nr. 17, 21 August 1946.
16. „Ziua prieteniei româno-ruse” în *Luptătorul*, anul I, nr. 25, 16 Octombrie 1946.
17. „La a 29-a aniversare a marii revoluții socialiste” în *Luptătorul*, anul I, nr. 28, 6 Noiembrie 1946.
18. „Ziua lui Stalin” în *Luptătorul*, anul I, nr. 24, 18 Decembrie 1946.
19. „Fiul lui V. Munteanu din Tescani, fost prizonier în URSS s-a întors acasă” în *Luptătorul*, anul 2, seria II, Nr. 46, 9 Aprilie 1948.
20. „Activitatea A.R.L.U.S.-ului din Piatra Neamț” în *Luptătorul*, anul 2, seria II, nr. 50, 14 Aprilie 1948.
21. „*Luptătorul*”, anul 3, seria II, nr. 92, 6 Iunie 1948, p.1.
22. „Scrisoarea adresată de Generalisimul Stalin, marele prieten al poporului nostru” în *Luptătorul*, anul 3, seria II, nr. 96, 10 Iunie 1948.
23. „Au sosit primele vagoane cu grâu din Uniunea Sovietică” în *Luptătorul*, anul 2, Nr. 62, 9 Iulie 1948.
24. „Între filialele ARLUS Neamț, Bacău și Roman și-au început întreceri în muncă” în *Luptătorul*, Anul 4, seria II, nr. 283, 30 Ianuarie 1949.
25. „Dumitru Zapor, prizonier în Uniunea Sovietică” în *Luptătorul*, anul 2, seria II, nr. 45, 8 Aprilie 1949.

SETTLEMENTS AND RESIDENCES IN MESOLITHIC IN ASIA; ARCHITECTURE

Ioana-Iulia Olaru

Prof., PhD, „G. Enescu” National University of Arts, Iași

Abstract: *The present paper refers to the settlements and residencies in Mesolithic, the Near East offers us the oldest examples of this type, to be more specific inside the Natufian culture developed in the oasis Jericho (Palestine). Here was signalled the first architectural planned space – in this first settlement having a proto-urban character, also preserving the gradual evolution recorded from the countryside to the city. It is also signalled the first defensive system in history, the oldest tower built on Earth, outside the city walls. Settlements which are more recent, but still dating back to the Mesolithic, were discovered in Turkey, at Çayönü, Nevalı Çori; it is exceptional the site from Göbekli Tepe where the monumental architecture of the temple has been preserved up to nowadays, the oldest cult building in the world.*

To these discoveries, we also add the ones from the Nippon Archipelago, where settlements and residencies have been also discovered, dating back to the end of Paleolithic, being of the first people who have left the caves and settled down in rudimentary houses.

Keywords: *sanctuary, tell, tholos, ossuary, monolith*

Față de cele 5-8 mil. de vânători-culegători (care populau Globul pe la 10 000 î.Hr., înainte de Revoluția agricolă), în sec. I d.Hr., nu vor mai fi rămas decât 1-2 mil. (și aceștia în special în Australia, America și Africa) – doar că acum, raportați la 250 mil. de agricultori ai lumii¹.

În pas cu ritmul mult mai alert al invențiilor și al schimbărilor continue (față de Paleolitic), a trebuit ca, în Mezolitic, și așezările să facă față numărului tot mai mare de agricultori apăruiți deja.

Primele așezări stabile ale Mezoliticului aparțin purtătorilor culturii natufiene (despre care vom vorbi mai jos).

Pe la 13 000 î.Hr., oaza Jericho din Palestina putea întreține cca o sută de vânători-culegători. Pe la 8 500 î.Hr., oaza întreținea o așezare cu o populație de zece ori mai mare – când deja zona Orientului Mijlociu era presărată, de altfel, și cu alte așezări precum Ierihonul.

La Ierihon (Valea Iordanului) este semnalat primul spațiu arhitectural planificat – în această primă așezare cu caracter proto-urban din lume², în care s-au păstrat, de altfel, și mărturiile ale evoluției graduale ale unei așezări de la sat la oraș. Activitățile existente aici demonstrează un prim stadiu de specializare a muncii (se cunoștea cultivarea plantelor și creșterea animalelor, torsul, țesutul, șlefuirea pietrei, din care se sculptau vasele – în absența ceramicii).

Tell-ul de aici (Tell el-Sultan – un deal de cca 20m înălțime, 300m lungime și 160 lățime³) este cel mai vechi sit protoneolitic important. Cu o populație ce a ajuns până la 2 000-3 000 de locuitori⁴ în mil. al VIII-lea î.Hr., orașul se întindea pe o suprafață de 4ha⁵.

În ceea ce privește așezarea, cel mai vechi strat al tell-ului (începutul mil. al IX-lea î.Hr.) ne pune la dispoziție sanctuarul (care proteja coloana totemică). Acesta era fără acoperiș,

¹ Agnus Maddison, *The World Economy*, vol.2, Paris, Centrul pentru Dezvoltare al Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică, 2006, p.636, apud Yuval Noah Harari, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, Iași, Editura Polirom, 2017, p.92

² Al. Tănase, *O istorie a culturii în capodopere*, vol.I, București, Editura Univers, 1984, p.155

³ Leonard Cottrell (sur la dir. de), *Dictionnaire encyclopedique d'Archeologie*, Paris, S.E.D.E., 1962, p.274, s.v. Jéricho

⁴ J. M. Roberts, Westad, Arne Odd, *Istoria lumii. Din preistorie până în prezent*, Iași, Editura Polirom, 2018, p.49

⁵ G. R. H. Wright, in Jane Turner, *The Dictionary of Art*, vol.30, New York, Grove's Dictionaries, 1996, p.191, s.v. Syria-Palestine

o platformă de lut, cu un zid din piatră de jur-împrejur – ceea ce confirmă funcția inițială, sacră, a așezării. Următorul strat, protoneolitic, păstrează colibe parțial adâncite în pământ. Urmează cele două straturi, PPN A și B (termen provenit din prescurtarea din lb. engl. a cuvintelor Pre Pottery Neolithic), după care va lua sfârșit Neoliticul preceramic și vor urma apoi straturile Neoliticului ceramic (între Neoliticul preceramic și cel ceramic a fost o perioadă de hiatus, cu o depunere fără urme de locuire). Stratul 6 din tell-ul de la Jerihon aparține Neoliticului ceramic și ne relevă case mai puțin îngrijite față de PPN B, cu pereții dintr-un alt tip de cărămidă („cărămidă-chiflă”). În partea a doua – stabilitatea așezării ne este relevată de construcția unui nou zid de incintă, cu o grosime de cca 2m. Istoria orașului va continua în Chalcolitic, stratul 8 corespunzând Epocii vechi a bronzului. Istoria orașului se va încheia, nu se știe cum, prin cucerire sau din cauza unui cutremur. (După abandonarea sa în anul 500 î.Hr., după cucerirea persană, orașul va servi drept cimitir pentru așezările de la baza tell-ului, deci oaza nu este abandonată, dar locuirea de pe tell – este).

Cele două niveluri de locuire care ne interesează (ale Neoliticului preceramic), PPN A și PPN B, păstrează cele mai vechi locuințe durabile cunoscute, într-o evoluție continuă a stadiilor parcurse, de la locuirea în peșteri și în adăposturile naturale, la colibe parțial îngropate și apoi la case construite cu materiale solide. De la casele cu plan rotund sau eliptic inițial⁶ (prototip al viitorului tholos acoperit de cupolă), cu un diametru de 10m, cu vetre, pereți din cărămidă uscată la soare, fundații din piatră și podele din lut ars, se va ajunge, după anul 5 000 î.Hr., la locuințe de mari dimensiuni și plan rectangular, cu deschideri largi ale ușilor, cu tencuieli șlefuite, pardoseli din ipsos și împletituri lutoase, deschise spre curți interioare; aveau două sau mai multe încăperi, unele cu rol de depozit, precum și diverse anexe. Toate acestea demonstrează un număr sporit al populației, aflată și la un grad mai mare de coeziune a membrilor comunității, precum relevă și organizări sociale superioare. Câteva case serveau probabil drept sanctuare, tot la Jerihon găsim-se cel mai vechi megaron⁷: un tip de locuință cu două camere succesive, cu intrarea pe latura mică, precedată de un spațiu între ante. Acest tip de construcție va fi preluat de civilizația cicladică și constituie arhetip pentru templul grec. În ceea ce privește arhitectura militară, orașul era înconjurat de un șanț de 8m lățime și 1,5m adâncime, săpat în rocă⁸; așezarea era apărată și de ziduri de piatră de 3m grosime și 8m înălțime. În Jerihon găsim primul sistem defensiv din istorie (datând de pe la 8 000-7 000 î.Hr.): un turn (cel mai vechi turn construit pe Pământ), amplasat în afara zidurilor cetății: masiv, cu un plan semicircular, cu un diametru de 20m la bază și 9-15m la vârf, având o înălțime de 10m. În interior, o scară din dale din piatră avea o ieșire spre platforma superioară și una spre un gang din piatră cu un depozit de schelete cu crani prelucrate artistic. Probabil că turnul servea mai puțin unui scop militar în sine, de apărare, și mai mult unui scop de observare. Existența lui demonstrează câteva fapte certe: în primul rând, că exista o organizare socială superioară a comunității, cu o conducere centralizată, premergând cetățile-state din Antichitate; în al doilea rând, că existau suficiente bogății de protejat; în al treilea rând, că exista suficientă mână de lucru capabilă să edifice asemenea construcție, specialiști ce cunoșteau în primul rând tehnica de lucru cu materiale ușor de procurat, ceea ce facilita rapiditatea construcției.

O ipoteză ar fi că această arhitectură putea avea rol în cadrul cultului. Nu s-a excavat suficient pentru a avea dovezi certe în ceea ce privește turnul: dacă era singular – și atunci ar putea avea un echivalent în donjonul din castelele medievale – sau dacă făcea parte dintr-un sistem complex, de apărare, în cazul acesta.

În ceea ce privește ritualurile de înmormântare natufiene, acestea sunt cele paleolitice și, ulterior, neolitice – în ultimul caz, înmormântările colective (s-au descoperit mici necropole, față de mormintele izolate de până atunci). Acest obicei va fi perpetuat în Neolitic, ritualul

⁶ Gheorghe Curcinschi Vorona, *Istoria universală a arhitecturii ilustrată*, vol.I, București, Editura Tehnică, 1982, p.19

⁷ *Ibidem*

⁸ V. Gordon Childe, *De la preistorie la istorie*, București, Editura Științifică, 1967, p.63

presupunând deshumarea și înmormântarea doar a craniului. „Cultul craniului” presupunea supramodelarea craniului real cu gips colorat, reconstituindu-se trăsăturile feței, ochii fiind încrustați cu scoici. Symbolismul acestui cult poate fi lămurit prin asocieri cu arta societăților primitive contemporane, unde tehnica este aceeași ca la Ierihon, inclusiv încrustarea ochilor cu scoici, urmărindu-se perpetuarea vieții cu ajutorul materialelor mai rezistente, scopul fiind de „capcană de prins sufletul”, de dobândire a puterii peste duhul morților, omul mezolitic crezând astfel în existența sufletului în cap și în supraviețuirea lui după moartea trupului. Dar, spre deosebire de cele neolitice, craniile de la Ierihon duc mult mai departe realismul asemănării, înspre restabilirea identității decedatului. Cu toate acestea, craniile de la Ierihon au o expresivitate sălbatică ce le scoate din domeniul Artei⁹.

Astfel, în gangul turnului de la Ierihon, depozitul descoperit era a unor corpuri îngropate în subsolul caselor, a căror crani fuseseră desprinse de pe trupuri înainte de înmormântare și expuse deasupra solului – ca niște „capcane spirituale”, așadar. Ele au fost prelucrate cu un strat de lut cu urme de vopsea colorată, ce modela cu acuratețe și precizie nu o tipologie umană general valabilă, ci chiar „portretizând” chipuri (acestea fiind astfel cele mai timpurii portrete din Istoria Artei, anterioare chiar portretizărilor „consacrate” – cele antice romane)¹⁰. Dacă nu portretează cu adevărat, cel puțin individualizează modele umane, cu rafinament al volumelor și al planurilor feței, ce denotă cunoașterea relației dintre schelet și musculatură; ochii sunt încrustați cu scoici, iar părul este sugerat prin pictură (chiar o mustață pictată s-a găsit la unul dintre cranii)¹¹.

Sprijinind ideea stabilității așezărilor este obiceiul îngropării copiilor sub pardoseala caselor¹².

Pe teritoriul Siriei-Palestina, și alte adăposturi permanente au fost construite în Mezolitic (pe la cca 10 000 î.Hr.), cu un concept similar caselor de la Ierihon: locuințe rotunde, parțial adâncite, fiecare cu un acoperiș pe un cadru de bețe (Ain Gev, Ain Mallaha)¹³. Un exemplu marcant al momentului de tranziție de la economia prădătoare la cea producătoare este așezarea de vânători-culegători de la Abu Hureira, de pe Eufratul superior (nord-vestul Siriei) (mil. al XI-lea – al X-lea î.Hr.). Aici, creșterea animalelor a fost ulterioară cultivării plantelor: în mil. al IX-lea î.Hr., se va practica, concomitent cu vânătoarea, și agricultura, iar 1 mil. mai târziu (în PPN B), se vor domestici animalele.

Societatea neolitică preceramică din sud-estul Turciei se diferențiază de cea a Neoliticului propriu-zis din zona central-sudică a Anatoliei (de la Çatal Hüyük și Hacilar). Cea mai lungă și cea mai continuă secvență stratigrafică provine de la Çayönü, acoperind perioada de la 9 500 până la 6 600 î.Hr., secvența dezvoltării culturale în sud-estul Turciei fiind paralelă cu cea a Levantului, dar mai continuă¹⁴. Descoperirile din Turcia, aparținând grupului cultural PPN B Taurus (mil. al IX-lea – al VIII-lea î.Hr.) sunt de excepție. Pe de o parte, schimbă imaginea despre geografia Neoliticului preceramic (pe care o deplasează mult mai la nord). Pe de altă parte, schimbă viziunea despre nivelul de dezvoltare al societăților neolitice preceramice: economia este cea cunoscută, a Neoliticului aceramic (început de cultivare a unor plante și de domesticire a unor animale), dar se practica o adevărată arhitectură, ca cea de la începutul Antichității: cu construcții din piatră sau din cărămidă nersă, monumentale, precum și o artă de un nivel ce demonstrează gradul înalt al vieții spirituale; de asemenea, metalurgia cunoștea prelucrarea cuprului (deocamdată în stare nativă, ca o rocă mai maleabilă).

⁹ Anthony F. Janson, *History of Art*, New York, Harry Abrams, 1986, p.36

¹⁰ Al. Tănase, *op. cit.*, p.158

¹¹ Horst de la Croix, R. G. Tansey, *Art through the Ages*, Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, Orlando, Florida, 1996, p.41

¹² Jean Deshayes, *Civilizațiile vechiului Orient*, vol.I, București, Editura Meridiane, 1976, p.37

¹³ G. R. H. Wright, in Jane Turner, *op. cit.*, vol.30, p.191, s.v. Syria-Palestine

¹⁴ Mehmet Özdoğan, *Anatolia: From the Pre-Pottery Neolithic to the End of the Early Bronze Age (10,500–2000 BCE)*, in Colin Renfrew, Paul Bahn (ed.), *The Cambridge World Prehistory*, Cambridge University Press, 2015, p.1511

Situl de la Çayönü, situat în sud-estul Turciei, pe un afluent al Tigrului, și datat în mil. al VIII-lea î.Hr. – primele sec. ale mil. al VII-lea î.Hr. – PPN B, este un exemplu-cheie pentru trecerea de la economia prădătoare la cea producătoare. Casele construite aici au fost la început mici, cu plan circular, având lutuiele pe armătură de piatră și de stâlpi. Apoi, ele s-au mărit în dimensiuni, au devenit rectangulare, masive, cu ziduri din piatră, lipite cu lut, întrețesute în rețea („grill-building”). Un model din lut descoperit aici înfățișează o casă simplă, dretunghiulară, cu acoperiș plat, o bordură în jurul bazei și o ușă pe o latură îngustă. Treptat, construcțiile vor crește în dimensiuni. Același sit a păstrat o casă mai complexă, cu un hol, o cameră pătrată și alte două rânduri de camere¹⁵. Casele de mari dimensiuni aveau umplutură din pietre rectangulare, dispuse în șiruri paralele. Existența instituției șefiei este atestată de trei mari case cu podea pietruită, ce aveau destinație publică. O construcție – cu podea în tehnica terazzo, cu o piață pătrată, cu latura de 36m, limitată de dale verticale de calcar – constituie un adevărat „palat”. Clădirile speciale erau amplasate la capătul zonei de locuit. Piețele erau împodobite cu statui în stilul arhaic grecesc. La Çayönü, piața (de 25x40m) era pavată cu cărămizi de pământ arse la roșu și cu șiruri de pietre verticale¹⁶. Iar viața religioasă este ilustrată de temple monumentale; un sanctuar avea trei încăperi cu rol de osuar (s-au descoperit șaptezece de cranii), lângă camera centrală a unei construcții. Toate aceste exemple sunt considerate că au pus bazele arhitecturii din Orientul Apropiat¹⁷.

Nevali Çori (pe Eufrat) a fost un centru politic zonal – dovadă fiind numărul mare de arme găsite în acest sit, mărturie a existenței aici a unei societăți de tip războinic, foarte ierarhizată pentru acea perioadă (cca 8 000 î.Hr.). A ajuns până la noi o arhitectură foarte dezvoltată pentru perioada aceasta de tranziție de la stadiul sălbatic de exploatare a resurselor, la stadiul domestic, de la recoltarea, doar, a unora dintre plante (grâul), la cultivarea altora, precum și de început a domesticirii a tot mai multor animale. Construcțiile erau temple și clădiri monumentale, cu piețe împodobite cu statui, cu un stil artistic asemănător celui grec arhaic. Un tip de spațiu comunal era reprezentat de o incintă mică, pătrată, cu treisprezece piloni de piatră în zidurile ei și doi monoliți fără chip în centru, cu brațe și mâini sculptate. Este un loc sfânt, care apare ulterior templului de la Göbekli Tepe (despre care vom vorbi mai jos), o dată cu declinul aceluia, pe măsură ce comunitățile încep să-și clădească lăcașuri fiecare în parte. La Göbekli Tepe, pe lângă clădiri mai deosebite, cu diametrul de 20m, există și construcții domestice, cu diametrul de 4-10m. Construcțiile speciale au un plan constituit dintr-un mare spațiu, înconjurat de înalte și masive ziduri din piatră¹⁸.

Excepțională este arhitectura monumentală descoperită la Göbekli Tepe (*Dealul Fund de Ceaun, Dealul pântecos*), în sud-estul Turciei, între râurile Tigru și Eufrat, la câțiva kilometri de granița cu Siria, la 15km nord-vest de orașul Şanlıurfa (anticul oraș turcesc Urfa)¹⁹. Este vorba despre un templu construit în mijlocul unui sat poate, dar cercetătorii emit ipoteza mai puțin tradițională că ar fi fost mai întâi ridicat templul și apoi s-a dezvoltat o așezare, în care oamenii – vânători-culegători – au început să practice agricultura. Dacă ar fi așa, credința ar fi constituit o motivație mai mare decât necesitățile economice, dimensiunea templului demonstrând existența unui sistem religios puternic. Dimensiunea este cea care induce această ipoteză, dar și amplasarea lui: în afara unei surse de apă, dar și într-o zonă unde nu s-au găsit urme de locuințe – deci era aici un loc dedicat ceremoniilor religioase (nu funerare: nu s-au găsit nici morminte). Există, așadar, posibilitatea ca templul acesta să fie un exemplu al surprinderii tocmai acelui moment, al nașterii agriculturii ca urmare a sedentarizării (nu invers, cum s-a considerat inițial...) ²⁰.

¹⁵ J. D. Hawking, in Jane Turner, *op. cit.*, vol.1, p.823, s.v. *Anatolia, ancient*

¹⁶ Mehmet Özdoğan, *op. cit.*, p.1512

¹⁷ *Ibidem*

¹⁸ *Ibidem*

¹⁹ Reza Aslan, *Dumnezeu. O istorie umană*, București, Editura Meridiane, 2017, p.67

²⁰ *Ibidem*, p.81

Întregul sit măsoară 300x300m. Templul ocupă o suprafață de cca 300mp (nu tot ansamblul arhitectural a fost dezgropat) și este cea mai veche construcție de cult din lume, dar, în același timp, este și cea mai veche arhitectură din lume în general. Este datat pe la 9 600 î.Hr. (mai vechi decât *Stonehenge*); unele datări îl coboară până pe la 14 000 – 12 000 î.Hr.²¹, caz în care ar fi fost ridicat la sfârșitul Paleoliticului, de vânătorii-culegători de atunci.

Au fost dezgropate patru cercuri uriașe din piatră (dar se pare că sunt mai mult de patru), fiecare cerc fiind înconjurat de ziduri din piatră și mortar, de 2m înălțime, în care sunt inserați piloni în T, măsurând 3-5m înălțime și cântărind 10t. În mijloc, sunt doi monoliți masivi, de 5,5m înălțime. Altoreliefurile zoomorfe de pe pilonii monoliți în formă de T, realiste, sugerează că ar fi vorba, poate, despre niște „străjeri” ai locului. Pilonii înșiși au gravate detalii, care ne sugerează că ar putea fi oameni stilizați. Par oameni redați din profil, cu brațe coborâte și mâini cu degete; sub mâini, este redată o curea cu cataramă și o blană de vulpe în jurul șalelor. Nu au fețe, nu au ochi, nas, gură. Poate sunt spirite, strămoși, eventual divinități (caz în care ar fi cele mai timpurii reprezentări de divinități din lume). Sunt versiuni dezvoltate ale incintei de la Nevali Çori.

Orașul de lângă Göbekli Tepe, Şanlıurfa (la 15km distanță, datând probabil din Epoca de piatră: s-au dezgropat unelte din silex aici), a fost poate așezarea constructorilor templului. O statuie găsită aici, de cca 11 000 de ani vechime, are chip bine definit (spre deosebire de monoliții de la templu), dar și la Göbekli Tepe au fost găsite statui similare, mai mici, însă cu prezență a trăsăturilor faciale. Deci, probabil că monoliții nu au avut chip în mod intenționat, tocmai pentru că nu erau reprezentări umane²².

Oricum, totul demonstrează că nu este vorba despre un spațiu de locuit, ci despre un sanctuar, cel mai vechi sanctuar din lume, mai vechi și mai rafinat decât *Stonehenge*. Sub el, s-a descoperit că mai există incinte din piatră îngropate, care s-ar putea să fie mai vechi, datând probabil din mil. al XIII-lea – al XII-lea î.Hr., de la sfârșitul Paleoliticului.

Dacă ne întrebăm cum au reușit vânătorii-culegătorii de acum 12 000 de ani să ridice asemenea monument, răspunsul e demonstrabil: cu multă organizare, mână de lucru și tehnică. Primele incinte au fost construite în roca de bază. Cei doi monoliți centrali, proveniți din stâncile dimprejur (de 5,5m înălțime și 14,5t greutate), au fost amplasați în fante de doar 10cm adâncime, fiind smulși și transportați la distanță, până pe deal, după ce fuseseră ciopliți culcați la pământ.

Oasele de animale dezgropate sunt mărturie a faptului că este vorba despre animale sălbatice (nu erbivore domesticite!), ceea ce demonstrează că societatea era una pre-agricolă. Deci nu ar fi vorba despre o populație sedentară, la care un surplus de hrană zilnic ar fi favorizat dezvoltarea religiei și înălțarea de sanctuare, ci s-a întâmplat invers.

Așadar, dacă ne întrebăm care a fost scopul ridicării unei asemenea construcții, răspunsul ar fi legat de semnificația religioasă a acestuia: o incintă prin care se pătrundea în lumea de dincolo. Și aceasta s-a întâmplat într-un moment în care comunitatea de vânători-culegători a avut probabil nevoie de dovezi că toți împărtășeau același cod etic. Dacă până atunci, omul era doar o mică parte a naturii, în acest caz el este o ființă superioară, animalele sălbatice reprezentate fiind dominate de pilonii antropomorfi în mărime naturală. Omul era, așadar, o ființă superioară, care putea domestici animale și putea cultiva plante. Deci, o teorie revoluționară ar fi că nașterea religiei a determinat nevoia practicării agriculturii (nu că ea a apărut după agricultură). Deci revoluția culturală a precedat agricultura și a fost motivată de noua religie, unificatoare.

Ulterior, după cca 1 500 de ani, după Revoluția agricolă, templul a fost acoperit cu pământ, construcțiile de deasupra fiind mai mici, cu piloni centrali de doar 4m înălțime, care vor fi și acestea îngropate, deasupra lor construind-se apoi alte incinte, tot mai mici; monoliții

²¹ *Ibidem*, p.70

²² *Ibidem*, p.69, 71

devin tot mai scunzi, pilonii din ziduri dispar. ...Dispare practic, în noua societate, agricolă, întregul lăcaș sfânt al antecesorilor vânători.

În alte zone, cultura primitivă a Mezoliticului se baza doar pe vânătoare și pe cules, ceea ce nu impunea un habitat constant. La aceste grupuri etnice nomade, precum cele din Indonezia, locuința consta doar dintr-un simplu adăpost împotriva vântului, cu o laviță joasă pentru dormit²³.

Mai ales în sudul Asiei, așezările umane sunt în continuă creștere – pentru o populație în continuă creștere și aceasta –, fiind dovezi ale existenței umane pe aceste meleaguri încă din Mezolitic, în special în nord-vest, unde cele mai vechi așezări datează din 8 000 î.Hr. (în timp ce în sud sau în est, niciuna nu este mai veche de anul 3 000 î.Hr.). Aici, în regiunea Asiei de sud-est, Paleoliticul reprezintă perioada dinaintea anului 3 000 î.Hr., când peșterile erau folosite uneori ca adăposturi temporare (în timpul ploilor musonice), dar, datorită climatului mai blând, acestea au jucat un rol mai puțin important ca locuințe decât în zonele nordice, cu climat extrem.

Și în arhipelagul nipon, acum 10 000 de ani, locuitorii peșterilor încep să-și părăsească grottele din munți și să se stabilească în case rudimentare (*tate-ana jukyo*), care ofereau doar refugiu populației de vânători-culegători, populație fără organizare socială: locuințe îngropate, protejate de pământul șanțului săpat, acoperite cu stuf susținut de stâlpi înfiți în fundul gropii.

BIBLIOGRAPHY:

1. **Aslan, Reza**, *Dumnezeu. O istorie umană*, București, Editura Meridiane, 2017, trad., pref. și compl. Leonard Gavriliu
2. **Bodrogi, Tibor**, *Arta Indoneziei și a insulelor din sud-estul asiatic*, București, Editura Meridiane, 1974
3. **Childe, V. Gordon**, *De la preistorie la istorie*, București, Editura Științifică, 1967
4. **Cottrell, Leonard (sur la dir. de)**, *Dictionnaire encyclopedique d'Archelogie*, Paris, S.E.D.E., 1962
5. **Croix, Horst de la, Tansey, R.G.**, *Art through the Ages*, Harcourt Brace Jovanovich, Publishers, Orlando, Florida, 1996
6. **Deshayes, Jean**, *Civilizațiile vechiului Orient*, vol.I, București, Editura Meridiane, 1976
7. **Harari, Yuval Noah**, *Sapiens. Scurtă istorie a omenirii*, Iași, Editura Polirom, 2017
8. **Janson, Anthony F.**, *History of Art*, New York, Harry Abrams, 1986
9. **Özdoğan, Mehmet**, *Anatolia: From the Pre-Pottery Neolithic to the End of the Early Bronze Age (10,500–2000 BCE)*, in **Renfrew, Colin, Bahn, Paul (ed.)**, *The Cambridge World Prehistory*, Cambridge University Press, 2015, pp. 1508-1544
10. **Roberts, J.M., Westad, Odd Arne**, *Istoria lumii. Din preistorie până în prezent*, Iași, Editura Polirom, 2018, trad. Cătălin Drăcșineanu
11. **Tănase, Al.**, *O istorie a culturii în capodopere*, vol.I, București, Editura Univers, 1984
12. **Turner, Jane**, *The Dictionary of Art*, vol. 1, 30, New York, Grove's Dictionaries, 1996
13. **Vorona, Gheorghe Curcinschi**, *Istoria universală a arhitecturii ilustrată*, vol.I, București, Editura Tehnică, 1982

²³ Tibor Bodrogi, *Arta Indoneziei și a insulelor din sud-estul asiatic*, București, Editura Meridiane, 1974, p.9

ABANDONING THE PRETENSE: THE RETURN TO REALPOLITIK AND THE NEW GREAT-POWER PARTITION OF THE WORLD

Arthur Mihăilă

Lecturer, PhD, "Babeş-Bolyai" University of Cluj-Napoca

Abstract: *The article explores the structural transformation of the contemporary international system, marking the end of American hegemony and the return to an explicit Realpolitik, in which ideology is subordinated to raw geostrategic interests. Its central thesis argues that the transition from the post-1990 unipolar order to a fragmented multipolarity has reopened the competition for spheres of influence, turning entire regions into theaters of maneuver for the major actors: the United States, China, and Russia. The analysis highlights how China has used the attention vacuum left by the United States in Africa to establish a monopoly over rare earths through geoeconomic levers, while Russia has exploited the decline of French influence in the Sahel to exchange regime security for access to mineral resources. In parallel, the study examines the rise of "middle powers" — India, Turkey, and Iran — which are taking advantage of this global reconfiguration to advance their own regional agendas, operating according to a logic of strategic autonomy. The article concludes by warning that the new world order is no longer governed by universal norms, but by an "organized anarchy," in which control over critical resources and the capacity for force projection are the only measures of political validity.*

Keywords: Realpolitik, multipolarity, hegemonic decline, strategic competition, international security

Prăbușirea URSS, cu mai bine de trei decenii în urmă, i-a făcut pe mulți să creadă că s-a ajuns la "sfârșitul istoriei" regimurilor politice și la instituirea unei ordini internaționale întemeiată pe valorile liberale și pe societatea de consum. O garanție pentru menținerea acestei ordini și pentru extinderea sa pe tot globul o constituia asumarea de către Statele Unite a rolului de hegemon mondial și de "polițist" care să rezolve eventualele conflicte și să vegheze la adoptarea unui sistem democratic în fiecare țară. Ideologia neoliberală pleca de la teza că impunerea democrației și a sistemului de drepturi ale omului este necesară pentru instaurarea unei păci eterne, pentru că țările democratice nu se războiesc între ele și rezolvă orice diferend prin negocieri. Nu era vorba de o idee nouă, ea fiind formulată cu mult timp în urmă de Immanuel Kant în "Spre pacea eternă". Filosoful german considera că pentru instituirea păcii globale constituția fiecărui stat trebuie să fie republicană, adică să se întemeieze în primul rând pe principiul libertății membrilor societății, al dependenței tuturor de o legislație comună și al egalității dintre cetățeni (Kant, 2008, pp.72-78). La baza relațiilor dintre statele comunității internaționale trebuiau să stea principiile morale și nu interesele egoiste.

Războiul rece și rivalitatea dintre țările care făceau parte din NATO și cele din lagărul socialist s-a tradus printr-un război ideologic dar și printr-o competiție a valorilor, fiecare tabără pretinzând că ea este reprezentanta unei forme superioare de moralitate. Aceste pretenții contrastau puternic cu tezele prezente în politica internațională înainte de cel de-al Doilea Război Mondial. În politica antebelică promovarea intereselor egoiste ale statelor, colonialismul și exploatarea resurselor statelor mai slabe erau considerate legitime. Axioma de la care pleca **Realpolitik**- politica realistă, doctrina dominantă din Relațiile Internaționale, de la Machiavelli încoace, era că respectarea unor norme morale dezavantajează statele în fața rivalilor care au o politică imorală. Optim e ca fiecare să își urmărească și să își impună propriile interese, altfel va deveni o victimă pentru statele mai rapace. Ocuparea teritoriilor altor state și exploatarea resurselor lor, chiar într-o formă barbară, cum a făcut-o de exemplu Belgia în Congo, era considerată acceptabilă sau prezentată ca o formă de "civilizare" a populațiilor primitive.

Al Doilea Război Mondial a cunoscut o încheștare titanică de forțe în care se înfruntau milioane de soldați și necesita câștigarea conștiințelor cetățenilor care trebuiau să își dea viața pe front pentru statele lor. În această perioadă, morala a devenit un instrument mobilizator. Propaganda politică de război, a fiecărei tabere, pretindea că pe glob are loc o luptă între forțele binelui și cele ale răului. Lupta nu era dată între țări care doreau să acapareze teritoriile altora, ci între forțe care doreau să impună un model politic pervers și nociv și forțele binelui. Chiar dacă în cazul naziștilor necesitatea obținerii de **lebensraum** a fost menționată în Mein Kampf, propaganda de război se axa pe necesitatea de a distruge bolșevismul, văzut ca o amenințare la adresa civilizației mondiale și prezentat ca fiind o unealtă a cabalei evreiești. La rândul lor aliații, plecând însă de la niște realități incontestabile, își prezentau campania ca o luptă pentru libertate și democrație.

Această viziune maniheistă a fost adoptată și în perioada războiului rece când fiecare lagăr își prezenta adversarii în culori întunecate iar prăbușirea comunismului a fost salutăată ca o victorie a binelui, a forțelor morale superioare. Nu putem să negăm superioritatea morală a statelor occidentale față de cele comuniste însă asta nu ne împiedică să observăm că **realpolitik** nu a fost abandonat în nici un moment ci a suferit doar o transformare și a fost obturat prin metode propagandistice. Dominația directă, colonială a fost înlocuită de o politică a sferelor de influență, care presupunea obținerea de avantaje economice prin metode mai discrete.

Un exemplu al acestei metamorfoze îl reprezintă subminarea Marii Britanii de către SUA, care a sprijinit mișcările anticolonialiste care au dizolvat Imperiul Britanic iar după aceea a inclus statele proaspăt eliberate în sfera sa de influență (vezi o analiză și o descriere a acestui proces în Leebaert, 2018). În acest caz exploatarea directă a fost înlocuită cu acorduri comerciale care avantajau companiile americane și contribuiau la prosperitatea cetățenilor americani. În aceeași perioadă URSS a exportat în multe țări din Asia sau Africa socialismul, obținând avantaje economice asemănătoare. Prăbușirea lagărului socialist și criza economică gravă care a afectat Rusia și celelalte țări foste socialiste a creat iluzia că SUA, rămasă singura supraputere și devenită hegemon mondial, va domina în secolul XXI întreaga lume. Avantajele pe care le avea pe plan economic au făcut noul hegemon să militeze pentru ”globalizare” adică pentru o lume în care nu există bariere economice între state și să lupte împotriva protecționismului economic. Această politică avantajă SUA pentru că permitea firmelor americane să domine piețele statelor care abandonau taxele protecționiste.

Sarcina auto-asumată de polițist global, a determinat SUA să își mărească numărul de baze militare și să încerce să joace rolul de arbitru în orice conflict care părea să îi amenințe interesele. Pe planul politicii externe, doctrina neoliberală, care pornea de la teza că între statele democratice nu se declanșează războaie, dicta că SUA trebuie să facă eforturi pentru instaurarea democrației în toate statele, pentru a rezolva conflictele regionale. SUA a persistat mult timp în efortul de subminare a unor state autoritare și în încercarea de a construi democrația în aceste state. Primăvara arabă, războiul din Irak, războiul din Afghanistan, și alte astfel de inițiative au plecat de la teza că democrația poate fi transplantată cu succes chiar și în zonele cele mai ostile civilizației occidentale. Diferențele culturale au făcut însă ca mai toate aceste inițiative să eșueze și deseori, cum e cazul primăverii arabe, unele regimuri autoritare relativ benigne au fost înlocuite de regimuri islamiste ostile Statelor Unite. Ilustrativ în acest sens a fost eșecul Inspectorului Special General pentru Reconstrucția Afghanistanului (SIGAR – The Special Inspector General for Afghanistan Reconstruction) care a desfășurat o serie de programe de ”construcție a statului Afghanistan” timp de 17 ani, perioadă în care au fost alocate acestui scop mai multe miliarde de dolari. SIGAR și-a încetat operațiunile în date de 31 ianuarie 2026. În raportul final al acestei instituții s-a concluzionat că efortul de democratizare a eșuat. În plus, în același raport era documentată o fraudă masivă de 144 de milioane de dolari care au fost devalizați de diverși oficiali afghani din noile instituții ”democratice” (Faint, 2026). Proiectele de genul acesta, care păreau promițătoare la început dar care nu duceau la nici un

rezultat, transformându-se în pierderi enorme de resurse, au căpătat în jargonul jurnalistic denumirea de "mission creep", termen folosit pentru prima dată în legătură cu o intervenție americană în Somalia (Cushman jr., 1993).

Momentul unipolar al anilor '90 a creat impresia că politica internațională a intrat într-o fază post-geopolitică în care competiția clasică pentru resurse a fost înlocuită de un echilibru și o ordine universală bazată pe principii morale, cooperare economică și globalizare. Această credință pare a fi o iluzie pentru că în prezent politica de forță devine tot mai vizibilă iar marile puteri și puterile regionale par tot mai indiferente față de tratatele internaționale, urmărindu-și interesele legate de controlul resurselor prin orice mijloace. La acest fapt s-a ajuns din cauza schimbării echilibrului de forțe de pe table de șah mondială. Declinul relativ al hegemoniei americane este una dintre cauzele schimbărilor dar el nu a căpătat o semnificație decât în condițiile ascensiunii vertiginoase a puterii economice a Chinei și a încercărilor Rusiei de a se reafirma măcar ca o putere regională dacă nu și globală. În același timp, în diverse regiuni ale globului, țări care până nu demult aveau ambiții modeste, ca Iranul, Turcia sau Arabia Saudită, au început să concureze pentru rolul de lideri regionali. O trăsătură definitorie a acestei faze nu este, așa cum s-ar părea la prima vedere concurența militară ci mai degrabă competiția pentru resurse economice care devin tot mai importante pentru dezvoltarea de noi tehnologii. Foamea de resurse este generată și de apariția noilor tehnologii printre care se detașează Inteligența Artificială.

La fel ca și în cazul altor imperii, declinul Statelor Unite pare a fi rezultatul unei supra-extinderi. Acest fenomen a fost observat și prezis de numeroși analiști politici. Niall Fergusson (2004) considera că SUA e un imperiu al cărui populație și clasă conducătoare resping acest termen. Spre deosebire de Imperiul Britanic, care își asuma cu mândrie acest rol, imperiul american se află într-o stare de negare adoptând un "imperialism reticent". Neacceptarea acestui rol îl determină să ia jumătăți de măsură pentru că nu dorește să administreze direct zonele pe care le consider a fi în sfera lui de influență. În plus, dorința de a domina întreaga lume este nerealistă, ținând seama de resursele pe care le are.

Ferguson identifica trei deficituri ale "imperiului american". În primul rând el suferă de un deficit economic. S.U.A. este statul cel mai avansat din punct de vedere economic dar nici chiar el nu poate interveni militar în toate zonele globului și nu poate menține bazele militare necesare acestor intervenții. Începând cu anul 1985 S.U.A. s-a transformat din cel mai mare creditor al lumii în cel mai mare debitor acumulând treptat o datorie imensă. Într-un articol mai recent Ferguson (Ferguson, 2025) a făcut o analiză a cauzei decăderii Imperiului Spaniol, Imperiului Habsburgic și Imperiului Britanic, plecând de la o teză a politologului scoțian Adam Ferguson, pe care o denumea "Legea Ferguson". Adam Ferguson observa că aceste imperii au început să decadă în momentul în care dobânzile datoriei publice au depășit suma pe care o alocau cheltuielilor militare. Niall Ferguson constata că S.U.A. se află în momentul de față în aceeași situație. Suma pe care o plătește anual pentru plata dobânzilor datoriei naționale este mai mare decât cheltuielile militare anuale. Reducerea cheltuielilor militare ar duce la scăderea controlului pe care îl exercită asupra diverselor zone critice de pe glob. Al doilea deficit este deficitul de personal. Spre deosebire de britanici, care au administrat în mod direct coloniile, americanii nu sunt dispuși să petreacă decenii în teritoriile străine ca administratori și nici să deplaseze trupe militare consistente în teritoriile în care le sunt amenințate interesele. Al treilea deficit este cel mai dificil de depășit, fiind deficitul de atenție inerent sistemului politic american. Atât politicienii cât și cetățenii își pierd repede interesul pentru proiectele externe de durată, dedicate impunerii democrației în țările în care s-a intervenit militar. În concluzia la cartea sa, Ferguson caracterizează S.U.A. ca fiind un imperiu sedentar (couch potato), afectat de obezitate, inert, fără apetit pentru rolul pe care și l-a asumat.

Dezechilibrul de putere actual dintre S.U.A. și principalul ei rival China, se datorează mijloacelor folosite pentru menținerea sau obținerea hegemoniei. S.U.A., care a reușit să

câștigă atât Al Doilea Război Mondial cât și Războiul Rece prin superioritatea militară a decis că poate domina lumea prin intermediul forței. China, care nu deține încă forța necesară unei confruntări cu S.U.A. a decis să își înfrunte rivalul pe tărâmul economic.

Strategia militară a S.U.A. a constat în plasarea de baze militare în toate zonele strategice de pe glob. David Vine (Vine, 2015) estima că S.U.A. deține aproximativ 800 de baze militare în afara teritoriului american, acestea fiind plasate în mai mult de 70 de țări. Diversele surse guvernamentale menționează mai puține baze decât organizațiile independente pentru că guvernul S.U.A. nu enumeră și bazele secrete, cum ar fi cele aflate în Israel sau Arabia Saudită. De asemenea nu sunt incluse în sursele guvernamentale diverse baze navale, bazele paramilitare sau radarele cu un număr mai mic de personal. Cheltuielile necesare pentru menținerea acestor baze precum și pentru menținerea unui mare număr de submarine și portavioane care patrulează mările și oceanele sunt împovărătoare.

Favorizată de faptul că de ceva timp a devenit uzina de asamblare a lumii, China a preferat, într-o primă fază, expansiunea economică și acumularea de resurse, construind în același timp și o forță armată tot mai redutabilă, cu trecerea anilor. Încrederea în forța sa armată a cauzat orbirea strategică a S.U.A. care a permis din neatenție Chinei să acapareze de-a lungul anilor un mare număr de resurse strategice.

În deceniile anterioare S.U.A. nu s-a preocupat de obținerea unor resurse minerale tratând industria minieră ca pe un domeniu de care trebuiau să se ocupe statele puțin dezvoltate pentru că câștigurile din exploatarea lor nu erau suficient de mari și pe lângă asta exploatarea miniere duceau și la poluarea mediului înconjurător. Majoritatea produselor americane au început să fie fabricate în China sau în alte state unde forța de muncă era ieftină, acest fapt contribuind la un preț mai scăzut al lor. Pentru că China nu era considerată un rival geopolitic serios, s-a ajuns la concluzia că era normal, atâta timp cât era manufacturierul cel mai important, să fie lăsată să acumuleze și materiile prime necesare producției. Numeroși analiști au atras atenția că această politică este periculoasă (vezi de pildă Moyo, 2012), însă politicienii nu s-au trezit decât în timpul pandemiei de COVID-19, când China a dat prioritate necesităților interne înainte de a aproviziona piața mondială cu cele necesare contracarării virusului. Un al doilea duș rece a venit atunci când s-au făcut progrese în domeniul Inteligenței Artificiale și a devenit evident faptul că cine va domina în acest domeniu va avea un avantaj geopolitic și tehnologic covârșitor iar S.U.A. nu deținea resursele minerale necesare fabricării de circuite integrate. Trecerea la energia verde a pus aceeași probleme. Inteligența artificială, energia verde, industria spațială și industria de armament depend de litiu, cobalt, grafit, pământuri rare, cupru și minerale magnetice. După cum observă Marta Rivera și Eduardo Zamanillo, mineritul a devenit o resursă geostrategică indispensabilă iar lipsa controlului asupra acestor resurse provoacă o vulnerabilitate strategică (Rivera și Zamanillo, 2025). Avantajul strategic al Chinei devine cu atât mai important cu cât unele minerale sunt extrem de rare (vezi Nadrowski, 2025). De exemplu niobiul este exploatat doar din trei mine în lume dintre care cea mai mare, aflată în Brazilia deține 77% din resursele mondiale. Cesiumul se găsește doar în două mine, una în Manitoba și alta în Zimbabwe. Germaniul e exploatat doar în două mine din China. Tantalul se găsește doar în Republica Democrată Congo și Rwanda. Anul trecut BBC arăta că China a cumpărat toate minele de litiu disponibile în Africa și America de Sud precum și un mare număr de mine de litiu din Canada, Mexic, Argentina, Bolivia, Chile, Mali, Namibia, Zimbabwe și Australia. Ea procesează și aproximativ 85% din pământurile rare folosite pentru producția de circuite integrate.

Importanța monopolului deținut de China în domeniul mineralelor strategice poate fi observată și datorită faptului că ea controlează 90% din exploatarea de pământuri rare din care se extrag neodimium și samarium, două tipuri de minerale magnetice care rezistă la temperaturi extreme și din care se fabrică GPS-urile și senzorii folosiți la rachete de mare

precizie cum sunt cele din Sistemele Patriot și THAAD, precum și unele componente ale avioanelor de vânătoare militare de ultimă generație (Ghori, 2026).

Deși China nu a fost considerată un rival în materie de tehnologie ea a reușit să recupereze decalajul față de S.U.A., chiar și în domeniul Inteligenței Artificiale unde ultimele modele au ajuns foarte aproape de cele americane având în plus avantajul că consumă mult mai puțină energie și folosesc cipuri de calitate inferioară. Avansul Chinei se observă și în alte domenii dintre care pot fi menționate cel al mașinilor electrice și cel al telefoanelor celulare. China reușește să producă mașini electrice comparabile cu cele americane dar la jumătate din prețul acestora pentru că este principalul producător de baterii electrice pe plan mondial. Ea produce aproximativ 80% din totalul de celule de baterii Li-ion destinate mașinilor electrice. Deși minele deținute de ea pot fi în Australia, Chile sau Congo procesarea chimică finală are loc în China. De remarcat e și faptul că aproape 100% din grafitul sferic, folosit în baterii, este procesat tot acolo. Dominația Chinei în domeniul producției și procesării de minerale îi oferă o armă de șantaj economic cu ajutorul căreia poate rezista oricăror presiuni făcute de S.U.A. Până acum China a preferat să acapareze încetul cu încetul, aproape pe nesimțite, piețe de desfacere în defavoarea țărilor occidentale care dețineau până nu demult monopolul în materie de produse finite. Amenințarea care se întrezărea a determinat S.U.A. să acționeze brutal, conștientă că duce o luptă pentru supraviețuire nu numai economică ci și geopolitică. Pierderea piețelor se traduce printr-o pierdere a veniturilor și în cele din urmă prin lipsa fondurilor necesare pentru finanțarea forțelor militare necesare menținerii hegemoniei mondiale. Dilema care se profilează în viitorul apropiat este cea denumită de Graham Allison "capcana lui Tucicide" (Allison, 2017), adică tentația de a înlătura hegemonul rival prin intermediul unui război.

În prima sa perioadă de președinție, Donald Trump a încercat să stăvilească ascensiunea Chinei prin impunerea unor taxe. Administrația Biden a menținut aceste taxe continuând, fără prea mult entuziasm această politică pentru că ea contrazicea viziunea neoliberală a democrațiilor. Întors la putere Trump a încercat să redreseze și mai mult balanța comercială mărinț taxele vamale pentru China. De data asta China a ripostat punând taxe pe pământurile rare folosite în industria electronică și amenințând cu încetarea livrării de metale rare necesare în industria de apărare. În fața acestui răspuns Trump a dat înapoi dar a devenit conștient de faptul că dacă S.U.A. dorește să supraviețuiască unui eventual război conventional de lungă durată cu China va trebui să găsească alte resurse de minerale rare și să investească sume enorme în domeniul apărării și în Inteligența Artificială. Acest imperativ a determinat administrația Trump să se întoarcă la realpolitik-ul traditional, bazat pe amenințări și intervenții militare. Într-o primă fază a făcut o înțelegere cu Rusia pentru exploatarea comună a pământurilor rare aflate în regiunea Dombas, ocupată de Rusia în timpul războiului cu Ucraina. În același timp a condiționat acordarea ajutorului financiar pentru Ucraina în schimbul cedării dreptului de exploatare a pământurilor rare de pe teritoriul acestei țări. Chiar dacă la început Ucraina a ezitat să cedeze aceste resurse, până la urmă, neavând altă alternativă, a acceptat. O altă zonă vizată de Trump a fost Groenlanda, teritoriu care aparține Danemarcei. Într-o primă fază, în fața refuzului guvernului danez de a vinde acest teritoriu, Trump a făcut aluzii la o posibilă intervenție armată pentru ocuparea lui. Totuși această amenințare a fost doar o cacialma pentru că după ce nu a reușit să obțină rezultatul dorit nu a recurs la forță. A treia opțiune formulate de Trump a fost cea a exploatării mineralelor de sub calota polară, teritoriu considerat până acum un "patrimoniu comun al umanității" dar care nu este totuși obiectul unor tratate la care să fi aderat țările învecinate. Rusia, Danemarca și Canada au formulat revendicări similare. Aceste revendicări capătă o valoare practică în condițiile încălzirii globale și ale topirii calotei polare, care este văzută de marile puteri ca o oportunitate geostrategică pentru acaparea ultimelor mari reserve de hidrocarburi și pământuri rare. Aceste revendicări

concurente semnaleză prăbușirea idealului cooperării globale în favoarea unei competiții similar cu cea din secolul al XIX-lea.

O altă inițiativă de *Realpolitik* a lui Trump, care poate să îi ofere o pârgă de negociere cu China este încercarea de a controla sursele de petrol mondiale. Răpirea și arestarea președintelui dictator al Venezuelei, Nicholas Maduro, și înțelegerea cu succesorii lui, a oferit S.U.A., controlul asupra livrărilor de petrol pentru China și Cuba din acea zonă. Războiul cu Iranul e o tentativă de controla și livrările de petrol din zona Orientului Mijlociu. În 2023, Venezuela furniza aproximativ 3-4% din importurile totale de țiței ale Chinei, în timp ce regiunea Golfului Persic/Orientului Mijlociu rămânea mult mai importantă strategic, reprezentând aproximativ 35% dacă sunt luați în calcul doar principalii furnizori din Golf raportați separat — Arabia Saudită, Irak, Emiratele Arabe Unite și Kuweit — și peste 50% dacă este inclusă și categoria mai largă a furnizorilor din Orientul Mijlociu, inclusiv fluxurile iraniene greu de urmărit statistic.

În încercarea de a obține resursele dorite China a folosit în primul rând metoda ”capcanei datoriilor”, oferindu-se să facă diverse lucrări publice sau să ofere împrumuturi bancare în unele țări sărace din Asia și Africa pentru ca apoi, când acestea nu mai puteau plăti datoria, să solicite în schimb concesiunea unor mine, porturi sau aeroporturi. Liderii Partidului Comunist Chinez au elaborat o tactică pe termen lung de obținere a hegemoniei recurgând la arma economică. O componentă a acetei strategii o constituie Belt and Road Initiative, cunoscută inițial sub numele ”o singură centură, un singur drum” (One Belt, One Road) care presupune o rețea de căi de transport terestre care leagă pe de o parte China de Asia Centrală, Rusia și Europa (The Belt) și maritime (The Road) care pornește din China și traversează Asia de Sud-Est și Oceanul Indian ajungând în Cornul Africii și în Mediterana. În acest din urmă caz se pune accentual pe controlul porturilor strategice. China a obținut aliați în statele asiatice sau africane pentru că nu cere reforme democratice sau respectarea drepturilor omului ci doar resurse minerale, loialitate politică și acces la infrastructura critică.

Chiar dacă preferă metodele pașnice din când în când China a folosit și metode mai violente fără să declanșeze totuși un război. În această gamă se înscriu hărțuirea vaselor de pescuit ale altor țări din Marea Chinei de Sud și construirea de baze militare pe atoli din aceeași zonă urmată de revendicări ale unor zone maritime limitrofe. Chiar dacă a anunțat dorința de a anexa Taiwanul, și a efectuat de câteva ori exerciții militare simulând o posibilă ocupare a acesti insule, care a aparținut în trecut Imperiului Chinez, deocamdată nu a avut nici o inițiativă serioasă în acest sens.

Un alt stat care a revenit la *Realpolitik* este Rusia. După prăbușirea și dezmembrarea U.R.S.S., Rusia a trecut printr-o criză economică gravă pe care a reușit să o depășească în perioada în care președintele Putin a preluat puterea. Odată cu redresarea economică Rusia a încercat să își reia locul în arena mondială însă de data aceasta resursele sale economice sunt inferioare celor din perioada comunistă. Avantajul pe care îl are Rusia e legat de vastele resurse naturale pe care le are și în special de petrol și gaze naturale. S.U.A. a devenit conștientă de noile pretenții ale Rusiei în timpul războiului din Siria când Rusia a contribuit la menținerea la putere a regimului președintelui Bashar al-Assad. Într-o încercare de control a ascensiunii Rusiei și de contracarare a pretențiilor sale de lider regional S.U.A. a sprijinit Ucraina și Georgia care încercau să părăsească sfera de influență rusă și să se alăture N.A.T.O. și Uniunii Europene. Rusia a răspuns prompt și violent declanșând un război care, după o perioadă de pace, punctată de scurte conflicte, a reizbucnit în 2022 și continuă și acum.

Accentuarea fricțiunilor dintre S.U.A. și China a determinat Rusia să încerce să mențină o atitudine deschisă colaborării cu ambele puteri. În schimbul unor materii prime folosite în industria de armament Rusia a furnizat Chinei petrol și gaze naturale și i-a oferit accesul la un port din Marea Arctică. În 2023 a fost semnat acordul între Garda de Coastă a Rusiei și Paza de Coastă a Chinei pentru cooperarea pentru aplicarea legii în domeniul maritim, pentru

combaterea terorismului, imigrației ilegale, traficului de droguri sau arme și a pescuitului ilegal. Sub acest pretext s-a permis accesul unor nave militare chineze în zona arctică. Cele două țări au efectuat și exerciții militare comune în această zonă. O altă inițiativă comună a fost construirea portului Sabetta, din care China deține 30% și în care a fost amplasat un terminal pentru lichefierea gazului pe care China urmează să îl exporte către piețele asiatice.

Totuși Rusia nu dorește să devină un satelit al Chinei și din această cauză a dus tratative cu S.U.A. având în vedere o viitoare cooperare pentru prelucrarea pământurilor rare. Unele date vagi privind acest acord, rămas deocamdată secret, au fost divulgate după întâlnirea dintre Donald Trump și Vladimir Putin din Alaska din 2025. La fel ca și China, Rusia a încercat să își extindă sfera de influență în Africa Subsahariană, profitând de faptul că în perioada comunistă menținuse relații strânse cu statele africane socialiste. Prin intermediul companiei de mercenari Wagner (redenumit acum Africa Corps) și a altor unități similare au fost oferite servicii militare unor țări amenințate de grupări jihadiste. Aceste țări recuseseră la serviciile trupelor franceze din Legiunea Străină care însă nu reușeau să contracareze trupele insurgente. Oferta mult mai avantajoasă făcută de Rusia a fost acceptată la început de Mali, care a expulzat forțele franceze urmată în scurt timp de Burkina Faso, Niger și Republica Centrafricană. Din Niger au fost expulzați și militarii americani care dețineau acolo o bază de drone.

Profitând de retragerea trupelor americane câteva state din zona Orientului Mijlociu au declanșat o competiție pentru obținerea supremației în zonă. Iranul a încercat să obțină o influență indirectă finanțând grupările teroriste Hamas și Hezbollah și furnizând consilieri militari și armament în încercarea de a submina Israelul și de a obține controlul asupra Siriei. Un alt stat interesat de obținerea supremației în zonă a fost Turcia, care pe lângă ambițiile neo-otomane ale președintelui Recep Tayyip Erdogan, dorea să împiedice minoritatea kurdă să formeze un stat. Turcia a intervenit militar în Siria și a încercat să se impună ca arbitru invocând statutul ei din perioada Imperiului Otoman. Ambițiile Turciei s-au lovit nu numai de cele ale Iranului ci și de cele ale Arabiei Saudite care încerca să obțină influență bazându-se pe faptul că pe teritoriul ei se aflau principalele relicve religioase ale Islamului și cele mai importante moschei din regiune.

Concluzie

Declinul relativ al hegemoniei americane a dus la abandonarea politicilor neoliberale și la revenirea unui Realpolitik mai puțin agresiv decât cel din trecut dar care folosește metode asemănătoare. Marile puteri continuă să folosească limbaje de legitimare: securitate, dezvoltare, apărarea ordinii internaționale sau multipolaritate, dar aceste justificări acoperă tot mai puțin adevăratele lor obiective strategice care constau în controlul resurselor, obținerea sau menținerea sferelor de influență și reducerea dependenței față de rivali. S.U.A., China și Rusia ilustrează în forme diferite această tendință. Revenirea *Realpolitik*-ului este expresia unor transformări structurale a sistemului internațional, a unor mișcări tectonice care vor dura până la obținerea unui echilibru între puterile rivale.

BIBLIOGRAPHY:

1. Allison, Graham. *Destined for War: Can America and China Escape Thucydides's Trap?* Boston: Houghton Mifflin Harcourt, 2017.
2. Bomassi, Lizza. *The Geopolitics of Multipolarity: Europe and the Indo-Pacific*. Paris: European Union Institute for Security Studies, 2025.
3. Cooley, Alexander, and Daniel Nexon. *Exit from Hegemony: The Unraveling of the American Global Order*. Oxford: Oxford University Press, 2020.
4. Cushman jr, John, *Mission in Somalia is to Secure City*, The New York Times, 10.10.1993, consultat la <https://www.nytimes.com/1993/10/10/world/mission-in->

- somalia-is-to-secure-city.html?pagewanted=print&src=pm în data de 01.05.2026.
5. Dyke, Amanda van, *The Mineral Imperative*, London: New Generation Publishing, 2026.
 6. Faint, Charles, The SIGAR Project, Feb. 18, 2026, Modern War Institute At West Point, <https://mwi.westpoint.edu/project/the-sigar-project/> consultat în data de 02.05.2026.
 7. Ferguson, Niall, *Colossus: The Rise and Fall of the American Empire*, New York: Penguin Books, 2004.
 8. Ferguson, Niall, "Ferguson's Law: Debt Service, Military Spending, and the Fiscal Limits of Power." *Hoover Institution History Working Paper* 202502, February 21, 2025 consultat la <https://www.hoover.org/research/fergusons-law-debt-service-military-spending-and-fiscal-limits-power> în data de 06.05.2026.
 9. Freymann, Eyck; Halem, Harry, *The Arsenal of Democracy: Technology, Industry, and Deterrence in an Age of Hard Choices*, Stanford: Hoover Institution Press, 2025.
 10. Ghor, Umair, "China's Export Controls Threaten US Interceptors During Conflict with Iran" în *The Strategist*, Australian Strategic Policy Institute, 17.03.2026, consultat la <https://www.aspi.org.au/chinas-export-controls-threaten-us-interceptors-during-conflict-with-iran/> în data de 02.05.2026.
 11. Kagan, Robert, *The Jungle Grows Back: America and Our Imperiled World*. New York: Knopf, 2018.
 12. Kant, Immanuel, *Spre pacea eternă: Un proiect filosofic*, Ed. a II-a, București: All, 2008.
 13. Leebaert, Derek, *The world After the War: America Confronts the British Superpower, 1945-1957*, London: Oneworld, 2018.
 14. Li, David Daokui, *China's World View: Demystifying China to Prevent Global Conflict*, New York: W.W. Norton & Company, 2024.
 15. Mearsheimer, John J. *The Tragedy of Great Power Politics*. New York: W. W. Norton, 2001
 16. Mearsheimer, John J. *The Great Delusion: Liberal Dreams and International Realities*. New Haven: Yale University Press, 2018.
 17. Moyo, Dambisa, *How the West Was Lost: Fifty Years of Economic Folly and the Stark Choices Ahead*, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011.
 18. Moyo, Dambisa, *Winner Take All: China's Race for Resources and What It Means for the World*, New York: Basic Books, 2012.
 19. Munich Security Conference, *Munich Security Report 2025: Multipolarization*. Munich: Munich Security Conference, 2025.
 20. Nadrowski, Tomasz, *Mineral War: China's Quest for Weapons of Mineral Destruction*, Postjudice Press, 2025.
 21. Rivera, Marta; Zamanillo, Eduardo, *Mining is Dead. Long Live Geopolitical Mining: Why Critical Minerals and Strategic Power Will Define the Next Global Order*, Ontario: QM Books, 2025.
 22. The White House, *National Security Strategy of the United States of America*. Washington, DC, 2025.
 23. U.S. Department of Defense, *Military and Security Developments Involving the People's Republic of China 2025*. Washington, DC, 2025.
 24. Vine, David, *Base Nation: How U.S. Military Bases Abroad Harm America and the World*, New York: Henry Holt and Company, 2015.

THE ROLE OF MOTIVATION AND PERSEVERANCE IN THE CONSOLIDATION OF ANCIENT ROME'S MILITARY STRUCTURES

Fábián István

Lecturer, PhD, UMFST „G. E. Palade” of Târgu Mureș

Monica Marinela Șugo

Independent Researcher, UMFST „G. E. Palade” of Târgu Mureș

Abstract: *The study examines the role of excellence, motivation, and perseverance in the formation and expansion of the Roman army from the 8th century BCE to the 5th century CE. Grounded in psychological and institutional premises, the analysis shows that discipline, continuous training, and adherence to strict programmes were essential to Rome's internal stability, defensive capacity, and offensive success. The paper highlights how individual values—resilience to hardship, willingness to sacrifice, and a focus on performance—were integrated into collective structures, generating operational cohesion and longevity in service.*

By examining the mechanisms of recruitment, training, and authority, the study argues that motivation and perseverance, channelled through institutional practices, facilitated the transformation of the soldier from a local defender into an agent of territorial expansion. The study synthesises historical perspectives and contemporary theories of performance, suggesting that Roman military success cannot be explained solely by material resources or tactical strategies, but also by the cultivation of psychological and organisational traits that support excellence. The conclusions highlight the importance of the interaction between the individual and the institution in generating collective potential to build and maintain a sustainable empire.

Keywords: *motivation, reward, promotion, perseverance, military.*

Importanța armatei în expansiunea și menținerea Imperiului Roman se traduce prin excelență. Aceasta este un atribut căutat de oameni indiferent de perioada istorică, se diferențiază prin intensitate, iar în esență, omul a căutat repere pentru a evolua atât pe plan personal, cât și pe plan profesional.

În prezent, a face excelență într-un domeniu este unul dintre obiectivele omului modern, scopul principal fiind achiziționarea unui set de cunoștințe și obținerea unui statut în ochii celor din jur. Excelența este cuprinsă în forme diversificate, uneori evidente, alteori necesită mai mult timp pentru a fi observată.

Motivația și perseverența au însoțit umanitatea de la început și au jucat un rol primordial în evoluția popoarelor și dezvoltarea acestora. Ele se aplică și în structura armatelor responsabile pentru apărare și cucerirea noilor teritorii. În perioada antichității, ele nu erau folosite în forma în care există în prezent, însă, pe baza textelor și a inscripțiilor funerare, observăm că oamenii aveau concepte de dezvoltare, curaj, victorie și reușită.

Armata, în perioada evolutivă a Romei, a fost o structură esențială, în primul rând, în a oferi stabilitate internă, pentru a asigura bunul mers al societății, după care treptat a început să primească și alte atribuții, care cuprind protecție împotriva celor din exterior și se extind spre ideea respectivă, de cucerire a unor noi teritorii. Alături de aliați, armata constituie un organism prin care se construiește un imperiu durabil și important, un reper pentru urmași și o memorie comună pentru posteritate. Rolul de soldat era bine văzut la nivel social, iar în acest rol erau implicați majoritatea tinerilor apti.

Diferența dintre un soldat concentrat pe siguranța comunității sale și unul dedicat promovării originii romane prin victorii și teritorii cucerite constă în pași mici, succesivi. Aceasta se realizează prin colaborare cu alți soldați, disciplină și atenție față de superiori.

Disponibilitatea de a urma programe riguroase și consecvența în antrenamente sunt, de asemenea, esențiale. În plus, există un nivel mai profund, legat de mecanismele personale de motivație și perseverență, iar antrenarea acestor componente asigură longevitatea în activitate. Pregătirea fizică și psihică presupune explorarea tuturor limitelor vitrege prin care urmau să treacă în campaniile militare. Reziliența la efortul fizic și la condiții grele este un leitmotiv în viața de zi cu zi. Autoritatea conducătorilor și a personalului însărcinat cu pregătirea soldaților relevă mai târziu o structură bine încheagată și cu un potențial valorificat.

Începând cu secolul al VIII-lea î.Hr. Și până în secolul al V-lea d.Hr., se poate observa apariția, evoluția și apusul unei armate a cărei poveste ne vorbește despre motivație și perseverență ca trăsături dominante, care, concentrate în serviciul față de stat, ne oferă un portret al potențialului pe care îl poate atinge umanitatea.

În perioada Republicii, armata romană era structurată în două mari categorii: cavalerie și infanterie. Substratul de bază îl reprezintă unitatea (centuria), formată de regulă din 100 de soldați; modalitatea de organizare ne relevă, de asemenea, statutul soldatului în societate și legătura acestuia cu rolul de civil, care, pe parcurs, se va modifica.¹

În armata romană târzie se pune accent pe cavaleria grea; echipamentul soldaților suferă transformări, iar în cadrul cavaleriei ușoare se evidențiază prezența arcașilor. În componența echipamentului rămâne cămașa de zale, iar tunica devine mai complexă, cu mâneci mai lungi și elemente decorative. Apar articole noi, pantalonii și cizmele închise.²

Pentru a înțelege factorii motivaționali care au determinat indivizii să se înroleze, cele două mari etape trebuie să fie privite prin filtrul caracteristicilor specifice.

În armata romană republicană, procesul de recrutare consta în realizarea unui recesământ, în urma căruia erau selectate persoanele tinere și apte din punct de vedere fizic. În acest demers, era înregistrată averea, iar în funcție de aceasta, soldatul era atribuit unei clase.³

La polul opus, începând cu epoca Severilor, situația se schimbă: Septimius Severus adoptă o serie de legi prin care îi permite soldaților „născuți în timpul serviciului militar sau după aceea să se înroleze, făcând din cariera militară una ereditară. Anual erau încorporați și recruți din imperiu, fiecare comunitate fiind obligată să dea un număr fix de recruți. Stabilirea acestui număr se baza pe suprafața de pământ pe care o dețineau și erau recrutați foarte mulți bărbați din comunitățile rurale.”⁴

Prima perioadă reprezintă o dualitate a soldatului; legătura acestuia cu viața civilă este strânsă, iar intrarea în armată este condiționată de statutul financiar. Imaginea generală în societate este cea a luptătorului și păstrătorului Pax Romana; predomină ideea avansării în grad (și, implicit, pe scara socială) prin luptă și prin reprezentarea idealurilor romane. Una dintre motivațiile principale este patriotismul republican, o legătură afectivă cu statul; el este mînat de coordonatele morale ale *pietas et fides* să își protejeze patria.⁵

În etapa a doua, imaginea soldatului suferă schimbări; rolul inițial îi cedează locul unei profesii, iar contactul cu partea civilă devine limitat. El face parte dintr-o comunitate cu oameni asemenea lui, care îi oferă o identitate nouă. La nivel social, este asociat cu spada și scutul ce protejează Imperiul, iar pierderea acestora aduce cu sine o pierdere a identității.⁶

Soldații din armata romană aveau structuri interne formate pentru a persevera în activitatea lor în ciuda provocărilor care apar pe parcurs, au dezvoltat o mentalitate de campion și au aplicat-o în viața de zi cu zi.

¹ David J. Breeze, *The Roman Army*, London, Bloomsbury, 2016, p.15

² *Ibidem*, p.129.

³ *Ibidem* p.15

⁴ Adrian Goldsworthy, *Totul despre armata romană*, București, Enciclopedia RAO, 2008, p.208

⁵ Elena Adam, *Fighting for Rome. Some considerations regarding the soldier's attitude towards Rome*, Research and Science Today, Nr.1(5), 2013, p.9.

⁶ *Ibidem* p.10

Azi avem posibilitatea de a corela activitatea unui soldat roman cu cea a unui sportiv de performanță, observând că au în comun sistemul de motivare, perseverența și alte elemente. Cele trei elemente, la rândul lor, pot fi folosite ca repere pentru oricine dorește să iasă din zona de confort și să atingă obiective mai înalte.

În ambele situații, avem de asemenea angajamentul, perseverența și obiceiul care conduc spre victorii sigure. Angajamentul constituie o parte care este în strânsă legătură cu perseverența; oamenii cu un angajament au tendința de a o susține observând piedicile și analizând care este cea mai bună metodă prin care să își continue activitatea spre performanță. Un obicei nou, o rutină nouă, orice tip de activitate care menține evoluția personală este acceptată. Căutarea unei soluții viabile menține atenția campionului asupra obiectivului la care trebuie să ajungă într-un interval bine definit.⁷

Pentru a identifica motivele care stau la baza înrolării în armată a tinerilor din Imperiul Roman, este necesară o serie de observații asupra mediilor din care aceștia provin. Prin intermediul inscripțiilor funerare, se relevă o serie de contexte prin care ei sunt încurajați sau nu pentru acest demers.

La nivel social, această profesie este văzută ca fiind sigură. Soldații trăiesc în comunități care le oferă integritate fizică, completată de un venit constant pe o perioadă cuprinsă între 15 și 25 de ani. În această perioadă, are loc un schimb al libertăților în detrimentul beneficiilor, care includ un loc de cazare, acces la servicii medicale și provizii de hrană. Odată cu dezvoltarea abilităților și obținerea unei experiențe, beneficiile își măresc orizonturile, apar recompense și privilegii.⁸

Implicarea în armată presupune și expunere în fața morții, însă această posibilitate este înlăturată de situația imperială critică și limitată, iar în contextul unui război erau folosite doar anumite structuri militare. La nivel social, moartea soldatului era văzută ca o onoare, ceea ce face ca memoria acestuia să fie păstrată pe termen îndelungat.⁹

Vegetius, în lucrarea „*De Re militari*”¹⁰, ne descrie procesul de recrutare; despre această etapă, el scrie că prioritatea armatei era formată din tineri trecuți de vârsta pubertății. În această fază, informațiile asimilate, programele de antrenament și comenzile deveneau o parte din formarea lor. Instrucțiunile reprezentau un ghid pe termen lung, iar corpul dezvolta duranță la efort și condiții critice. De fapt Vegetius prelua ideile lui Sallustius care, susținea, de asemenea, că „tineretul roman, de îndată ce ajungea la vârsta în care putea purta arme, era instruit într-un mod extrem de riguros în taberele lor, pentru toate eforturile și exercițiile războiului.” Acest fapt determina ca armata să fie un mecanism care asigură protecție și sprijin pentru imperiu.

Dorința de a deveni parte din armata romană era uneori alimentată de modele din familie, apropiați sau mediul în care creștea un tânăr. Erau contexte în care aceștia creșteau în apropierea unui Castru sau a unei tabere militare, iar contactul constant cu soldații a creat în mintea copilului, și mai târziu a tânărului, o imagine și un obiectiv de a deveni la fel cu cei pe care îi admiră. Interacțiunea cu soldații presupunea implicit apariția unor întrebări și curiozități legate de viața de zi cu zi, întrebări care primeau răspunsuri și care, mai târziu, contribuiau la formarea unui bagaj de cunoștințe utile în luarea unei decizii.¹¹

În situația unei familii de soldați, era conturată apoi exprimată clar așteptarea ca urmașii să continue cariera, iar între părinți și copii se realiza o conexiune specifică. Profesia de soldat continuată de fiu era un motiv de bucurie pentru tată.¹²

⁷ Bob Rotella, Bob Cullen, *How Champions Think*, Simon & Schuster, New York, 2016, p.58.

⁸ Paul Erdkamp, *A companion to the roman army*, Blackwell Publishing, London, 2007, p.436.

⁹ Ibidem p.436

¹⁰ Vegetius, *De Re Militari – Epitome of military science*, Translated by N.P.Milner, Liverpool University Press, 1993, p.6

¹¹ Erdkamp, *op.cit.* p.436

¹² Ibidem, p. 436

Păstrarea sănătății și a condițiilor de siguranță în interiorul armatei necesită din partea conducătorilor asigurarea unui mediu în care să nu lipsească lemnele pentru încălzire, corturile pentru locuit, îmbrăcăminte adecvată pentru iarnă și hrană suficientă, iar resursele de apă provenite din izvoare sunt prioritare. În perioadele de vară, soldații își încep marșurile când este răcoare dimineața, iar mlaștinile, locurile de câmpie și înălțimile uscate, fără umbră, sunt evitate în alegerea locației pentru tabere.¹³

Sărbătorile reprezintă o ocazie de interacțiune între armată și partea civilă: astfel, în luna martie, pe data de 23, se sărbătorește Tubilustrium, ceremonii de curățare a trompetelor, concepute pentru a marca un moment de încurajare a structurii armate în noul sezon de campanii militare.¹⁴

La polul opus era ziua de 19 octombrie, care desemna, cel puțin simbolic, încetarea sezonului de campanie militară. Armilustrium este o zi în care era necesar procesul de purificare din pricina sângelui vărsat de străini, o modalitate de a proteja soldații de infecții datorate contactului cu oameni din exteriorul imperiului. Sărbătoarea era destinată, de asemenea, zeului Marte, iar preoții dansau și cântau pe străzi, iar în timpul acesta erau săvârșite sacrificii despre care avem informații lacunare. Se consideră că a fost repetată până la domnia lui Augustus. Ceremonia în sine presupunea scurgerea sângelui de origine animală în vas, pentru a fi apoi băut de participanți și/sau preoți.

Aceste două sărbători aveau rolul primordial de a aduce în fața oamenilor de rând reușitele armatei și de a întări imaginea soldatului la nivel societal, an după an. Dincolo de sărbători, viața soldatului însemna de foarte multe ori, mai ales la nivelul relațiilor sociale, o rutină menită pe de o parte să-i întărească identitatea la nivel personal, dar și la nivelul armatei ca întreg și ca păstrătoare a Pax Romana. Bineînțeles că cel mai important aspect în acest sens era instrucția care, în cazul unui recrut care, „se concentra mai întâi pe dezvoltarea condiției fizice și pe deprinderea cu disciplina. Instrucția în formație strânsă era un element deosebit de important, iar soldații erau învățați să mășăluiască în cadență și să rămână în formație (...) Se puna de asemenea accent pe alergare și sărituri. Cel puțin o parte din exerciții erau efectuate cu echipamentul complet, iar în marșuri soldații duceau adesea ranițe și echipament suplimentar. Exercițiile de folosire a armelor se făceau după un sistem copiat de la școlile de gladiatori. Era înălțat un stâlp de 1.82 m (...). Fiecărui soldat i se dădea câte o spadă de lemn și un scut din răchită, amândouă având dimensiunile celor adevărate, dar cu o greutate mult mai mare (...). Vegetius recomanda de asemenea că toți soldații să fie învățați să călărească și să înoate”.¹⁵ Odată cu trecerea timpului, creștea și complexitatea exercițiilor de la cele efectuate pe perechi și până la manevre și exerciții la nivel de unități. Acestea contribuiau într-un mod real la creșterea disciplinei, coeziunii dar și al sentimentului identitar. În acest sens avem câteva surse primare: inscripții relevante care descriu atmosfera din interiorul armatei romane și, oferă date despre legătura care se dezvoltă pe parcursul carierei între soldați și superiori. Un caz concret este epitaful realizat de Gaius Arruntius Valens, un optio, și soldatul Gaius Iulius Ariston. Cei doi au o interacțiune aparte; primul alege să ofere tot ceea ce deține tânărului soldat când va sosi momentul potrivit. Nu este o legătură convențională subordonat-optio; se presupune că tânărul era orfan, iar prin natura profesiei l-a întâlnit pe Arruntius Valens, care îi devine un tată spiritual în noțiunea zilei de azi.¹⁶

Un alt epitaf ne aduce în atenție pe Marcus Naevius Proculus, soldat care avea sarcina de a ajuta camarazii răniți pe câmpul de luptă. El s-a stins la vârsta de 21 de ani, după trei ani

¹³ Vegetius, *op.cit.* p.8

¹⁴ Howard Hayes Scullard, *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, Thames and Hudson LTD, London, 1981, p.94

¹⁵ Goldsworthy, *op.cit.* p.80-81

¹⁶ Dirk Booms, *Latin Inscriptions*, The British Museum, London, 2016, p.66.

petrecuți în armată. Epitaful redă faptul că era fiul iubit al părinților, care au scris gândul pe piatră pentru a-i păstra amintirea vie.¹⁷

Prin parcurgerea surselor primare și secundare, avem, așadar, identificate două tipologii de motivații care îi conduc pe tineri și pe oameni, în general, spre profesia de soldat: motivații intrinseci și extrinseci. Indiferent de categoria din care fac parte, soldații constituie un model pentru omul din perioada romană, dar și pentru posteritate. Și toate acestea în contextul în care, în antichitate, nu erau încă definite clar cuvinte precum „motivație”, „validare socială”, ele regăsindu-se în mentalitățile din structura armatei sub diverse alte forme sau exprimări înregistrate de sursele scrise.

Ceea ce creează o legătură între oamenii antichității și oamenii din prezent sunt în esență aceleași procese fundamentale psihologice care sunt însă interpretate diferit datorită prezenței informației și a înțelegerii complexe.

Bazele pe care se conturează și apoi se manifestă motivația sunt funcția de declanșare, raportată la armata romană. Perioada de gândire, urmată de decizia de a se alătura acestei profesii, constituie una dintre funcțiile prezente în viața de zi cu zi. Intensitatea motivului atinge un prag maxim, care se transformă în acțiune în urma unor mecanisme de analiză și evaluare critică ce dau „undă verde” pentru un motiv, continuarea acestuia spre o acțiune propriu-zisă.¹⁸

A doua funcție a motivației este de orientare și direcționare, în această etapă are loc organizarea și alegerea unor activități care susțin obiectivul propus pentru a se evita haosul, consumarea energiei în mod inutil și dezorientarea.¹⁹ Acestei părți îi corespunde perioada imediat următoare intrării în armată când are loc instruirea respectiv învățarea unui program strict cu activități bine structurate pe zile. Aici sunt incluse exerciții fizice în palaestra, învățarea elementelor de echipament și rolul acestora, învățarea structurilor care compun armata ca întreg, marșul, tehnici de campare, etc. Antrenamentele continue îi calmau pe soldați, la dădeau un sentiment de apartenență, iar creșterea gradului de disciplină ducea la „o anumită robotizare și astfel avea loc un început de călire”.²⁰

Iar a treia funcție a motivației este susținerea și energizarea, care, conform lui Mihai Golu, constau în „menținerea în actualitate a comportamentului declanșat până la satisfacerea „stării de necesitate”. În virtutea acestei funcții se asigură eliberarea de energie și dincolo de momentul declanșării acțiunii.”²¹ Așadar, motivul este un element puternic; în caz contrar, nu ar atinge un simțământ de satisfacere, ceea ce ar descuraja continuarea unui comportament-acțiune. Ultima funcție poate fi asociată cu perioada de după familiarizare cu tot ceea ce presupune antrenamentul zilnic; intervine, așadar, constanța și perseverența în realizarea tuturor sarcinilor și se extinde pe întreaga perioadă cât soldatul se află sub arme.

Mediul este un element care are o implicare directă în apariția motivației, individul are libertatea de a de a vedea în casa, în spațiul unde locuiește respectiv în cadrul social care sunt oamenii sau activitățile care îl inspiră. În același timp el poate să observe prezența unor bariere pe care în funcție de stilul de motivare le depășește sau se lasă oprit.²²

Apariția unui impuls-dorință determină conturarea unei acțiuni care, prin repetare, se încheie cu atingerea unui obiectiv și obținerea unei satisfacții cu o durată limitată. Omul are o arhitectură a creierului dependentă de o serie de satisfacții motivaționale, ceea ce îl determină să își continue comportamentele constructive.²³

Aceste aspecte, ușor de relevat astăzi, dar mai greu (sau deloc) în Antichitatea romană, erau prezente în mentalul colectiv al armatei romane. „Explicația succesului armatei romane

¹⁷ Ibidem, p.68.

¹⁸ Mihai Golu, *Fundamentele Psihologiei* vol. I, Editura Fundației România de Măine, București, 2007, p.679.

¹⁹ Ibidem, p.680.

²⁰ Yann Le Bohec, *Războiul în lumea romană 58A.Chr.- 235 P. Chr.* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, p.224

²¹ Golu, *op.cit.* p.681

²² Abraham H. Maslow, *Motivație și personalitate*, Editura Trei, București 2007, p.75.

²³ Ibidem, p.70.

ține (...) de o mentalitate colectivă, o adaptare extraordinară (...).”²⁴ Dincolo de aceste aspecte, forța armatei romane rezida în „antrenamentul conceput ca o știință și disciplină pe care acesta a generat-o”, o disciplină fără de care nici victoria nu este completă, căci „la romani, chiar victoria dezonoarează atunci când este obținută fără ascultarea ordinelor”.²⁵

BIBLIOGRAPHY:

1. Adam Elena, *Fighting for Rome. Some considerations regarding the soldier`s attitude towards Rome*, Research and Science Today , Nr.1(5), 2013
2. Afremow Jim, *The Champions Mind. How Great Athletes Think*, Train and Thrive, Rodale, USA, 2013.
3. Booms Dirk, *Latin Inscriptions*, The British Museum, London, 2016
4. Breeze J. David, *The Roman Army*, London, Bloomsbury, 2016
5. Erdkamp Paul, *A companion in the roman army*, Blackwell Publishing, London, 2007
6. Goldsworthy, Adrian *Totul despre armata romană*, București, Enciclopedia RAO, 2008.
7. Golu Mihai, *Fundamentele Psihologiei vol. I* ,Editura Fundației România de Măine, București, 2007
8. Le Bohec, Yann , *Războiul în lumea romană 58A.Chr.- 235 P. Chr.* Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021
9. Maslow H. Abraham, *Motivație și personalitate*, Editura Trei , București 2007.
10. Rotella Bob, Cullen Bob, *How Champions Think*, Simon & Schuster, New York, 2016
11. Scullard Hayes Howard, *Festivals and Ceremonies of the Roman Republic*, Thames and Hudson LTD, London, 1981
12. Vegetius, *De Re Militari – Epitome of military science*, Translated by N.P.Milner, Liverpool University Press, 1993

²⁴ Le Bohec, *op.cit.* p.331

²⁵ Flavius Iosephus, *Antichități iudaice* 7,3, Apud Ibidem p.332

CONSIDERATIONS REGARDING THE POLITICAL ORGANISATION OF THE FIRST AVAR KHAGANATE

Ștefan Lifa

Lecturer, PhD, West University of Timișoara

Alexandru Fodor

PhD Student, West University of Timișoara

Abstract: *The late 6th century was dominated north of the Lower Danube by the presence of the Avars in the region. This period, also known as the First Avar Khaganate, was characterized by the constant clashes with the Empire. The study aims to examine a number of aspects related to the political organization of the Avar Khaganate through a comparative analysis of the information provided by the sources. Like most tribal confederations of nomadic peoples, the Avar Khaganate was an ethnically, culturally and religiously heterogeneous structure. For this very reason, any research devoted to analyzing the political structures of the Avar confederation cannot be limited to a study of the dominant Avar element. It should also be extended to subordinate groups, particularly the Slavs, who, according to sources, live in a symbiotic relationship with the Avars. Among other things, this study aims to provide a more-in-depth analysis of the Avar policy of supervising the subordinate populations.*

Keywords: *First Avar Khaganate, north of the Lower Danube, Ardagast, Piragast, Musocius.*

The second half of the 6th century brought a significant political change to the region north of the Lower Danube. It marked the replacement of roughly a century of Gepid rule with an Avar one. As the sources indicate, the newly formed Avar Khaganate would have a predominantly conflictual relationship with the Empire during the first decades of its existence and would contribute indirectly, through its Slavic component, to the transition of what is known as the Eastern Roman Empire into the Byzantine Empire proper. Although in the case of the Avar Khaganate we cannot speak of a state in the true sense of the word, the Avar political entity was one that offered a complex structure. A structure in which the Avars represented only the apex of the pyramid and which symbiotically integrated diverse ethnic elements. Given that most of the sources dealing with this period come from imperial sources, it is inevitable that information on the topic at hand be placed in the context of the Khaganate's interactions with the Empire. From a methodological standpoint, the present research is a qualitative one, based on a comparative analysis of the information provided by the sources. What is known as the First Avar Khaganate is, despite the formal nature of the name, merely a colloquial term used by scholars to distinguish the two blooming periods of the Avar confederation. As is well known, the dividing line between the two Avar Khaganates is the period between the fourth and seventh decades of the 7th century. Against the backdrop of the weakening of Avar authority following the failed siege of Constantinople in 626, Kubrat's Bulgarian confederation, known as Great Bulgaria, established itself north of the Black Sea. At the same time, to the northwest of the territory controlled by the Avars, a union of Slavic tribes was formed under the leadership of the Frankish merchant Samo. Only after the disappearance of these short-lived structures would the Avar Khaganate recover, although it would never again attain the same status as a dominant great power north of the Lower Danube.

From a historiographical perspective, the Avar Khaganate is a topic that has attracted growing interest among scholars. Among those who have addressed it are, naturally, Hungarian

historians such as Gyula Kristó, László Gyula and András Róna-Tas¹. Often, however, Hungarian historiographical research has been shaped by a nationalist agenda aimed at legitimizing Hungary's claims to Transylvania. This is also the case with L. Gyula's hypothesis, which proposed the idea of Avar-Hungarian continuity in Pannonia. Nevertheless, the scholarly literature on the Avar Khaganate has not lacked studies that have approached the subject from an objective perspective. In recent decades, in particular, the influence of the Vienna School has been felt, a school that traditionally downplayed the importance of the ethnic element within the identity of migratory peoples. Among the scholars who have distinguished themselves in this field, we must mention Peter B. Golden², Walter Pohl (one of the leading exponents of the Vienna School)³ and J.V.A. Fine⁴. We cannot omit Florin Curta, the author of in-depth studies on the origins and early evolution of the Slavs⁵. Notable are also recent works, such as Giorgios Kardaras's study on Avar-Byzantine relations⁶. Of course, these are just a few historiographical landmarks; limited space does not allow for an exhaustive overview.

By its very nature, this topic relies primarily on narrative sources, with the relevance of archaeological discoveries being secondary. In terms of the usefulness of sources, research on this period benefits from the existence of successive chronicles written by contemporary authors who were, by virtue of their positions, sufficiently well-informed. Procopius of Caesarea (500–565), perhaps the most important historian of the 6th century, was part of General Belisarius's entourage during his campaigns. In *History of Wars*, he provides in-depth details about the confrontations with the Slavs during Justinian's reign, as well as about their society. Although he did not deal directly with the Avars, the information he provides is useful regarding the Slavs, a group that played a very important role within the First Avar Khaganate. Menander Protector, a historian and imperial military officer during the reign of Maurice, covered the period 558–582 in his chronicle. We owe to him the account of the early years of the Avars' presence north of the Lower Danube. Although he tends to be bombastic in style, Menander is a credible source, especially considering that he was an eyewitness to some of the events he recounts. Unfortunately, only fragments of his work have survived, in the anthology *Excerpts* commissioned by Constantine Porphyrogenitus and in the *Suidae Lexicon*, both dating from the 10th century. Evagrius Scholasticus (536–594), a historian in the entourage of Patriarch Gregory of Antioch, also wrote about the Avars' early interactions with the Empire. In his *Ecclesiastical History*, he covers events up to 593, but focuses more on religious matters. Next in chronological order is Theophylact Simocatta (580–630), who is the most important source for the reign of Maurice (582–602). Much later comes Theophanes the Confessor (759–817/818), a Byzantine historian and monk of aristocratic origins. His chronicle covers the period 294–813 and is based on a compilation of several earlier sources, many of which have been lost. Much of the information provided by Theophylact Simocatta can also be found in

¹ Kristó Gyula, *Hungarian History in the Ninth Century*, Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1996; Gyula László, A "kettős honfoglalás", Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1978; Róna-Tas András, *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages: An Introduction to Early Hungarian History*, Budapest, Central European University Press, 1999.

² Golden Peter B., *An Introduction to the History of the Turkic Peoples: Ethnogenesis and State-formation in Medieval and Early Modern Eurasia and the Middle East*, Wiesbaden, O. Harrassowitz, 1992.

³ Pohl Walter, "Conceptions of Ethnicity in Early Medieval Studies", in Little Lester K., Rosenwein Barbara H. (eds.), *Debating the Middle Ages: Issues and Readings*, New York, Wiley, 1998; Idem, *The Avars: A Steppe Empire in Central Europe, 567–822*, Ithaca and London, Cornell University Press, 2018.

⁴ Fine John Van Antwerp Jr., *The Early Medieval Balkans: A Critical Survey from the Sixth to the Late Twelfth Century*, Michigan, The University of Michigan Press, 1991.

⁵ Curta Florin, *The Making of the Slavs: History and Archaeology of the Lower Danube Region, c. 500–700*, Cambridge, Cambridge University Press, 2001; Idem, "The Slavic Lingua Franca: Linguistic Notes of an Archaeologist Turned Historian", *East Central Europe*, 31, 1, 2004, pp. 125–148; Idem, *Southeastern Europe in the Middle Ages, 500–1250*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006; Idem, *Eastern Europe in the Middle Ages (500–1300)*, vol. I-II, Boston, Brill, 2019.

⁶ Kardaras Giorgios, *Byzantium and the Avars, 6th–9th Century AD: Political, Diplomatic and Cultural Relations*, Leiden and Boston, Brill, 2019.

Theophanes, although there are details that contradict the former. Also worth mentioning is the *Strategikon*, a manual of military strategy written in the early 7th century and generally attributed to Emperor Maurice. The *Strategikon* describes in detail the peoples neighboring the Empire and recommends the most appropriate tactics to apply to each of them. Among these peoples are the Avars and the Slavs.

A nomadic horsemen people from Central Asia, the Avars were a Turkic-Mongol group that adopted this name from the so-called Juan-juan (Rouran). The Rouran, or the original Avars, formed a powerful tribal confederation in Central Asia during the 4th–6th centuries, a confederation that was destroyed by the Göktürk Khaganate in 552⁷. The Avars' relations with the Göktürks were hostile, as attested by Evagrius Scholasticus (*Ecclesiastical History*, V, 1), who tells us that the Avars fled from the Göktürks⁸. Indeed, the Romans would later use the threat of a possible alliance with the Göktürks as a means of pressure against the Avars. The Avars migrated toward Europe, reaching the regions of Dobruja and Moesia, and made their first contact with the Empire during the reign of Justinian (558)⁹, when they requested the right to settle as federates within the Empire's territory. In 559, they reached an agreement stipulating that they would maintain order among the barbarian populations on the Empire's northern border in exchange for annual subsidies. The collaboration initially went well, with relations deteriorating only after the new Emperor Justin II (Menander Protector, *Fragments*, 5, 14) ceased the subsidies¹⁰. The Avars defeated and subjugated the Turkic-Mongol and Slavic peoples north of the Roman frontier relatively quickly, as well as the Gepids (the latter in alliance with the Lombards). The Avars established a khaganate centered on the Pannonian Plain and became the dominant political force in the region under Bayan I (565–602).

The Slavic tribes allied with the Avars played an important role in this confederation. The Slavs originated in the Pripyat Marshes, from where they expanded into neighboring regions beginning in the 2nd century. From the 6th century onward, their expansion intensified in all directions, reaching as far as the Lower Danube region. They are mentioned by Jordanes (*Getica*, 119)¹¹, who divides them into three branches: the Sklavini, the Antes, and the Veneti. Procopius of Caesarea (*History of Wars*, V, 27, 1-2)¹² distinguishes only two, the Sklavini and the Antes, when discussing the Slavic and Bulgarian mercenaries who participated in Justinian's war to reconquer the Ostrogothic Kingdom. The Slavs generally acted either as federates of the Empire or as allies of the Turkic-Mongol peoples (Bulgars, Avars)¹³. This did not prevent them from carrying out invasions on their own. Beginning in 518 (or even 517), sources attest to the Slavs' nearly annual raiding expeditions (alone or together with the Bulgars) into the Balkan provinces, reaching as far as the outskirts of Constantinople. We will not go into detail regarding the history of the Slavic invasions during this period. Multiple sources mention them, from Marcellinus Comes (*Chronicle*, 517, 530) to Procopius of Caesarea (*History of Wars*, VII, 13, 24-25; 14, 1-6, 32-34; 31, 1-8; 40, 5, 31-45; *Secret History*, 18, 20; 21, 27; 23, 6)¹⁴. It is possible that the early invasions mentioned by Comes and Procopius were not the work of the Slavs, given the prevailing view that the Antes were a group not belonging to the Slavs. According to this view, the Antes were a heterogeneous group of nomadic and semi-nomadic peoples comprising mainly Alan and Turkic-Mongol elements (Bulgars, Utigurs, Kutrigurs)¹⁵. This would place the onset of Slavic raids at a later date, during

⁷ Roux Jean-Paul, *Asia Centrală*, trad. Postelnicu Pop Lucia, București, Artemis, 2007, pp. 118, 125-126.

⁸ Mihăescu Haralambie, Ștefan Gheorghe, Hincu Radu, Iliescu Vladimir, Popescu Virgil C., *Izvoarele istoriei României volumul II: De la anul 300 până la anul 1000*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970, p. 527.

⁹ Gregory Timothy E., *O istorie a Bizanțului*, trad. Dumitru Cornelia, Iași, Polirom, 2013, p. 156.

¹⁰ Mihăescu, *op. cit.*, pp. 509, 511.

¹¹ Iordanes, *Getica*, p. 34.

¹² Mihăescu, *op. cit.*, p. 437.

¹³ Gregory, *op. cit.*, p. 159.

¹⁴ Mihăescu, *op. cit.*, pp. 367, 369, 439, 441, 445, 447, 451, 457, 459.

¹⁵ Teodor Gheorghe Dan, "Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d.H.", *Arheologia Moldovei*, XVII, 1994, p. 225.

the reign of Justinian. In any case, treaties were frequently concluded between the federates and the Slavs, which the latter constantly violated. The frequent infighting among the Slavic tribes, according to Procopius (*History of Wars*, VII, 14, 7)¹⁶ often diminished the impact of the Slavic attacks. After the Avars appeared in the region, the Slavs became affiliated with them. However, there were also factions that would not recognize the Avars' authority, such as that of Daurentios, against whom the Avars would launch a campaign of reprisals. Gradually, the Khaganate evolved into an Avar-Slavic confederation. Within this confederation, the Avars, who inhabited the plains and engaged in livestock breeding, held the dominant position. The Slavs, who preferred the valleys and plains, formed the class of farmers. The Avar-Slavic symbiosis was also evident in the military sphere, with the Avars serving as cavalry and the Slavs providing the infantry¹⁷. In addition to their skills as infantrymen expert in guerrilla tactics, the Slavs were also excellent navigators and knew techniques for prolonged diving using hollowed-out reeds to breathe (*Strategikon*, XI, 4)¹⁸.

As for the political organization of the Avars, it bears all the characteristics of Turkic-Mongol peoples. Menander (28) repeatedly mentions the Avar leader of that period, Bayan I, but also notes that his power was not absolute, as major decisions were discussed in assembly¹⁹. Reading through Menander's chronicle, we observe that the Avars' interactions with the Romans closely resemble those of the Huns with the Empire. The two peoples are similar in their lack of scruples when it came to their goals and their disregard for concluded agreements. Menander's statements are also confirmed by other sources, such as Theophylact Simocatta (I, 3)²⁰ or Mauricius' *Strategikon* (XI, 2, 4)²¹. The latter provides a more detailed description of the Avars. First, the *Strategikon* (XI, 2, 1–3) distinguishes between the various groups that make up the Avar confederation²². Thus, the author distinguishes between the settled Slavic and Germanic migratory groups—which he says lack unified leadership and do not employ sophisticated battle tactics—and the nomadic Turkic-Mongol groups, which play a dominant role and have unified leadership. Among the Turkic-Mongolian peoples, the Avars are described as skilled strategists, while the other Turkic-Mongols merely follow the Avars' orders.

As for the Slavs, their social organization was tribal, based on family communities governed by the principle of gerontocracy²³. Procopius of Caesarea (*History of Wars*, VII, 14, 21–22) reports that their political organization was democratic, with all decisions being made within the assemblies²⁴. Thus, there was no single leadership. The term *democracy* used by Procopius is likely an exaggeration; it is hard to believe that there was no form of organized leadership at least at the settlement level. Later sources will mention the names of Slavic leaders such as Daurentios in 578–579 (Menander, 48)²⁵ or Musocius, mentioned by Theophanes the Confessor in 593. Despite the existence of local leaders, it is clear that the Slavs did not have centralized forms of political organization. This prevented them from forming strong state entities. This is also evident in their subsequent political development. The first political entities in which they played a significant role were dominated by members of other ethnic groups. The Avar Khaganate and the First Bulgarian Empire were dominated by Turkic-Mongol peoples such as the Avars and the Bulgars. Kievan Rus' was initially ruled by an elite

¹⁶ Mihăescu, *op. cit.*, p. 441.

¹⁷ Gregory, *op. cit.*, p. 156.

¹⁸ Mihăescu, *op. cit.*, pp. 557, 559, 561, 563, 565.

¹⁹ *Ibidem*, p. 515.

²⁰ *Ibidem*, p. 533.

²¹ *Ibidem*, p. 553.

²² *Ibidem*, pp. 553, 555, 557.

²³ Kinder Hermann, Hilgemann Werner, *Atlas de istorie mondială volumul 1: De la începuturi până la Revoluția Franceză*, trad. Moroiu Mihai, București, RAO, 2001, p. 111.

²⁴ Mihăescu, *op. cit.*, p. 443.

²⁵ *Ibidem*, p. 519.

of Scandinavian origin. Samo's Union was a grouping formed around a figure of Frankish origin. The first Slavic state proper was Great Moravia, which emerged only in the 9th century. It is true that over time the Bulgars and the Varangians who founded the Kievan state, respectively, became Slavicized. The same would likely have happened to the Avars had the Khaganate not disappeared. However, this Slavicization was due to the numerical predominance of the Slavic element. The *Strategikon* (XI, 4)²⁶ notes the lack of evolved political organization, stating that they have multiple leaders whom the source refers to as *kings*. In reality, these were most likely simply temporary wartime leaders. The manual even suggests exploiting the differences among the various Slavic leaders by corrupting some of them. As we see from the accounts of the sources, the Slavs were at an early stage of civilization. Their political and social organization, manifested in small communities and the absence of centralized leadership, as well as the form of patriarchal slavery practiced, are indications of this. So too is the common practice of failing to honor agreements.

The resumption of subsidy payments under Tiberius Constantine led to a temporary improvement in relations. Menander (48) reports that in the fourth year of Tiberius Constantine's reign (the period 578–579, more likely during 579), a group of Slavs who did not recognize the authority of the Avars invaded Thrace and Greece²⁷. The Avars responded positively to the Emperor's request for aid; their troops were transported by the Romans across the Danube into Pannonia and moved along the river's southern bank as far as Dobruja. From there, they crossed the Danube again and attacked the Slavs, who retreated into the forests. This improvement in bilateral relations was short-lived; in 582, the Avars forced the Empire – which was facing difficulties on all its borders – to cede Sirmium. The situation changed under Maurice (582–602), who organized yearly campaigns along the Danube, especially after 591, the year peace was concluded with the Persians. Maurice's efforts eventually turned the situation around.

In 584, the Avars demanded an increase in subsidies; upon the Romans' refusal, they broke the treaty, conquered Singidunum, and ravaged Thrace as far as Anchialos. The episode concluded with a new agreement between the two sides, which the Avars circumvented. They no longer attacked the Empire's territories, but sent the Slavs to do so in 585 (Theophylact, I, 3; 6)²⁸. In 586–587, the Avars launched a new war. The pretext this time was the Bokolabras affair. According to Theophylact (I, 8), this Bokolabras was a figure in the Khagan's entourage who had had an affair with one of the Khagan's wives. Fearing for his safety, he attempted to flee to his people of origin, whom Theophylact calls Huns and locates in the east near the Persian Empire. He never reached his destination because he was captured by the Romans after crossing the Danube. This, combined with the Emperor's refusal to increase subsidies, led to the resumption of hostilities. Regarding this Bokolabras, the source states very clearly that he belongs to one of the Turkic-Mongol peoples under the authority of the Khaganate. His name, which means, according to Theophylact, magician or priest—in other words, shaman—is further proof of his origin. What catches the eye in this case is the passage stating that Bokolabras (after committing the affront against his master) was joined by seven of the Gepids he ruled over²⁹. This indicates that Bokolabras had a group of Gepids under his command. We do not know how large it was, but it is likely to have been a numerically significant group. As for the outcome of the aforementioned war, the Avars invaded Dobruja and Moesia, destroying Tropaeum Traiani in the process. The Roman counteroffensive under the command of Comentiolus caught Bayan off guard in the area of the city of Tomis on the Black Sea. In the ensuing battle, the Avars were defeated, but the Khagan managed to escape. Disagreements

²⁶ *Ibidem*, pp. 557, 559, 561, 563, 565.

²⁷ *Ibidem*, p. 517.

²⁸ *Ibidem*, p. 533.

²⁹ *Ibidem*, p. 535.

between Comentiolus and his lieutenants prevented the Romans from capitalizing on their victory (Theophylact, II, 10)³⁰.

In 593, a Roman campaign led by Priscus was launched against the Slavs north of the Danube (Theophylact, VI, 6–7)³¹. The Roman army crossed the river at Durostorum and encountered a large group of Slavs, whom Theophylact refers to as the Sklavini. The battle ended in a decisive Roman victory. The leader of these Sklavini whom the Romans fought was named Ardagast. When recounting the episode, Theophanes the Confessor also mentions a Slavic king, Musocius, who was nearby and was surprised and captured by the Romans³². The classic tendency in Slavic historiography – and beyond – is to consider this Ardagast a leader of Slavic origin. This view was also prevalent in Romania, especially during the communist era. However, Ardagast is a name with Germanic resonance. As evidence of this, we can point to the existence of very similar names in the Germanic West. Saint Arbogast, Bishop of Strasbourg in the 7th century, the Roman general of Frankish origin Arbogast or the Frankish count of Trier Arbogast are just a few examples in this regard. An attempt has been made to equate the name Ardagast with Radogost³³, where *rada* means *council* in the Slavic language, and *gost* derives from the term denoting the verb *to host*. However, this hypothesis does not hold up. The word *rad* has the same meaning in the Scandinavian languages as well; for example, *Riksråd* was the official name of the Royal Council of Sweden³⁴. *Gast*, of course, means *guest* in German. Since the presence of such names is attested among the Germanic peoples long before the arrival of the Slavs, the possibility of their adoption by the Germanic peoples from the Slavs is out of the question. The same situation applies to another Slavic leader with a Germanic name, Piragast, whom Theophanes mentions (p. 275)³⁵. There are other opinions among specialists regarding the names of these local chieftains mentioned in sources as Slavs. One possibility is that these names derive from the names of the main waterways that crossed the territory under their control. Thus, Ardagast would come from Argesus (the Roman name for the Argeș River), Piragast from Pyretus (the Prut River) and Musocius from Museos (Buzău)³⁶. However, this does not satisfactorily explain the Germanic resonance of the names of the first two mentioned. Moreover, the sources do not suggest an equal status for the three. Theophanes does not use the title of king for Ardagast and Piragast, as he does for Musocius. Regarding the latter, as well as Daurentios, there is also the hypothesis of a Dacian-Roman origin suggested by the Latinized names, which would indicate a symbiosis between the Slavs and the indigenous Daco-Romans³⁷. These details offer us a different perspective on the organization of the Avar Khaganate. By correlating the existence of Germanic leaders at the head of Slavic groups with Theophylact's account of Bokolabras and the Gepids under his command, we can conclude that the Avars had a policy of intermingling the various ethnic elements under their control. More specifically, we believe that the Khaganate used certain ethnic groups to oversee groups of a different ethnicity. We cannot, of course, speak of a deliberate policy of mass mixing of the various groups under their command.

An Avar invasion south of the Danube in 599, which culminated in the siege of the city of Tomis in Dacia Mediterranea, continued into the following year. It was during this time that the Easter truce moment took place. According to Theophylact (VII, 13), Khagan Bayan not only proposed a truce for the duration of the Easter holidays, but also sent a significant amount

³⁰ *Ibidem*, p. 537.

³¹ *Ibidem*, pp. 541, 543.

³² *Ibidem*, p. 607.

³³ Constantinescu Miron, Pascu Ștefan, Diaconu Petre, *Relations Between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975, p. 198.

³⁴ Stiles Andrina, *Suedia și zona baltică*, 1523-1721, trad. Paraschivescu Radu, București, All, 2001, p. 180.

³⁵ Mihăescu, *op. cit.*, p. 609.

³⁶ Teodor, *op. cit.*, pp. 226-227.

³⁷ *Ibidem*, p. 227.

of food to the besieged Romans, who were suffering from famine³⁸. The truce was observed for the entire five-day period agreed upon, after which hostilities resumed. The Khagan's generosity, as described by Theophylact, was likely based on pragmatic considerations. Let us remember that we are discussing a people renowned for the ease with which they violated the agreements they had concluded. Furthermore, the Avars were not Christians, and therefore had no reason to respect the religious holidays of their enemies. The logical explanation is that the Avar leader had a large number of Christians under his command. Here we are referring to Germanic peoples and possibly some Romance elements. The Slavs were still pagans, as Procopius (*History of Wars*, VII 14, 23–24) shows when he describes the pantheon of Slavic deities and their religious practices³⁹. On the other hand, the Turkic-Mongols were mostly followers of Tengrism. At the same time, this episode is interesting from another perspective as well. Theophanes the Confessor (p. 278), who again supplements Theophylact Simocatta, also specifies the quantity of food sent: 400 carts of provisions⁴⁰. It is clear that this food could not have come from the war-ravaged region and that it was transported from a neighboring area. It is equally unlikely that it was brought from the Avars' power center in Pannonia. The duration of the transport would have been too long, and there was a risk of at least partial spoilage of the food. The most plausible explanation is that the food came from north of the Danube, which once again attests to the existence of a numerically significant sedentary population engaged in agriculture.

An interesting detail regarding the continuity of the indigenous population is also found in the *Strategikon* (XI, 31) when it discusses the guides from north of the Danube who were employed. Although he calls them Romans, he suspects them of loyalty to the Khaganate and recommends caution regarding them⁴¹. From the information provided by the source, we observe that these were Romanized elements who had moved south of the Danube but who served as guides for Roman troops on campaign in the territory to the north. This indicates that their arrival south of the Danube was recent. The status of Romans acquired over time, as described in the passage, suggests their affiliation with the Dacian-Roman population of the former province of Dacia. The passage shows that relations between the locals and the foreign elements north of the Lower Danube were generally good, with the two groups coexisting peacefully.

The Roman campaign of 601 provides relevant information on the composition of the Khaganate's army in terms of its various ethnic groups. The Romans crossed north of the Danube into the region of Viminacium (Theophylact, VIII, 1)⁴² and won a series of successive battles that resulted in heavy losses for the Avars. Roman troops took a large number of prisoners. Theophylact (VIII, 3)⁴³ sums up the battle's final toll: 3,000 Avars, 800 Slavs, and 6,200 men from other peoples⁴⁴. Theophanes (p. 282) provides slightly different figures: 3,000 Avars, 3,200 Gepids, 800 Slavs, and 2,000 from other ethnic groups⁴⁵.

It is likely that in the following years the Avar Khaganate would have been destroyed had events continued at the same pace. The revolt led by Phocas at the end of 602 marked a turning point in the Roman-Avar War, caused by the order to winter north of the Danube (Theophylact, VIII, 6)⁴⁶ and the refusal to ransom prisoners who had fallen into Avar hands. The abandonment of the Danube frontier by the rebellious troops gave the Avars the respite

³⁸ Mihăescu, *op. cit.*, p. 543.

³⁹ *Ibidem*, p. 449.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 611.

⁴¹ *Ibidem*, p. 561.

⁴² *Ibidem*, p. 547.

⁴³ *Ibidem*, p. 551.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 549.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 615.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 551.

they needed to regroup and allowed them to seize the initiative. In the following years, the Avars carried out expeditions south of the Danube without encountering serious resistance, culminating in the sieges of Constantinople in 617 and 626. The weakening of the Khaganate following the failed siege of 626 resulted in a major loss of regional influence to its neighbors (Samo's Union and Kubrat's Great Bulgaria). It was only the dissolution of these two entities in the second half of the 7th century that made it possible for the Khaganate to be rebuilt. Nevertheless, the Avars never regained the status of a great power they had enjoyed in the early period. They failed to exert influence over the Slavs who had settled in the Balkans beginning in the 7th century. Internally, the Slavic element gained increased importance within the Khaganate, with the Slavic language establishing itself as the common language⁴⁷. At the same time, a process of sedentarization among the Avars began. This theory of the Slavic language as a *lingua franca* is contested by Alan Timberlake, who argues that there was no radical grammatical loss in the language spoken by the Avars, a phenomenon specific to creolization processes⁴⁸. Furthermore, according to the same view, both the Avars and the Slavs lacked the social and economic mechanisms necessary to establish a *lingua franca*. In any case, the Avar Khaganate was destroyed in the late 8th and early 9th centuries by the actions of neighboring powers, the Carolingian Frankish Kingdom to the west and the First Bulgarian Empire to the southeast.

Thus, although the Avars retained many of the characteristics of the Turkic-Mongol peoples in their relations with both the Empire and the subjugated populations, their confederation also exhibits specific elements. The vital role played by the Slavs and the complementary nature, in relation to the Avars, of the society and military tactics employed justify the term "Avar-Slavic confederation" used to describe the khaganate. Moreover, developments in the late period of the Avar entity, such as the Avars' settlement and the establishment of Slavic as the common language, once again underscore the special nature of the relationship between the Avars and the Slavs. They also provide a fairly clear picture of the possible evolution of the Avar Khaganate had it continued to exist, namely a gradual Slavicization of the Avars similar to the model of the Danubian Bulgars or the Varangian elite of Kievan Rus'. This symbiotic nature is present not only within the Avar-Slavic relationship but also in relations with the other populations within the khaganate's territory. Although the Avars were indisputably the dominant political force within this confederation, they nevertheless managed to integrate the populations under their control in a relatively harmonious manner. We believe that a common Avar policy of overseeing certain ethnic groups through leaders belonging to different ethnicities also contributed to this outcome. The numerous cases mentioned, such as the Turkic-Mongol Bokolabras, who commanded a group of Gepids, or the Germanic Ardagast and Piragast, who led Slavic elements, support this view.

⁴⁷ Curta Florin, "The Slavic Lingua", p. 147.

⁴⁸ Timberlake Alan, "Culture and the spread of Slavic", in Balthasar Bickel, Lenore A. Grenoble, David A. Peterson (eds.), *Language Typology and Historical Contingency: In honor of Johanna Nichols. Typological Studies in Language*, Vol. 104, Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2013, pp. 348–349.

BIBLIOGRAPHY:

1. Constantinescu Miron, Pascu Ștefan, Diaconu Petre, *Relations Between the Autochthonous Population and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1975.
2. Curta Florin, "The Slavic Lingua Franca: Linguistic Notes of an Archaeologist Turned Historian", *East Central Europe*, 31, 1, 2004, pp. 125-148.
3. Gregory Timothy E., *O istorie a Bizanțului*, trad. Dumitru Cornelia, Iași, Polirom, 2013.
4. Iordanes, *Getica*.
5. Kinder Hermann, Hilgemann Werner, *Atlas de istorie mondială volumul 1: De la începuturi până la Revoluția Franceză*, trad. Moroiu Mihai, București, RAO, 2001.
6. Mihăescu Haralambie, Ștefan Gheorghe, Hîncu Radu, Iliescu Vladimir, Popescu Virgil C., *Izvoarele istoriei României volumul II: De la anul 300 până la anul 1000*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1970.
7. Roux Jean-Paul, *Asia Centrală*, trad. Postelnicu Pop Lucia, București, Artemis, 2007.
8. Stiles Andrina, *Suedia și zona baltică, 1523-1721*, trad. Paraschivescu Radu, București, All, 2001.
9. Teodor Gheorghe Dan, "Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII d.H.", *Arheologia Moldovei*, XVII, 1994, pp. 223-251.
10. Timberlake Alan, "Culture and the spread of Slavic", in Balthasar Bickel, Lenore A. Grenoble, David A. Peterson (eds.), *Language Typology and Historical Contingency: In honor of Johanna Nichols. Typological Studies in Language*, Vol. 104, Amsterdam and Philadelphia, John Benjamins Publishing Company, 2013, pp. 331-356.

AFTER THE GREAT WAR: MIHAIL VĂGĂONESCU'S JOURNAL (1925)

Narcis-Mihai Martiniuc

Scientific Researcher, PhD, Romanian Academy's Institute for Social Sciences and Humanities "Gheorghe Șincai" Târgu Mureș

Abstract: *After the Great War: Mihail Văgăonescu's Journal (1925).* My study brings to the forefront a memoir from World War I that is less well known today. The memoirs of Mihail Văgăonescu is significant for the memorial literature of the First World War, to which it makes important contributions. It possesses the qualities of a front-line diary, comprising daily entries from the front lines, written by a combat officer who takes part in numerous dramatic events, some of them of a novel or unprecedented character. It is important that these memoirs are not propagandistic; they are not written to glorify the "holy war of national reunification", but rather to manage to capture the atmosphere of the front for each year, starting with 1916.

Keywords: World War I, Interwar Period, Memories, War Literature.

Preliminarii

Acest studiu aduce în prim-plan o carte de memorii de război din Primul Război Mondial mai puțin cunoscută în zilele noastre. Lucrarea lui Mihail Văgăonescu este importantă pentru memorialistica Primului Război Mondial, un domeniu unde aduce interesante contribuții de amănunt¹.

Cartea are calitățile unui jurnal de front, cu însemnările zilnice făcute „la cald”, din primele linii, scrise de un ofițer combatant și care participă la multe evenimente dramatice, unele cu un caracter inedit². Este important că aceste însemnări nu sunt propagandistice, nu sunt scrise pentru a glorifica „războiul sfânt de reîntregire a patriei” ci reușesc să prindă atmosfera de front al fiecărui an, începând cu 1916, care este – așa cum se știe – cel al intrării Regatului României în război de partea Antantei. Autorul – Mihail Văgăonescu – este „avocat la Bacău. Maior invalid din război, cavaler al ordinului <<Mihai Viteazul>>”.

Memoriile maiorului Mihail Văgăonescu

Lucrarea cu titlul „*Viața în război. Însemnări zilnice de pe front, 1916-1918, cu nume proprii și localități din lungul și latul țării*” are o prefață semnată de Constantin Kirițescu, „director general al învățământului secundar”. Aflăm de aici că scopul principal al publicării acestor memorii, în anul de grație 1925, este acela de a fi folosită ca „material pedagogic” în școli, de către profesorii de literatura română și de istorie: „războiul nostru a dat naștere la o întreagă literatură, în care episoadele lui pot fi privite în felurite chipuri. L-au descris literații, clădind opere de imaginație pe un fond mai mult sau mai puțin real. L-au descris istoricii,

¹ Aducem aici în prim-plan o lucrare de memorialistică aparent minoră din perspectiva documentelor de front ce se vor a fi autentice. Am considerat superfluu pentru ca într-un studiu de acest tip – limitat ca întindere – să prezentăm, ca material comparativ, cărți consacrate pentru subiectul discutat, ca de exemplu Regina Maria a României, „*Jurnal de Război, 1916-1918*”; Mareșal Alexandru Averescu, „*Notițe zilnice din război (1916-1918)*”; Sorin Cristescu (editor), „*Mărturii din războiul de întregire, așa cum au fost prezentate regelui Ferdinand*”; Constantin Argetoianu, „*Memorii pentru cei de mâine, amintiri pentru cei de ieri (1916-1918)*”; General Marcel Olteanu, „*Din amintirile unui luptător. Tisa 1919*”; Pr. militar Gheorghe C. Crețu, „*Jurnal de front. Note zilnice din Primul Război Mondial, 1916-1918*”; Radu R. Rosetti, „*Mărturisiri (1916-1919)*”.

² Lucrarea poate fi importantă și dacă o privim din perspectivă interdisciplinară; de exemplu, poate oferi material concret pentru studii de tactică militară aplicată, sau de arheologie a Primului Război Mondial.

căutând a stabili înălțuirea exactă a faptelor și a stabili legăturile lor cauzale³. L-au descris participanții, povestind faptele văzute sau trăite de dânsii. Aceasta din urmă e poate cea mai bogată parte a literaturii de război. <<Jurnalul de Război>> inundă piața literară. Se pare că e cea mai ieftină și mai comodă marfă [...] și totuși, <<Jurnalul de campanie>> poate fi cea mai importantă literatură de război”⁴. Autorul este, în opinia lui Kirițescu, un erou: „el scrie ce a văzut, sau mai bine zis descrie cum a luptat. Și a luptat bine, autorul, în războiul nostru. A fost tot timpul în linia I-a de luptă: în Ardeal, în Carpați, la Dunăre, la Jiu, până ce la Mărăști-Răchitaș un glonte i-a sfărâmat brațul și i-a pus pe piept, lângă cruciulița albastră, semnul de distincție al eroilor, și alte disticțiuni. Tot ce a văzut el le-a așternut pe hârtie, simplu și sincer, fără să caute a face stil. Autorul a făcut războiul ca cetățean, rezervist. Expunerea sa nu e influențată de nicio trebuință de a-și face un pedestal pentru vreo înaintare în carieră, de nicio obligație camaradească sau ierarhică, de nicio rivalitate profesională. Și tocmai pentru aceasta a făcut o lucrare de mare valoare”⁵. Autorul nostru nu este la prima încercare de jurnal militar de campanie: aflăm din propria-i introducere că a participat la Cel de-al Doilea Război Balcanic: „în timpul mobilizării din 1913, notasem zi cu zi, mult-puținele impresiuni ce am avut, străbătând colinele și dealurile Bulgariei, până dincolo de Balcani, la 40 km. în apropiere de capitala Bulgariei”⁶.

Jurnalul de campanie se întinde până la 13 iulie 1917, atunci când locotenentul (atunci) Văgăonescu a fost grav rănit. Totuși, „după 13 Iulie 1917, când grav rănit am fost evacuat de pe front, însemnările mele zilnice au continuat prin camarazii rămași pe front și care m-au ținut la curent cu pașii iubiților noștri luptători, așa că întregul greu al războiului, de la 14 August 1916 până la 31 August 1917 și apoi perioada armistițiului și păcii, până la Octombrie 1918, la a doua mobilizare, care a culminat cu ocuparea Budapestei, se află notat zi cu zi în lucrarea de față”⁷. Încă de la primele pagini, cele consacrate mobilizării și concentrării trupelor pe frontieră, se face simțită tensiunea și o temere ascunsă adusă de informațiile de pe celelalte fonturi în legătură cu efectele aduse de noile tehnologii și inovații militare. Soldații vorbesc mai ales despre „mitraliere”, destul de puțin folosite de trupe: „citeam prin gazete și vedeam cum se scurg, exportându-se pe la Palanca, Oituz și Bicz, chiar pe sub nasul concentrațiilor noștri, bogățiile de grâu din țară, spre a hrăni viitorii dușmani și adesea ne întrebam: oare pentru 10 sau 100 de vagoane, se va fi cerând drept compensație cel puțin o mitralieră, căci aflasem noi, ce efect are mitraliera în războiul mondial! [...] la Bicz unde era de mult timp acest batalion al 4-lea, ne-am echipat complet ca și celelalte batalioane ale regimentului, de care ne deosebeam numai prin pantaloni și mantale negre ce aveau și ai noștri, și fără vreo mitralieră, regimentul având 4”⁸.

Sunt interesante amănuntele concrete ale primelor ore după intrarea României în război, toate într-o dinamică profund umană, reacții firești ale unor mase de oameni – fie ei și soldați – puși în fața unor evenimente extraordinare, deloc cotidiene. Avem de-a face cu emoții, gafe, buimăceli, erori, uneori curaj nesăbuit adus de acumularea prea multor tensiuni, etc. Batalionul

³ În anul 1925 - cel în care apare lucrarea noastră - studiile de istorie militară sau de istorie politică asupra Primului Război Mondial se aflau într-un stadiu incipient și înclinau, evident datorită încărcăturii naționaliste a evenimentelor, înspre subiectivism. Puținul timp scurs de la război - evenimentele erau încă „la cald” - precum și diferitele interese politice, adesea conflictuale, toate acestea au avut impact asupra felului în care au fost integrate evenimentele din Primul Război Mondial în ceea ce va deveni „istoria” acestui război. Tot acest proces a fost unul unilateral - interesul comun cerea construirea României Mari cu integrarea teritoriilor obținute după război.

⁴ Constantin Kirițescu, „Referatul d-lui prof. Const. Kirițescu, director general al învățământului secundar și autorul valoroasei lucrări: Istoria Războiului pentru Întregirea României 1916-1919 (2 vol.), asupra manuscrisului <<Viața în Război>>, în Mihail Văgăonescu, *Viața în război. Însemnări zilnice de pe front, 1916-1918, cu nume proprii și localități din lungul și latul țării*”, Editura Casei Școalelor, București, 1925:3.

⁵ *Ibid.*

⁶ M. Văgăonescu, „Cuvânt explicativ. Cheia și rostul acestei lucrări”, în M. Văgăonescu, op.cit:5.

⁷ *Ibid*:6. Această clarificare adusă la introducere ne face totuși să ne întrebăm dacă lucrarea nu urmărește un plan de dinainte stabilit de către autor, ce urmărea publicarea de la bun început a memoriilor de război într-un format cronologic.

⁸ M. Văgăonescu, op.cit:10-11.

de infanterie a atacat vama Bicaz, intrând în Ardeal pe la Bicazul Ardelean și se pare că elementul-surpriză a marcat panică în rândul grănicerilor unguri. „La 12 August, complet echipați, după trecerea în revistă [...] am pornit din centrul Bicazului, pe frumosul Domeniu Regal⁹, în sus pe apa Bicazului, pe lângă frontieră, unde ne-am adăpostit sub seară [...] noaptea o petrecem îngrijorați, la câteva sute de metri de frontieră și vama Bicazul Unguresc, și cu mic cu mare aflăm că nu-i de glumit, când aflăm de la săteni că ungurii ne așteaptă, și că chiar în spatele vămii ungare din direcția noastră, pe un deal spre cimitir – ce coincidență! – au făcut mari și tari lucrări greu de străbătut. La 13 August stăm tot așa, aciuși și pitulați pe dealurile dinspre vamă, ieșind din când în când, feriți, la câte o creastă unde cu binoclul priveam peste frontieră, unde ni se păreau numai tranșee și trupe mișcând în fața noastră!”¹⁰. Cu toate astea, ordinul regal de mobilizare și de atac încă nu fusese dat, chiar dacă „toată suflarea” ostășească știa că acesta va fi iminent: „la 14 August [...] la ora 7 seara, toți ofițerii batalionului, suntem chemați într-o odaie bine închisă a preotului Corijescu din Neagra Bicazului și aci D-l Lt. Colonel Gherescu Anton, cu voce emoționată de cele ce avea să spună – bănuiala noastră s-a adeverit – desface un plic galben din care scoate un ordin prin care ni se citește că: astă-noapte, 14 spre 15 August se va decreta mobilizarea contra Austro-Ungariei, că Regimentul 67 și bat. 4/27 au ordinul de a ataca chiar astă-seara și cucerii satul Bicazul Unguresc, adăugând că din acel moment, al citirii ordinului mult așteptat, să ne socotim în război și sub legile lui!”¹¹. Preoții sunt importanți ca oameni ai sistemului în tot acest mecanism național de promovare și încurajare a războiului: „fix la 9 seara, batalionul nostru se pune în marș cu o companie în avangardă și cu direcția pe drumul principal spre vama maghiară [...] ne încolonăm în liniște, chiar lângă casa preotului Corijescu, de la care am primit binecuvântarea cerului asupra noastră: și-i zicea bietul preot din tot sufletul lui, mai ales că avea și el un fiu, maior activ în 9 Vânători, care în aceeași clipă poate trecea granița prin alt punct de frontieră”¹².

Elementul-surpriză pe care se baza armata română se pare că a reușit, chiar dacă primele eșantioane care au forțat frontiera au avut parte de suficiente emoții: „câți fiori de teama necunoscutului, nu ne furnică corpul la încolonare și încet, încet ne-am luat inima în dinți, pe distanța celor câteva sute de metri, până în așa-zisa barieră a frontierei. Mergeam tot mai cu sfială, dar și mai hotărâți de luptă și eram foarte intrigăți, văzând atâta liniște la frontieră, trecându-ne prin minte și șoptind între noi că probabil un cârciumar suspect de la Neagra Bicazului, căruia camaradul Locot.rez. Manolescu Ioan, i-a șters vreo doi pumni mai devreme, ne-a vândut intențiile de atac și bănuiam din pas în pas o cursă, mai ales că era întuneric beznă și terenul necunoscut de noi [...] cei 4-5 finanți cu penaje de cocoș și cei 3-4 funcționari de la vama ungară surprinși de sosirea noastră, s-au fâstăcit mai rău ca unii dintre noi. Unul cu galoane late la umăr, șeful vămii ungare, strigă la telefon vestind ungurilor spre St. Micloș, atacul nostru; alții au tras câteva focuri de armă asupra noastră, luând-o la fugă înspre sat, pe cărările știute. Nu știu cum și cine a dat ordin dintr-ai noștri ca trupele noastre atât cele din față cât și din spate, înghesuie la vamă, să tragă focuri de salvă, de-ți era mai mare dragul, dar și părul zburlit de frica gloanțelor nebune, ce șuierau pe la ureche și pe la nas, salutând războiul. Nu știu cum, dar sincer spun că într-o clipă am uitat tot ce învățasem de-ale armatei și strigam și eu ca atâția alții încetarea focurilor, dar în zadar. N-am înțeles decât glasul maiorului Ionescu Ștefan-Bacău, strigând: <<Traiască România Mare!>> Pare că a fost nevoie ca soldații să-și descarce nervii încătușați până atunci și fără să pot avea cum se zice militărește, compania în mână, în haosul acela de focuri și de înghesuială spre vamă, m-am pomenit suit cu câțiva îndrăzneți, pe cerdacul vămii de unde se descărcaseră focuri asupra noastră și fără multă

⁹ Se pare că zona unde batalioanele românești au fost cantonate aparținea de „Domeniile Regale”, o instituție ce administra bunuri și teritorii ce aparțineau prin lege Casei Regale a României, și care a avut întotdeauna administratori competenți, de exemplu Ioan Kalinderu sau Barbu Știrbey (n.n.).

¹⁰ M. Văgăonescu, *ibid*:12-13.

¹¹ *Ibid*:14.

¹² *Ibid*:15

judecată, întinzând către alții carabina spre militarul ori vameșul ungur, ce vorbea la telefon și-l culcăm la pământ. În vremea aceasta, alți camarazi și soldați percheziționau vama, în timp ce în jurul ei focurile nu mai încetau”.¹³ Avem de-a face cu momente de confuzie pe care le găsim descrise și în alte jurnale de război autentice, scrise „la cald”¹⁴: „urmează un moment de reculegere, de liniște, când fiecare din cei 4-5 comandanți de companii ce invadaseră curtea vămii, strigau pe nume plutoanele respective. <<<compania cutare, adunarea la mine, pas alergător>>> iar prin zgomotul acela, tot i-am putut distinge glasul căpitanului Tulescu, că a fost rănit, ba al sublocotenentului de rezervă Sion, învățător, certându-se cu un sergent de la mine căruia i-a zis că l-a rănit în înghesuiala și salvele de la vamă, unde pentru moment rămăsesem toți năucii de atâtea focuri de armă de toate părțile trase de ai noștri; iar un tânăr ofițer, abia ieșit din școala militară – mai prudent – n-a știut cum să se tupileze mai bine la pământ în tot timpul viscolului de gloanțe, trase dintr-o rea inspirație a unora dintre ai noștri. Am observat apoi, cum lângă vamă, într-un pârau zăceau cadavrele a 3 finanți înarmați, dar vânați de ai noștri în primele momente ale invaziei”.

Tot tipic pentru momentele confuze de război, unde trupele nu sunt bine echipate sau instruite, apar probleme de orientare și disciplină: „parcă era făcut că mergând pe dibuite, drumul șerpuit spre satul Poiana Mărului – Bicașul Ardelean nu nimeream la obiectivul urmărit, iar soldații, ca niciodată, neascultători, vorbeau și se înșirau pe drum în coloană mai lungă decât aș fi voit. Începusem să-mi dau seama și mai bine, ce înseamnă să ai ori nu puterea să ții trupa în mână [Mihail Văgăonescu, avocat ca profesie, avea în momentul mobilizării gradul de locotenent de infanterie, n.n.], căci vedeam bine că tot ce învățasem și aplicasem în lunga concentrare, nu se potrivea deloc, ba am constatat din primul moment că e bine să fii varga lui Dumnezeu și să nu ierți nicio abatere. Trimit în dreapta și în stânga, pe caporalul Bulai I, agent de legătură, care nu știu de unde și până unde, în câteva minute s-a și ciupit de abia putea vorbi; îl trimit să caute repede o călăuză. Sare niște porți și înhață de după ceafă un prim întâlnit, un negustor evreu, ce căuta a se ascunde de noi și-l aduce la mine. Îl succesc, îl învățesc să-mi spună dacă și unde sunt tranșeele în dealul de la cimitir, obiectivul meu; dar nu puteam scoate nicio vorbă din el. Vorbea <<frică la mine, frică la tine, frică la noi amândoi>>; eu îl credeam ungur fanatic, prefăcut și nu vrea să-mi dea nicio relație, pe când în realitate, după mirosul ce răspândea, el era speriat vecin cu moartea!”¹⁵.

Înaintând extrem de încet și de precaut, soldații încep să-și piardă răbdarea și-și aprind țigări; „soarta însă scoate în cale un ardelean, invalid de război de pe frontul italian, care pe lângă că ne dă toate relațiile și ne duce aproape de mână pe botul de deal căutat, dar profită de ocazie și spune soldaților: <<fraților, dacă nu ascultați de șefii voștri și fumați noaptea în fața dușmanului, care nu știți din ce tufiș vă pândeste, degeaba ați plecat la război!>> cuvintele sincere ale fratelui ardelean, au avut mai mult efect decât toate ordinele noastre. În drum prin sat, pe lângă o farmacie și poștă, iată o patrulă mi-aduce trei soldați honvezi, proaspăt sosiți în partea locului, buimăciți și ei de atâtea focuri de armă [...] pe cât văzusem până acum, războiul nu era deloc așa cum ni-l închipuiam noi și cum îl învățasem înfrigurat în lungile concentrări. Mă așteptam la lupte, baionete, etc, etc, când colo, te vezi în situația să ți se ofere 113.000 coroane, pe care nu știi cum să le iei, cui și unde să le dai și să ai un oficiu telegrafic în mână, pe care nu știi să-l izolezi, decât distrugând pilele și firele electrice! Ne formăm convingerea că suntem stăpâni pe sat și urcăm repede printre garduri la mult-căutatele tranșee de la cimitirul evreiesc. Cu tot întunericul și emoțiile firești, ne dăm seama că sunt niște tranșee făcute la fel

¹³ *Ibid.*

¹⁴ Poate că cel mai celebru jurnal publicat din Primul Război Mondial este cartea lui Ernst Jünger, „In Stahlgewittern”, 1920 - publicată în limba română sub titlul „În Furtuni de Oțel” (Editura Corint, 2025). Tot Jünger a publicat în 1922 și nuvela „Sturm”. Personalitate complexă, Ernst Jünger va publica memorii și jurnale importante dedicate și Celui De-al Doilea Război Mondial, ca „Jurnal Parizian și Însemnări din Caucaz”, sau „Pagini din Kirchhorst - Coliba din vie (Anii de ocupație)” (n.n.).

¹⁵ M. Văgăonescu, *ibid*:18.

cu cele e ne tot exercitam noi pe valea Moldovei, ori a Bicazului, în perioada concentrării, și încolo nimic [...] încep a mă gândi serios, ce vom face dacă la ziuă va apărea de undeva o trupă puternică dușmană. Fac atenți camarazii și soldații de această eventualitate, și așteptăm cum era firesc, luminatul de ziuă [...] ca cel cu frica-n sân, așa și noi am stat proptiți pe acea coastă, unde ni se părea că din spate cineva ne vânează, căci când și când zăream câte un soldat furișându-se cât mai spre noi [...] când s-a luminat mai bine de ziuă și s-au recunoscut mai bine <<fețele>>, am aflat că erau tocmai soldați din Bat. Rogobete (4/67) care la rândul lor se temeau de-ai noștri, luându-ne reciproc drept... inamici!”¹⁶. Se pare că ofițerii știau, mai mult sau mai puțin discret, că ținta finală a armatei române – extremitatea vestică a înaintării - era râul Tisa: „ne-am instalat după toate regulile pe coasta dealului din dreapta râului Bicaz, așteptând ordine de urmare, căci slavă Domnului, știam cât de mult e pân-la Tisa visurilor noastre! Locuitori îmbrăcați în haine de sărbătoare, țărani români de prin toate coclaurile au scoborât dinspre Surduc și de pe Valea Jidanului și s-au adunat în piața satului Bicazul Ardelean, spre a proslăvi și fraterniza cu ai noștri, care se întreceau în a le spune ce vom face și ce vom drege, etc. așa ne-a trecut toată ziua de Sfânta Maria Mare și noaptea următoare”¹⁷. Trecem în revistă alte peripeții de război real, cu extrem de puțin iz romantic: „16 August, trecem în avanposturi de pe dreapta Bicazului, pe Piciorul Caprei [...] la miezul zilei pe când stăteam în repaos pe platoul de la piciorul acestui deal, fiecare vorbind și gândind la ce va fi mai încolo, iată că se arată în zare un punct luminos, mișcător. Nici una, nici două, că este un aeroplan dușman ce vine asupra noastră! Nici nu-i vreme de examinat bine dacă este așa ori nu, căci un camarad de la o companie vecină strigă grăbit: fugiți de la vedere, ascundeți-vă la marginea pădurii! Fără multă vorbă, întreg batalionul – peste 1000 de oameni – cu mic, cu mare, conștienți și inconștienți de comanda camaradului ofițer, facem o zvârlitură repede la marginea pădurii, producând prin ciocnitul gamelelor, bidoanelor, armelor, etc, etc, un zgomot de a speriat caii unor chesoane de artilerie, care au luat-o la goană pe platou, presărând numai proiectile în urma lor, și peste care noroc că nu au călcat! Când lucrurile s-au liniștit și când cei mai fricoși de moarte au deschis bine ochii – cum mulți din noi văzusem de la început – au observat și ei că nu era aeroplan, ci un mare smoc alb de fulgi, sau de la florile de câmp și zburând în adierea vântului, tot mai sus și din ce în ce mai jos, până s-au convins și chiorii, că numai comanda unui fricos făcuse atâta panică, ziua în amiaza mare! Am profitat și de acest prilej să tragem învățămintele necesare și anume: în asemenea ocazii să nu se mai execute ordine care nu vin direct de la șefii respectivi și să se noteze soldatul sau gradatul căruia i se năzare tot moarte și dușmani în cale. Noaptea o petrecem sub cerul liber pe Dealul Caprei în micile șanțuri, ce am croit. Dar frigul și grijile războiului nu prea ne închid pleoapele, auzind chiar cum unii bănuiesc că frontul nostru nu a mers bine, dar alții n-au înaintat câțiva km. ca noi, și de aceea stăm atât de mult pe loc; altora li s-au năzărit iarăși aeroplan în timpul nopții, venind dinspre Piatra Neamț. Mai precauți acum, am văzut că e Luceafărul de ziuă, iar nu aeroplan și s-au culcat, tchinându-se”¹⁸.

„Bat. 2/67 Maior Diamandi este însărcinat cu serviciul de avanposturi, iar noi restul detașamentului, Colonel Gherescu primim ordin de repaus chiar în drum unde ne aflăm. În dreptul Companiei mele, este o clădire unde se vede a fi fost o secție de jandarmi, care au fugit lăsând lampa aprinsă și paturile făcute. Repede, cei mai ageri la mână, se fac cu câte o pătură nou, nouă; Sub.Lt. Ariton a nimerit una de i-o servi și la nuntă; și pe când controbăiam prin acea cazarmă și școala vecină, unde căutam culcuș, deodată o salvă de focuri de armă trase de pe dealul din fața acestor clădiri, ne produc o mică panică, de nu știm cum să ieșim mai repede afară. Unii, am sărit din ceardacul școalei jos, 3-4 metri, alții pe ferestre în vreme ce focurile

¹⁶Ibid:20.

¹⁷ Ibid.

¹⁸ Ibid:20-21.

nu conteneau. Ne-am târât pe brânci și ne-am așezat cu soldații ope șanțul șoselei la pândă, adormind și odihnind astfel cum am putut toată noaptea, cu bură de toamnă”.

Batalionul ajunge pe data de 23 August la Ditrău, fără nicio luptă, iar șinele de pe valea Mureșului sunt stricate. „se apropie de noi săteni români în grupuri, și ne oferă lapte și tutun. Toți ne urează cu Dumnezeu înainte dar <<tare-i mult, până la răchita cea albă>>. De la unul mai isteț, aflăm că răchita cea albă e mestecănișul de pe malul Tisei, numit Sabolgiu, de unde și județul Sabolgiu sau Mestecăniș, până unde știu ei țărani ardeleni, că se întind românii. Cu toții ni se plâng de unguri, dar mai ales de săcui¹⁹”. Pe data de 25 August armata română ajunge la Toplița; întreaga zonă Ditrău-Toplița are facilitățile distruse de către maghiarii aflați în retragere (inclusiv populația civilă a fost retrasă); românii găsesc mult material militar părăsit: măști de gaze, cartușe aruncate, puști, vestoane părăsite, tuburi de obuz trase.

Prima confruntare serioasă va fi „lupta de la Fâncel²⁰ (Fancsal)”, la vest de Toplița, cota 1684: „tot urcând și iar urcând, ne-a trecut toate sudorile și foamea [...] din când în când a câte un luminiș de pădure, poposeam și benoclam culmea Fâncelului, și nici nu ne vedea a crede când camaradul și mucalitul sublocot. de rezervă Stavilă C. ne spunea că prin marele lui telescop de mare, ce-l avea împrumutat de la dr. C. Sturza, el vede câțiva oameni, săpând tranșee în vârful Fâncelului, unde noi nu zăream nimic! Încet, încet urcăm tot mai sus [...] vedem într-adevăr pe creasta lui mișcare de soldați bombănind ungurește [...] ne-au simțit acum și ei și înainte de a lua noi formațiuni de luptă, se și reped la arme și din tranșeele lucrate trimit val-vârtej de gloanțe către noi [...] caii de pe lângă noi se sperie de huietul gloanțelor și încep a încerca s-o zbughească înapoi, făcând încurcătură printre oameni [...] am înaintat sub focurile dușmane, până sub nasul lor, la tranșee. Țipetele și urletele au început să umple văzduhul, încrucișându-se comenzile noastre <<Ura! Înainte! La baionete! Peste ei!>> cu Țipetele celor ce cădeau răniți dintr-o parte și alta. Într-un sfert de oră, toate trei companiile încercuisem complet vârful Fâncelului, brăzdat de tranșee proaspete, în afară de un loc bun de tragere a lor, spre apus, descoperit ceva mai târziu de noi. Ne-am repezit ca lupii la stână, claie peste grămadă la lupta corp la corp pe marginea tranșeelelor – redută – viguros apărate de dușmani, care îngroziți de uralele și gornistii ce sunau atacul, cei care n-au căzut loviturilor noastre, au șters-o la fugă într-o prăpastie vecină [...] peste 15-20 de minute de vânzoleală, focuri de arme, sclipiri de baionete, Țipete și mugete, etc, poziția era în mâna noastră și odată cu ea și 56 prizonieri, numeroși răniți și material de război [...] în timpul nopții care nu se mai sfârșea, unii câinoși la suflet, probabil și că așa era tradiția în război, s-au furișat de la tranșee și cotrobăind cadavrele vecine, chiar ale camarazilor români, i-au buzunărit de tot ce au găsit la ei, așa că la revărsatul zorilor, când am observat mai bine sângele pe care am stat și morții dimprejur, mai toți aveau buzunarele întoarse afară, descheiați și desfăcuți peste tot. Era destul de tragic tabloul înfățișat! [...] cei 11 morți ai noștri erau căzuți sus de tot, dincolo și dincoace de tranșee și erau loviți ori la cap, ori străpuși cu baionetele, cu creierii risipiți, ori cu pieptul din care bolborosea sângele, unii cu gura căscată și ochii deschiși, iar cu mâinile încheștate fie pe armele cu baionetele roșii de sânge, fie cu unghiile înfipite în pământ. Moartea-i la fel! Cei 17 morți dușmani, unguri, bine echipați și voinici, toți aveau iconițe mici atârinate la gât, cărțile de rugăciuni, măști pentru gaze asfixiante și unii din ei, nedesculțați de cei ce i-au buzunărit noaptea, aveau bocanci noi-nouți răniți 16 ai noștri și 29 ai lor, au fost toți adunați de cu noaptea la un loc și-ți era mai mare jalea, să-i auzi plângând în legea lor [...] în liniștea zilei, facem gropi și înmormântăm cum se cuvine și pe ai noștri și pe ai lor, în două mici cimitire [...].²¹”. Aici armata va rămâne până pe data de 3 septembrie, primind întăriri, și va duce o adevărată viață de campanie, chiar dacă se auzeau împușcături, trageri de mitraliere dinspre Hodac și zgomot greu de artilerie de dincolo de Călimani, de pe frontul rusesc, zona Dorna. Se

¹⁹ *Ibid*:25.

²⁰ Este vorba de vârful Fâncel din Munții Gurghiului (n.n.).

²¹ Cf. M. Văgăonescu, *ibid*:29.

mănâncă de la ciobani și din vânătoare, se doarme pe mușchi de brad, iar temperaturile sunt foarte joase, sub limita înghețului noaptea. După data de 3 septembrie Batalionul 4/27, al lui Văgăonescu, se retrage înspre Toplița 3-4 km, campând tot într-o zonă de munte, ducând aceeași viață de campanie, pe frig și zăpadă în plină lună septembrie, cu organizare, glume, muzică din fluier și stat la pândă înspre vest. De sus, se vede foarte bine luminat în depărtare Reghinul – „Sass-Reghin”. Ca amănunt pitoresc, „datul în bobi” a unui soldat se pare că a fost adeverit de mersul evenimentelor: „la compania I-a găsim pe soldatul Mihai N., care drept distracție, dă cu bobii și zice el că-i <<cad bine bobii> la frontul de Nord, la cel de Sud însă <<rău de tot>>. Așa să fie căci nu avem nicio știre de la Dobrogea și Dunăre!”²².

Urmează, după aceste episoade, „lupta de la Selezel”²³ și defileul Mureșului”. Călăuze sunt doi ciobani din Hodac. Aici au loc mai multe atacuri și retrageri, timp de două zile, urmate la final de lupte la baionetă. Românii pierd 19 morți și 40 de răniți. Prizonierii unguri sunt împușcați²⁴.

Începând cu 23 Septembrie începe retragerea înspre vechea frontieră a Regatului României: „primesc prin caporalul Rusu Gh., agent de legătură, ordin de la Batalion să retrag compania la rezervă [...] când ajung însă la rezervă, acolo nimeni, iar în cale până acolo, am văzut prin noroi numeroase urme de bocanci și cai, de la trupele care au coborât în jos pe Valea Sălardului pe Mureș. Mi-am închipuit că Batalionul nostru a primit ordin să se retragă grabnic și n-a fost timp să mă vestească și să aștepte și compania mea, ori că alt agent de legătură s-a rătăcit, etc.[...] ajungem în cel mai scurt timp posibil jos la defileul Mureșului, la gura Sălardului, unde nici urmă de român! Pustiu și iar pustiu, și cu cât mergeam pe drumul mare mai sus spre Toplița, cu atât semnele retragerii erau mai evidente: bocanci aruncați, încărcătoare cu cartușe, căruțe rele lepădate, stănoage și otgoane pe unde fusese parc de coloane și cai, neridicate, iar din loc în loc câte o siluetă de sacui, ne urmărea cu privirea! Adio castel de la Sălard și baie termală, adio Palota-Ilva, adio biserică maiestuoasă de la Gode-Mesterhaza din turnul căreia mitralierele dușmane acum câteva zile au secerat câțiva voinici din Reg-tul 55, adio mari fabrici de cherestea fumegând și ridicând limbi de foc să vestească tuturor retragerea noastră! [...] ne zorea să mășăluiam nu glumă, și din cotitură în cotitură, hai că zărim înaintea noastră coada coloanei ce se retrăgea, și pe care n-o mai ajungem. Făcând haz de necaz, ziceam între noi: meșteri și ageri suntem noi românii la ofensivă și baionetă, dar și la retragere, vedem că nici dracu nu ne întrece! [...] când și când auzeai pe câte unul zicând: camarad cutare, ce te grăbești așa, ori mergi să-ți prinzi nevasta cu dispensații și învârtiții din sat; ori camarad cutare, nu te mai apucă vătămătura ca la Selezel, nici nu te mai strâng bocancii ca la trenul lor blindat, etc. Cu astfel de dialoguri ce întrerupeau tăcerea masei de oameni ce mergea în grabă, cu ochii când înainte, dar mai ales înapoi, iată-ne fără repaus, mâncând cum s-a putut în mers, pe înserate bine sosim la coada Bat. nostru, care era și el în urma altor trupe din Divizie, retrase mai devreme în preajma Topliței-române. Din urmă auzim ropot de cai și tunuri dușmane, care bocănesc la distanță de km, fără să aibă curajul să se avânte mai accelerat spre noi”²⁵. Ajunși la Toplița, locotenentul aude de la locotenentul Cristoveanu Cristea, care fusese trimis cu un automobil de la Bacău, despre „prăpădul de la Turtucaia”.

Pe data de 27 Septembrie se primește ordin de retragere spre vechea frontieră. Armata română urmează drumul Toplița – Borsec – Tulgheș, peste 50 de km. într-o singură zi. Urmează „lupta de pe muntele Csipeș”²⁶ și apărarea defileului Bicaz”, după care pozițiile vor fi schimbate

²² Ibid:37.

²³ Credem că este vorba de vârful Zespezel (1278 m) din Munții Gurghiului. Pe hărțile montane actuale ale Munților Gurghiu nu apare înscris niciun vârf sub acest nume. Descrierile din acest capitol se potrivesc cu cele de pe teren (n.n.).

²⁴ Cf. M. Văgăonescu, *op.cit.*: 39-45.

²⁵ Ibid:56-57.

²⁶ Este vorba de vârful Cipchieș din Munții Tarcău (n.n.).

cu armata rusă²⁷. Armata română luptă bine pe aceste poziții și reușește încetinirea înaintării inamice²⁸.

Trupele sunt retrase la Piatra Neamț, de unde se imbarcă în tren, pe direcția Bacău – Buzău – Tândărei Gară. Aici „vor forma un detașament a cărui misiune este de a întări Divizia a 8-a de Cavalerie Rusă pentru paza sectorului Mosiștea-Gura Gârliței și în special în zona Hârșova-Cernavodă²⁹”. Aici există o adevărată „frățietate româno-rusă” cu cântece, mese și jocuri în comun în timpul liber (care la început se pare că-i berechet) alături de misiuni de cercetare pe malul celălalt al Dunării, de unde bulgarii lansează din când în când, imprecis, salve de artilerie și trageri. „Pe seară se întinde o horă rusească, lângă biserică, unse se amestecă și ai noștri. Unul câte unul se întrec între ei, unii cu băutura și corăbeasca, iar alții cu căzăceasca lor. Încep urări, chiuituri și unii și alții în legea lor! Încet, încet, încep a se afirma prin comicăriile și uralele lor inteligente când un cazac, când dintr-ai noștri, când Popa, când ȋiganul Gogonea, iar la urma tuturor a predominat hazliul Merișanu Costache, care ajunsese să fie purtat în triumf de cazacii ce-l albise sărutându-i barba neagră și frumoasă ce-i încadra fața mare, cu sprâncene arcuite și dinți mărunți de cal bătrân! În conacul moșiei, convocați de comandații ruși, avem seara conferință cu prefectul Berceanu, venit de la Călărași, cu ținută de colonel și decorații și aflăm că așa-s toți prefectii. Ce repede ajung ei colonei, fără trupă însă! [...] se aranjează pentru la noapte o recunoaștere de 30-40 ruși, care să treacă cu barca, să facă recunoașteri dincolo de Dunăre. Fără multă vorbă s-au oferit și dintr-ai noștri 10 oameni cu sergentul Enache N. și caporalul Toderică I. avansați pentru curaj, astfel că curajul dacă este, e același și la munte și la câmp. Abia sosiți și s-au și desprins cu obiceiul apei, cu vânat de pește, ori vite rătăcite, etc. Împreună cu 20 marinari, această puternică recunoaștere trece Dunărea la Ostrovul Constantin și fac recunoașteri până la 4-5 km. de Hârșova, dar n-au găsit inamic. Se întorc spre ziua, rușii cântând și punând și pe ai noștri să cânte. Curată haiducie! [...] Tunuri grele se aud spre Hârșova și explozii. Aeroplane deoparte și de alta călăresc Dunărea, unul este doborât de ruși și zace turtit, aproape de primăria din Giureni”³⁰.

Întâmplările sunt însă departe de a fi atât de idilice: „sătenii din Giurgeni, au început a suferi mizerii mari de la cazaci și peste ei se adaugă și arendașul sau vichilul grec [...] inamicul mai numeros azi în fața noastră, trage prosteste asupra-ne, fără pagube însă, căci a rănit numai un cal și un cazac în sat. Aflăm că pe Dunăre mai sus de noi, s-au imbarcat niște bulgari și se lasă în jos spre noi. Să vină sănătoși, căci ochitorii noștri, câțiva mai ales, nu scapă un glonte alături de țință [...] la raport, companiilor adunate, se citește de adjutantul rus [...] apare la orizont un șlep din susul Dunării; credem că-i vreo stratagemă dușmană. Trece pe lângă noi, tragem focuri în el, nu mișcă nimic! Patrula de legătură vestește flota. Șleplul purtat de valuri se oprește într-un mal mai jos de noi, aproape de vasele marinei. Bărți cu marinari și patrula noastră se duc la el. Fruntașul Bamboi din patrulă, ne aduce din șlep, efecte militare din Reg. 8,51,66 ruse și ne comunică că erau în el cadavre de soldați, femei și români, etc, toți măcelăriți probabil de bulgari la Turtucaia și dat drumul spre noi, în bătaie de joc! [...] 26 Octombrie. Sfântul Dumitru! Toată ziua, sfâr, sfâr și pic-pac de la bulgarii din fața noastră. Trag ei multe focuri, dar prost de tot. Noi răspundem când și când. [...] spre Hârșova, nori de fum arată sălbăticia inamicului. Pe seară limbi de foc se reflectează în luciul Dunării, iar de dincolo se aud zbierete de vite. Un fugar trecut înot, ne spune că s-a dat foc la toată Hârșova, iar unii români au fost închiși în casele cărora li s-a dat foc, iar pe alții i-au măcelărit prin pivniți, ori poduri, unde s-au ascuns. Pe seară primesc ordin de la Colonelul Cergrinteff ca să pregătesc un pluton din ambele companii române, spre a trece noaptea cu orice risc, la Vadul Oii, spre a face

²⁷ M. Văgăonescu, *ibid*:59-70.

²⁸ „Lupta de pe muntele Cipchieș” este deja un caz clasic de istorie militară, o acțiune tactică destul de bine cunoscută. Vezi de exemplu Barrett, Michael B, „Preludiu la Blitzkrieg: campania austro-germană în România – 1916”; Editura Militară, București:2016.

²⁹ M. Văgăonescu, *ibid*:81.

³⁰ *Ibid*:83-84.

un așa zid cap de pod, spre a proteja trecerea unui escadron de ulani ruși, care vor invada 40-45 km. în adâncul Dobrogei. Zis și făcut [...] cavaleria rusă ne aduce vestea că Hârșova e arsă complet, că populația civilă nu-i de fel, iar inamicul s-a retras dincolo de Hârșova. Pe seară trecem și noi câțiva la Vadul Oii, dar ne reîntoarcem repede spre a ne prezenta Generalului Alief, comandantul Corpului de Armată Siberiană, care venise la Giurgeni”³¹.

Pe data de 30 septembrie unitatea pleacă de la Țândărei spre frontul de pe Jiu. Aici eroul nostru va participa la lupta de la Târgu Cărbunești, împotriva trupelor germane, adică trei regimente de bavarezi. De aici va începe o retragere generală, după pierderi grele.

Multe pagini sunt dedicate retragerii spre Moldova, până la stabilizarea frontului în zona Vrancea. Văgăonescu a primit și copia actului prin care generalul țarist Mannerheim părăsea comanda „Grupului de Armate Vrancea” și aducea laude generalului Stratilescu și câtorva colonei români pentru luptele de la Spidele – Râmnicu Sărat³².

Pe data de 22 Martie „formăm unitățile pentru revistă, primind și câte o cască de metal, vopsită albastru închis, sistem francez. La ora 12 ne punem în marș spre locul de adunare și revistă al întregii Divizii și al grănicerilor, pe șoseaua națională dintre Sascut și Negri. După o lungă așteptare, suntem sumar trecuți în revistă de D-l General Stratilescu, comandantul Diviziei, care se arată mulțumit de înfățișarea trupelor, apoi trecem de-a lungul șoselei cu flancul drept al Diviziei, aproape de halta Negri. La ora 5.30 în cinci automobile sosesc: M.S. Regele – care pare îmbătrânit și îngrijorat – împreună cu suita și Domnii Generali: Averescu, Presan (Constantin Prezan, n.n.), și generalii Berthelot (francez) și alții ruși și aliați. În sunetul muzicilor, Majestatea Sa trece în revistă trupele [...] apoi, primește defilarea trupelor, pe front de pluton [...] se adună Divizia în careu: decorează cu propria-I mână cu ordinul <<Mihai Viteazul>> drapelele Regimentelor 1 Vânători și 2 Grăniceri și câțiva ofițeri, precum și cu <<Virtutea Militară>> cl. I-a, câteva grade inferioare. Apoi, solemn și mișcător se adresează ostașilor ce-L sorbeau cu privirea”³³.

Finalul cărții-document (sau jurnal de campanie, ori „memorii de război”) se aglomerează în amănunte, în preajma luptelor de la Răchitașu Mare – Soveja și a ofensivei de la Mărăști. Aici, în timpul luptelor de la Soveja, Văgăonescu, înaintat la gradul de căpitan, nostru va fi rănit și retras de pe front.

Concluzii

Locotenentul Mihai Văgăonescu a făcut parte pe timpul mobilizării și a războiului din Batalionul 4/27, Regimentul de infanterie 67 Bacău, Divizia a 14-a Infanterie. comandantul diviziei era locotenent-colonelul Anton Gherescu. Toate aceste structuri militare făceau parte din Armata de Nord, comandată de generalul de divizie Constantin Prezan³⁴. La sfârșitul carierei de ofițer combatant va avea gradul de căpitan și ordinul „Mihai Viteazul” clasa a III-a.

La fel ca orice jurnal ce se vrea onest, și memoriile maiorului Mihail Văgăonescu pot fi acuzate de subiectivism, exagerări pe de o parte și omisiuni importante pe de altă parte. Important este însă că avem de-a face cu pagini pline cu informații ce completează viziunea și cunoștințele noastre despre felul în care s-au desfășurat operațiunile militare de pe frontul românesc din Primul Război Mondial, dincolo de descrieri seci de tactică militară – multe copiate din rapoarte militare sau chiar din manuale de școală militară și adaptate pentru publicul larg, prin diferite tipărituri de popularizare sau de propagandă în favoarea războiului. Genul

³¹ Ibid:85-87.

³² Cf. *op.cit*:175.

³³ Ibid:223.

³⁴ De remarcat că Armata de Nord a fost singurul mare grup militar care nu a suferit înfrângeri în timpul Operațiunii din Transilvania din anul 1916 și care s-a retras datorită înfrângerilor de pe frontul din sudul Transilvaniei și Turtucaia. Acest lucru este sesizat, indirect, și de către Văgăonescu, chiar dacă în acel moment el nu avea viziunea de ansamblu asupra frontului de pe Carpați și al celui de pe Dunăre/Dobrogea (n.n.).

acesta de descrieri „tactice” se pot citi în majoritatea articolelor de gazetă din perioada conflictului, și o bună bucată de timp după 1919.

În plus, lucrarea ne aduce în fața ochilor o mulțime tablouri vii cu lupte crâncene (majoritatea „la baionetă”, în linia întâi) și amănunte de viață cotidiană interesante; toate acestea construiesc imaginea soldatului român din Primul Război Mondial într-un mod realist; s-ar putea să surprindem totuși un ton prea constant-optimist în ceea ce privește moralul trupelor, indiferent de crizele cruciale ale campaniei și de diferențele sensibile de potențial și înzestrare ce fac diferența între cei doi ani, 1916 și 1917, cu prelungiri înspre 1918 și Pacea de la București.

Din istorisirile lui Văgăonescu realizăm încă odată importanța crucială a artileriei în „spargerea frontului” și în numărul mare de victime din primele linii – lucru valabil și pentru frontul românesc, atât din Carpați, cât și cel de apărare din sudul Moldovei anului 1917³⁵. Așa-zisul „eroism” propagandistic cade de la sine de pe falsul pedestal unde a fost ridicat de către propagandă – motiv întemeiat pe timp de război, promovat ca atare și prezent la toate armatele și în toate regimurile politice de oriunde. Însă, important, eroismul de tip propagandistic cade pe locurile din spate în dinamica unei bătălii și în economia întâmplărilor care aduc victorie sau din contră, retragere sau capitulare; ceea ce rămâne într-adevăr ca adevăr sunt suferința umană, paroxismul, efortul de a izbândi și pe alocuri și neuniforme fapte de curaj uluitoare. Cu toate acestea, soldatul lui Văgăonescu și el însuși sunt eroi asumați, conștienți de sacrificiile pe care le fac, însă dau impresia permanentă de „entuziasm proaspăt” indiferent de situație – iar majoritatea lor sunt situații-limită. În concluzie, este dificil de făcut o demarcație cât de cât clară între ce este adevăr crud și care este procentajul de transformare a realității prin omisiuni, ignorare sau ocultare. Absolut toate personajele lasă impresia că nu le-ar păsa de moarte, iar dușmanul o primește într-un mod direct și fatal. Singurii care sunt supuși durerii prelungite și disperării sunt civilii, însă și aici cu nuanțe importante: cei din Ardeal plâng după armata română care pleacă, o însoțesc o vreme, „cu lacrimi în ochi” și cu frica „săcuilor” care se vor răzbuna pe ei; cei din Vechiul Regat, încolțiți permanent de moarte, se află și ei, deseori, pe teatrele de operațiuni în timpul retragerii furtunoase spre Moldova, mai puțin pe linia întâi în marile lupte.

Imaginea de ansamblu a soldatului român este, în jurnalul lui Văgăonescu, una „statuară”: soldatul la datorie. S-ar putea spune că ostașul român aduce chiar foarte bine cu fostul monarh Carol I, un „om al datoriei mai presus de orice” și care sacrifică multă emoție umană în slujba războiului și a izbânzii. Mai mult, niciodată el nu este impresionat sau copleșit emoțional în fața inamicului; cel mult reacționează enervat și iritat la superioritatea sa militară și tactică, și care nu este nici ea prezentă peste tot. Impresia generală este că dușmanul are succes doar datorită numărului mai mare de oameni și „pozițiilor de luptă” mai bune, sau a tehnologiei de ultimă oră în materie de armament, domeniu unde nici românii nu sunt chiar ultimii, mai ales după 1917.

³⁵ „The casualties suffered by the participants in World War I dwarfed those of previous wars: some 8,500,000 soldiers died as a result of wounds and/or disease. The greatest number of casualties and wounds were inflicted by artillery, followed by small arms, and then by poison gas”. Dennis E. Showalter, „Killed, wounded and missing in World War I”, în *Encyclopaedia Britannica* (30 Aprl.2026): https://www.britannica.com/event/World-War-I/Killed-wounded-and-missing?utm_source=chatgpt.com [accesat 04.05.2026]. O altă analiză: „Which weapons were the biggest killers? Estimating casualty rates in war is a notoriously difficult exercise, especially when analysing data from a century ago. Nevertheless, World War I historians and other researchers have uncovered a range of information which allows some assessment to be made of the most lethal technologies. Overall, based on a range of sources, researcher Matthew White has estimated that approximately 8.5 million military personnel and around 6.5m civilians died in World War I. Wikipedia researchers have provided comparable estimates. Within the military totals, the overwhelming majority of deaths (and injuries) were borne by armies, with naval deaths being only a few percent of the total. Of land-based deaths, the evidence points to artillery being by far the leading cause, followed by machine guns”. Stuart Parkinson, “The industrialization of war: lessons from World War I”, în *SGR - Scientists for Global Responsibility* (05.04.2016): https://www.sgr.org.uk/resources/industrialisation-war-lessons-world-war-i?utm_source=chatgpt.com [accesat 04.05.2026].

„Dușmanul” este și el diferit creionat: ungurul este în general fricos, răzbunător și nesigur, destul de ușor de „pus pe fugă”, la fel ca și bosniicii, cehii, italienii sau austriecii din armata austro-ungară, mai ales în luptele corp-la-corp; germanul este tactic, meticulos și organizat, dar precaut. Cea mai rea imagine o au bulgarii: violenți, haotici și nepregătiți nici măcar în mânăuirea elementară a puștilor.

Cu toate astea, credem că imaginea soldatului este în mare parte corectă, dacă știm când și cum să „citim printre rânduri”; pe de altă parte, aceste memorii trebuie corelate și cu alte surse dacă vrem să avem un tablou cât de cât complet asupra războiului.

Ceea ce rămâne totuși important este momentul în care este tipărită cartea: anul 1925, un moment în care soldatul român din Primul Război Mondial avea deja o imagine de erou, dar care mai avea nevoie de imagini și fapte vii de pe front, toate în favoarea longevității și perenității peste generații.

Anul 1925 era unul nu foarte aproape de anii de război – memoria multor oameni era încă vie – dar suficient de îndepărtată pentru a permite crearea de imagini-simbol puternice, cu accent pe virtuți imuabile.

THE PRESS AND ROMANIAN ELITES IN EASTERN TRANSYLVANIA (1918–1938): BETWEEN IDENTITY DISCOURSE AND IDEOLOGICAL TRANSFORMATIONS

Tatiana Scurtu

Scientific Researcher, PhD, Romanian Academy's Institute for Social Sciences and
Humanities "Gheorghe Șincai" Târgu Mureș

Abstract: *This study examines the role of the press in shaping the identity and ideological discourse of Romanian elites in Eastern Transylvania during the interwar period (1918–1938), with a focus on the counties of Ciuc, Odorhei, and Trei Scaune. Based primarily on the analysis of local publications, the article highlights the evolution of discourse from a moderate cultural nationalism, oriented toward education and institutional consolidation, to a more politicized and ideologically radicalized form in the 1930s. The study explores key recurring themes – such as the role of the Church and education, the minority question, administrative criticism, and national mobilization – and analyzes how these reflect the tensions between the nation-building project and the realities of a multiethnic region. By integrating discourse analysis with a broader historiographical framework, the article underscores the impact of the European context and political instability on local elites. It concludes that the press functioned as a central instrument of ideological mediation and cultural mobilization, contributing both to the consolidation of Romanian identity and to the intensification of interethnic tensions and discursive radicalization.*

Keywords: *interwar press, identity discourse, Eastern Transylvania*

Integrarea estului Transilvaniei în statul român trebuie înțeleasă în contextul mai larg al legitimității ideologice și juridice a Marii Uniri. Documentele oficiale ale epocii subliniază că unirea provinciilor istorice s-a realizat „în puterea dreptului istoric și dreptului de neam, pe baza principiului că noroadele singure să-și hotărească soarta lor”¹. Această formulare reflectă fundamentul ideologic al statului român interbelic, bazat simultan pe tradiție istorică și pe principiul autodeterminării.

În acest cadru, elitele românești din județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune nu acționează ca simple structuri administrative locale, ci ca agenți ai unui proiect național legitim, având misiunea de a consolida această nouă realitate politică într-un spațiu caracterizat prin diversitate etnică și confesională.

În analiza spațiului est-european interbelic, Hugh Seton-Watson subliniază caracterul său structural problematic, definit de poziționarea între marile puteri și de interdependența factorilor geografici, politici și sociali. Autorul atrage atenția că această regiune, situată „între Germania și Rusia”², nu poate fi înțeleasă decât ca un ansamblu, în care conflictele locale sunt strâns legate de dinamica internațională. În acest context, evoluțiile din Transilvania orientală trebuie interpretate nu doar ca fenomene locale, ci ca parte a unui sistem regional marcat de rivalități geopolitice și de fragilitatea statelor naționale recent constituite.

Tema de cercetare își propune analizarea rolului și activității elitelor românești din fostele județe Ciuc, Odorhei și Trei Scaune în contextul integrării Transilvaniei în statul național român, după anul 1918. Perioada interbelică a reprezentat un interval de profunde transformări politice, administrative și culturale, în care elitele locale românești au fost chemate să gestioneze adaptarea la noile realități ale României Mari, într-un spațiu caracterizat printr-o structură etnică și confesională complexă.

¹ Ioan Scurtu (coord.), *Istoria românilor între anii 1918–1940. Documente și materiale*, București, 2001, p. 11.

² Hugh Seton-Watson, *Eastern Europe Between the Wars, 1918–1941*, New York, Harper Torchbooks, 1967, p. XV–XVI.

De asemenea, și Lucian Boia evidențiază caracterul profund instabil al vieții politice românești din perioada interbelică, subliniind succesiunea rapidă a regimurilor și fragilitatea instituțiilor democratice. România traversează, într-un interval relativ scurt, o serie de transformări politice radicale, „de la extrema dreaptă la extrema stângă și de la democrație la totalitarism”.³ Această instabilitate creează cadrul în care elitele intelectuale și culturale devin actori esențiali în configurarea discursului public, inclusiv în spațiul local din Transilvania, unde presa și instituțiile culturale reflectă aceste tensiuni.

Un prim obiectiv al cercetării îl constituie evidențierea implicării elitei românești în procesul de instaurare a noii administrații în aceste județe, proces marcat de dificultăți semnificative. O problemă centrală a fost introducerea limbii române în administrația locală, într-un mediu dominat anterior de limba maghiară, fapt care a generat tensiuni, rezistență și provocări administrative, dar și eforturi susținute de adaptare și formare profesională.

Cercetarea urmărește, de asemenea, modul în care statul român a sprijinit formarea și activitatea intelectualilor români din zonă, prin politici salariale stimulative pentru funcționari și cadre didactice, prin înființarea școlilor cu predare în limba română în principalele localități urbane și rurale, precum și prin sprijinirea parohiilor ortodoxe și greco-catolice. Un rol important l-au avut și instituțiile de ordine publică și apărare, care au contribuit la consolidarea autorității statului român.

Nu în ultimul rând, tema analizează raportul dintre politică, administrație și cultură, evidențiind rolul prefecților, primarilor, parlamentarilor, protopopilor și al conducătorilor instituțiilor descentralizate. Deși politica a avut adesea un efect de divizare, determinat de competiția pentru putere și de interesele locale sau centrale, cultura nu a reușit pe deplin să îndeplinească un rol unificator, rămânând limitată în capacitatea sa de a depăși clivajele etnice și confesionale.

Conform istoricului Prefecturii județului Trei Scaune, la 15 ianuarie 1919, Comitele Suprem a fost înlocuit cu Prefectul numit de Consiliul Dirigent, iar activitatea Comitetului Municipal al Comitetului a fost suspendată.

Analiza publicațiilor oficiale și culturale din perioada interbelică evidențiază o evoluție clară: de la consolidare administrativă și disciplinare instituțională, la afirmare culturală și, în final, la radicalizare discursivă cu accente moral-naționale.

Primul număr al „Gazetei Oficiale a Județului Ciuc” (1 ianuarie 1922) apare într-un context imediat posterior aplicării prevederilor din Tratatul de la Trianon. Documentul are un caracter strict administrativ, dar relevă transformări fundamentale.

În „Introducere”, semnată de subprefectul Dr. Dobay, se afirmă explicit: „[Gazeta] va apare în limba oficială a statului”. Decizia renunțării la redactarea bilingvă este justificată prin considerente financiare, dar are o evidentă dimensiune politică. Se precizează că, în cei trei ani de tranziție, „fiecare funcționar a avut posibilitatea să-și însușească limba statului”, iar administrația solicită „supunere și loialitate fără rezervă”.⁴

Aceste formulări marchează impunerea limbii române ca instrument al suveranității, restructurarea elitei administrative și redefinirea criteriului de apartenență la corpul funcționarilor.

Tot în acest număr se publică dispoziții privind încetarea executării comisiilor rogatorii provenite din Ungaria, în conformitate cu noile realități juridice post-Trianon.⁵ Astfel, ruptura administrativă față de fostul centru imperial este totală. Discursul este sobru, tehnocratic, lipsit de retorică radicală, însă orientat spre disciplină și centralizare, iar elita românească dobândește legitimitate prin aparat birocratic și prin control instituțional, fiind una administrativă:

³ Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, București, Humanitas, 2012, p. 7.

⁴ *Gazeta Oficială a județului Ciuc*, anul I, nr. 1, 1 ianuarie 1922, p. 1.

⁵ *Ibidem*, p. 2.

subprefectul, funcționarul, juristul. Accentul cade pe: legalitate, disciplină, centralizare, loialitate față de stat.

Prin Legea de unificare administrativă din anul 1925, teritoriul țării s-a organizat în județe și comune. Astfel Comitatul Trei Scaune, devine județul Trei Scaune. Comunele: Teliu, Budila, Dobârlău, Vama Buzăului, Sita Buzăului, Barcani, Întorsura Buzăului, Mărcuș și satul Lunca din comuna Dobolii de Jos trec în județul Brașov, iar comuna Poiana Sărată trece la Buzău.⁶ În fruntea județului se afla prefectul, conducătorul administrației județene care executa toate hotărârile consiliului și ale delegațiunii permanente județene și împreună cu delegațiunea permanentă contribuia la administrația județului, executându-și atribuțiile sale fie direct, fie prin subprefecți, poliție și notari.⁷

În ceea ce privește presa școlară, în 1924, revizorul școlar Nistor emite ordine imperative: „Formularele trebuiesc completate cu cifre exacte (...) cei vinovați vor fi pedepsiți cu amendă de 500 lei.”⁸ Controlul statistic și disciplina birocratică devin mecanisme de supraveghere a corpului didactic, prin raportare exactă, respectarea termenelor și conformare disciplinară. În cazul colectei pentru monumentul profesorului Petru Span, sancțiunile sunt și mai clare: „Întârzierea va fi socotită ca zile absente nemotivat și partea cuvenită a salariului va fi detrasă.”⁹ Se observă mobilizarea culturală dirijată, instrumentalizarea elitei didactice și constrângerea financiară pentru un proiect simbolic. Lista învățătorilor include numeroase nume maghiare (Szabó, Kovács, György, Keresztes, Lengyel etc.), ceea ce demonstrează că elita didactică secuiască nu este eliminată, ci integrată și supusă unei discipline stricte și unei proceduri de verificare a actelor. Școala devine instrumentul central al transformării culturale, iar Biserica – deși nu atacată direct – își pierde monopolul asupra formării identitare, fiind subordonată cadrului administrativ românesc.

Revista cultural-națională bilingvă „Dacia” apare în 1926, într-un moment în care procesul de unificare administrativă este deja încheiat. Tonul nu mai este birocratic, ci identitar-cultural. Publicația cultivă ideea continuității românești și a legăturii dintre Transilvania și vechiul Regat. Apare frecvent invocarea „Daciei” ca simbol al originii, legitimarea istorică a românilor în Transilvania cu accent pe unitatea spirituală a neamului. Este o formă de naționalism cultural-istoric, cu funcție clară de consolidare identitară. Textele promovează profesori, juriști, medici, clerici, funcționari superiori. Aceasta este o elită intelectuală românească emergentă în estul Transilvaniei, care își asumă rolul de misionariat cultural. Discursul este unul de afirmare românească și de consolidare a poziției românești prin cultură și educație.

Fragmentul extras din „Cronica politică” arată reconfigurarea partidelor naționaliste, tendința de concentrare a forțelor în jurul unor lideri carismatici și încercarea de a crea un „al doilea partid de guvernământ”. Aceasta indică o instabilitate structurală a sistemului politic interbelic, în care elitele încearcă să construiască alternative la partidele dominante: „Dl N. Iorga se reorganizează, ca partid național, apropiindu-se în acelaș timp de formațiunea dlui general Averescu, cu care pare a tinde să fuzioneze, dând astfel al doilea partid de guvernământ, care să alterneze la conducerea țării, cu partidul liberal.”¹⁰

„Monitorul Oficial al Județului Treiscaune” (7 ianuarie 1926), redactat de primnotarul Eugen Suto, reflectă aplicarea noii legislații. Se publică legea de unificare administrativă, marcând finalul etapelor tranzitorii. Se afirmă: „Autoritățile județene și comunale (...) vor continua să funcționeze...”. Prefectul devine figura centrală, cu atribuții extinse: „Atribuțiunile Prefectului sunt acelea prevăzute de legea de unificare administrativă...”. Se abrogă explicit

⁶ *Monitorul Oficial*, nr. 220, 7 septembrie 1925, p. 10932.

⁷ *Ibidem*, p. 6850.

⁸ *Gazeta Oficială a revizoratului școlar, a comitetului școlar județean și a reuniunii învățătorilor din județul Odorheiu*, Anul I, nr. 1, 10 ianuarie 1924, p. 2.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Dacia*, Anul I, nr. 1, 22 decembrie 1926, p. 3.

legislația maghiară anterioară: „Această lege precum și întreaga lege de unificare administrativă intră în vigoare la 1 Ianuarie 1926. Articolul de lege XXI din 1886, Decretele Consiliului Dirigent, precum și orice alte regulamente sau ordonanțe relative la organizarea județeană sunt scoase din vigoare.”¹¹ Aceasta marchează dispariția structurilor tradiționale ungare (cogregații) și abrogarea vechilor legi maghiare, înlocuirea lor cu modelul administrativ românesc și centralizarea deciziilor.

Totuși, discursul rămâne juridic și tehnic, fără accente etnice radicale. Elita românească este încă una de tip birocratic, consolidând statul prin lege și instituții.

Prin legea de organizare a administrației locale din 1929, care a înlocuit-o pe cea de unificare administrativă din 1925, prefecturii i s-au adus modificări de organizare interioară. S-a înființat o comisiune administrativă a județului compusă din: prefectul ca președinte, primarul comunei reședință de județ, primul-procuror sau procurorul tribunalului, protoereul cultului cu cei mai mulți credincioși, medicul primar al județului, administratorul financiar, inginerul, arhitectul, veterinarul-șef al județului, revizorul școlar, consilierul agricol, silvicultorul cel mai înalt în grad, comandantul legiunii de jandarmi, reprezentantul în localitate al Ministerului Industriei și Comerțului și al Ministerului Muncii. Președintele delegațiunii permanente face parte de drept din această comisie.¹²

În 1929, discursul se mută din registrul administrativ în cel cultural și ideologic. „Gazeta Ciucului”, publicație de orientare națională românească, având redactori pe Theodor Chindea și Theodor Anastasiu, marchează apariția unei elite intelectuale locale. În articolele publicate se insistă asupra consolidării elementului românesc, afirmării culturii naționale, solidarității într-un spațiu perceput ca vulnerabil demografic. În articolul-program se notează: „cea mai frumoasă afirmare de românism este afirmarea spiritualității și dragostei românești”¹³. Totodată, publicația declară că respinge șovinismul și urmărește „apropierea loială și cavalerescă între fiii aceleiași țări”¹⁴. Acest dublu discurs – afirmare identitară și apel la colaborare – reflectă poziția fragilă a elitei românești într-o zonă majoritar secuiască. Un articol deosebit de relevant este „Din trecutul Secuilor. Secuii și friptul boilor”, care analizează privilegiile istorice ale secuilor și participarea lor la bătălia de la Vaslui alături de Ștefan cel Mare. Concluzia articolului este sugestivă: „Ce bine ar fi, dacă ne-am strânge rândurile și am lucra și acum împreună”¹⁵.

Dimensiunea culturală este consolidată prin evocarea unor figuri precum Mihai Eminescu sau Lucian Blaga. Invocarea acestor nume canonice servește ca argument de prestigiu cultural și ca instrument de afirmare simbolică într-un spațiu perceput drept marginal pentru cultura română.

Un element esențial este și susținerea construirii bisericii ortodoxe din Gheorgheni, sprijinită simbolic de Nicolae Iorga. Proiectul, realizat în stil brâncovenesc și bizantin, devine un act de marcaj identitar urban. Biserica nu este doar spațiu religios, ci și simbol al prezenței naționale românești.

Tonul este național, dar încă moderat. Este faza în care cultura devine terenul principal al competiției simbolice dintre români și secui. Publicația reflectă această etapă intermediară între consolidarea administrativă a anilor '20 și radicalizarea discursivă de după 1933, caracterizată prin afirmare identitară, apel la solidaritate, accent pe memorie istorică și rol central al bisericii și școlii. Diferența față de anii precedenți se observă în faptul că nu mai predomină limbajul juridic, fiind înlocuit de un discurs simbolic și comunitar, iar elita nu mai este doar administrativă, ci și cultural-publicistică.

¹¹ *Monitorul Oficial al Județului Treiscaune*, Anul V, nr. 1-2, 7 ianuarie 1926, p. 1.

¹² *Monitorul Oficial*, nr. 170, 1929, p. 6219.

¹³ *Gazeta Ciucului*, Anul I, nr. 1, 10 martie 1929, p. 1.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*, p. 2.

În primul număr al „Buletinului ASTRA Despărțământul Central al Județului Trei-Scaune”, Dr. Ioan Vintilă, președintele despărțământului central județean ASTRA, semnează „Cuvântul-înainte”, în care formulează scopul publicației: „să întrețină vie flacăra conștiinței și culturii românești” în acest „ținut atât de neglijat sub raport cultural”.¹⁶ Acesta transmite ideea de misionariat cultural românesc într-un spațiu majoritar secuiesc.

În Program este tras un semnal de alarmă cu privire la existența românilor maghiarizați și se propune roromânizarea prin cultură, folosind limba maghiară ca element tranzitoriu: „în satele Chichiș, Ozun, Lisnău, Sântionlunca, Comălău, Dobolii de Jos, Micfalău, Bicsad, Aita-Seacă, Aita-Medie, Căpeni și Belin, unde populația română nu știe românește, se vor ținea conferințe cu subiecte românești și cu explicația în limba maghiară însoțite de proiecțiuni și cinematograf.”¹⁷

Este amintit și proiectul „Casa Națională”, prin achiziționarea unui imobil în Sf. Gheorghe, avându-i printre donatori pe: Dr. Miron Crețu, Dr. Nicolae Crăciun (prefect), Locotenent Valer Fenechiu, Căpitan Dr. C. Berbescu, Protopop Aurel Nistor, Eugen Sibiiianu ș.a. Aceste personalități indică alianța dintre stat și cultură, coeziunea elitei administrative, bisericești și intelectuale, precum și instituționalizarea naționalismului cultural.

Publicația „Era Nouă” (1933), definită ca organ al învățătorilor din Trei Scaune, are un discurs centrat pe misiunea culturală a școlii și pe consolidarea identității românești prin educație și reflectă ideologia reformistă inspirată de Spiru Haret, cu accent pe modernizare socială prin educație și cooperativism: „Învățătorul – după Haret – e sufletul conducător al satului”¹⁸, păstrând astfel un discurs constructiv și integrator.

În ziarul „La noi în județul Trei Scaune” (1933), discursul public cunoaște o evidentă intensificare, pe fondul crizei economice și al instabilității politice. Tonul devine mai tensionat și mai critic, fiind marcat de o retorică moralizatoare și de delegitimare a instituțiilor, descrise ca afectate de corupție și incompetență: „îți face impresia că trăiești într-o țară de mameluți” sau „Numai așa se vor curăți instituțiile statului de paraziți”¹⁹. În același timp, apare o percepție accentuată a marginalizării românilor și a slăbiciunii solidarității interne, în contrast cu unitatea minoritarilor, despre care se afirmă că „au primit cuvânt de ordine: nu vă amestecați, [primarul] este al nostru”²⁰. Discursul capătă astfel o dimensiune etnică mai pronunțată, reflectând tensiunile dintre comunități. În paralel, presa își asumă explicit un rol mobilizator, chemând la acțiune și solidaritate: „Strângeți rândurile [...] trăim vremuri grele” și „să treziți în fiecare Român dorul de viață românească”²¹. În acest context, cultura și presa nu mai sunt simple instrumente de afirmare identitară, ci devin mijloace active de intervenție și mobilizare, definite chiar ca „vulcanul ce scotocește adânc tot putregaiul”²².

Revista „Astra Ciucului”, apărută în 1934 sub conducerea lui Constantin St. Viscol, oferă o perspectivă privilegiată asupra modului în care elitele românești din Ciuc își construiau discursul identitar și își defineau rolul în societate. Analiza celor șapte numere publicate în acel an permite conturarea unei tipologii ideologice specifice, situate la intersecția dintre naționalism cultural, moralism conservator și critică socială.

Un prim element definitoriu este asumarea explicită a rolului de autoritate morală. Revista se definește ca „tribuna întregii opinii publice sănătoase din Ciuc”²³. Această formulare indică existența unei distincții între o „opinie sănătoasă” și restul societății, ceea ce legitimează intervenția elitei în spațiul public. În același timp, discursul este construit pe ideea

¹⁶ Buletinul ASTRA, Anul I, nr. 1, noiembrie 1929, p. 2.

¹⁷ Ibidem, p. 5.

¹⁸ Era Nouă, Anul 1, nr. 1, 1 ianuarie 1933, p. 6.

¹⁹ La noi în județul Trei Scaune, nr. 20, 14 mai 1933, p. 2.

²⁰ Ibidem.

²¹ Ibidem, p. 3.

²² Ibidem.

²³ Astra Ciucului, anul I, nr. 1, 19 august 1934, p. 1.

unei crize generalizate a „epocii de dezagregare morală și anchilozare a conștiințelor”²⁴. Astfel, presa devine un instrument de regenerare morală, iar elita își asumă rolul de corector al societății. Dimensiunea centrală a discursului este naționalismul cultural, articulat în jurul activității ASTRA. Programul este formulat explicit: „se va alcătui un studiu documentat... asupra fenomenului de desnaționalizare a românilor din județ”²⁵ și „în vederea readucerii românilor... la matca neamului”²⁶. Aceste pasaje evidențiază o conștiință acută a pericolului asimilării și legitimează intervenția elitei în procesul de „recuperare” identitară, iar educația devine principalul instrument, elita definindu-se ca agent pedagogic și misionar.

Deși revista afirmă explicit independența: „nu facem parte din nici o organizație politică”²⁷, în practică se observă o apropiere de Partidul Național Liberal: „partidul național liberal și-a lărgit cadrul popularității în Ciuc”²⁸ și elogiarea liderilor acestuia. Această ambivalență indică o strategie de influență indirectă, fără asumarea explicită a apartenenței politice.

Un element deosebit de relevant este critica adusă clerului: „preoți ortodoxi care oficiază în altă limbă decât aceea a statului”²⁹. Această acuzație reflectă tensiuni interne și indică perceperea Bisericii ca posibil factor de slăbire identitară. Cu toate acestea, instituția rămâne esențială: „biserica ne rămâne... singura călăuză”³⁰.

Revista exprimă și o sensibilitate socială, în special față de intelectualii locali, cum ar fi ziaristul de provincie: „o muncă de multe ori ingrată”³¹. Această dimensiune completează profilul elitei, care nu este doar critică, ci și solidară.

Analiza revistei „Astra Ciucului” pentru anul 1934 relevă existența unei elite românești caracterizate prin naționalism cultural defensiv, discurs moralizator și conservator, critică sistematică a politicului, apropiere selectivă de liberalism și preocupare constantă pentru deznationalizare. Această elită dezvoltă un discurs al crizei morale, sociale și identitare, care anticipează radicalizările ulterioare ale deceniului al patrulea. În acest sens, observațiile lui Keith Hitchins oferă un cadru interpretativ esențial pentru înțelegerea rolului elitei în perioada interbelică. Istoricul subliniază că formarea națiunii române a fost „un proces complex, care a absorbit energiile câtorva generații succesive de români”³², iar această afirmație este fundamentală pentru interpretarea realităților din estul Transilvaniei. Elitele locale din Ciuc, Odorhei și Trei Scaune nu fac decât să continue, într-un context periferic și tensionat etnic, această misiune de construcție națională.

În 1935, publicația „Astra Ciucului” evidențiază consolidarea unui discurs al elitei românești din estul Transilvaniei caracterizat prin naționalism activ, critică socială accentuată și tendințe de radicalizare ideologică. Studiul demonstrează că această elită dezvoltă un limbaj și o viziune care prefigurează tensiuni interetnice. În aceste numere apare cel mai clar discurs conflictual: „tribunalele... trebuiesc curățate de judecători maghiari” sau „doi proaspeți hitleriști”³³. Prin acestea se evidențiază respingerea radicalismului maghiar, etichetat „hitlerist”, dar și utilizarea unui limbaj exclusivist.

În 1936 apar și formulări care reflectă influența discursurilor radicale europene: „pericolul judeo-comunist”³⁴. Deși marginal, acest tip de expresie indică circulația ideilor

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Astra Ciucului*, anul I, nr. 6, 4 noiembrie 1934, p. 1.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, nr. 2, 1 septembrie 1934, p. 1.

²⁸ *Ibidem*, nr. 7, 16 decembrie 1934, p. 1.

²⁹ *Ibidem*, nr. 5, 15 octombrie 1934, p. 1.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ *Ibidem*.

³² Keith Hitchins, *România 1866–1947*, București, Humanitas, 2013, p. 6.

³³ *Astra Ciucului*, anul II, nr. 12, 10 noiembrie 1935, pp. 1-2.

³⁴ *Astra Ciucului*, anul III, nr. 8, 28 iunie 1936, p. 1.

extremiste, politizarea discursului și începuturi de radicalizare ideologică. Totodată, limbajul devine mai dur și mai polemic, semn al intensificării conflictelor sociale și politice.

Revista „Gând Nou” este extrem de importantă pentru faza de radicalizare ideologică din a doua jumătate a perioadei interbelice. Aceasta apare la Odorheiu, având redactori pe Radu Chirovici și George Trandafirescu. Se autodefinește drept „revistă culturală, fără substrat politic”, dar „având deviza: Credința, Tronul și Națiunea”³⁵, relevând astfel o orientare ideologică, prin folosirea formulei tripartite fundamentale pentru încadrarea revistei în climatul ideologic al anilor '30. Din editorialul inaugural, în care este promovată „ideia de naționalitate, ideia de dreptate, (...) ideia de drepturile sfinte ce aparțin poporului român”³⁶, se desprind următoarele observații: naționalitatea este pusă pe același plan cu dreptatea, drepturile națiunii sunt numite „sfinte” și astfel limbajul este sacralizat. Aceasta indică o transfigurare teologică a națiunii, specifică discursurilor radicale.

Un fragment problematic apare în evocarea Patimilor din articolul „Gânduri de Paști”, semnat de preotul Sebastian Rusan: „...silit să întrebe pe jidovi: «poporul meu, ce am făcut vouă?»”³⁷. Termenul „jidovi” este folosit depreciativ, ca element de limbaj antisemit, ce depășește registrul religios tradițional și intră în zona discursului ideologic al epocii, cu implicarea directă a clerului.

„Gazeta Odorheiului” (1935) reflectă poziția românilor dintr-o zonă majoritar secuiască, ceea ce determină un discurs defensiv și identitar accentuat: „Să ne strângem rândurile și să slujim cu întregul nostru suflet, interesul cel mare al bisericii și neamului nostru”³⁸. Biserica și națiunea sunt prezentate ca inseparabile — formulă tipică naționalismului ortodox interbelic. Metaforă „mecanicist-organicist” exprimă ideea de responsabilitate colectivă în spațiul perceput ca ostil: „Aici în Secuime, mai mult decât în altă parte, fiecare Român e un șurub important în mecanismul cel mare al Neamului nostru”³⁹. Naționalismul este pronunțat, dar mai degrabă defensiv și confesional, decât radical.

„Neamul Nostru” (1936) este cea mai ideologizată publicație dintre cele analizate. Se autodefinește explicit ca: „Foaie săptămânală a Românilor din ținutul secuizat pentru propaganda națională.” Termenul „propaganda națională” indică clar intenția militantă. Metafora agrară este utilizată pentru a descrie procesul de „recuperare” etnică. „Sămânța aruncată în pământul fertil al regiunii noastre a ajuns la perfectă maturitate...”⁴⁰ Regăsim retorica de regenerare națională: „Frații noștri rătăciți din vremuri, cari astăzi revin la matca limbei și credinței noastre strămoșești”⁴¹. Aici apare ideea re-românizării și a revenirii la „matcă” — concept tipic discursului naționalist interbelic din zonele de frontieră etnică. Discursul capătă chiar tonalitate quasi-mistică, cu mitologizarea jertfei și a sângelui: „Ogorul botezat înainte de însămânțare, cu scump sânge de al moșilor noștri”⁴².

Anul 1938 marchează o etapă de maturizare critică a discursului elitei românești din județul Ciuc. În paginile „Gazetei Ciucului” naționalismul nu mai este unul festiv sau pur simbolic, ci devine reflexiv, polemic și profund preocupat de eficiența concretă a politicilor de „re-românizare” într-un spațiu majoritar secuiesc. Unul dintre cele mai relevante texte este articolul semnat de Dinu Măniță, care exprimă o dezamăgire evidentă față de modul în care autoritățile centrale au gestionat problema secuiască: „Ce ridicolă și ce tristă în acelaș timp, felul cum s'a hotărât apoi, campania noastră de reromânizare...”⁴³. Formularea este

³⁵ *Gând Nou*, Anul I, nr. 1, aprilie 1935, p. 1.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*, p. 2.

³⁸ *Gazeta Odorheiului*, anul V, nr. 155, 27 februarie 1935, p. 1.

³⁹ *Ibidem*.

⁴⁰ *Neamul Nostru*, anul III, nr. 1. 1 ianuarie 1936, p. 1.

⁴¹ *Ibidem*.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Gazeta Ciucului*, anul X, nr. 194, 1 iunie 1938, p. 4.

semnificativă: „ridicolă” și „tristă” trimit la un dublu eșec – moral și practic. Nu ideea în sine este contestată, ci modul superficial de aplicare. Elita locală se poziționează astfel ca instanță critică a centrului, revendicând competență și realism.

Aceeași linie critică este continuată prin ironizarea excesului de simbolism: „Epocă bogată ’n discursuri solemne, în ridicări de troițe și dăruiri de clopote, unor oameni pentru care în primul rând, mizera lor situație economică, interesa”⁴⁴. Aici se produce o deplasare de accent: de la simboluri religioase și naționale la problema social-economică reală. Discursul trădează o conștiință socială pragmatică și o critică a naționalismului ornamental. Critica este îndreptată nu doar împotriva abstractului „stat”, ci și împotriva unor figuri concrete ale aparatului administrativ: „Epoca dlor «consilieri onorifici» care rezolvau problema dela mesele cafenelei bucureștene «Corso»”⁴⁵. Această ironie dezvăluie tensiunea structurală dintre elitele locale și cele centrale. Problema secuiască este percepută ca fiind tratată superficial, de la distanță, fără cunoaștere directă a realităților din teren.

Un alt articol din același număr semnalează practici clientelare în sistemul școlar: „Revizoratul școlar al județului șicanează fără rost munca unui harnic învățător [...] pentru a plasa [...] «un protejat»...”⁴⁶. Acest pasaj este esențial pentru înțelegerea ethosului elitei românești locale: apărarea meritocrației și a profesionalismului împotriva favoritismului politic. Într-un context în care școala era instrument central al consolidării identitare, orice ingerință politică devenea o problemă națională.

Din analiza acestor texte reiese un profil complex: naționalism ferm, dar pragmatic, loialitate față de stat, însă critică față de ineficiența lui, conștiință interetnică acută, preocupare pentru dimensiunea economică și administrativă a „românizării”.

Studiul presei interbelice din estul Transilvaniei evidențiază faptul că elitele românești nu au funcționat doar ca intermediari pasivi ai politicilor statului, ci ca actori activi în procesul de construire, negociere și transformare a identității naționale într-un spațiu multietnic complex. Prin intermediul publicațiilor locale, aceste elite au articulat un discurs aflat în permanentă relație cu evoluțiile interne și cu dinamica mai largă a Europei interbelice.

În primii ani de după 1918, discursul reflectă în mod predominant o logică administrativă și instituțională, centrată pe consolidarea autorității statului, impunerea limbii române și organizarea aparatului birocratic. Ulterior, pe măsură ce procesul de integrare se stabilizează, accentul se deplasează către dimensiunea culturală și simbolică, prin valorizarea continuității istorice, a unității spirituale și a rolului Bisericii și al școlii în formarea conștiinței naționale. În acest context, presa devine un spațiu de afirmare identitară și de competiție simbolică într-o regiune caracterizată prin dezechilibru demografic și diversitate etnică.

Deceniul al patrulea marchează o schimbare semnificativă. Sub impactul crizei economice, al instabilității politice și al influențelor ideologice europene, discursul elitei românești devine mai accentuat politizat, moralizator și conflictual. Presa își asumă un rol mobilizator explicit, promovând solidaritatea etnică, criticând administrația și semnalând vulnerabilitățile comunității românești. În anumite cazuri, acest discurs ajunge să integreze elemente de radicalizare ideologică, inclusiv formule exclusiviste sau accente antisemite, reflectând climatul tensionat al epocii.

Totodată, analiza relevă caracterul ambivalent al acestui discurs. Pe de o parte, presa contribuie la consolidarea identității românești și la întărirea prezenței instituționale într-un spațiu periferic. Pe de altă parte, ea participă la amplificarea tensiunilor interetnice și la circulația unor idei radicale, care depășesc registrul cultural și intră în sfera politicului militant. În acest sens, presa apare simultan ca instrument de coeziune și ca factor de polarizare.

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

Cazul estului Transilvaniei demonstrează că procesul de construire a statului național român în perioada interbelică nu a fost unul linear, ci unul dinamic și adesea tensionat, modelat de realități locale specifice și de constrângeri structurale. Elitele românești din județele Ciuc, Odorhei și Trei Scaune au acționat la intersecția dintre administrație, cultură și politică, redefinindu-și rolul în funcție de context și contribuind la configurarea unui discurs identitar în continuă transformare.

BIBLIOGRAPHY:

1. Boia, Lucian. *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*. București: Humanitas, 2012.
2. Hitchins, Keith. *România 1866–1947*. București: Humanitas, 2013.
3. Scurtu, Ioan (coord.). *Istoria românilor între anii 1918–1940. Documente și materiale*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 2001.
4. Seton-Watson, Hugh. *Eastern Europe Between the Wars, 1918–1941*. New York: Harper Torchbooks, 1967.
5. *Astra Ciucului*, anul I–III (1934–1936).
6. *Buletinul ASTRA. Despărțământul Central al Județului Trei Scaune*, anul I (1929).
7. *Dacia*, anul I (1926).
8. *Era Nouă*, anul I (1933).
9. *Gazeta Ciucului*, 1938.
10. *Gazeta Oficială a județului Ciuc*, anul I (1922).
11. *Gazeta Oficială a revizoratului școlar din județul Odorhei*, anul I (1924).
12. *Gazeta Odorheiului*, 1935.
13. *Gând Nou*, anul I (1935).
14. *La noi în județul Trei Scaune*, 1933.
15. *Monitorul Oficial al Județului Treiscaune*, 1926.
16. *Monitorul Oficial*, 1925, 1929.
17. *Neamul Nostru*, 1936.

A PAGE FROM THE 'LESSER-KNOWN WAR MEMOIRS LITERATURE' OF THE FIRST WORLD WAR: THE CASE OF IOAN F. BURICESCU

Ferencz Iozsef Truța

Scientific Researcher, PhD, Romanian Academy's Institute for Social Sciences and Humanities "Gheorghe Șincai" Târgu Mureș

Abstract: *A Page from the 'Lesser-Known War Memoirs Literature' of the First World War: The Case of Ioan F. Buricescu.* This paper examines lesser-known First World War memoirs as historical sources, focusing on the case of Ioan F. Buricescu and his volume *On the Edge of the Abyss: Notes from the War of National Unification*. Situated within the broader context of Romanian participation in the First World War, such writings provide valuable insight into individual wartime experiences that are often absent from official records and canonical narratives.

The study aims to assess the extent to which Buricescu's memoirs can contribute to the reconstruction of front-line realities, with particular attention to combat conditions, everyday military life, and the psychological dimension of war. Emphasis is placed on identifying elements with documentary value while also addressing the inherent limitations of memoir literature, especially its subjective nature and reliance on personal perception.

The analysis demonstrates that, despite their non-canonical status, lesser-known war memoirs constitute an important category of historical sources. They offer nuanced perspectives on the experiences, attitudes, and mentalities of participants in the conflict. At the same time, their use requires critical interpretation and corroboration with other types of sources.

By highlighting the relevance of such writings, this paper contributes to a more comprehensive understanding of the First World War and underscores the historiographical importance of lesser-known memoir literature in reconstructing the war for the unification of Romania.

Keywords: First World War; war memoirs; historical sources; Romanian Army; war of national unification; soldier experience; subjectivity; front-line life; Ioan F. Buricescu

Câteva considerații despre autor.

Ion F. Buricescu s-a născut la 1 ianuarie 1880, în satul Unirea. A urmat studiile Facultății de Litere și Filosofie din cadrul Universității din București, unde și-a obținut licența în Litere și Filosofie.

Chemarea către vocația didactică l-a condus spre cariera de profesor, activând mai întâi la Liceul Matei Basarab. Între anii 1910 și 1927 a predat la liceul din Călărași, după care a revenit în capitală, unde a fost profesor la liceele „Mihai Viteazul” și „Gheorghe Lazăr”, până în toamna anului 1941, când s-a pensionat.

La numai 30 de ani, Ion F. Buricescu s-a numărat printre membrii comitetului de constituire al Societății Române de Filosofie, alături de personalități precum C. Rădulescu-Motru, D. Drăghicescu, G. G. Antonescu și C. Antoniadă. Activitatea sa intelectuală s-a reflectat și în numeroase colaborări la publicații prestigioase ale vremii, între care „Săptămâna politică și culturală”, „Revista de filosofie”, „Revista generală a învățământului”, „Revista de pedagogie” și „Universul literar”.

Personalitate complexă, Ion F. Buricescu a fost pedagog, logician, literat și etnopsiholog, remarcându-se printr-o vastă cultură de specialitate, demnă de orice catedră universitară. Opera sa cuprinde numeroase studii și lucrări apreciate de personalitățile culturale ale epocii. Dintre cele mai importante amintim: „Didactica logicii” (1935), „Elemente de psihologie și pedagogie militară” (1932), „Scriori către Tertius” (1926), „Misterele sufletului

omenesc” (1934) și „Sufletul românesc (1944)”. Un loc aparte îl ocupă jurnalul său de război, „Pe margine de prăpastie”, care constituie obiectul lucrării de față¹.

A luat „parte la campania din Bulgaria și la războiul cel mare”². Moare, după o grea suferință în anul 1944.

Valoarea „adevărului trăit”

În ultimele decenii, istoriografia consacrată Primului Război Mondial a traversat un amplu proces de reevaluare metodologică și conceptuală, orientându-se tot mai mult de la perspectiva tradițională, centrată asupra marilor campanii militare, a strategiilor și a deciziilor politice, către investigarea dimensiunii umane a conflictului³. Dacă istoria clasică privilegia analiza operațiunilor de front și rolul elitelor politico-militare, noua istorie culturală și a mentalităților urmărește recuperarea experienței individuale, a trăirilor cotidiene și a modului în care războiul a fost perceput, interiorizat și suportat de oamenii obișnuiți. În acest context, memorialistica de război și, în special, jurnalele redactate „în pripa evenimentelor” capătă o valoare documentară excepțională, întrucât oferă acces la ceea ce poate fi definit drept „adevărul trăit”⁴ al conflagrației.

Din această categorie face parte și jurnalul lui Ion F. Buricescu, „Pe margini de prăpastie: însemnări din războiul pentru întregire”, lucrare care depășește simplul caracter autobiografic și se transformă într-o veritabilă radiografie morală și socială a României aflate în anii dramaticei încercări dintre 1916 și 1917. Importanța unei asemenea surse rezidă nu doar în informația factuală pe care o transmite, ci mai ales în capacitatea sa de a surprinde războiul la nivelul experienței directe, acolo unde marile evenimente istorice își dezvăluie adevărata dimensiune umană. În opoziție cu documentele oficiale ale Statului-Major, dominate de limbaj tehnic, cifre și formule impersonale, jurnalul lui Buricescu recuperează drama concretă a individului prins în mecanismul devastator al istoriei.

Tocmai această dimensiune conferă jurnalelor de front o valoare aparte în cadrul cercetării istorice contemporane. Ele nu mai sunt privite exclusiv ca simple izvoare complementare, ci ca documente esențiale pentru reconstituirea climatului psihologic și moral al epocii. Însemnările unor ofițeri sau soldați rămași în afara cercului marilor personalități militare permit surprinderea unei realități nefiltrate de imperativele propagandei sau de convențiile discursului patriotic oficial. În cazul lui Buricescu, autenticitatea mărturiei este afirmată chiar de autor, care respinge explicit „declamațiile retorice”⁵ și artificiile eroizante cultivate de numeroase memorii postbelice. El nu urmărește să construiască imaginea unui erou exemplar, ci să fixeze, cu luciditate și sinceritate, experiența războiului în expresia ei imediată și necosmetizată.

Această asumare a sincerității apropie jurnalul de ceea ce Philippe Lejeune definește drept „pact autobiografic”⁶, adică promisiunea implicită făcută cititorului că autorul va relata experiențele trăite fără deformări deliberate și fără mistificări convenabile propriei imagini. Buricescu refuză constant postura eroică și nu ezită să-și expună slăbiciunile, ezitățile, frustrările ori momentele de descurajare. Prin aceasta, textul său dobândește o autenticitate rar întâlnită în literatura memorialistică de război, unde tentația glorificării retrospective este

¹ Ioan N. Vlad, „Un dacă de altădată”, *Luceafărul*, anul XXIII, nr. 47, (1980): 7.

² I. v. m., „Prof. I. F. Buricescu, *Universul*, anul 61, nr. 177, (1944): 3.

³ Vezi: Eric J. Leed, *No Man's Land: Combat and Identity in World War I* (Cambridge: Cambridge University Press, 2010); Peter Englund, *The Beauty and the Sorrow: An Intimate History of the First World War*, (New York: Knopf 2011); Hew Strachan, *The First World War: A New History*, (London: Simon & Schuster, 2013); Max Arthur, *Forgotten Voices of the Great War*, (London: Ebury Press, 2014);

⁴ Ion F. Buricescu era de părere că „Istoria războiului pentru unitatea noastră națională va avea nevoie, pe lângă documentele oficiale, și de mărturia acelor cari au luat parte cu brațul la înfăptuirea idealului nostru”. Vezi: Ion F. Buricescu, *Pe margini de prăpastie : însemnări din războiul pentru întregire*, (București : Editată de "Asociația Generală a Ialomițenilor", 1939), 4

⁵ *Ibidem*, 5.

⁶ Vezi: Philippe Lejeune, *Le pacte autobiographique*, (Paris: Éditions du Seuil, 1975).

adesea dominantă. Sinceritatea devine, astfel, nu doar o opțiune stilistică, ci o veritabilă metodă de recuperare a adevărului istoric.

Însemnările lui Buricescu debutează la 15 noiembrie 1916, într-un moment de profundă criză pentru statul român. Entuziasmul intrării în război fusese deja înlocuit de imaginea dramatică a retragerii, a dezorganizării administrative și a amenințării ocupației. Chiar dacă autorul nu surprinde direct primele luni ale campaniei din 1916, evocarea peregrinărilor sale între București, Brăila și Bârlad oferă o imagine sugestivă asupra dezordinii și nesiguranței care dominau societatea românească⁷. Dificultățile birocratice, improvizațiile administrative și lipsa de coordonare apar în jurnal nu ca simple inconveniente personale, ci ca simptome ale unei crize generale care afectase întregul aparat de stat.

Una dintre cele mai importante contribuții ale jurnalului constă în faptul că deplasează atenția de la istoria marilor decizii către istoria cotidianului. Buricescu surprinde cu minuțiozitate detalii aparent ne semnificative — frigul pătrunzător din vagoanele de marfă, lipsa alimentelor, aglomerația trenurilor militare, mirosul infirmeriilor, epuizarea fizică ori invazia păduchilor — transformându-le în elemente esențiale pentru înțelegerea experienței războiului. Aceste aspecte, marginale în raport cu discursul oficial al eroismului național, devin centrale în economia unei istorii a sensibilităților și a existenței cotidiene.

De altfel, tocmai prin această acumulare de „realități mici”, jurnalul reușește să redea dimensiunea totală a conflictului. Războiul nu mai apare exclusiv ca succesiune de bătălii și manevre strategice, ci ca o experiență existențială care modifică radical raportarea individului la viață, moarte, timp și suferință. În paginile lui Buricescu, frontul nu este doar spațiul confruntării armate, ci și locul unei permanente degradări fizice și psihice. Scenele de jocuri de cărți și consum de alcool din vagoanele supraaglomerate capătă semnificația unor mecanisme de apărare psihologică împotriva fricii și a sentimentului omniprezent al morții. În mod similar, descrierea mizeriei din spitale sau a condițiilor sanitare precare nu reprezintă simple notații realiste, ci expresia unei lumi aflate în pragul dezagregării.

Mai mult decât atât, jurnalul lui Buricescu are meritul de a surprinde simultan atât experiența frontului, cât și drama spatelui frontului. Refugiații care împânzeau drumurile Moldovei, populația civilă afectată de foamete și epidemii, dezordinea administrației sau sentimentul colectiv al insecurității alcătuiesc fundalul unei societăți traumatizate de război. În această privință, lucrarea depășește statutul unei simple mărturii individuale și se transformă într-un document revelator pentru înțelegerea climatului moral și social al României aflate în plină catastrofă istorică.

Valoarea fundamentală a acestor însemnări rezidă, în ultimă instanță, în capacitatea lor de a restitui individului centralitatea pierdută în marile narațiuni ale istoriei. În locul soldatului abstract, redus la cifre și statistici, Buricescu readuce în prim-plan omul concret, vulnerabil, traversat de teamă, speranță, oboseală și suferință. Această recuperare a dimensiunii umane transformă jurnalul într-un document istoric de o excepțională densitate morală și afectivă. Astfel, „Pe margini de prăpastie” nu reprezintă doar cronica unei experiențe personale, ci și expresia unei generații confruntate cu una dintre cele mai dramatice rupturi ale istoriei moderne românești.

Mobilizarea și realitatea frontului

Jurnalul începe la 15 noiembrie, într-un context de maximă tensiune și incertitudine militară. Potrivit observației lui Buricescu, „*părea că comandamentul și-a pierdut capul*”⁸, ceea ce sugerează o stare de dezorganizare și lipsă de coordonare la nivelul conducerii armatei. Situația de pe front era critică: trupele inamice reușiseră să treacă de linia Oltului, avansând rapid și amenințând direct capitala. Această înaintare a inamicului accentua sentimentul de

⁷ Ion F. Buricescu, *op. cit.*, 3.

⁸ *Ibidem*, 7.

panică și vulnerabilitate, Bucureștiul devenind o țintă iminentă. În acest context, debutul jurnalului surprinde nu doar evoluția evenimentelor militare, ci și atmosfera de nesiguranță și presiune care domina atât armata, cât și populația civilă.

Pentru Buricescu, aflat într-un vagon friguros, „războiul acesta pare un vis urât”⁹, iar pentru soldați războiul nu mai are nimic din aura sa eroică sau din retorica patriotică a începutului de secol: „în sufletele soldaților noștii presimțiri sinistre și o resemnare stoică... din întreaga lor înfățișare de oameni chinuiți, înțelegi că ei nu pricep rostul unui război ale cărui mari jertfe se vădesc mereu inutile”¹⁰. În astfel de condiții, în încercarea de a conferi un sens luptei și de a motiva trupele, ofițerii recurg la justificări de ordin afectiv și existențial, legând participarea la război de apărarea propriului avut și de protejarea vieții celor apropiați¹¹. Conflictul este astfel prezentat nu ca o abstracțiune politică sau militară, ci ca o necesitate personală, aproape intimă, în care supraviețuirea familiei și păstrarea bunurilor devin argumente esențiale pentru continuarea rezistenței. În acest fel, discursul ofițeresc încearcă să reumanizeze și să concretizeze un război care, în ochii soldaților, riscă să apară lipsit de sens și profund dezumanizant.

Pe lângă această stare morală lamentabilă a trupelor, Buricescu evidențiază și mecanismele de apărare psihologică ale combatanților, care încearcă să uite presiunea constantă a războiului și să evadeze din realitatea cotidiană: „toți par a fi uitat unde se află și încotro merg”¹². În acest sens, soldații caută refugii fragile în activități menite să le distragă atenția și să le amortească frica: jocul de poker, cântecul lăutarilor, glumele, aburii alcoolului, etc¹³. Dar realitatea se impune din nou, imediat ce efectele alcoolului dispar, mai ales în momentul în care soldații se confruntă direct cu situația de pe teren: „inimile noastre sunt grele de jalea ce o vedem, de grija celor ce au să se mai întâmple”¹⁴. Starea de apăsare devine astfel persistentă, întreținută de spectrul incertitudinii și de contactul nemijlocit cu suferința.

Nici organizarea militară nu contribuie la ameliorarea acestei condiții, ci, dimpotrivă, amplifică dezorientarea și sentimentul de inutilitate al efortului: „ești hărțuit, fără să pricepi de ce. Primești ordin să mergi într-un loc; de-abia ai ajuns acolo și un alt ordin te cheamă aiurea”¹⁵.

În acest amestec de stări afective, soldatul român pătrunde în experiența directă a războiului. Primul contact cu acesta este surprins de Buricescu într-o manieră sinceră, cu accent pe reacțiile instinctive și fiziologice ale individului: „Gloanțele au început să piue pe deasupra capetelor. Sunt destul de rare. Dar ce impresie stranie ai când le auzi! Capul ți se apleacă instinctiv, deși glonțul e departe acum, inima își oprește parcă bătaia o clipă, pentru ca apoi să zvâcnească tare, izbind cu putere în piept...”¹⁶.

Impactul cu realitatea războiului scoate la iveală vulnerabilitățile personajului Buricescu, acesta oscilând între sentimentul de rușine și acceptarea onestă a fricii prin întrebarea retorică: „Mi-e frică? Fără îndoială!”¹⁷. Dincolo de trăirile individuale, textul evidențiază și carențele logistice ale soldaților români¹⁸. De asemenea, confruntarea iminentă cu moartea forțează și o analiză interioară asupra condiției umane, Buricescu exprimându-și consternarea față de efemeritatea vieții: „nu-mi vine să cred că e cu puțință ca existența noastră să fie așa de puțin lucru”¹⁹.

⁹ *Ibidem*, 8.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

¹² *Ibidem*, 12.

¹³ *Ibidem*, 9-12.

¹⁴ *Ibidem*, p. 14

¹⁵ *Ibidem*, 15.

¹⁶ *Ibidem*, 18.

¹⁷ *Ibidem*, 30.

¹⁸ *Ibidem*, 31-42.

¹⁹ *Ibidem*, 39.

Calvarul din spatele frontului: condiția de rănit

Odată evacuat de pe front datorită rănilor suferite, Buricescu experimentează o schimbare de paradigmă: războiul nu mai este o confruntare armată, ci o suferință birocratizată. În ipostaza de rănit, el devine un observator critic al realităților din spatele liniilor, unde trauma fizică se împletește cu deziluzia morală.

În trenul sanitar, se remarcă frigul și lipsa personalului medical²⁰, chestiuni ce înrăutățesc situația răniților, „unii dintre ei își sfârșesc, fără vreme, firul unei vieți nenorocite. La câte-o stație se scoboară pe brancardă corpul înțepenit al vreunui camarad, spre a fi lăsat ca o povară neplăcută în grija personalului de gară”²¹. Singurele lucruri plăcute, din acest tren al morții, fiind „ceaiul și pâinea prăjită”²².

Trenul sanitar insalubru și instituțiile medicale în care nu se găsesc locuri îl determină pe Buricescu să prezinte modul în care era perceput rănitul de război, precum și atitudinea societății față de acești oropșiți: „A fi rănit acum, când orice braț valid ar trebui să se înarmeze pentru apărarea țării contropite, însemnează să fi o povară neplăcută și, mai ale, să te privească lumea cu indiferență sau, chiar ostil, învinuindu-te parcă, că nu ai fost volnic să porți arma încredințată și nu ai știut să-ți faci pe deplin datoria. În vremuri de urgie, fiecare cată să arunce asupra altuia răspunderea tuturor nenorocirilor și mulțimii, cu judecată simplistă și întemeiată pe sentiment, cel îmbrăcat în uniform militară îi pune la îndemână, într-o formă ușor perceptibilă pricina suferințelor ei. Așa se explică probabil și vrăjmășia rău ascunsă a personalului trenului nostrum și lipsa de atenție vădită a tuturor instituțiilor sanitare din atâtea orașe, pe unde am trecut și unde nu ni s-a oferit măcar o țigară”²³.

La spitalul de la Fălticeni, unde s-a găsit în cele din urmă un loc pentru răniți, imaginea soldatului român — îmbrăcat în mantale subțiri, purtând bocanci crăpați și uniforme complet uzate — întregeste un tablou al precarității și al improvizației generalizate²⁴. Dincolo de dimensiunea strict materială, aceste detalii devin semne ale unei realități mai profunde: lipsa de pregătire sistemică și dificultățile logistice ale unei armate confruntate cu un conflict de mare amploare. Deși, la nivel declarativ, s-au investit sume considerabile în înzestrarea armatei, realitatea a fost profund afectată de corupție, care și-a pus decisiv amprenta asupra acestui proces. În legătură cu acest aspect, Constantin Argetoianu consemna în memoriile sale: „Cu începutul lui 1915 s-au deschis într-adevăr pentru cei cu trecere la Guvern atâtea posibilități de îmbogățire peste noapte prin importurile și exporturile de favoare, prin furniturile armatei și prin lucrări publice, încât numai cei tari de înger sau cei proști nu s-au pricopsit”²⁵.

După Buricescu, la spital, discursul cotidian gravita aproape exclusiv în jurul dezastrului: „O țară mica ca a noastră, cu armata nepregătită în destulător, nu trebuia să intre într-un război uriaș dezlănțuit între popoare mari, cu resurse financiare bogate... Afară de aceasta, organismul nostru social suferea de o racial periculoasă: de atâtea timp politicianismul îngust, fără scrupule, căruia ne-am supus cu toții și i-am devenit complici, a infectat, a dezagregat toate forțele vii ale națiunii”²⁶.

Pe lângă lipsuri, descrierile lui Buricescu atrag atenția și asupra reticenței manifestate de soldații români față de camarazii lor percepuți drept „străini”²⁷, precum și față de cadrele

²⁰ Ibidem, 50

²¹ Ibidem, 55.

²² Ibidem, 50.

²³ Ibidem, 56.

²⁴ Ibidem, 57.

²⁵ Constantin Argetoianu, *Pentru cei de mâine - Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. 3, 1913- 1916, (București: Editura Humanitas, 1991), 67.

²⁶ Ion F. Buricescu, op. cit., 62

²⁷ „Ne-a sosit un nou camarad, rănit în luptele dela apus de București, după ce fusese încă o dată la începutul campaniei. Subloc. Eberwein, cu un nume strein, pare a fi, totuși dintre aceia, cari și-au făcut datoria conștiincios”. Vezi: Ibidem, 64.

medicale aparținând altor grupuri etnice sau naționale²⁸. În contextul tensiunilor și insecurității generate de război, diferențele de limbă, origine sau apartenență culturală alimentau suspiciuni și dificultăți de relaționare, contribuind la accentuarea sentimentului de izolare și neîncredere. Astfel, spațiul spitalicesc, care ar fi trebuit să funcționeze ca loc al solidarității și recuperării, reproducea adesea clivajele și anxietățile existente în societatea și armata vremii. Aceste aspecte prevestesc, într-o anumită măsură, climatul de tensiune și neîncredere care va favoriza ulterior ascensiunea extremei drepte în perioada interbelică. Experiențele războiului, marcate de insecuritate, frustrări colective și accentuarea percepției diferențelor etnice și culturale, au contribuit la formarea unui teren propice pentru dezvoltarea discursurilor naționaliste și xenofobe din deceniile următoare.

Calvarul din Moldova: Tifosul și Degradarea Umană

După perioada petrecută în spital, Buricescu se confruntă din nou cu disfuncționalitățile și carențele profunde ale armatei române, aflată, în opinia lui Constantin Argetoianu, sub conducerea multor „imbecili” și „incapabili”²⁹, a căror incompetență agrava starea de dezorganizare și vulnerabilitate a trupelor³⁰.

Starea soldaților era una extrem de precară, atât din punct de vedere fizic, cât și psihic. Buricescu îi descrie drept „goi, desculți, murdari și plini de păduchi, nemâncați și rebegiți de frigul din «remizele» unde dorm...”³¹, surprinzând astfel degradarea profundă a condițiilor de existență din cadrul armatei române. Pe lângă lipsurile materiale permanente, militarii erau supuși unor activități istovitoare și lipsite de finalitate clară, în timp ce soldele întârziiau sau încetau să mai fie acordate. În același timp, instrucția militară se reducea adesea la exerciții mecanice, fără o aplicabilitate reală în condițiile concrete ale frontului. Cu toate acestea, soldații erau acuzați că „nu au fost la înălțimea chemării lor”³², ceea ce accentua sentimentul de frustrare și nedreptate resimțit de cei obligați să suporte consecințele unui sistem militar profund deficitar³³.

Nici chiar promisiunea drepturilor electorale și împrăștierea nu mai reușeau să ridice moralul soldaților, acești se arătau foarte sceptici, „părând a-și zice: „Și de s-ar îndeplinii acestea, la ce ne-ar folosi când am și schilozi sau morți?”³⁴.

În această atmosferă de degradare morală și materială își face apariția și unul dintre cei mai redutabili „dușmani” ai soldatului român din iarna anilor 1916–1917: păduchele³⁵. În memoriile și mărturiile epocii, acesta apare recurent nu doar ca un detaliu al mizeriei cotidiene,

²⁸ „Toată armonia este numai aparentă în lumea aceasta de medici, ajutoari, sanitari, surori de caritate. Sunt aici două lumi, despărțite aproape printr-o prăpastie: de-o parte români necăjiți, îndurerați, disperați de nenorocirea abătută asupra țării; de alta streinii destul de numeroși, bucuroși, fericiți de întorsătura ce au luat lucrurile. Sentimentele lor ostile au devenit aproape fâțișe. Un armean rentier, amestecat în conducerea spitalului, fără atribuție precisă, își permite să vorbească cu dispreț de soldatul român. Tratându-l drept laș și prădalnic, pe bietul roldat român, desemnat, tăcut, stoic, care a vărsat din belșug sânge și-a plătit ca un nevinovat greșelile altora. Lucruri la fel gândesc și spun, deși mai discret, evreii numeroși, prea numeroși aici. Ce-i îndreptățește să privească cu bucurie nenorocirea noastră? Sunt persecutați și fără drepturi? Dar din cine se compune personalul spitalului? În afară de medicul evreu, care e specialist și-și are chiemarea să îngrijească răniți – deși ar putea face aceasta și pe front – și în afară de un student din anul I de medicină tot evreu, se găsește aici un tânăr evreu, care a venit într-o bună zi și a început să scrie la cacelarie; un altul cu mutră de mops și cu ochi elari, deși licențiat în drept, funcționează și el la spital; magazioner și un fel de intendent, este un rezervist tot evreu. Toți simt o bucurie ascunsă că Germanii ies învingători și caută să raspândiască descurajarea, fără să se teamă mult, căci ne știu îndelung răbdători de obicei, iar acum își dau seama că suntem abătuți și incapabili de reacțiuni violente”. Vezi: Ibidem I, 70.

²⁹ Constantin Argetoianu, op. cit., 55.

³⁰ Ion F. Buricescu, op. cit., 72-81.

³¹ Ibidem, 92.

³² Ibidem, 89.

³³ Ibidem, 82-92.

³⁴ Ibidem, 98.

³⁵ Relația dintre păduchi și război este una istorică, strâns legată de suferințele fizice și epidemiile devastatoare care însoțesc conflictele armate. Păduchii, în special cei de corp (*Pediculus humanus corporis*), au fost deseori inamici la fel de periculoși ca soldații inamici, provocând tifos exantematic. Vezi: Allen Grimshaw, *Rats, Lice and History*, (New York: Black Dog & Leventhal, 2008).

ci ca un adevărat simbol al descompunerii condițiilor de viață din armata română aflată în retragere. Prezența lui constantă reflecta precaritatea logistică, lipsa igienei elementare și imposibilitatea menținerii unor condiții minime de existență pentru trupele epuizate de marșuri, frig și foamete.

Soldații trăiau înghesuiți în barăci improvizate, remize sau bordeie insalubre, rareori având posibilitatea de a-și schimba hainele ori de a se spăla. În aceste condiții, infestarea devenea inevitabilă și generalizată. Păduchele nu mai era perceput ca o simplă neplăcere, ci ca o prezență permanentă, obsesivă, care transforma corpul militarului într-un spațiu al degradării continue. Lupta împotriva lui devenea parte integrantă a existenței cotidiene, consumând energie fizică și psihică într-un moment în care resursele soldaților erau deja aproape epuizate³⁶.

Din perspectivă istorică, această realitate are și o dimensiune simbolică profundă. Dacă propaganda și discursul oficial continuau să vorbească despre eroism, sacrificiu și datorie națională, experiența concretă a combatantului era dominată de frig, foame, boli și paraziți. Astfel, păduchele devine expresia cea mai vizibilă a contrastului dintre idealizarea războiului și realitatea lui profund dezumanizantă³⁷.

Mai mult decât atât, infestarea masivă favoriza răspândirea tifosului exantematic³⁸, una dintre cele mai devastatoare epidemii care au afectat armata și populația civilă în acea perioadă. În acest sens, păduchele încetează să mai fie doar un simbol al mizeriei și devine un agent al morții, amplificând sentimentul că soldatul român era prins într-o luptă purtată simultan pe două fronturi: împotriva inamicului și împotriva propriilor condiții de supraviețuire.

Pentru a evidenția amploarea acestui flagel, Buricescu oferă o serie de date sugestive. Astfel, la 9 martie 1917, din efectivul de 335 de oameni al companiei, 22 se aflau internați în spital, 90 la infirmerie, 28 erau scutiți de serviciu, 27 deveniseră debili în urma rănilor primite pe front, iar 42 se aflau în convalescență. În aceste condiții, doar 78 de soldați mai puteau participa efectiv la instrucție³⁹.

În aceste condiții, ofițerii erau acuzați de pasivitate și lipsă de inițiativă, fiind amenințați cu trimiterea în fața Curții Marțiale⁴⁰. Ordinele erau clare: „1) În toate serile, sau cel puțin o dată pe săptămână duș cu săpun și fricțiune cu spirt canforat. 2) Rufele să se schimbe în fiecare seară și cele purtate în ziua să fie puse la aier rece. 3) Sub haine, la gât și la deschizătura mânecilor să se poarte săculețe cu amestec de canfor, naftalină și mentol. 4) Efectele să fie date la etuvă. 5) Partoseala, mobilele și paturile să fie unse odată pe săptămână cu petrol, iar pereții cu lapte de var”⁴¹. Dar, după cum afirma și Buricescu, „ordinele sunt ușor de dat, dar adesea imposibil de executat”⁴². Săpunul constituia o resursă extrem de rară, iar în puținele situații în care era distribuit, cantitatea alocată unui soldat nu depășea 10 grame⁴³. Lipsa petrolului afecta inclusiv funcționarea lămpilor⁴⁴, în timp ce restul bunurilor indispensabile traiului cotidian și menținerii igienei deveniseră aproape imposibil de procurat în condițiile crizei generalizate.

Măcinați de boală și epuizare, soldații păreau complet lipsiți de orice urmă de eroism. În acest sens Buricescu nota: „Versurile lui Bolintineanu, așa de îmbătătoare pentru inimile noastre de odinioară îmi revin în minte:

³⁶ Ion F. Buricescu, *op. cit.* 99-276.

³⁷ După cum afirma și medicul Nicolae Hașnaș, „rămăsesem din țară cu o bucătică: frig, febră recurentă, tifos exantematic și în plus o mare dezamăgire în partea de țară neocupată”. Vezi: Gheorghe Nichifor, Dorina Nichifor, Nicolae Hașnaș-„Medicul” liberalismului gorjean, vol. 1, (Craiova: Editura Arves, 2012), 28.

³⁸ Ion F. Buricescu, *op. cit.* 99-276.

³⁹ *Ibidem*, 220.

⁴⁰ *Ibidem*, 269.

⁴¹ *Ibidem*, 246.

⁴² *Ibidem*, 258.

⁴³ *Ibidem*, 148.

⁴⁴ *Ibidem*, 258.

*Dute la bătaie, pentru țară mori,
Și-ți va fi mormântu ncoronat cu flori!*

*Da! Va fi fost asta cândva, dar azi soldați se luptă cu păduchii blestemați, și sunt aruncați,
ca niște stârvuri, în pământ de camarazi lor, schimbați din luptători în ciocli”⁴⁵.*

De asemenea, spre deosebire de istoriografia oficială, preocupată mai ales de cultivarea imaginii eroice a războiului, Buricescu atrage atenția și asupra unei realități tragice și adesea trecute sub tăcere: sinuciderile în rândul combatanților. Aceste gesturi extreme sunt puse de autor în strânsă legătură cu efectele devastatoare ale bolii, ale epuizării fizice și ale lipsurilor permanente care marcau existența cotidiană a soldaților⁴⁶.

Măcinați de tifos, foamete, frig și de condițiile insalubre ale frontului și ale spitalelor, mulți militari ajungeau într-o stare de profundă degradare fizică și psihică. În acest context, rezistența morală a unor combatanți ceda treptat, iar sinuciderea apărea ca expresia ultimă a disperării și a imposibilității de a mai suporta suferința continuă. Buricescu sugerează astfel că adevăratul inamic al soldatului român nu era reprezentat exclusiv de adversarul de pe câmpul de luptă, ci și de bolile, mizeria și lipsurile care distrugau lent atât trupul, cât și echilibrul interior al individului.

Fără a mai insista asupra suferințelor soldaților români, pe care Buricescu le descrie pe larg și a cărui jurnal se încheie în 16 aprilie 1917, se poate observa că istoriografia românească a tratat cu o anumită prudență campania din 1916, preferând să pună în evidență, într-o manieră amplă, momentele de afirmare militară de la Mărăști, Mărășești și Oituz.

În explicarea eșecului inițial, au fost invocați mai ales factori externi: contextul internațional nefavorabil, dificultățile de aprovizionare cu armament și muniție, sprijinul insuficient sau neconsecvent al aliaților, precum și superioritatea numerică și tehnică a adversarului. În schimb, cauzele interne au fost adesea tratate sumar, deși contemporanii au semnalat probleme precum incompetența administrativ-militară, corupția și lipsa de coerență în deciziile politice din anii neutralității (1914–1916), factori care au contribuit semnificativ la vulnerabilitatea României în momentul intrării în război.

Concluzii

În încheiere, jurnalul lui Ion F. Buricescu se impune nu doar ca o mărturie individuală a Marelui Război, ci ca un document de frontieră între istorie și experiență, între eveniment și trăire. El obligă cercetarea istorică să părăsească zona confortabilă a marilor sinteze strategice și a discursurilor eroizante, pentru a coborî în spațiul incomod, dar esențial, al suferinței cotidiene și al fragilității umane.

⁴⁵ *Ibidem*, 229. Fragmentul din jurnalul lui Buricescu poate fi corelat și cu viziunea asupra războiului exprimată de Wilfred Owen, care demontează imaginea eroică și patriotică a frontului. Asemenea poeziilor lui Owen, mărturia surprinde degradarea fizică și morală a soldaților, marcați de boală, epuizare și moarte anonimă. În opoziție cu idealizarea sacrificiului pentru patrie, experiența concretă a războiului apare dominată de suferință, mizerie și pierderea demnității umane, ceea ce evidențiază contrastul dintre discursul patriotic și realitatea trăită de combatanți. Vezi: Wilfred Owen, *The War Poems of Wilfred Owen*. Edited by Jon Stallworthy, (London: Chatto & Windus, 1994); Claire G. Coleman, *The Old Lie* (Sydney: Hachette Australia, 2019).

⁴⁶ „13 Martie. Sunt deșteptat cu vestea că camaradul Agelescu s-a sinucis. Febra recurentă, altoită pe un teren ervos șubred, l-a dus la acest gest”. Vezi: *Ibidem*, 227; „25 Martie. Căpitanul Săvescu îmi comunică că aseară a găsit un soldat din compania mea în mijlocul drumului, trântit în noroi și lovindu-se furios și stăruitor cu o piatră în cap. Plin de singe, desfigurat, urmărit de vedenii chinuitoare, repeat că nu se isprăvește războiul până nu va muri el. A fost luat cu sila, pansat și dus din nou la infirmeria de exantematici, de unge fugise. Mi-l aduc bine aminte. Nu e bolnav decât de vreo trei zile. L-am văzut când s-a înfățișat doctorului, după ce venise din Franciugi unde-l trimisese spre a servi la popota ofițerilor. În trei zile așa de tare s-a înrăutățit boala! Mă duc la infirmerie să-l vadă, santinela îmi comunică însă că peste noapte, profitând de un moment de neatenție din partea ei, a fugit nu se știe unde. Trimit atunci, câți soldați mai am la îndemână, unii călări pe cai, să răscolească împrejurimile, întrebând de el și prin satele învecinate. Sunt convins însă că totul e zadarnic. În accesele febrei el își va fi pus capăt vieții așa cum au mai făcut și alții. Într-o zi la Franciugi, soldații vrând să scoată apă dintr-un puț, au dat corpul unuia, care fugind din infirmerie își găsisese alinarea suferinței aruncându-se înăuntru. Întâmplarea aceasta e cu atât mai dureroasă cu cât molima și-a pierdut de câțva timp puterea ei ucigătoare”. Vezi: *Ibidem*, 251.

Privit din această perspectivă, „adevărul trăit” nu mai reprezintă o simplă completare a istoriei oficiale, ci o corecție necesară a acesteia. Buricescu nu contrazice istoria, ci o umple de conținut uman; nu demitizează războiul în sens polemic, ci îl readuce la scara realului, acolo unde frica, frigul, boala și incertitudinea devin mai relevante decât planurile de campanie și rapoartele de stat-major.

În fond, valoarea fundamentală a acestor însemnări constă în capacitatea lor de a restabili proporțiile autentice ale experienței istorice. Dacă istoria oficială a privilegiat, inevitabil, victoria, eroismul și coeziunea națională, jurnalul lui Buricescu reconstituie prețul invizibil al acestora: degradarea trupului, eroziunea moralului, dezorganizarea instituțională și drama individului anonim prins în vârtejul unui conflict total.

Astfel, „Pe margini de prăpastie” nu este doar o cronică a războiului, ci o meditație implicită asupra condiției umane în situație limită. Dincolo de contextul său românesc și de epoca pe care o descrie, textul capătă o valoare universală: aceea de a arăta că istoria nu este făcută doar de decizii și bătălii, ci și de trupuri obose, de conștiințe încercate și de vieți anonime care suportă, în tăcere, greutatea evenimentelor.

În acest sens, „adevărul trăit” nu este alternativa istoriei, ci fundamentul ei cel mai profund.

BIBLIOGRAPHY:

1. **ARGETOIANU**, Constantin, *Pentru cei de mâine - Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. 3, 1913–1916, (București: Editura Humanitas, 1991);
2. **ARTHUR**, Max, *Forgotten Voices of the Great War*, (London: Ebury Press, 2014);
3. **BURICESCU**, F., *Pe margini de prăpastie: însemnări din războiul pentru întregire*, (București: Editată de "Asociația Generală a Ialomițenilor", 1939);
4. **COLEMAN**, Claire G., *The Old Lie*, (Sydney: Hachette Australia, 2019);
5. **ENGLUND**, Peter, *The Beauty and the Sorrow: An Intimate History of the First World War*, (New York: Knopf, 2011);
6. **GRIMSHAW**, Allen, *Rats, Lice and History*, (New York: Black Dog & Leventhal, 2008);
7. **LEED**, Eric J., *No Man's Land: Combat and Identity in World War I*, (Cambridge: Cambridge University Press, 2010);
8. **LEJEUNE**, Philippe, *Le pacte autobiographique*, (Paris: Éditions du Seuil, 1975);
9. L. V. M., „Prof. I. F. Buricescu”, *Universul*, anul 61, nr. 177, (1944);
10. **NICHIFOR**, Gheorghe, Dorina Nichifor, Nicolae Hașnaș, „*Medicul*” *liberalismului gorjean*, vol. 1, (Craiova: Editura Arves, 2012);
11. **OWEN**, Wilfred, *The War Poems of Wilfred Owen*, edited by Jon Stallworthy, (London: Chatto & Windus, 1994);
12. **STRACHAN**, Hew, *The First World War: A New History*, (London: Simon & Schuster, 2013);
13. **VLAD**, Ioan N., „Un dascăl de altădată”, *Luceafărul*, anul XXIII, nr. 47, (1980).

NICOLAE CEAUSESCU'S VISIT TO TUNISIA (APRIL 17-19, 1975)

Bogdan Iulian Ranteş
Independent Researcher, PhD

Abstract: *The present paper aims to analyze the visit to Tunisia by a Romanian delegation led by Nicolae Ceaușescu. This event was part of a larger tour, which included visiting several states in Asia and the Arab world between April 4-19, 1975, and Tunisia was the last of these countries. At the beginning, we will present how the visit was prepared and organized by Romanian specialists within the Ministry of Foreign Affairs and how it was speculated on a propaganda level in the press of the two states. Next, the program of the Romanian dictator's visit to Tunisia, the main meetings of the Romanian delegation and the official talks between the two leaders will be analyzed. The emphasis will be placed on the cultural objectives seen by the Romanian delegation during its stay in the North African state and on the topics addressed by Ceaușescu and Bourguiba during the discussions. In the second part of the paper, the emphasis will be on the official documents signed between Romania and Tunisia, especially those in the economic field, and the analysis of the results of the visit by Romanian communists within the Permanent Presidium of the CC of the RCP*

Keywords: *diplomatic relations, economic relations, cultural relations, propaganda, Habib Bourguiba*

Relațiile dintre România și Tunisia au început încă din anul 1880, atunci când țara noastră a deschis primul consulat din Africa la Tunis în anul 1880. După Al Doilea Război Mondial, relațiile dintre cele două state au fost întrerupte din cauza instaurării regimului comunist în România și datorită faptului că Tunisia se afla încă sub stăpânirea Franței. Contactele dintre cele două țări au fost reluate în anul 1956, atunci când Tunisia a devenit independentă, România recunoscând imediat acest lucru. În anul 1963 cele două țări au stabilit relații diplomatice la nivel de ambasadă. În anul 1964 a fost semnat la București primul document dintre cele două state, fiind vorba de un Acord Comercial, iar în anul 1965 ambasadorul României din Algeria a fost acreditat și în Tunisia, iar ambasadorul tunisian de la Belgrad a fost acreditat și la București. În 1966 a fost semnat un Acord de cooperare culturală și unul de cooperare tehnico-științifică.¹

În anul 1967 a avut loc primul eveniment important în cadrul relațiilor dintre cele două țări, acesta fiind vizita Președintelui Consiliului de Stat al RSR, Chivu Stoica, în Tunisia. Un an mai târziu a venit rândul lui Bourguiba să sosească în România, în timpul acesteia fiind semnat și nou Acord de cooperare economică și tehnico-științifică. Acesta prevedea ca partea română să efectueze în statul nord-african lucrări geologice, să livreze echipament industrial și să acorde asistență tehnică în domeniul minier. În același timp, tunisienii trebuiau să livreze în România fosfați, minereuri de metale neferoase și alte materii prime.

După aceea, relațiile dintre cele două țări au scăzut în intensitate însă, au început să se dezvolte din nou în prima jumătate a anilor 70. Atunci au avut loc mai multe vizite reciproce ale unor delegații din cele două țări și au fost semnate noi acorduri de cooperare. Astfel, în anul 1971 a fost semnată o Convenție de asistență juridică și mai multe înțelegeri de cooperare în domeniul radioteleviziunii, cinematografului și sănătății publice. În anul 1974 au fost negociate și semnate noi înțelegeri între cele două țări, cele mai importante fiind Programul de schimburi culturale pentru anii 1974-1975, Protocolul cu privire la cooperarea în domeniul învățământului și un Acord comercial pe termen lung.²

¹ Vasile Gliga (coord.), *Reprezentanțele diplomatice ale României*, volumul III, București, Editura Politică, 1973, pp. 535-538.

² Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fondul anului 1975, dosar nr. 4864, f. 4.

Pe plan economic, cea mai importantă realizare din cadrul cooperării dintre cele două țări a fost construirea de către partea română a unei mine de fosfați în regiunea M'Rata din Tunisia în anul 1974. În contrast, schimburile comerciale dintre cele două țări se realizau la un nivel scăzut, ajungându-se la performanța ca România să nu importe nimic din statul nord-african în anul 1974.³

Pe plan cultural, Programul încheiat în anul 1974 prevedea realizarea unor schimburi în domenii precum cel artistic, cinematografic, vizitele unor personalități culturale etc. În domeniul învățământului relațiile dintre cele două țări s-au materializat prin primirea de către RSR la studiu a tinerilor tunisieni și prin trimiterea în statul nord-african a unor profesori. Astfel, la nivelul anului 1974 se aflau în România aproximativ 75 de studenți tunisieni, iar 22 de profesori români predau la școlile și liceele din Tunisia.

În domeniul sănătății, la nivelul anului 1974 își desfășurau activitatea în Tunisia un grup de 22 de medici români.⁴

O bună cooperare s-a realizat și între partidele unice din cele două state: Partidul Comunist Român și Partidul Socialist Desturian. În că din anii 60 delegații ale acestora au participat, reciproc, la congresele organizate la Tunis sau la București. Cel mai recent o delegație a PCR participase la cel de-al IX-lea Congres al PSD, iar tunisienii participaseră la al XI-lea Congres al PCR, ambele desfășurate în anul 1974. De asemenea, tot în acel an reprezentanții celor două partide au semnat o înțelegere de colaborare care prevedea, printre altele, și schimburi de delegații.⁵

I. Organizarea vizitei

La începutul anului 1975 s-a pus problema să se organizeze un turneu în care Ceaușescu urma să viziteze mai multe state din Asia precum Japonia, Pakistan, Filipine și Iordania. Specialiștii din cadrul MAE au stabilit ca ultima țară în care dictatorul român urma să ajungă era Tunisia. Pentru realizarea acestui lucru ambasadorul român acreditat la Tunis a primit o telegramă prin care i se cerea să anunțe potențiala vizită autorităților statului nord-african și să stabilească primele contacte în vederea organizării acesteia. De asemenea, se mai propunea ca evenimentul să aibă loc în perioada 18-21 aprilie 1975.⁶

La scurt timp după aceea, diplomatul român s-a întâlnit cu ministrul tunisian de externe, acesta fiind încântat de faptul Ceaușescu urma să viziteze Tunisia, însă i-a promis ambasadorului Marin Rădoi că nu vor fi probleme și că îl va anunța și pe președintele Bourguiba care se afla la tratament în Franța, în acea perioadă.

Oficialii statului nord-african au tratat cu seriozitate evenimentul, iar în data de 21 ianuarie ambasadorul tunisian de la Belgrad, care era acreditat și la București l-a contactat pe omologul său român din capitala Iugoslaviei și i-a transmis că până la sfârșitul acelei luni urma să se deplaseze în RSR pentru a stabili primele detalii în vederea organizării vizitei.⁷

În luna februarie au apărut primele neînțelegeri între cele două părți, acestea fiind legate de faptul că oficialii români doreau anunțarea vizitei printr-un comunicat de presă însă partea tunisiană nu a fost de-acord cu faptul că acesta nu conținea și data exactă a vizitei.

În luna martie au început pregătirile pentru organizarea vizitei, statul român trimițând în Tunisia cu un avion special 800 de portrete ale cuplului prezidențial și mai multe steaguri tricolore de diferite dimensiuni.⁸

Tot atunci a avut loc o manifestație pe plan cultural a celor două țări, în scop propagandistic. Astfel, sub „înaltul patronaj” al celor doi dictatori a fost organizată la București o expoziție de

³ *Ibidem*, f. 12.

⁴ *Ibidem*, f. 13

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Idem*, dosar nr. 4862, f. 3.

⁷ *Ibidem*, f. 7.

⁸ *Ibidem*, f. 83.

artă din Tunisia, acesta constând în expunerea unor mozaicuri și tezaure de artă antice, descoperite pe teritoriul statului nord-african. Inaugurarea acestora a avut loc în data de 4 martie la locația fiind sala Dalles din București. La eveniment au participat mai mulți membri ai guvernului RSR, reprezentanți ai IRRCS, ambasadorul Tunisiei în România și șefi ai altor misiuni diplomatice acreditate în țara noastră. Se mai preciza faptul că acest eveniment era menit să preceadă vizita în Tunisia a dictatorului român care urma să aibă loc în luna aprilie.⁹

O altă problemă organizatorică apărută între specialiștii celor două țări a fost legată de organizarea dineului oferit de partea română în onoarea lui Bourguiba. Aceasta ar fi dorit ca evenimentul să se desfășoare în Palatul Prezidențial din Cartagina, care era și reședința dictatorului tunisian. Oficialii nord-africani nu au fost de-acord, considerând că organizarea dineului în altă parte avea o semnificație importantă pentru Bourguiba care fusese bolnav și dorea să arate poporului său că își revenise, își reluase activitatea și se putea deplasa. Într-un final diplomații români au stabilit ca dineul să se desfășoare la hotelul Hilton din Tunis, acolo unde condițiile de organizare erau mult mai bune decât cele din Palatul Prezidențial.¹⁰

În vederea pregătirii vizitei în statul nord-african Ceaușescu a acordat un interviu unui grup de ziariști tunisieni, în data de 2 aprilie 1975. Acesta a fost publicat integral în paginile ziarului Scânteia, în numărul din 15 aprilie precum și în revista tunisiană de limba franceză Dialogue din data de 14 aprilie. În cadrul interviului dictatorul român a răspuns la mai multe întrebări legate de apropiata vizită a sa în Tunisia, despre activitatea sa revoluționară din timpul ilegalității Partidului Comunist, despre dezvoltarea României și despre problemele din Orientul Mijlociu. O întrebare interesantă la care dictatorul român a trebuit să răspundă a fost referitoare la condiția femeii în RSR, acesta afirmând că orânduirea socialistă din România a realizat deplina egalitate în drepturi a femeilor în toate domeniile de activitate. De asemenea, ele aveau un rol deosebit în dezvoltarea societății socialiste și în ridicarea nivelului de trai material și spiritual al poporului român.¹¹

Pe durata șederii în România, ziariștii tunisieni au vizitat Ministerul Afacerilor Externe și au avut o întrevedere cu adjunctul Direcției a II-a Relații din cadrul acestuia, Ion Mielcioiu. În timpul discuției au fost abordate subiecte referitoare la stadiul relațiilor bilaterale dintre cele două țări și apropiata vizită a lui Ceaușescu în statul nord-african. În final, ziariștii s-au mai interesat de relațiile României cu alte state precum Libia, Algeria și Maroc.¹²

În data de 16 aprilie, Scânteia a publicat un interviu cu dictatorul tunisian, Habib Bourguiba care fusese acordat unui grup de ziariști români aflați în statul nord-african într-o vizită pentru documentare. Acesta a răspuns la mai multe întrebări referitoare la iminenta vizită a lui Ceaușescu în țara sa, despre dezvoltarea Tunisiei, relațiile dintre cele două țări și viziunea lui despre evenimentele de pe scena internațională.¹³

Tot atunci, în ajunul vizitei, a fost deschisă la Tunis o Expoziție de fotografii și cărți românești, la deschiderea căreia au participat mai mulți oameni de cultură ai statului nord-african.

În prima jumătate a lunii aprilie ambasadorul român la Tunis, Marin Rădoi a avut mai multe întrevederi cu oficiali de rang înalt ai statului nord-african, precum președintele Adunării Naționale, ministrului de externe, al economiei, liderului Partidului Socialist Desturian etc. Despre primul dintre aceștia, diplomatul român nota într-o informare că:

„Din discuțiile purtate, președintele Adunării Naționale a afirmat că participarea președintelui Nicolae Ceaușescu la ședința solemnă constituie o onoare pentru acest forum, iar cuvântarea sa în fața deputaților va fi considerată că se adresează întregului popor. De

⁹ Scânteia, an XLIV, nr. 10119, 5 martie 1975, p. 5.

¹⁰ AMAE, Fondul anului 1975, dosar nr. 4863, f. 40.

¹¹ Scânteia, an XLIV, nr. 10155, 15 aprilie 1975, p. 6 și Dialogue, 14 aprilie 1975, pp.33-35 în AMAE, Fondul anului 1975, dosar nr. 4865.

¹² AMAE, Fondul anului 1975, dosar nr. 4863, f. 52 (f/v).

¹³ Scânteia, an XLIV, nr. 10156, 16 aprilie 1975, p. 6.

asemenea, el a făcut aprecieri pozitive la adresa politicii externe a țării noastre, la rezultatele bune obținute de economia RSR și la contribuția lui Nicolae Ceaușescu la promovarea pe plan internațional a politicii de pace și înțelegere între popoare.”¹⁴

II. Desfășurarea vizitei

Vizita lui Nicolae Ceaușescu în Tunisia s-a desfășurat în perioada 17-19 aprilie 1975 fiind ultima dintr-un turneu mai larg, până la sosirea în statul nord african dictatorul român vizitând Japonia, Filipine, Pakistan și Iordania, iar după aceea întorcându-se acasă.

Inițial, aceasta trebuia să se desfășoare în intervalul 18-21 aprilie, așa cum cele două părți stabiliseră în luna februarie. Conform unei informări a MAE, Ceaușescu avea inclusă în turneu și o vizită în Kuweit, însă aceasta a fost anulată din cauză că micuțul stat declarase 40 de zile de doliu național în urma asasinării regelui Faisal al Arabiei Saudite din data de 25 martie 1975. Astfel, sosirea lui Ceaușescu pe pământul statului nord-african a fost devansată cu o zi.¹⁵

Evenimentul a început în după-amiaza zilei de 17 aprilie atunci când delegația română a sosit pe aeroportul din Tunis, fiind primită de cei mai importanți politicieni tunisieni, în frunte cu președintele Habib Bourguiba. După aceea, cei doi dictatori s-au îndreptat spre reședința delegației române, aceasta fiind stabilită în Palatul Prezidențial din Cartagina. Acolo s-a desfășurat și prima rundă a convorbirilor oficiale dintre cei doi șefi de stat, la care au mai participat din partea română, ministrul de externe, George Macovescu, vice-prim-ministrul, Gheorghe Oprea, precum și mai mulți consilieri ai lui Ceaușescu și adjuncți ai unor ministere. Din partea tunisiană au mai fost prezenți primul ministru, ministrul de externe și alți membri ai guvernului, iar discuțiile s-au axat pe examinarea relațiilor dintre cele două țări și posibilitățile de extindere ale acestora.¹⁶

În seara aceleiași zile, președintele Bourguiba a organizat un dineu în onoarea delegației conduse de Nicolae Ceaușescu. În cadrul acestuia cei doi șefi de stat au rostit și discursuri. Primul care a luat cuvântul a fost dictatorul tunisian. El a început prin a-l lăuda pe Ceaușescu pentru realizările sale ca președinte, mai ales pe plan extern, acolo unde politica activă dusă în favoarea păcii și cooperării internaționale dădeau României un prestigiu internațional, iar Tunisia împărtășea aceste aspirații. În continuare, Bourguiba a mai vorbit despre progresele realizate de țara sa pe plan intern și despre situația din Orientul Mijlociu. Ceaușescu și-a început discursul încercând să găsească mai multe similitudini între cele două popoare, acestea „s-au aflat multă vreme sub dominație străină, au dus lupte grele pentru dobândirea independenței și sunt animate de dorința de a-și făuri o viață liberă, de bună-stare și fericire.”¹⁷

După aceea, dictatorul român a vorbit despre relațiile dintre cele două țări, afirmând că acestea se întind pe câteva sute de ani, fiind citați cronicarii români care scriau despre poporul tunisian și schimburile comerciale avute cu Țările Române de-a lungul timpului. Apoi, Ceaușescu a mai prezentat realizările RSR și politica externă a țării sale referitoare la principalele evenimente de pe scena internațională, în special problema palestiniană.¹⁸

În dimineața celei de-a doua zi dictatorul român a vizitat sediul Adunării Naționale Tunisiene, care a organizat o sesiune solemnă în onoarea acestuia. În cadrul acestui eveniment Nicolae Ceaușescu a rostit o alocuțiune în care a repetat aceleași stereotipuri legate de așa-zisa dezvoltare economică a României, relațiile dintre cele două țări și poziționarea față de diferitele evenimente de pe scena internațională. Referitor la acest ultim aspect, președintele RSR a vorbit despre situația din Indochina, salutând instaurarea regimului khmerilor roșii în Cambodgia și încheierea conflictului din Vietnam. Apoi a luat cuvântul Sadok Mokedem,

¹⁴ AMAE, Fondul anului 1975, dosar nr. 4863, f. 68

¹⁵ *Idem*, doar nr. 4862, f. 143.

¹⁶ Scânteia, an XLIV, nr. 10158, 18 aprilie 1975, p. 1.

¹⁷ ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar nr. 54/1975, f. 44.

¹⁸ *Ibidem*, ff. 44-49.

acesta având o scurtă alocuțiune în care a vorbit despre relațiile dintre cele două țări și cele dintre Adunarea Națională tunisiană și Marea Adunare Națională a RSR.¹⁹

După aceea, delegația română a vizitat Muzeul Bardo, aflat în vecinătatea sediului Adunării Naționale, cu care instituțiile culturale române aveau o veche colaborare. Acesta era al doilea ca mărime din Africa și era recunoscut pentru faptul că deținea numai exponate descoperite pe teritoriul Tunisiei, neavând nimic adus din altă țară. În continuare, cuplul prezidențial român a vizitat bazarul din Tunis, cei doi fiind aclamați de tunisienii prezenți acolo.²⁰

În a doua parte a zilei, delegația română a ajuns cu elicopterul în orașul Bizerta fiind însoțită de miniștrii tunisieni ai economiei și apărării, iar acolo a vizitat mai multe obiective economice și culturale. La început a fost depusă o coroană de flori la Monumentul martirilor din Bizerta, iar apoi oaspeții au vizitat Rafinăria de petrol din Bizerta și Complexul siderurgic „El Fouladah” din localitatea Menzel Bourguiba, fiind primiți de foarte mulți oameni care aveau și mesaje în limba română.²¹

Tot în aceeași zi a avut loc o întâlnire de lucru a miniștrilor de externe a celor două țări, George Macovescu și Habib Chatti, și una între primul-ministru tunisian, Hedi Nouira, și viceprim-ministrul român, Gheorghe Oprea. Aceștia din urmă au negociat prevederile documentelor care urmau să fie semnate cu ocazia vizitei și modul în care acestea urmau să fie puse în practică. În cursul dimineții Ceaușescu a primit conducerea unei Asociații de prietenie tunisiano-română, înființată probabil în scop propagandistic pentru această vizită și care era condusă de un parlamentar al statului nord-african, iar seara a organizat un dineu în onoarea președintelui Bourguiba, acolo unde cei doi dictatori au rostit discursuri.

În dimineața ultimei zi a vizitei a fost organizată o festivitate în care mai mulți membri ai delegației române și mai mulți demnitari tunisieni au fost decorați. Spre exemplu, primul-ministru tunisian a primit de la Ceaușescu ordinul „23 august” Clasa I”, în timp ce viceprim-ministrul român, a fost decorat de Bourguiba cu „Marele Cordon al ordinului Republicii Tunisiene”.²²

După aceea, cuplul prezidențial român a vizitat ruinele orașului Cartagina, atât partea construită de cartaginezi cât și cea romană, cei doi fiind impresionați de termele construite de împăratul Antonius și intrând într-o vilă romană construită în secolul III d. Hr. Pe durata vizitei aceștia au primit explicații de la mai mulți arheologi tunisieni care au menționat și buna colaborare pe care au avut-o cu unii arheologi români cu care lucraseră.²³

În continuare, cele două delegații au avut ultima rundă a convorbirilor oficiale, iar la sfârșitul acestora au fost semnate și documentele vizitei. Cele mai importante au fost Declarația solemnă și Comunicatul Comun româno-tunisian. Prima dintre acestea dorea să demonstreze apropierea dintre cele două țări manifestată prin aceeași viziune asupra evenimentelor de pe scena internațională. De asemenea, documentul conținea și niște principii pe care se baza politica externă a celor două state, multe părând a fi copiate din Declarația din aprilie 1964 elaborată de Gheorghe Gheorghiu-Dej și pe baza căreia a stabilit Ceaușescu principalele idei ale politicii externe românești. Cele mai importante erau dreptul popoarelor la autodeterminare, egalitatea în drepturi a tuturor statelor, indiferent de mărimea sau orientarea politică, cooperarea între toate statele lumii în diferite domenii, neamestecul în treburile interne ale altor state etc. În final cele două țări făceau un apel către toate statele lumii, care aducea aminte de principiile falimentare ale idealismului utopic din relațiile internaționale care au stat la baza funcționării Societății Națiunilor în perioada interbelică și au fost una din principalele cauze ale izbucnirii celui de-Al Doilea Război Mondial. În acest sens se dorea:

¹⁹ Scânteia, an XLIV, nr. 10.159, 19 aprilie 1975, pp. 1-2.

²⁰ ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar nr. 54/1975, ff. 14-15.

²¹ ANIC, Fond CC al PCR- Secția Relații Externe- Vizite Externe, dosar nr. 4/1975, f. 9.

²² Scânteia, an XLIV, nr. 10.160, 20 aprilie 1975, p. 3.

²³ ANIC, fond CC al PCR, Secția Relații Externe, dosar nr. 54/1975, ff. 17-18.

- „ – Să acționeze cu toată răspunderea pentru scoaterea definitivă a războiului din viața internațională, pentru soluționarea tuturor problemelor dintre state pe cale pașnică, prin tratative, în interesul tuturor națiunilor, al întregii lumi;
- Să promoveze cu fermitate instaurarea unei ere de pace, securitate și cooperare, fondată pe justiție și libertate;
- Să militeze pentru instaurarea unei noi ordini politice și economice internaționale, bazată pe egalitatea în drepturi între toate națiunile lumii.”²⁴

Comunicatul Comun conținea principalele etape ale vizitei, punând accentul pe discuțiile dintre cei doi dictatori atât în cadrul convorbirilor oficiale cât și în timpul celorlalte evenimente la care au participat. Acest document avea un limbaj sec, specific regimului comunist, dorind să arate apropierea și punctele de vedere asemănătoare față de diferite evenimente și situații, mai ales referitor la poziția lor față de situația internațională. În acest sens, majoritatea paragrafelor din text începea cu formularea „*Cei doi președinți au..., Cei doi șefi de stat au...etc*”²⁵

Pe lângă aceste două documente, cele două delegații au mai semnat un Acord de cooperare economică, un Program de lucru privind realizarea unor obiective economice în colaborare de către cele două țări și un Memorandum privind dezvoltarea schimburilor comerciale dintre România și Tunisia. Astfel, primul document era alcătuit din 10 articole și se stabilea ca cele două state să coopereze cu predilecție în trei domenii economice, acestea fiind industrial (petrolier, minier, construcții mecanice, industrie chimică, etc.), agricol și agroindustrial și transport și turism. Se mai prevedea că partea română putea să participe la realizarea unor proiecte economice în Tunisia, prin elaborarea de studii, livrarea de utilaje și instalații de producție românească, acordarea de asistență tehnică, etc. Articolul 8 prevedea faptul că cele două țări își acordau reciproc Clauza națiunii celei mai favorizate, iar în final se stabilea ca Acordul să aibă o valabilitate de 10 ani din momentul semnării acestuia.²⁶

Programul, în schimb, a fost realizat din dorința de a extinde și dezvolta cooperarea economică, reciproc avantajoasă între întreprinderile din cele două țări. Astfel, se stabilea ca acestea să studieze posibilitatea de a realiza în comun obiective în domenii precum industria petrolieră, cea minieră, industria cimentului și în agricultură.²⁷

Memorandumul venea în completarea Acordului comercial încheiat în 1974 și avea niște recomandări prin care li se sugera autorităților economice și întreprinderilor din cele două țări să intensifice contactele dintre ele și să negocieze încheierea a cât mai multe contracte. S-a mai stabilit ca pentru o mai bună cunoaștere a potențialului lor economic, cele două țări să trimită delegații economice reciproce în anii 1975-1976. În final se stabilea ca România și Tunisia să încurajeze și să faciliteze participarea firmelor și întreprinderilor din țările lor la târgurile și expozițiile generale și specializate organizate în cealaltă țară.²⁸

În după-amiaza zilei de 19 aprilie 1975 delegația condusă de Ceaușescu s-a întors în România, fiind organizată o ceremonie de întâmpinare și un miting, pentru ca dictatorul român să facă o baie de mulțime.²⁹

Astfel, vizita nu a avut un impact atât de mare, concluziile despre rezultatele acesteia fiind cel mai bine precizate de Ceaușescu în timpul unei ședințe a Prezidiului Permanent al CC al PCR din 23 aprilie 1975. În acest sens, președintele RSR afirma: „*În Tunisia, din punct de vedere economic, am semnat mai puține acorduri și perioada a fost mai scurtă, dar și ei sunt mai dezorganizați, ca să spun așa, nu prea știu ce vor. Spre deosebire de Iordania, care are plan cincinal, această țară care construiește socialismul nu și-a pus la punct un program de*

²⁴ Scânteia, an XLIV, nr. 10.160, 20 aprilie 1975, p. 1-2

²⁵ *Ibidem*, p. 3.

²⁶ Textul Acordului se găsește în *Buletinul Oficial al RSR*, partea I, anul XI, nr. 88, 5 august 1975, pp. 3-4.

²⁷ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie-HCM, dosar nr. 428/1975, ff. 4-5 (f/v)

²⁸ *Ibidem*, ff. 6 (f/v)- 7(f).

²⁹ Scânteia, an XLIV, nr. 10.160, 20 aprilie 1975, p. 1.

dezvoltare, dar posibilități sunt. Au petrol, vor să ne vândă, ai noștri nu au vrut să cumpere. De asemenea, au fosfați, noi putem cumpăra ceva și de la ei, au minereu de fier și au și altele. Am stabilit cu ei, în domeniul petrolului, în domeniul fosfaților, inclusiv în agricultură să facem ceva, am stabilit câteva acorduri bune economice. Dar sigur va trebui să ne ocupăm și noi de asta, să vedem mai bine. Per total, însă, vizita a fost bună, ei au făcut o primire bună, o manifestare frumoasă.”³⁰

BIBLIOGRAPHY:

1. Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond Arhiva anului 1975, dosare: 4862, 4863, 4864, 4865.
2. Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar nr. 41/1975.
3. Idem, Secția Relații Externe, dosar nr. 54/1975.
4. Idem, Secția Relații externe-Vizite externe, dosar nr. 4/1975.
5. Gliga, Vasile, *Reprezentanțele diplomatice ale României*, volumul III, București, Editura Politică, 1973.
6. Scânteia, numere din perioada 15-20 aprilie 1975.

³⁰ ANIC, Fond CC al PCR, Secția Cancelarie, dosar nr. 41/1975, f. 9 (f).

SERGEI RACHMANINOFF. BIOGRAPHY AND MUSIC

Marius Boldea

PhD, National University of Music Bucharest

Abstract: *In a broader context, this study aims to contribute to the development of the scholarly literature on the interpretation of Rachmaninoff's music, complementing existing historical and stylistic analyses. While biographical and compositional aspects have been thoroughly investigated over time, the particularities of his pianism, as well as the interpretation of the Preludes through the lens of an integrative approach to pianism, remain fertile ground for exploration. Thus, the aim of this work is to present a personal yet methodologically grounded perspective on the Preludes, as well as a glimpse into the composer's pianistic laboratory, with its specific nuances—where the technical and expressive dimensions blend organically.*

Keywords: *music; Rachmaninoff; biography; piano; style; harmonies*

Sergei Vasilievich Rachmaninoff remains one of the most profound and stirring voices of late Romanticism, a complete artist—composer, pianist, and conductor—whose work lies at the confluence of tradition and modernity. His artistic personality is equally manifested through acute sensitivity, imposing formal rigor, and an expressive power that transcends eras and musical trends. Born on April 1, 1873, in the village of Oneg, near Semyonovo, Novgorod Governorate, a small village in Russia¹, Rachmaninoff grew up in an environment where music was cherished, but where the family's financial instability led to repeated moves. After his parents' divorce, he was raised primarily by his mother and his maternal grandmother, who instilled in him a love for Orthodox liturgical music, an influence later recognizable in many of his works. His musical education began under the guidance of the demanding professor Nikolai Zverev, a strict but devoted teacher. He attended the Moscow Conservatory, where he studied piano with Siloti (a student of Liszt) and composition with Arensky and Taneyev. He graduated in 1892 with honors, presenting the opera *Aleko*—based on a poem by Pushkin—as his final project, a choice revealing his attachment to Russian literature and national culture.

The early years of Rachmaninoff's career were marked by successes, but also by hesitations and crises. The failure of Symphony No. 1 in 1897 triggered a deep depression that creatively paralyzed him for more than two years. The restoration of his creative drive was due to hypnosis therapy administered by the neurologist Nicolai Dahl, and following this period of recovery, remarkable works emerged, including the famous *Piano Concerto No. 2, Op. 18*—considered by many to be one of the most significant works of the Romantic repertoire. Rachmaninoff composed a diverse and substantial body of work, comprising four piano concertos, three symphonies, a rhapsody, choral, vocal-symphonic, and chamber works, but above all a series of pieces for solo piano that constitute a true landmark in piano literature. Among these, the 24 Preludes (Op. 3 No. 2, Op. 23, and Op. 32), the *Tableau Studies* (Op. 33 and Op. 39), the *Piano Sonatas* Nos. 1 and 2, *Musical Moments*, Op. 16, etc., stand out.

In terms of compositional style, Rachmaninoff is a conservative in the noblest sense of the word. He deliberately refused to align himself with the modernist avant-garde of his era and remained faithful to a direct expressiveness based on melody, lyricism, and harmonious structure. His writing is dense, always clear, saturated with rich expressiveness and rigorous internal logic. The influences of Tchaikovsky, Chopin, and Liszt are evident, yet transposed into a language of his own, often melancholic and overwhelming in the sincerity of its phrasing.

¹ <https://www.britannica.com/biography/Sergey-Rachmaninoff>

The exile caused by the Bolshevik Revolution of 1917 marked a profound rupture in the composer's life and work. After leaving Russia, Rachmaninoff settled first in Western Europe, then in the United States, where he lived until his death in 1943 in Beverly Hills. Although his compositional output decreased considerably during these years—partly due to his extensive touring as a pianist—his final works, such as *Rhapsody on a Theme of Paganini*, Op. 43, or *Symphony No. 3*, Op. 44, retain the same expressive power and the same nobility of musical discourse.

As a performer, Rachmaninoff was a giant of the piano. Preserved recordings portray him as a pianist of extraordinary precision, with a rich, intense tone and phrasing of remarkable clarity. His technique was in the service of expression, never ostentatious. He had large hands with very long fingers, famous for the wide range he could cover, but also an intellectual depth that was reflected in his interpretation of every work.

His contemporaries looked upon him with admiration. Josef Hofmann described him as a musician “in whose presence one never feels superior”², and Arthur Rubinstein described Rachmaninoff as an artist of exceptional depth, with an emotional power that was hard to match. For him, every performance was lived with intensity, and his stage presence commanded respect and fascination. Rubinstein noted that, despite an apparently austere exterior, Rachmaninoff exuded an overwhelming musical sincerity that reached directly into the listener's soul.³ Even Igor Stravinsky, who rarely had kind words for his colleagues, acknowledged that Rachmaninoff remained true to a music that was deeply human, “a bastion against the superficial”⁴.

Rachmaninoff was, therefore, a musician of paradoxes: modern in his harmonic complexity and timbral richness, yet traditional in form and expression. In an era when aesthetic tastes were changing rapidly, he chose not to compromise his artistic ideals.

Sergei Rachmaninoff's life story and musical legacy paint the portrait of an exceptional artist, situated at the crossroads between late Romanticism and the dawn of 20th-century modernism. Although influenced in his youth by Russian Romantic masters such as Pyotr Ilyich Tchaikovsky and Nikolai Rimsky-Korsakov, Rachmaninoff developed his own compositional language, characterized by expansive melody, rich harmonies, rigorous musical architecture, and a profound inner lyricism. His refusal to align himself with the avant-garde currents of the era was not the result of stylistic rigidity, but of a firm conviction that musical expression must serve the inner truth of emotion. In an age marked by aesthetic fragmentation and formal experimentation, Rachmaninoff remains an exponent of continuity and artistic authenticity. His music often reflects states of nostalgia, melancholy, or introspection, without resorting to linguistic artifice or excessive rhetoric.

The image of Sergei Rachmaninoff, shaped by both his life and his work, reveals an artist whose music exudes a profound emotional charge and an artistic sincerity that transcends the era. The testimony of Vladimir Horowitz, one of the most distinguished interpreters of Rachmaninoff's works, underscores this dimension: “Rachmaninoff's music is always deeply emotional. It goes straight to the heart, without any pretense. When I play his works, I feel as if I am telling a personal story.”⁵ This perspective highlights the expressive complexity of

² Serghei Bertensson și Jay Leyda, *Rahmaninov. O viață în muzică*, trad. Lucia Olteanu (București: Editura Muzicală, 1985), p. 273–275.

³ Artur Rubinstein, *Anii mei de tinerețe*, trad. Antoaneta Ralian (București: Editura Univers, 1978), p. 309.

⁴ Igor Stravinski, *Dialoguri și un jurnal*, trad. Robert Craft (București: Editura Muzicală, 1982), p. 58–59. Stravinski îl numea pe Rahmaninov „a six-and-a-half-foot scowl” (o încruntare de doi metri), dar recunoștea: „He remained faithful to a musical language that expressed the deep sorrow of his soul and the nostalgia for a vanished Russia.” (A rămas devotat unui limbaj muzical capabil să exprime durerea profundă a sufletului său și nostalgia pentru Rusia dispărută. Trad. ns.).

⁵ Vladimir Horowitz, citat din interviuri și memorii, în Geoffrey Norris, *The Life of Vladimir Horowitz*, 1993. „Muzica lui Rahmaninov este întotdeauna profund emoțională. Ea ajunge direct la inimă, fără niciun fel de afectare. Când interpretez lucrările sale, simt că spun o poveste personală.” (trad. ns.)

music and the performer's ability to connect intimately with the musical text, fostering a direct, authentic, and sincere communication with the audience. On the other hand, Igor Stravinsky's reflection places the composer within a well-defined stylistic framework, characterized by a lyricism and sonic richness belonging to a traditional romantic register, in contrast to emerging modernist trends: "Rachmaninoff was a composer of great talent and passion, but his style was already from another time. His music is rich, lyrical, and romantic, yet it remains somewhat anchored in the past."⁶ This dual perspective provides a balanced framework for understanding Rachmaninoff's work, highlighting both its expressive value and its place in music history. Thus, Rachmaninoff remains an essential reference point for the study of late Romantic piano music, and our research aims to highlight both the technical and interpretive dimensions of his works, in a lively dialogue with tradition and the contemporary needs of the performer.

Beyond his extraordinary talent as a pianist, Rachmaninoff remains a singular voice in the history of music: a composer who refused to sacrifice authenticity in the face of aggressive modernism and who chose, instead, to probe the depths of human emotion. His legacy is found not only in the pages of his scores, but also in the way pianists, performers, and audiences continue to resonate with his music—music that speaks directly to the heart, with sincerity, nobility, and a luminous sadness.

Virtuosity is a key feature of Rachmaninoff's pianism, involving a full and conscious mastery of the entire range of the piano keyboard—not merely in terms of motor skills or instrumental technique, but as a complex form of internalizing the instrument. It is not limited to finger agility or the mechanical dexterity of the hand, but involves a synthesis of physical control, expressive gesture, and clarity of musical intent. Thus, virtuosity brings together the totality of resources through which the performer transforms the piano into an extension of their own artistic will, a means by which the keyboard becomes a familiar space, organically embraced, incorporated into their own expressive ethos. It is, in a deeper sense, a state of inner freedom in relation to the instrument—a freedom that allows for the articulation of the subtlest nuances, the most dramatic contrasts, and the most expansive sonic architectures. In the Romantic and post-Romantic context, virtuosity took on various forms of expression, depending on the composer's personality and vision. In Liszt, it often takes on a spectacular, demonstrative, and at times theatrical dimension, in which brilliant technique becomes an end in itself, but also a form of transcendental expression. In contrast, in Chopin, virtuosity is filtered through a poetic sensibility, being more internalized and concealed within fluid, elegant textures, where the difficulty seems to vanish beneath the refinement of expression. In Rachmaninoff, technical difficulty is neither gratuitous nor isolated from expressive content: it is a natural consequence of dense harmonic and orchestral thinking, of wide-ranging melodic arcs, and of a polyphony that demands absolute instrumental control. In many works, technique becomes a form of expression, and moments of extreme virtuosity seem to convey inner turmoil, emotional storms, or highly intense dramatic dimensions. For this reason, we can say that virtuosity in Rachmaninoff is *functional* and *integrated*, not ostentatious. It often reflects the duality between strength and fragility, between the monumental and the lyrical, between instinct and control.

Many of the highly virtuosic passages in his works cannot be taken out of context without diminishing their meaning, as they are part of a coherent rhetorical process in which emotional intensity and technical difficulty develop simultaneously. In this sense, Rachmaninoff continues the Romantic legacy of Chopin and Liszt, but reinvents it through his own, deeply personal language. This distinctive feature of Rachmaninoff's virtuosity demands of the performer not only impeccable technique, but also a deep understanding of the sonic

⁶ Igor Stravinsky, citat din *Chronicles and Commentaries*, 1958. „Rahmaninov a fost un compozitor de mare talent și pasiune, însă stilul său aparținea deja unei alte epoci. Muzica sa este bogată, lirică și romantică, dar rămâne, totuși, oarecum ancorată în trecut.” (trad. ns.)

architecture and dramatic tensions inherent in such a pianistic display. It is not enough to be able to play fast and accurately—one needs control over tone color, a clear expressive direction, and artistic maturity in dosing each burst of energy according to the meaning of the phrase.

Following an analysis of the multiple manifestations of virtuosity in Sergei Rachmaninoff's piano works, it can be stated with certainty that this parameter constitutes a defining and omnipresent element in his compositional discourse. Virtuosity, in its broadest sense—which transcends mere technical performance to become a vehicle for inner expression—is an integral part of his musical thinking, articulating a dense, organic, and deeply expressive pianistic language. This dimension is not limited exclusively to solo works, but is equally prominent in concertos for piano and orchestra, as well as in vocal accompaniments in romances or lieder, where the piano writing retains the same complexity, timbral richness, and technical refinement.

Thus, we can conclude that virtuosity in Rachmaninoff is a fundamental principle of musical construction, not a late Romantic convention. It expresses both the composer's inner world and his vision of the piano as a complete and complex instrument, capable of uniting orchestral gesture with poetic introspection, of sustaining monumental energy and lyrical delicacy. In this light, virtuosity becomes a bridge between reason and emotion, technique and meaning, the external form and the inner truth of music.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bertensson, Sergei; Leyda, Jay, *Sergei Rachmaninoff: A lifetime in music*, Bloomington, Indiana University Press, 2001.
2. Cunningham, Robert E., Jr., *Sergei Rachmaninoff: A Bio-Bibliography*, Westport, Greenwood Press, 2001.
3. Cunningham, Robert, *Sergei Rachmaninoff. A bio-bibliography*, London, Greenwood Publishing Group, 2001.
4. Dediu, Dan, *Cei 9 „i” sau cum compunem*, Editura Didactică și Pedagogică, R.A., București, 2012.
5. Fodor, Georgiana, *Repere stilistice și interpretative în creația concertistică a lui Serghei Rahmaninov*, teză de doctorat, Academia de Muzică „Gheorghe Dima”, 2018.
6. Hodeir, Andre, *Formele muzicii*, Editura Grafoart, București, 2007.
7. Niculescu, Ștefan, *Reflecții despre muzică*, Editura Academiei Române, București, 2006.
8. Rachmaninoff, Sergei, „Ten Important Attributes of Beautiful Pianoforte Playing”, în *The Etude*, vol. 28, Philadelphia, Theodore Presser Company, March 1910.
9. Sandu-Dediu, Valentina, *Alegeri, atitudini, afecte*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 2010.
10. Soloviova, Tatiana, „Sergei Rachmaninoff and the Traditional Chants”, în *Journal of Eastern Christian Studies*, vol. 62, nr. 1-2, Louvain, Peeters, 2010.
11. Scott, Michael, *Rachmaninoff*, Brimscombe Port, History press, 2011.
12. Taruskin, Richard, „'Entoiling the Falconet': Russian Musical Orientalism in Context”, în *Cambridge Opera Journal*, vol. 4, no. 3, Cambridge University Press, November 1992.
13. Walker, Robert, *The Illustrated Lives of the Great Composers. Rachmaninoff*, Omnibus Press, London, 2010.
14. Walsh, Stephen, „Sergei Rachmaninoff”, în *Tempo*, nr. 105, Cambridge University Press, June 1973.

15. Yasser, Joseph, „Progressive Tendencies in Rachmaninoff's Music”, în *Tempo*, nr. 22, Cambridge University Press, Winter 1951-1952.

MIGRATION FROM MARAMUREȘ AND NATIONAL IDENTITY IN DIASPORA: THE CASE OF LONDON (1990–2021)

Maria Colibaba
PhD, “Valahia” University of Târgoviște

Abstract: *The post-1990 migration of Romanians constitutes one of the most significant demographic and social transformations in contemporary Europe. This paper examines migration from Maramureș, particularly from communities in the Upper Iza Valley, as a historically grounded process shaped by long-term mobility patterns and structural economic change. Using London as a case study, the analysis explores how national and cultural identity is preserved, adapted, and reinterpreted in diaspora. Bringing together historical, demographic, and cultural perspectives, the study highlights the role of memory, religion, and community institutions in sustaining identity continuity. The findings indicate that migration does not dissolve identity; rather, it reconfigures it into a transnational form, where belonging is continuously negotiated between origin and destination.*

Keywords: *migration, Maramureș, diaspora, identity, transnationalism.*

Introduction

The collapse of the communist regime in Romania after 1990 marked the beginning of a profound transformation in the dynamics of population mobility. Migration emerged not merely as an economic response, but as a structural historical process embedded in broader European transformations following the end of the Cold War.¹

Romanian migration must therefore be understood within a wider historical framework, in which the reconfiguration of political and economic systems enabled unprecedented freedom of movement. This resulted in the formation of large diasporic communities, particularly in Western Europe.²

Within this context, Maramureș represents a highly relevant case study. The region's strong cultural identity, combined with its economic vulnerabilities, generated a distinct migration pattern. The Upper Iza Valley, characterized by traditional rural structures and cultural continuity, offers a unique lens through which migration and identity can be examined.

This paper aims to analyse the relationship between migration and identity, focusing on the Maramureș diaspora in London. It explores how cultural identity is preserved, transformed, and negotiated in a transnational context. In this sense, migration from Maramureș is not only about movement across borders, but also about the movement of identity. What travels with migrants is not just labour, but a complex system of values, traditions, and ways of understanding belonging. This makes the case of Maramureș particularly relevant for discussions on national identity in a globalized context.

Migration is not a new phenomenon but a constant element in human history. In the case of Maramureș, mobility existed long before 1990 in the form of seasonal labour migration within Romania.

These movements created what scholars describe as a “culture of migration”³ where mobility becomes normalized and socially embedded.⁴ This historical continuity is essential in understanding the rapid expansion of international migration after 1990. The post-communist

¹ Castles, Stephen; Miller, Mark J., *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, 5th ed., London, Palgrave Macmillan, 2014, p. 21.

² Vertovec, Steven, *Transnationalism*, London, Routledge, 2009, p. 12.

³ Sandu, Dumitru, *Migrația transnațională a românilor*, Iași, Polirom, 2010, p. 45.

⁴ Horváth, István, “The Culture of Migration in Romania”, in *Sociologia Migrației*, Iași, Polirom, 2009, p. 175

period introduced new structural factors: economic decline, unemployment, and regional disparities. Migration became a strategy of adaptation, not only for individuals but for entire communities. The evolution of migration can be divided into three phases:

- **1990–2000:** exploratory and often informal migration
- **2000–2007:** consolidation through social networks
- **Post-2007:** stabilization following EU accession

Maramureș is historically defined by strong community cohesion, traditional social structures, and a rich cultural heritage⁵. The Upper Iza Valley preserved elements of rural life that resisted rapid modernization. This cultural continuity plays a crucial role in diaspora identity. Migrants do not leave behind a neutral space, but a highly structured cultural environment that continues to shape their identity abroad.⁶ Economic limitations in the region—such as limited agricultural capacity and lack of industrial development—encouraged outward mobility. However, migration did not disrupt identity; rather, it extended it beyond geographical boundaries.

What distinguishes Maramureș migrants from many other groups is precisely this strong cultural foundation. *Their identity is not easily diluted*, because it is deeply rooted in community practices, religion, and intergenerational continuity. Migration therefore does not erase identity, but carries it forward into new spaces, where it must adapt without losing its core structure. Historical mobility patterns.

Migration to the United Kingdom, particularly London, intensified after 2000 and expanded significantly after Romania’s EU accession in 2007.

London became a major destination due to economic opportunities, established migrant networks and demand in sectors such as construction, hospitality and services. Initially temporary, migration gradually evolved into long-term settlement. Family reunification and access to education contributed to the stabilization of the diaspora. The 2008 financial crisis accelerated the shift toward the UK, as migrants redirected from Southern Europe. Later, Brexit introduced uncertainty but also led to stronger institutional integration among migrants. By 2021, the Maramureș diaspora in London had become a structured and stable community.⁷

The analysis of migration from Maramureș to the United Kingdom can be strengthened through the correlation of statistical data provided by the National Institute of Statistics (INS)⁸ and the Office for National Statistics (ONS)⁹. Although direct migration flows are not fully captured in Romanian census data, the evolution of resident population and temporarily absent persons allows for a reconstruction of migration trends.

Table 1. Population from Maramureș Abroad (INS Census Estimates 1992–2021)
Census Year Resident Population (Maramureș) Estimated Population Abroad*

1992	~540,000	~10,000
2002	~510,000	~25,000
2011	~478,000	~70,000
2021	~452,000	~120,000+

* Estimates based on temporarily absent population and demographic decline trends (INS).

Source: INS data - author’s processing

⁵ Filipașcu, Alexandru, *Istoria Maramureșului*, Baia Mare, 1997, p. 112.

⁶ Iuga, Anamaria, *Valea Izei îmbrăcată țărănește*, București, 2011, p. 56.

⁷ Favell, Adrian, *Eurostars and Eurocities: Free Movement and Mobility in an Integrating Europe*, Oxford, Blackwell, 2008, p. 88.

⁸ Office for National Statistics (ONS), *UK Census*, 2021.

⁹ Institutul Național de Statistică (INS), *Recensământul Populației și Locuințelor*, 2021.

The steady decrease in resident population, combined with the increase in temporarily absent persons, reflects the transformation of migration into a structural phenomenon. Migration is no longer episodic or temporary but embedded in the long-term demographic evolution of the region.

Table 2. Romanian Population in the United Kingdom and London (ONS Census Data)
Census Year Romanian-born Population (UK) Romanian-born Population (London)

2001	~8,000	marginal presence
2011	~83,000	~45,000
2021	~539,000–557,000	~176,000

Source: INS and ONS data, author's processing.

The data provided by the Office for National Statistics (ONS)¹⁰ illustrates a rapid and significant expansion of the Romanian diaspora in the United Kingdom. The increase from approximately 83,000 Romanian-born residents in 2011 to over 539,000 in 2021 reflects not only the removal of labour market restrictions after 2014, but also the consolidation of migratory networks and the stabilization of migrant communities.

London emerges as a central pole of attraction, concentrating a significant proportion of the Romanian diaspora. This spatial concentration contributes to the formation of structured communities, where cultural and social institutions can develop and sustain identity.

The correlation between INS and ONS data highlights a fundamental dynamic of contemporary migration: the simultaneous depopulation of regions of origin and the consolidation of diasporic communities in destination countries. In the case of Maramureş, this process is not merely demographic but deeply connected to the transformation of national identity. The migration process does not dissolve national identity; rather, it relocates and reconfigures it. As the population from Maramureş decreases locally and increases abroad, identity shifts from a territorially anchored form to a transnational one. This transformation is particularly visible in diaspora communities such as those in London, where identity is no longer sustained by geographical continuity, but by symbolic, cultural, and institutional mechanisms.

In this context, national identity becomes more explicit and consciously maintained. The use of language, participation in religious life, and engagement in cultural practices are no longer routine expressions of belonging, but deliberate acts of identity preservation. The diaspora thus becomes a space where national identity is not weakened but rearticulated in response to the challenges of displacement and integration. Furthermore, the concentration of Romanian migrants in urban centres such as London facilitates the development of community structures—churches, associations, schools—that act as mediators of identity. These institutions play a crucial role in transforming individual migration experiences into collective forms of belonging, reinforcing both national and regional identity.

From a historical perspective, this process can be understood as a transition from territorial identity to network-based identity, in which belonging is maintained through social relations, cultural practices, and symbolic references rather than physical proximity to the homeland. Migration statistics are not only indicators of population movement, but also indicators of identity relocation. As people move, identity moves with them, becoming detached from territory and reattached to networks, communities, and shared practices. This shift is essential for understanding how national identity functions in diaspora.

¹⁰ Office for National Statistics (ONS), *UK Census*, 2021.

Identity in migration contexts is not static but dynamic¹¹. It evolves through interaction with new environments while maintaining connections with the past.

For Maramureş migrants, identity operates on three levels:

- **Narrative identity:** stories of origin and migration
- **Practical identity:** traditions, rituals, language
- **Institutional identity:** church, associations, community structures

In diaspora, identity often becomes more visible and consciously expressed. Cultural elements that were routine in the home environment gain symbolic importance abroad. This process leads to the formation of **transnational identity**¹², where individuals belong simultaneously to multiple spaces.

In the case of Maramureş migrants, this transformation is particularly nuanced. Identity is not only preserved but selectively intensified, as migrants become more aware of their cultural distinctiveness in relation to the host society. What was once implicit in the village context becomes explicit in diaspora, where identity must be articulated, performed, and continuously reaffirmed. Thus, identity shifts from a lived, everyday reality to a consciously maintained cultural framework.

Moreover, identity in diaspora is structured through a process of symbolic condensation. Certain elements—language, religion, festive traditions—acquire disproportionate importance, functioning as core markers of belonging. This selective preservation reflects both the constraints of migration and the need for cultural stability in a context of social change.

In diaspora, national identity often becomes more consciously expressed than in the country of origin.¹³ Distance creates awareness. Migrants begin to reflect more actively on who they are, what defines them, and what they wish to preserve. As a result, identity is no longer simply lived, but also actively maintained.

For Maramureş migrants, this process is particularly visible. Identity is not only preserved but also simplified and strengthened around key elements: language, religion, and tradition. These become anchors in an unfamiliar environment, offering stability and continuity. Material and immaterial heritage play a central role in identity preservation¹⁴. Objects such as traditional clothing, religious icons and textiles are not merely decorative but carry symbolic meaning. They function as anchors of memory and belonging.¹⁵

In diaspora, these objects are recontextualized. They are used selectively, often during cultural or religious events, gaining increased emotional value. Similarly, traditions—such as Christmas rituals, Easter celebrations, and communal gatherings—are adapted but remain essential for maintaining cultural continuity.

In this way, cultural heritage becomes more than memory—it becomes a tool of identity reconstruction. Through objects, food, clothing, and rituals, migrants recreate fragments of “home” in diaspora. These practices do not simply preserve the past but actively shape present identity.

The Romanian Orthodox Church is one of the most important institutions in diaspora communities.¹⁶ In London, churches function as religious centres, social hubs and informal support networks. They facilitate integration by providing information, social connections, and a sense of stability.

¹¹ Hall, Stuart, “Cultural Identity and Diaspora”, in *Identity: Community, Culture, Difference*, London, Lawrence & Wishart, 1990, p. 225

¹² Smith, Anthony D., *National Identity*, Reno, University of Nevada Press, 1991, p. 14.

¹³ Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 2006, p. 67.

¹⁴ Iuga, Anamaria, “Objects that Travel with Emigrants from Maramureş”, in *Brave New World – Romanian Migrants’ Dream Houses*, Bucureşti, Institutul Cultural Român, 2016, p. 78.

¹⁵ Assmann, Jan, *Cultural Memory and Early Civilization*, Cambridge, Cambridge University Press, 2011, p. 45.

¹⁶ Levitt, Peggy, *God Needs No Passport: Immigrants and the Changing American Religious Landscape*, New York, The New Press, 2007, p. 103..

Beyond religion, the church supports identity preservation by maintaining language use, organizing cultural events and transmitting traditions to younger generations.¹⁷ More than a religious institution, the church functions as a central mechanism of identity reconfiguration in diaspora. It provides a structured environment in which cultural practices are not only preserved but actively reproduced and adapted to new contexts. Through liturgy, language, and communal rituals, the church transforms identity into a shared, collective experience.¹⁸

In the absence of the traditional village framework, the church replaces the spatial community with a symbolic one. It recreates continuity through repetition—of rituals, of language, of shared time—and in doing so, it stabilizes identity in a context marked by mobility and change.

Equally important is the interaction between religious and cultural practices. Church events often extend beyond strictly religious functions, incorporating traditional celebrations, music, and communal gatherings. This fusion reinforces identity not as a static inheritance, but as a living system of practices that evolves while maintaining its core structure. The church also plays a crucial role in maintaining national identity, not just religious belonging.

It creates a space where Romanian language, traditions, and shared values are preserved and transmitted. In many cases, the church becomes the closest equivalent to the community of origin. Through regular gatherings, celebrations, and rituals, identity is not only remembered but lived collectively. This collective dimension is essential, as identity in diaspora cannot survive only at the individual level—it requires community structures to sustain it. In addition to religious institutions, various cultural and social organizations contribute to identity preservation.

These include Romanian schools, cultural associations, community groups and online networks. Such structures support language transmission and cultural education, especially among second-generation migrants. They also enable the public expression of identity within a multicultural society, reinforcing both internal cohesion and external recognition.

The emergence of a second generation introduces new dynamics. Children born or raised in the UK develop *hybrid identities*¹⁹, influenced by both Romanian and British cultures. While they may be less directly connected to the place of origin, identity is transmitted through family narratives, community institutions and cultural practices.²⁰ This results in a *reinterpreted identity* rather than a lost one.

However, this process is not uniform. Second-generation migrants often experience identity as a negotiated space, rather than a fixed inheritance. Their relationship to Maramureș is mediated, constructed through stories, objects, and community practices rather than direct experience. As a result, identity becomes more symbolic and less territorially anchored.

At the same time, generational continuity depends heavily on the effectiveness of transmission mechanisms. Family plays a foundational role, but it is often insufficient in isolation. Institutional frameworks—particularly the church and cultural associations—become essential in maintaining a structured form of identity transmission. Without these, identity risks gradual dilution over time. For the second generation, identity becomes a process of balancing rather than inheriting. They grow up between two worlds, navigating both Romanian and British cultural frameworks. This creates a more flexible, but also more complex form of identity.

Unlike the first generation, whose identity is rooted in direct experience, the second generation constructs identity through stories, symbols, and community interaction. Their

¹⁷ Hirschman, Charles, “The Role of Religion in the Origins and Adaptation of Immigrant Groups”, *International Migration Review*, vol. 38, no. 3, 2004, p. 120.

¹⁸ Ebaugh, Helen Rose; Chafetz, Janet Saltzman, *Religion and the New Immigrants*, Walnut Creek, AltaMira Press, 2000, p. 98.

¹⁹ Vertovec, Steven, *Transnationalism*, London, Routledge, 2009, p. 102.

²⁰ Iuga, Anamaria, “Objects that Travel with Emigrants from Maramureș”, 2016, p. 82.

connection to Maramureș is therefore less geographical and more emotional and symbolic. At the same time, this does not necessarily lead to loss of identity. Instead, it leads to transformation. The second generation does not abandon identity, but reshapes it into a form that fits their lived reality. Here again, institutions such as the church and cultural associations become essential. They provide continuity where direct experience is missing. Without these structures, identity risks becoming fragmented or diluted over time.

Recent events have tested the resilience of diaspora communities. **Brexit** created legal uncertainty but also encouraged long-term settlement and **COVID-19** disrupted economic and social life

Despite these challenges, the diaspora from Maramureș demonstrated adaptability through:

- community support networks
- digital communication
- flexible migration strategies

These crises reinforced, rather than weakened, community bonds.

Ultimately, the case of the Maramureș diaspora demonstrates that identity is not diminished through migration but reorganized through a network of cultural and institutional practices. Church and culture emerge as the two central pillars of this transformation, ensuring both continuity and adaptability. Together, they enable migrants to reconstruct a sense of belonging that transcends geographical distance, transforming diaspora into a space not of loss, but of reconfigured identity.

What becomes clear across all these dimensions is that identity in diaspora is not accidental—it is maintained through effort, repetition, and community. It survives because it is practiced.

Conclusion

The migration from Iza Valley - Maramureș to London and the UK, represents a complex historical process shaped by economic necessity, cultural continuity, and structural transformation. Rather than leading to identity loss, migration has produced a reconfiguration of identity²¹, characterized by transnational belonging²², symbolic reinforcement of traditions and institutional support structures.

The Maramureș diaspora illustrates how identity can persist and evolve simultaneously, adapting to new contexts while maintaining deep connections to the past. Ultimately, the experience of Maramureș migrants shows that national identity is not something that remains fixed in one place, but something that can be carried, reshaped, and re-rooted. In diaspora, identity becomes both more fragile and more visible.

Church and culture emerge as the two central pillars in this process. Together, they provide continuity, meaning, and structure, allowing migrants to remain connected to their origins while adapting to new environments. In this sense, diaspora is not a space of loss, but a space of transformation, where identity is not diminished, but reconfigured and sustained in new forms.

²¹ Castles, Stephen; Miller, Mark J., *The Age of Migration*, 2014, p. 302.

²² Anderson, Benedict, *Imagined Communities*, 2006, p. 145.

BIBLIOGRAPHY:

1. Castles, Stephen; Miller, Mark J., *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*, 5th ed., London, Palgrave Macmillan, 2014.
2. Faist, Thomas, *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford, Oxford University Press, 2000.
3. Massey, Douglas S. et al., *Worlds in Motion: Understanding International Migration at the End of the Millennium*, Oxford, Oxford University Press, 1998.
4. Vertovec, Steven, *Transnationalism*, London, Routledge, 2009.
5. Anderson, Benedict, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 2006.
6. Hall, Stuart, "Cultural Identity and Diaspora", in *Identity: Community, Culture, Difference*, London, Lawrence & Wishart, 1990.
7. Safran, William, "Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return", *Diaspora: A Journal of Transnational Studies*, vol. 1, no. 1, 1991.
8. Favell, Adrian, *Eurostars and Eurocities: Free Movement and Mobility in an Integrating Europe*, Oxford, Blackwell, 2008.
9. Horváth, István, "The Culture of Migration in Romania", in *Sociologia Migrației*, Iași, Polirom, 2009.
10. Sandu, Dumitru, *Migrația transnațională a românilor*, Iași, Polirom, 2010.
11. Sandu, Dumitru, "Migrația circulatorie ca strategie de viață", *Sociologie Românească*, nr. 2, 2000.
12. Bîrta, Mirela Ana, *Valori ale culturii populare din subzona Mara–Cosău*, Târgoviște, 2019.
13. Filipașcu, Alexandru, *Istoria Maramureșului*, Baia Mare, 1997.
14. Mihályi de Apșa, Ioan, *Diplome maramureșene din secolele XIV–XV*, Sighetu Marmăției, 1900.
15. Popa, Radu, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, Editura Academiei Române, 1970.
16. Crooke, Elizabeth, "The Politics of Community Heritage", *International Journal of Heritage Studies*, vol. 16, 2010.
17. Iuga, Anamaria, *Valea Izei îmbrăcată țărănește*, București, 2011.
18. Iuga, Anamaria, "Objects that Travel with Emigrants from Maramureș", in *Brave New World – Romanian Migrants' Dream Houses*, București, Institutul Cultural Român, 2016.
19. Hirschman, Charles, "The Role of Religion in the Origins and Adaptation of Immigrant Groups", *International Migration Review*, vol. 38, no. 3, 2004.
20. Levitt, Peggy, *God Needs No Passport: Immigrants and the Changing American Religious Landscape*, New York, The New Press, 2007.
21. Migration Observatory at the University of Oxford, reports and datasets: <https://migrationobservatory.ox.ac.uk>
22. Office for National Statistics (ONS), *UK Census*, 2001, 2011, 2021.
23. Institutul Național de Statistică (INS), *Recensământul Populației și Locuințelor*, 1992, 2002, 2011, 2021.
24. Statista, Romanian population in the United Kingdom: <https://www.statista.com>
25. Community archives– Maria Colibaba (personal research archive).

THE LUNCII DISTRICT BETWEEN TERRITORIAL DELIMITATION AND CONFESSIONAL ORGANIZATION: METHODOLOGICAL PREMISES FOR THE STUDY OF A HISTORICAL MICROREGION

Gabriela Antonovici
PhD, University of Oradea

Abstract: *This article examines the difficulties involved in defining the Luncii District (Lakság) as a coherent historical unit in northern Bihor. Drawing on fiscal, cartographic, and confessional sources from the fourteenth to the nineteenth centuries, it first reconstructs the geographical core of the district — centred on the upper Barcău basin and the Fânețelor/Ghepeș valley — and then traces how three distinct confessional frameworks organised this space. The Greek Catholic Sfârnaș/Barcău archpriesthood is the framework whose parishes most directly overlap with the medieval district; the Orthodox Luncii archpriesthood and Roman Catholic organisation each follow their own separate jurisdictional logics. The article does not claim to establish fixed borders for the district. It argues instead that the partial overlap of these institutional frameworks, visible even after the violent depopulations of 1660, points to a territorial identity that outlasted the administrative structures that had originally given it form. The case study of Fegernic, a village that appears in four separate institutional contexts across nearly three centuries, illustrates what a comparative reading of such sources can and cannot demonstrate.*

Keywords: *Luncii District; Lok/Lakság; Bihor; historical microregion; territorial delimitation; confessional organization; historical geography.*

1. Introducere

Districtul Luncii — cunoscut în sursele medievale și moderne sub forma Lakság — este atestat documentar din 1360 și apare constant în documente de natură fiscală, cartografică și ecleziastică până dincolo de începutul secolului al XX-lea. Cu toate acestea, el nu a primit până astăzi o cercetare monografică. Localizarea geografică a nucleului districtului în termenii nomenclurii actuale a județului Bihor face obiectul unui studiu separat¹; articolul de față pornește de la rezultatele acelei localizări și urmărește o întrebare distinctă: prin ce mecanisme a supraviețuit identitatea teritorială a districtului după depopulările din veacul al XVII-lea?

Demersul are un caracter explicit preliminar: corelăm tipuri diferite de surse — fiscale, cartografice, confesionale — în vederea formulării unor direcții de cercetare pentru o viitoare monografie. Acolo unde datele disponibile sunt insuficiente sau suprapunerea dintre surse nu poate fi demonstrată documentar, faptul este semnalat.

2. Localizarea arealului: de la toponimia medievală la geografia actuală

O precizare de pornire se impune: Lok/Lakság nu desemnează, în sursele medievale, o localitate, ci un areal. Prima atestare sigură datează din 30 octombrie 1360, când documentele menționează Lwk între proprietățile disputate în zona nord-vestică a Borodului. Un document din iunie 1366 oferă detalii suplimentare: sunt menționate cincizeci de case din cnezatul lui Tihomir și cnezatul lui Maximian, ceea ce confirmă că termenul desemna un grup de sate organizate în jurul unor structuri cneziale. Pe măsura individualizării satelor, Lok dispare ca toponim, în timp ce Lakság se păstrează ca denumire colectivă a spațiului.

1 Gabriela Antonovici, „Curente istoriografice în cercetarea microregională din România. Studiu preliminar asupra Districtului Luncii (sec. XIV–XVIII)”, în curs de publicare.

Conscrierea comitatului Bihor din 1552 oferă primul cadru fiscal explicit: Pertinentia Laksag apare ca unitate distinctă, cu 54 de localități, toate românești². Din punct de vedere fizico-geografic, arealul se înscrie în sectorul nord-vestic al Dealurilor Plopișului, între Crișul Repede și Barcău, în zona Dealurilor Barcăului și Viișoarei, cu microdepresiunile Viișoara, Suplacu de Barcău, Bistra/Popești și Ghepeș/Brusturi³. Analiza listei din 1552 sugerează că nucleul central al pertinenței urmărește rețeaua hidrografică a Barcăului și a afluenților săi, ceea ce indică că delimitarea administrativă se suprapunea peste o logică geografică anterioară. Identificarea localităților medievale cu cele actuale urmează dicționarul toponimic al lui Rác Anita⁴.

Harta din 1588 arată că Lakság nu mai apare ca unitate distinctă: localitățile sale sunt acum integrate în Districtus Középkalota, între care Monostorosábrány, Száldbágy și Bályok figurează în Középkalota Pars II⁵. Această absorbție reflectă o reorganizare administrativă mai largă, nu neapărat dispariția realității geografice și comunitare pe care Lakság o desemnase.

Conscrierea din 1692 adaugă un element semnificativ: Lok — toponimul care a dat numele colectiv al întregului areal — apare în categoria satelor abandonate de atâta vreme încât nimeni nu-și mai amintea de ele (Emberemlékezet óta elhagyott falvak), alături de Barátka, Feketepatak, Feketető și Csárnóháza⁶. Depopularea nucleului central, accentuată de evenimentele din 1660, nu a șters însă memoria colectivă a arealului: denumirea Lakság continuă să apară în surse sociale și confesionale din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Faptul că un sat dispărut ca entitate funcțională a dat numele unui areal cu zeci de localități poate fi interpretat ca o trăsătură a organizării cneziale din această zonă: centrul toponimic marchează originea teritoriului, nu ierarhia sa curentă⁷.

Corelarea surselor fiscale și cartografice cu harta administrativă actuală a județului Bihor permite o primă delimitare a nucleului geografic al districtului.⁸ Comunele Brusturi, Derna, Popești, Sârbi, Spinuș, Suplacu de Barcău și Viișoara, la care se adaugă parțial Abram și Boianu Mare, acoperă arealul în care se concentrează atât localitățile din Pert. Lakság (1552), cât și comunitățile implicate în litigiul dijmei (1692–1723) și parohiile din Protopopiatul Sfârnaș/Barcău, documentate în schematismele greco-catolice din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Limitele administrative actuale nu reproduc delimitările medievale, însă suprapunerea este suficient de consistentă încât să permită identificarea unui nucleu geografic stabil pe parcursul a aproape trei secole. O a doua observație privind limitele naturale: axele hidrografice ale Barcăului și Văii Fânețelor/Ghepeșului sunt tocmai criteriile pe care Szálkai și Szilágyi le identifică ca principii de separare a unităților administrative medievale în comitatul Bihor, ceea ce sugerează că Lakság urma o logică teritorială anterioară conscrierii din 1552.

2 Liviu Borcea, *Documente. Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, vol. XXIV, 1994, p. 265; Tamás Szálkai; Ferenc Szilágyi, *Bihar vármegye közigazgatási térképe 1552*, Partium Kiadó, Oradea, 2024. Lista completă a celor 54 de localități: Poklostelek, Tóti, Láz, Bozsaj, Rogoz, Bélmező, Papfalva, Újfalu, Barnaszeg, Alsóderna, Formafalva, Hantfalva, Széltarló, Bártfalva, Közepes, Szuszafalva, Felsőderna, Terje, Várvíz, Sástelek, Cigányfalva, Jankafalva, Alsókövesd, Cséstelek, Felsőkövesd, Almaszeg, Monostorosábrány, Baromlak, Száldbágy, Széplak, Micske, Szentlázár, Bályok, Sanci, Tinód, Kalásztelek, Felsőpestes, Magyarlugas, Oláhlugas, Alsópestes, Bánlaka, Kus, Rév, Tulya, Gégény, Ősi, Tötös, Lórév, Lok, Feketető, Csárnóháza, Feketepatak, Barátka, Solyomkő.

3 Livia Cătălina Muntean, *Elemente de geografie istorică a Bihorului (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*. Teză de doctorat, Universitatea din Oradea, 2010, p. 230; *Planul de management al riscului la inundații*, Administrația Bazinală de Apă Crișuri, Ministerul Mediului, p. 15, disponibil la <https://www.hidro.ro/wp-content/uploads/2023/10/VOL-04-ABA-Crisuri.pdf>.

4 Anita Rác, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*, Partium Kiadó, Nagyvárad, 2022.

5 Ferenc Szilágyi; Tamás Szálkai, *Bihar vármegye közigazgatási térképe 1588*, Partium Kiadó, Oradea, 2024.

6 Tamás Szálkai; Ferenc Szilágyi, *Bihar vármegye közigazgatási térképe 1692*, Partium Kiadó, Oradea, 2024, p. 17–18.

7 Zsigmond Jakó, *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Sylvester Nyomda, Budapest, 1940, p. 291; Liviu Borcea, *Considerații pe marginea reglementării urbariale a satului Luncoșoara (1772)*, în *Crisia*, vol. V, 1975, p. 252.

8 *Harta administrativă a Teritoriului GAL Muntele Șes, județul Bihor* (scara 1:250.000). O localizare sistematică a districtului raportată la geografia actuală a județului Bihor este dezvoltată în: Gabriela Antonovici, „Curente istoriografice în cercetarea microrregională din România. Studiu preliminar asupra Districtului Luncii (sec. XIV–XVIII)”, în curs de publicare.

3. Premise: districtul după 1660

După 1588 și mai ales după depopulările din 1660, Districtul Luncii încetează să mai existe ca unitate administrativă formală. Sursele din primele decenii ale veacului al XVIII-lea arată totuși că arealul era încă perceput ca un cadru comun de referință. Principalul argument în această direcție îl oferă litigiul dijmii documentat de Virgil Maxim, care acoperă intervalul 1692–1723 și implică un număr mare de localități din fostul district⁹.

Litigiul s-a desfășurat în două planuri paralele. Fiscalul episcopiei romano-catolice de Oradea a pornit un prim proces împotriva juzilor din 26 de posesiuni — Șuiug, Chenetea, Iteu, Margine, Săldăbagiu de Barcău, Suplacul de Barcău, Balc, Voivozi, Sfârnaș, Cuzap, Popești, Bistra, Varviz, Ciutelec, Bogei, Chișlaz, Sântlăzăr, Derna de Jos, Derna de Sus, Chiraleu, Sacalăsău, Sărsig, Chiribiș, Borumlaca, Cuieșd și Poclusa — și un al doilea împotriva juzilor din alte 13 localități: Fegernic, Sârbi, Ciuhoi, Spinuș, Nădar, Brusturi, Chioag, Păulești, Piclu, Țigănești de Criș, Sarcău, Burzuc și Bălaia¹⁰. Rezistența nu a îmbrăcat forma unei acțiuni colective organizate: juzii satelor nu s-au prezentat la proces, trimițând în schimb doi oameni cu o petiție pe care instanța nu a recunoscut-o ca prezență legală. Confrunțați cu forța militară, locuitorii din hotarul posesiunii Sârbi — în jur de 500 de români înarmați — au declarat unanim că se vor opune prestării dijmii.

Litigiul s-a prelungit prin recurs la dietă și la cancelaria aulică, fără o rezolvare clară. În 1720 s-a hotărât strângerea dijmilor cu forța armată; în 1722, cancelaria aulică cerea în continuare asistență militară; 14 sate au preferat emigrarea în comitatele învecinate. Litigiul nu s-a încheiat cu o soluție favorabilă românilor, ci a continuat cu presiuni crescânde, culminând cu mișcările sociale din 1750–1756. Ceea ce este relevant pentru analiza de față nu este cursul juridic al litigiului, ci geografia sa: cele aproape 40 de localități implicate în cele două procese acoperă substanțial același areal identificat în conscrierea fiscală din 1552 și în schematisme eclesiastice din secolul al XIX-lea. Această suprapunere nu demonstrează că districtul funcționa în 1692–1723 ca unitate instituțională, dar arată că o solidaritate teritorială difuză — bazată pe o tradiție comună de scutire de dijmă — a persistat în areal la mai bine de un secol după dispariția formei sale administrative. Sursele confesionale analizate mai jos oferă un argument independent în aceeași direcție.

4. Sursele confesionale: trei logici instituționale asupra aceluiași spațiu

Orice sursă trebuie citită prin raportare la condițiile producerii sale: nu ca reflectare transparentă a realității, ci ca document al instituției care a generat-o¹¹. Aplicat surselor confesionale bihorene din veacul al XVIII-lea, aceasta înseamnă că organizarea ortodoxă, cea greco-catolică și cea romano-catolică nu descriu același teritoriu din perspective diferite ale aceleiași realități — ci construiesc realități parțial diferite, după criterii jurisdicționale proprii. Suprapunerea lor parțială — și nepotrivirea lor — este, în sine, informație. Acolo unde mai multe confesiuni au operat simultan, fiecare a produs o cartografiere instituțională proprie a aceluiași spațiu, după criterii jurisdicționale distincte; nepotrivirea dintre aceste cadre nu reprezintă o anomalie a surselor, ci o trăsătură structurală a spațiului habsburgic multiconfesional, vizibilă deopotrivă în sursele bihorene analizate mai jos¹².

9 Virgil Maxim, *Mișcări sociale la românii bihoreni de pe Valea Barcăului și Districtul Luncii (1692–1723)*, în *Lucrări Științifice. Seria Istorie*, Oradea, 1973, p. 57–64.

10 Idem, p. 60–61.

11 Marc Bloch, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, Armand Colin, Paris, 1949, p. 27.

12 Pentru cadrul general al monarhiei habsburgice ca structură compozită cu regimuri de suveranitate suprapuse, vezi Borbála Zsuzsanna Török, *Exploring Transylvania: Geographies of Knowledge and Entangled Histories in a Multiethnic Province, 1790–1918*, Brill, Leiden, 2016, p. 11–15; John H. Elliott, *A Europe of Composite Monarchies*, în *Past and Present*, 137 (1992), p. 50–55.

4.1. Rețeaua ecleziastică românească la 1734

Lista bisericilor românești din comitatul Bihor la 1734, publicată și analizată de Ovidiu Ghitta, înregistrează 243 de localități cu lăcașuri de cult românești la nivelul întregului comitat¹³. Dintre acestea, cel puțin 24 aparțin nucleului geografic al arealului Lakság. În *Processu Varadinensis* figurează Sfârnaș (Farnos), Ciuhoi (Csohaj), Sârbi (Nagytotfalú), Chioag (Kövág), Șușturogi (Setervölgye), Spinuș (Hagymádfalva), Brusturi (Tataros), Picleu (Bogdán Szoárhegy), Țigănești de Criș (Czigányfalva), Săliște (Kövesegyháza) și Bălaia (Kabalás Patak); în *Processu Ermellékiensi* apar Varviz (Várviz), Popești (Papfalva), Voivozi (Almaszeg), Bistra (Újfalu), Ciutelec (Csételek), Tria (Terje), Sârsig (Sárszeg), Chișlaz (Vámosláz), Sântlăzăr (Szentlázár), Chiraleu (Királyi), Sacalăsău (Sástelek), Derna (Felső Derna) și Chiribiș (Terebes). Prezența acestor localități în lista din 1734 confirmă că structurile ecleziastice din areal preced reformele habsburgice de după 1769 și că rețeaua parohială era deja constituită cu câteva decenii înainte. Câteva localități implicate în litigiul dijei — Fegernic, Nădar, Sarcău, Burzuc — nu apar în această listă, ceea ce poate indica fie absența unei biserici proprii la acea dată, fie o omisiune a documentului, a cărui acuratețe Ghitta însuși o consideră limitată.

4.2. Protopopiatul Sfârnaș/Barcău și arealul Lakság

Protopopiatul Sfârnaș/Barcău este unul dintre cele mai vechi vice-arhidiaconate ale Eparhiei greco-catolice orădene, menționat sub tutelă calvină încă din secolul al XVII-lea¹⁴. Localitățile sale — Fegernic, Spinuș, Nădar, Sarcău, Derna de Sus, Tria, Sântlăzăr — coincid în bună măsură cu nucleul geografic al arealului Lakság identificat în conscrierea fiscală din 1552, ceea ce face din acest protopopiat, dintre toate structurile ecleziastice analizate, cadrul care se suprapune cel mai direct peste districtul medieval.

Datele cantitative confirmă o structură în creștere pe parcursul secolului al XIX-lea. În 1854, protopopiatul cuprindea 10 parohii, 16 filii și 3.744 de credincioși; în 1881 crescuse la 15 parohii, 21 de filii și 4.419 de credincioși, schimbându-și și denumirea în *Districtus vice-archi-diaconalis Berettyoensis*, adică Barcău; în 1900, numărul filiilor ajunsese la 24, iar al credincioșilor la 5.029¹⁵. În 1854, funcția de protopop era vacantă, suplinită de Vasile Vanc, paroh în Spinuș; din 1864, postul a fost preluat de arhidiaconul Ștefan Dume, paroh în Sârsig¹⁶.

4.3. Arhidiaconatul Lakság: o structură distinctă

Arhidiaconatul Lakság, în structura eparhială din secolul al XIX-lea, cuprindea vice-arhidiaconatele Leta Mare și Vășad — teritorii situate la nord și nord-est față de nucleul geografic al districtului medieval, în comitate diferite de cel în care se afla nucleul Luncii¹⁷. Cele două protopopiate ale arhidiaconatului numărau în 1854 un total de peste 14.700 de credincioși¹⁸. Utilizarea termenului Lakság ca titlatură arhidiaconală reflectă recunoașterea arealului ca reper geografic regional, dar arhidiaconatul nu se suprapune cu districtul medieval și nu poate fi identificat cu acesta.

13 Ovidiu Ghitta, *O listă cu bisericile românești din comitatul Bihor de la 1734*, în Gabriel Moisa, Florina Ciure, Sorin Șipoș, Ioan Goman (coord.), *Studia interdisciplinaria. In memoriam magistri Barbu Ștefănescu*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea; Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2023, p. 300–313.

14 Silviu Sana, *...pentru sufletele credincioșilor săi... Structuri bisericești și școlare în Eparhia Greco-Catolică de Oradea-Mare (1850–1900)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011, p. 74.

15 Sana, *op. cit.*, p. 74–75. În 1854: 10 parohii, 16 filii, 3.744 de credincioși. În 1881: 15 parohii, 21 filii, 4.419 credincioși. În 1900: 15 parohii, 24 filii, 5.029 de credincioși.

16 Sana, *op. cit.*, p. 74.

17 Sana, *op. cit.*, p. 88.

18 Sana, *op. cit.*, p. 89–91.

4.4. Protopopiatul Luncii ortodox în conscripțiile din 1769–1821

Conscrierea ortodoxă din 3 iunie 1769 oferă cel mai consistent set de date. Sursa primară este A.N.-D.J.Bh., fond Episcopia Ortodoxă Oradea, dos. 1, f. 1–11v, reprodusă și comentată de Cristian Apati¹⁹. Protopopiatul Luncii apare ca al șaptelea protopopiat al districtului ortodox Oradea Mare, cu 46 de parohii²⁰. Distribuția geografică a acestor parohii se suprapune în bună măsură peste arealul care cuprinsese, în 1552, Pertinentia Lakság — suprapunere care trebuie privită cu prudență: ea poate reflecta o continuitate conștientă, dar poate fi și efectul aceleiași logici hidrografice care structurase arealul medieval. Datele disponibile nu permit tranșarea acestei chestiuni²¹.

Ceea ce este însă metodologic relevant nu e suprapunerea geografică în sine, ci continuitatea instituțională: protopopiatul apare ca unitate distinctă în conscripțiile din 1769, 1811, 1819 și 1821, în ciuda dificultăților structurale — lipsa preoților canonici, resurse insuficiente — semnalate în același interval²². Pe parcursul a peste o jumătate de secol, arealul a rămas o unitate recognoscibilă în evidențele ecleziastice ortodoxe.

4.5. Logica romano-catolică

Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis din 1827 oferă o a treia perspectivă instituțională²³. Organizarea romano-catolică nu a generat o structură cu denumirea Luncii și nici nu urmărește aceeași geografie. Din cele 17 filiale ale parohiei de la Sâniob, 11 aparțin arealului Luncii — Fegernic, Ciuhoi, Ciulești, Țigăneștii de Criș, Sărsig, Sarcău, Nădar, Săliște, Picleu, Brusturi și Spinuș —, în timp ce celelalte șase filiale — Sfârnaș (pe Berettyó), Cenalo, Sânnicolau Român, Sântimreu și două sate dispărute (Höke, Kis-tótfalu) — se află în afara nucleului geografic al arealului. Faptul că centrul parohial se găsește la Sâniob, în afara Luncii, arată că organizarea romano-catolică urmărea o altă logică teritorială, indiferentă față de granițele districtului medieval²⁴.

5. Fegernic: o localitate, patru cadre instituționale

Localitatea Fegernic (Fegyvernek) apare în patru categorii de surse pe un interval de aproape trei secole. În conscrierea fiscală din 1552, figurează în Pertinentia Lakság — deși ediția Borcea o plasează în lista Districtului Sălardului, ceea ce subliniază că granițele subdistrictuale nu s-au suprapus în mod strict cu cele ale arealului Luncii. În litigiul dijmei din 1692–1723, figurează printre comunitățile care au acționat solidar împotriva Episcopiei romano-catolice. În conscripția ortodoxă din 1769, apare ca parohie cu 70 de case în Protopopiatul Luncii. În schematismul romano-catolic din 1827, figurează ca filială a parohiei de la Sâniob²⁵.

Fiecare dintre aceste surse plasează Fegernic într-un cadru instituțional diferit, fără ca vreuna să o contrazică pe celelalte. Ele pur și simplu nu vorbesc despre același lucru. Conscripția fiscală înregistrează apartenența domenală; litigiul dijmei reflectă o solidaritate socială față de o autoritate externă; conscrierea ortodoxă consemnează jurisdicția canonică;

19 Cristian Apati, *Statul austriac și Biserica ortodoxă din Transilvania și Ungaria în efortul de modernizare a lumii românești (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, Editura Primus, Oradea, 2015, p. 216–217. Sursa primară: A.N.-D.J.Bh., fond Episcopia Ortodoxă Oradea, dos. 1, f. 1–11v.

20 Apati, *op. cit.*, p. 308–309.

21 Cristian Apati, *Sate și preoți ortodocși din Bihor. Date noi privind anii '70 ai secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, vol. LII, Supliment nr. 1, 2023, p. 203–212.

22 Apati, *Statul austriac...*, p. 355–356; 408–416.

23 *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis pro anno 1827*, Typis Haeredum Belnayianorum, Posonii, 1827, p. 50–51.

24 Vince Bunyitay, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, vol. I–III, Nagyvárad, 1883–1886; Virgil Maxim, *Contribuții la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Crisia*, vol. V, 1975, p. 89; Borcea, *op. cit.* (1994), p. 284.

25 Jakó, *op. cit.*, p. 291; Borcea, *op. cit.* (1994), p. 284.

schematismul romano-catolic inventariază potențialul misionar. Aceste cadre au funcționat simultan. Ceea ce este relevant pentru ipoteza articolului este altceva: Fegernic apare în cadrul Luncii atât în sursele din 1552, cât și în cele din 1769, după două secole de depopulări, reorganizări și schimbări demografice. Această continuitate geografică nu dovedește continuitate instituțională sau identitară, dar este un indiciu concret că nucleul arealului a rămas relativ stabil.

6. Ce susțin sursele și ce rămâne deschis

Analiza de mai sus permite câteva constatări, însoțite de limite pe care e bine să le articulăm explicit.

Prima constatare privește continuitatea denumirii teritoriale. Atât în sursele greco-catolice (Protopopiatul Sfârnaș/Barcău), cât și în cele ortodoxe (Protopopiatul Luncii), cadrul teritorial al districtului este preluat de instituția ecleziastică și menținut pe o perioadă lungă. Protopopiatul Sfârnaș/Barcău cuprinde localitățile centrale ale arealului Lakság medieval, confirmate documentar de Sana²⁶, iar conscripțiile ortodoxe confirmă prezența Protopopiatului Luncii ca unitate distinctă în 1769, 1811, 1819 și 1821. Două instituții independente au operat cu același cadru teritorial de referință.

A doua constatare privește Arhidiaconatul Lakság, care nu se suprapune cu nucleul geografic al districtului medieval și nu poate fi identificat cu acesta. Utilizarea termenului Lakság ca titulatură arhidiaconală în 1724–1725 arată că denumirea circula ca reper geografic regional, dar nu delimitează același spațiu²⁷.

A treia constatare privește caracterul structural al nepotrivirii dintre logicile instituționale. Organizarea ortodoxă, greco-catolică și romano-catolică au definit același spațiu după criterii diferite și au produs structuri cu granițe diferite. Aceasta nu este o problemă a surselor — este o trăsătură a spațiilor multiconfesionale din Europa Centrală premodernă, în care diversele confesiuni au operat cu jurisdicții teritoriale proprii, producând cadre instituționale parțial suprapuse și parțial divergente. O monografie a Districtului Luncii presupune să pună în dialog perspectiva microregională cu cea comitală și imperială — o problemă de scală analitică ce constituie, în sine, un principiu metodologic²⁸.

Rămân însă și chestiuni deschise. Nu știm cu certitudine dacă similitudinea geografică dintre Pertinentia Lakság din 1552 și Protopopiatul Sfârnaș/Barcău din secolul al XIX-lea reflectă o continuitate conștientă sau una de fapt, generată de aceeași logică geografică. Nu știm în ce măsură reorganizările canonice succesive au modificat componența parohială a protopopiatului față de structura medievală. Nu știm dacă există documente de arhivă nepublicate care ar corecta sau îmbogăți imaginea obținută din sursele secundare utilizate. Aceste lacune nu anulează valoarea datelor disponibile, dar impun prudență în formularea concluziilor.

7. Concluzii

Articolul a urmărit o întrebare: cum a supraviețuit identitatea teritorială a Districtului Luncii după dispariția centrului său toponimic și după depopulările din 1660? Localizarea geografică a nucleului districtului — comunele Brusturi, Derna, Popești, Sârbi, Spinuș, Suplacu de Barcău și Vișoara, centrate pe bazinul superior al Barcăului și pe axa hidrografică a Văii Fânețelor/Ghepeșului — a fost stabilită în studiul anterior și servește aici drept cadru de referință.

26 Maxim, *op. cit.* (1973), p. 60–61; Apati, *op. cit.* (2015), p. 308–309; *Schematismus...* 1827, p. 50–51.

27 Apati, *op. cit.* (2015), p. 308–309; Sana, *op. cit.*, p. 76.

28 Sana, *op. cit.*, p. 88; Jacques Revel (coord.), *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, Gallimard/Seuil, Paris, 1996, p. 9–14.

Sursele analizate — lista parohială din 1734, Protopopiatul Sfârnaș/Barcău greco-catolic, al cărui areal coincide cu nucleul medieval al Lakságului, conscripțiile ortodoxe din 1769–1821 și organizarea romano-catolică reflectată în schematismul din 1827 — sugerează că structurile ecleziastice au preluat și menținut denumirea teritorială, operând cu același cadru de referință, chiar dacă cu granițe jurisdicționale diferite. Datele disponibile sunt suficiente pentru a formula această ipoteză de lucru, nu și pentru a o demonstra.

Studiul de caz al Fegernicului arată concret ce presupune această abordare: aceeași localitate apare în patru cadre instituționale diferite, fără ca vreunul să le contrazică pe celelalte, și fără ca vreunul să ofere singur o imagine completă²⁹. Districtul Luncii rămâne un obiect de cercetare delimitabil — delimitabil prin suprapunerea parțială a mai multor cadre instituționale care l-au menținut ca referință teritorială de-a lungul a trei secole — nu prin granițe fixe pe care sursele oricum nu le oferă.

BIBLIOGRAPHY:

1. Antonovici, Gabriela, *Curente istoriografice în cercetarea microregională din România. Studiu preliminar asupra Districtului Luncii (sec. XIV–XVIII)*, în curs de publicare.
2. Apati, Cristian, *Statul austriac și Biserica ortodoxă din Transilvania și Ungaria în efortul de modernizare a lumii românești (a doua jumătate a secolului al XVIII-lea – primele decenii ale secolului al XIX-lea)*, Editura Primus, Oradea, 2015.
3. Apati, Cristian, *Sate și preoți ortodocși din Bihor. Date noi privind anii '70 ai secolului al XVIII-lea*, în *Crisia*, vol. LII, Supliment nr. 1, 2023.
4. Bloch, Marc, *Apologie pour l'histoire ou Métier d'historien*, Armand Colin, Paris, 1949.
5. Borcea, Liviu, *Documente. Conscrierea comitatului Bihor din 1552*, în *Crisia*, vol. XXIV, 1994.
6. Borcea, Liviu, *Considerații pe marginea reglementării urbariale a satului Luncșoara (1772)*, în *Crisia*, vol. V, 1975.
7. Bunyitay, Vince, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig*, vol. I–III, Nagyvárád, 1883–1886.
8. Elliott, John H., *A Europe of Composite Monarchies*, în *Past and Present*, 137 (1992).
9. Ghitta, Ovidiu, *O listă cu bisericile românești din comitatul Bihor de la 1734*, în Gabriel Moisa, Florina Ciure, Sorin Șipoș, Ioan Goman (coord.), *Studia interdisciplinaria. In memoriam magistri Barbu Ștefănescu*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea; Editura Academiei Române, Centrul de Studii Transilvane, Cluj-Napoca, 2023.
10. Ginzburg, Carlo, *Clues: Roots of an Evidential Paradigm*, în *Myths, Emblems, Clues*, Hutchinson Radius, London, 1990.
11. Jakó, Zsigmond, *Bihar megye a török pusztítás előtt*, Sylvester Nyomda, Budapest, 1940.
12. Maxim, Virgil, *Contribuții la geografia istorică a comitatului Bihor în a doua jumătate a secolului al XVI-lea*, în *Crisia*, vol. V, 1975.
13. Maxim, Virgil, *Mișcări sociale la românii bihoreni de pe Valea Barcăului și Districtul Luncii (1692–1723)*, în *Lucrări Științifice. Seria Istorie*, Oradea, 1973.
14. Muntean, Livia Cătălina, *Elemente de geografie istorică a Bihorului (secolul al XVIII-lea – prima jumătate a secolului al XIX-lea)*. Teză de doctorat, Universitatea din Oradea, 2010.

²⁹ Carlo Ginzburg, *Clues: Roots of an Evidential Paradigm*, în *Myths, Emblems, Clues*, Hutchinson Radius, London, 1990, p. 96–125.

15. Rácz, Anita, *A régi Bihar vármegye településneveinek történeti-etimológiai szótára*, Partium Kiadó, Nagyvárad, 2022.
16. Revel, Jacques (coord.), *Jeux d'échelles. La micro-analyse à l'expérience*, Gallimard/Seuil, Paris, 1996.
17. Sana, Silviu, *...pentru sufletele credincioșilor săi... Structuri bisericești și școlare în Eparhia Greco-Catolică de Oradea-Mare (1850–1900)*, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2011.
18. *Schematismus Venerabilis Cleri Dioecesis Magno-Varadinensis pro anno 1827*, Typis Haeredum Belnayianorum, Posonii, 1827.
19. Szálkai, Tamás; Szilágyi, Ferenc, *Bihar vármegye közigazgatási térképe 1552*, Partium Kiadó, Oradea, 2024.
20. Szálkai, Tamás; Szilágyi, Ferenc, *Bihar vármegye közigazgatási térképe 1588*, Partium Kiadó, Oradea, 2024.
21. Szálkai, Tamás; Szilágyi, Ferenc, *Bihar vármegye közigazgatási térképe 1692*, Partium Kiadó, Oradea, 2024.
22. Török, Borbála Zsuzsanna, *Exploring Transylvania: Geographies of Knowledge and Entangled Histories in a Multiethnic Province, 1790–1918*, Brill, Leiden, 2016.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE AND EDUCATION – ETHICAL ASPECTS

Ștefan Colbu

PhD, “Mihai Eminescu” Central University Library of Iași

Abstract: *Generative artificial intelligence is a technology that can produce natural language text, including fiction, essays and academic papers, and is already widely used in the education system. The integration of artificial intelligence into education brings a number of ethical challenges for teachers, who have the responsibility to teach students how to collaborate with intelligent machines in a responsible way.*

On the one hand, the algorithms on which artificial intelligence operates are subject to errors and, on the other hand, it is trained on databases developed by humans, which reflect some of the prejudices/biases of their creators. Therefore, the use of generative artificial intelligence by human agents requires identifying the limits of artificial intelligence, the biases it can propagate, as well as the conditions under which this collaboration can be carried out ethically and who is responsible for the results of this collaboration.

In this paper, I will review the main ethical challenges posed by the use of artificial intelligence in education, as they emerge from the literature on this topic, as well as the solutions and policies proposed to prevent and resolve these challenges.

Keywords: *artificial intelligence, education, ethics, bias, policies*

Introducere

Inteligența artificială generativă (IA generativă) reprezintă o tehnologie capabilă să creeze conținut nou – text, imagini, cod, muzică etc. – pe baza unor modele antrenate pe seturi masive de date (Howe, Machado, Sneddon, 2024). Roboții conversaționali (chatbots), cărora utilizatorii le adresează întrebări, funcționează pe baza unor modele lingvistice mari (LLM) capabile să proceseze limbajul uman natural și să ofere răspunsuri la diferite tipuri de întrebări. Textele generate de IA (ficțiune, eseuri, lucrări academice etc.) sunt elaborate în limbaj natural și pot fi caracterizate prin elocvență, erudiție și chiar un simț al umorului care par aproape umane (Aoun, 2024). Faptul că IA generativă poate asista studenții în redactarea de eseuri sau în rezolvarea de probleme a devenit un subiect central de dezbatere, în special datorită implicațiilor sale etice (integritate academică și responsabilitate) asupra studenților, personalului academic și cercetătorilor din întreg sistemul de învățământ (Howe, Machado, Sneddon, 2024).

În urma analizei literaturii de specialitate pe această temă, în articolul de față voi prezenta o sinteză a factorilor care au implicații etice atunci când sunt folosite instrumente de tip IA generativă în procesul de educație. În prima parte voi prezenta aspectele legate de datele de intrare în sistem (input), în cea de-a doua parte vor fi avuți în vedere algoritmii de analiză a datelor (black box), în partea a treia vor fi abordate rezultatele (output) utilizării AI generative în actul de educație, iar în încheiere voi prezenta concluziile.

1. Input (etica datelor)

IA generativă analizează seturi imense de date, pe baza cărora oferă răspunsuri, în limbaj natural, la diferitele întrebări adresate de utilizatori. Deoarece datele utilizate pentru antrenarea modelelor lingvistice mari sunt eterogene, nu doar lucrări academice (trecute printr-un proces de revizuire), ci și informații postate pe bloguri și pe forumuri de discuții, ele prezintă o serie de riscuri de ordin etic.

Ce riscuri pot apărea?

Dat fiind faptul că modelele de IA generativă sunt antrenate pe seturi masive de date din lumea reală, care pot fi de calitate slabă, sau pot reflecta inegalități istorice (Béranger, 2021), ele descoperă modele indirecte și asocieri implicite. Acestea, prin învățare nesupravegheată/ neghidată, pot duce la rezultate eronate sau discriminatorii (stereotipuri și prejudecăți identificate în datele istorice de antrenament), pe care le replică și le amplifică la scară largă (Caliskan, 2023; Howe, Machado, Sneddon, 2024; Zhu, Sun, Yang, 2025), putând afecta astfel decizii concrete în lumea reală.

Dat fiind faptul că grupuri mari de populație (inclusiv elevi și studenți) nu au acces la tehnologie, ei nu generează date, motiv pentru care seturile de date folosite pentru antrenarea algoritmilor devin nerepresentative pentru acest segment de populație. Astfel, datele analizate de IA și rezultatele oferite pe baza acestor date reflectă în principal preferințele populațiilor privilegiate (fenomen numit „paradoxul big data”), iar seturile masive de date tind să amplifice erorile sistematice de reprezentare (Dieterle, Dede, Walker, 2024) și, în loc să ofere obiectivitate, ele pot amplifica prejudecățile existente și pot crește inechitatea educațională (Du Boulay, 2022), alimentând un ciclu vicios.

În timpul interacțiunii cu tehnologia, utilizatorii generează numeroase tipuri de date, care sunt folosite de către instrumentele de IA. În acest context, protecția datelor personale se impune ca preocupare etică majoră: fără un control uman strict, confidențialitatea datelor poate fi ușor încălcată de tehnologiile IA, putând chiar conduce la acțiuni contrare intereselor utilizatorilor (Yu, Yu, 2023). Studiile insistă asupra faptului că protejarea vieții private și asigurarea controlului asupra modului în care sunt colectate și utilizate datele (pentru a evita exploatarea comercială) sunt pași necesari pentru ca mediul educațional digital să rămână un spațiu de siguranță și autonomie (Du Boulay, 2022). În plus, securizarea deficitară a stocării (vulnerabilitatea la spargerea sistemelor informatice), colectarea excesivă și abuzul de date stocate în cloud pot duce la scurgeri de date, toate acestea fiind aspecte care pot amenința securitatea proprietății, suveranitatea și demnitatea umană prin expunerea reputației și a identității individuale (Zhu, Sun, Yang, 2025).

Ce soluții există?

Pentru a preveni problemele etice privind gestionarea de către IA a datelor personale, studiile recomandă impunerea unei transparențe totale din partea dezvoltatorilor privind sursele de date (Howe, Machado, Sneddon, 2024), pentru a putea fi verificate trasabilitatea, securitatea, integritatea și modul de colectare a datelor (Béranger, 2021). Odată cu creșterea volumului și complexității datelor colectate de la elevi și profesori, problemele etice devin evidente în domeniul IA, din cauza riscurilor legate de confidențialitate, autonomie și echitate (Du Boulay, 2022). O soluție propusă de autorii studiilor parcurse o reprezintă formarea unor echipe de experți în date etice, echipe diverse (din punct de vedere al culturii, rasei, sexului și experienței de viață), cu rolul de a identifica și corecta prejudecățile umane învățate de algoritmi în timpul dezvoltării lor (Howe, Machado, Sneddon, 2024).

1. Black box (etica algoritmilor)

Elementele centrale ale inteligenței artificiale sunt algoritmii, acele seturi de reguli sau instrucțiuni pe care computerele le urmează pentru a rezolva probleme și a atinge obiective specifice (Akgun, Greenhow, 2022). Această tehnologie nu este un simplu program informatic, ci o entitate complexă, care se auto-educă, folosind diverși algoritmi, și care are potențialul de a schimba fundamental modul în care trăim, muncim și interacționăm (Béranger, 2021).

Ce riscuri pot apărea?

Dat fiind faptul că deciziile tehnice privind funcționarea IA generative au un impact real asupra vieților umane, rezultă că deciziile tehnice sunt intrinsec legate de dimensiuni etice

(Borenstein, Howard, 2021). După cum am văzut în secțiunea anterioară, rezultatele IA sunt modelate de datele culturale, sociale și politice folosite în sesiunile de antrenament, motiv pentru care este esențial ca profesorii și elevii/studenții să fie instruiți să recunoască și se raporteze obiectiv la aceste rezultate, pentru a asigura o utilizare echitabilă a IA în școli și universități (Akgun, Greenhow, 2022). La rândul lor, algoritmi nu sunt neutri, ci reflectă valorile creatorilor lor și prejudecățile istorice prezente în seturile de date de antrenament (Caliskan, 2023; Akgun, Greenhow, 2022): din moment ce sunt creați de oameni, algoritmi moștenesc greșelile umane făcute în timpul proiectării, programării, calibrării și evaluării (Borenstein, Howard, 2021). De exemplu, atunci când sistemele de IA, antrenate pe seturi de date care reflectă inegalități istorice sau sociale, produc decizii care avantajează anumite grupuri în detrimentul altora, ne confruntăm cu o prejudecată algoritmică (Farooqi et al., 2024). Din cauza complexității lor, mulți algoritmi nu pot fi interpretați, ceea ce face ca utilizatori să nu aibă o perspectivă clară asupra modului în care sunt generate răspunsurile/deciziile sau dacă acestea sunt corecte și corespund nevoilor educaționale concrete (Zhu, Sun, Yang, 2025). În plus, tehnologiile instabile pot produce rapoarte eronate, pot judeca greșit comportamentul utilizatorilor, sau pot oferi răspunsuri incorecte (Zhu, Sun, Yang, 2025). Erorile produse de IA sunt adesea agravate de lipsa supravegherii umane în timp real și pot conduce chiar la vătămări (Borenstein, Howard, 2021).

Ce soluții există?

Pentru a preveni apariția problemelor etice legate de algoritmi utilizați de IA generativă, specialiștii recomandă implementarea eticii și a transparenței în dezvoltarea modelelor generative (Caliskan, 2023). Pe de o parte, dezvoltatorii sunt îndemnați să asigure o funcționare transparentă a operațiunilor de IA, pentru a permite auditarea lor (Farooqi et al., 2024); pe de altă parte, decidenții (educaționali și politici) au responsabilitatea de a cere, din partea dezvoltatorilor și a furnizorilor, informații despre modul în care aceștia își testează platformele (pentru a asigura incluziunea utilizatorilor și a perspectivelor diferite, protecția datelor și monitorizarea continuă), dar și pentru a preveni vicierea datelor și interpretarea lor părtinitoare (Dieterle, Dede, Walker, 2024). Studiile de specialitate (Zhu, Sun, Yang, 2025; Remian, 2019) insistă asupra ideii că dezvoltatorii trebuie să asigure descrierea procedurilor algoritmice prin indicatori vizuali simpli, care să le permită profesorilor să revizuiască corectitudinea output-urilor și studenților să raporteze eventualele tratamente nedrepte.

De asemenea, se recomandă verificarea algoritmilor (audit de etică algoritmică) de către echipe interdisciplinare de experți independenți (în informatică, psihologie, științe ale educației, drept, sociologie, filosofie etc.) care să poată corecta prompt orice erori (Béranger, 2021; Borenstein, Howard, 2021; Zhu, Sun, Yang, 2025) privind echitatea, calitatea și corectitudinea rezultatelor oferite de IA pe tot parcursul ciclului de viață al sistemelor (Howe, Machado, Sneddon, 2024). În felul acesta, echipele de audit se pot asigura că sistemele de IA rămân instrumente echitabile, transparente și centrate pe om (Martínez, Agudo, Matute, 2022). De asemenea, autorii consultați amintesc despre „etica în sisteme”, acea abilitate analitică și critică fundamentală care permite prevenirea situațiilor în care un sistem funcționează perfect din punct de vedere al specificațiilor sale tehnice, dar este considerat „profund defectuos” din punct de vedere etic (Topi, 2014). De asemenea, tehnologia IA trebuie să implementeze standarde etice încă din faza de design, pentru a preveni și a minimiza riscurile de manipulare sau de pierdere a controlului uman (Floridi, 2023).

Utilizarea IA generative în educație are numeroase aplicații/utilizări cu impact etic, motiv pentru care cercetătorii domeniului susțin necesitatea elaborării unor politici și standarde prin care să fie implementate principii etice în cadrul tehnologiei de tip IA generativă, astfel încât să existe asigurări că inovația tehnologică susține dezvoltarea umană fără a compromite libertatea de decizie sau echitatea în procesul de învățare (Remian, 2019). Având în vedere

faptul că tehnologiile de tip IA pot aduce beneficii sau vătămări la scară largă, cercetătorii (Borenstein, Howard, 2021) propun responsabilizarea dezvoltatorilor IA după modelul medicilor, care, prin jurământul lui Hipocrate, își asumă faptul că au o obligație etică față de sănătatea publicului.

La nivel global există o serie de inițiative, precum Declarația de la Montreal, Standardele IEEE (Borenstein, Howard, 2021), Recomandările UNESCO 2021 (Howe, Machado, Sneddon, 2024) care subliniază necesitatea implementării unor principii etice în cadrul IA, precum: siguranța și securitatea; corectitudinea și non-discriminarea; sustenabilitatea; dreptul la confidențialitate; transparența și obligația de a explica modul în care a ajuns IA la un anumit rezultat (cf. Dieterle, Dede, Walker, 2024). Toate aceste standarde pun accent pe păstrarea controlului uman asupra IA – pentru a preveni devalorizarea abilităților umane sau pierderea autodeterminării – și pe obligația ca IA să nu aducă niciun prejudiciu ființelor umane – cerința strictă de a „nu face rău” (Yu, Yu, 2023).

2. Output (etica rezultatelor)

Cele mai cunoscute instrumente de IA generativă sunt cele care îi ajută pe elevi/studenți să obțină o serie de livrabile utile în parcursul lor școlar/academic, precum sinteze din diferite materiale, rezolvări de probleme, sau eseuri gata redactate. Totuși, dincolo de simpla furnizare a unor livrabile, IA poate fi folosită pentru optimizarea actului educațional prin intermediul unor instrumente care permit: dezvoltarea unui curriculum diferențiat; alegerea, de către fiecare student/elev a propriului parcurs de învățare (beneficiind în același timp de mentorat pentru obiectivele stabilite pe termen lung); încurajarea mentalității de creștere și a tenacității academice prin intermediul comunităților de învățare; ghidarea parcursului academic prin evaluări formative încorporate direct în experiența educațională (Dieterle, Dede, Walker, 2024).

Profesorii pot utiliza sistemele de IA pentru gestionarea unor activități cronofage (precum notarea eseurilor sau evaluarea temelor), pentru a dedica mai mult timp analizei punctelor unde elevii întâmpină dificultăți (Remian, 2019) și interacțiunii directe și personalizate cu studenții/elevii (Bu, 2022). De asemenea, cadrele didactice folosesc instrumentele de tip IA în educație pentru a descoperi tipare de învățare non-evidente (Dieterle, Dede, Walker, 2024), pentru a explora relația dintre implicarea elevilor și succesul lor academic (Du Boulay, 2022), și pentru a realiza analize (de tip diagnostic sau predictiv), pe baza datelor extrase în urma interacțiunilor dintre elevi/studenți și sistemele educaționale (Akgun, Greenhow, 2022). Profesorii și decidenții educaționali folosesc IA educațională în mai multe activități profesionale: pregătirea lecțiilor, facilitarea învățării, evaluarea temelor, gestionarea comportamentului studenților/elevilor și chiar realizarea sarcinile administrative, motiv pentru care profesorii se confruntă cu noi obligații etice (Adams et. al., 2022) care decurg din folosirea acestor instrumente.

În ceea ce privește activitatea administrativă din educație, instrumentele IA pot gestiona sarcini precum înscrierile sau monitorizarea prezenței (Remian, 2019), pot răspunde la întrebări administrative, pot automatiza o serie de decizii de nivel scăzut (Dieterle, Dede, Walker, 2024).

Ce riscuri pot apărea?

Deși preluarea de conținut fără indicarea sursei este o practică veche, odată cu apariția modelelor de limbaj mari (LLM) a apărut riscul ca elevii/studenții să prezinte conținutul generat de IA generativă drept propria muncă (Howe, Machado, Sneddon, 2024). Dacă în cazul muncii intelectuale tradiționale plagiatul presupunea un grad minim de implicare din partea cercetătorului, constând în identificarea, selectarea și compilarea textelor, odată cu apariția IA generative, conceptul de plagiat a înregistrat o modificare substanțială: modelele de limbaj mari nu copiază dintr-o singură sursă, nici fragmente distincte din surse multiple, ci sintetizează

informații din seturi masive de date (Mvondo, Niu, Eivazinezhad, 2025), ceea ce face ca identificarea surselor să fie mult mai dificilă. Pe lângă faptul că odată cu apariția IA generative eseurile/lucrările ajung de la robot direct la profesor, pentru a fi evaluate, mai apare problema datelor care au fost folosite pentru antrenarea sistemelor de IA: unele texte au fost colectate fără consimțământul autorilor și fără o compensare pentru creatorii lor (Aoun, 2024). Acest fapt ridică întrebarea dacă utilizarea output-urilor IA nu constituie o formă de plagiat (Mvondo, Niu, Eivazinezhad, 2025).

Un alt risc etic major al utilizării IA în educație îl reprezintă uniformizarea: sistemele de IA tind să genereze răspunsuri similare la interogări similare, fapt care duce la o reprezentare supradimensionată a anumitor informații în detrimentul altora. Pe măsură ce utilizatorii interacționează cu aceste rezultate, sistemul primește o întărire/validare a selecției sale, consolidând astfel un model de gândire limitat. În acest caz, un risc major îl reprezintă tendința utilizatorilor de a nu mai pune la îndoială datele furnizate de mașină, considerând-o în mod eronat ca fiind autonomă și infailibilă (Remian, 2019). Pe de o parte, recomandările algoritmice personalizate pot limita accesul elevilor/studenților la idei eterogene, ducând la o dezvoltare omogenizată și la pierderea autonomiei de învățare (Zhu, Sun, Yang, 2025). Pe de altă parte, există riscul ca utilizatorii să interpreteze răspunsurile/output-ul IA doar pentru a-și valida propriile experiențe și preconcepții (Dieterle, Dede, Walker, 2024), ignorând informațiile care le contrazic teoriile (Dieterle, Dede, Walker, 2024).

Conform studiilor în domeniu, o problemă fundamentală a sistemelor de IA generativă este tendința de a „halucina”, adică de a prezenta informații false (Aoun, 2024) într-o manieră foarte convingătoare: tendința de a genera răspunsuri care par credibile și elocvente, dar care nu au o bază faptică, de a oferi citări și referințe inexistente sau de a prezenta date fabricate/inventate drept fapte de autoritate (Howe, Machado, Sneddon, 2024), ceea ce are consecințe nefaste pentru cercetarea academică.

În plus, deși metodele de predare bazate pe IA sunt atractive și pot reduce efortul cognitiv, procesarea informațiilor complexe necesită o concentrare intensă. Manualele digitale care folosesc în mod constant imagini și videoclipuri pot influența negativ procesul de învățare: pot perturba capacitatea elevilor de a gândi coerent; îi pot face să piardă concentrarea asupra obiectivelor de învățare; îi pot face chiar să ignore părțile esențiale (Bu, 2022). În plus, utilizatorii pot deveni dependenți de sugestiile oferite de sistemele de tip IA (precum recomandările de conținut), ceea ce, pe termen lung, poate conduce la pierderea dorinței de a lua decizii autonome (Bu, 2022) și la reducerea gândirii independente și introspective (Adams et. al., 2022; Akgun, Greenhow, 2022).

Un alt risc etic al utilizării IA în procesul de educație îl constituie teama că dependența excesivă de soluțiile de IA ar putea duce la o scădere a intensității contactului uman necesar în procesul de învățare: preluarea responsabilităților de către mașini ar putea conduce la schimbarea dinamicii în sălile de clasă și la reducerea interacțiunii sociale (Farooqi et al., 2024). Mai mult, interacțiunea prelungită om-calculator privează elevii de experiența socializării față în față cu semenii, ceea ce ar putea afecta abilitățile sociale și sănătatea mintală (Bu, 2022). Ca urmare a intensificării interacțiunilor dintre elevi/studenți și IA generativă există riscul erodării relației profesor-elev (Bu, 2022) și al apariției unei crize a profesiei didactice: utilizarea excesivă a IA poate duce la pierderea libertății educaționale, la creșterea volumului de muncă și la sentimente de insecuritate profesională în rândul profesorilor (Zhu, Sun, Yang, 2025), toate acestea influențând negativ procesul de educație.

Deși IA excelează în procesarea datelor, ea nu posedă inteligența emoțională interpersonală pe care o oferă profesorii umani (Farooqi et al., 2024). Ea are un coeficient de inteligență emoțională scăzut comparativ cu profesorii umani și nu este pregătită pentru comunicarea emoțională complexă, motiv pentru care rolul profesorului rămâne extrem de important în cultivarea empatiei, a cooperării și a colaborării între elevi (Bu, 2022). O

dependență prea mare de IA poate duce la o scădere a abilităților de comunicare și a comportamentelor de leadership, deoarece IA nu poate stimula aceste trăsături așa cum o poate face interacțiunea umană (Farooqi et al., 2024). Mai mult, unele studii au arătat că tehnologia digitală este considerată un factor cu potențial negativ pentru dezvoltarea emoțională și socială a copiilor (Remian, 2019).

Procesul de înregistrare solicitat pentru a putea utiliza sistemele de IA adună date personale (demografice, de contact etc.) care pot fi folosite pentru antrenarea viitoare a modelelor fără un control clar al utilizatorului asupra modului în care vor fi folosite aceste date (Howe, Machado, Sneddon, 2024) și poate duce la expunerea muncii creative a elevilor în spații publice fără permisiune (Adams et. al., 2022). În timpul interacțiunii cu roboții IA educaționali sunt colectate date afective, este monitorizat comportamentul elevilor (Du Boulay, 2022), sunt cartografiate acțiunile și gândurile utilizatorilor, ceea ce pune o presiune constantă asupra vieții private (Béranger, 2021) și implică riscuri privind supravegherea (Borenstein, Howard, 2021). De cele mai multe ori, nu există o posibilitate reală de a refuza termenii și condițiile impuse de dezvoltatori, ceea ce duce la diminuarea autonomiei utilizatorilor (Akgun, Greenhow, 2022). Deși dezvoltatorii colectează datele utilizatorilor sub pretextul oferirii de servicii personalizate, se ridică o serie de întrebări importante despre cine deține aceste date, pentru cât timp sunt păstrate și cine are acces la ele (Du Boulay, 2022). Adesea, aceste informații sunt folosite pentru a monitoriza utilizatorii, pentru comunicări de marketing agresiv direcționate (Topi, 2014), sau pentru a le vinde altor firme (Bu, 2022), ducând la exploatarea datelor elevilor pentru profit (Zhu, Sun, Yang, 2025).

Ce soluții există?

În noul context educațional, profesorii au responsabilitatea de a-și îmbunătăți propria alfabetizare în domeniul IA, astfel încât să poată aborda riscurile etice care apar odată cu integrarea tehnologiei în școli (Bu, 2022) și pentru a deveni, la rândul lor, facilitatori ai alfabetizării IA pentru studenți. Profesorii trebuie să-i învețe pe studenți cum să folosească tehnologia și cum să-și cultive gândirea profundă și independența cognitivă (Howe, Machado, Sneddon, 2024). Astfel, își ajută cursanții să devină creatori capabili să colaboreze cu mașinile inteligente (Aoun, 2024). În contextul utilizării IA în educație, profesorul conștient și responsabil din punct de vedere etic devine un coordonator și un garant al eticii, monitorizând algoritmi pentru a detecta prejudecățile și pentru a se asigura că deciziile luate de IA sunt explicabile și corecte (Remian, 2019).

Noile tehnologii de IA generativă pun presiune asupra universităților pentru a implementa standarde de conduită actualizate, care să asigure o transparență deplină cu privire la instrumentele automatizate folosite în procesul de producție a cunoașterii (Howe, Machado, Sneddon, 2024). Aceste standarde și reguli trebuie să precizeze dacă și în ce condiții este permisă folosirea instrumentelor de IA în demersul academic (Adams et. al., 2022). Atunci când utilizarea IA este permisă, principiul transparenței totale presupune divulgarea implicării instrumentului și menționarea clară a scopului acestuia în secțiunile de mulțumiri sau metodologie (Mvondo, Niu, Eivazinezhad, 2025).

În literatura de specialitate se subliniază ideea că etica nu poate fi o componentă adăugată ulterior sau una izolată, ci trebuie să fie o temă transversală, integrată în fiecare etapă de învățare despre IA (Borenstein, Howard, 2021), un proces de adaptare continuă a valorilor umane tradiționale la potențialul imens al noilor tehnologii (Yu, Yu, 2023). Firul roșu al lucrărilor consultate îl constituie ideea că etica trebuie să fie parte integrantă din arhitectura inițială a sistemelor informatice de tip IA (Topi, 2014). Acest efort al dezvoltatorilor trebuie dublat de instituțiile academice, care au responsabilitatea să monitorizeze și să ajusteze regulile de utilizare a IA pe tot parcursul ciclului de viață al acestor tehnologii, să se adapteze noilor

metode de fraudă și diferitelor tipuri de erori care pot apărea (Howe, Machado, Sneddon, 2024), pentru a le preveni sau pentru a le minimiza efectele negative.

O temă etică recurentă în literatura de specialitate privind integrarea sistemelor de IA în educație este responsabilitatea. Studiile subliniază necesitatea stabilirii unor politici clare, care să definească cine este responsabil în cazul erorilor algoritmice și care să evite transferul responsabilității de la oameni la mașini în domenii sensibile (Howe, Machado, Sneddon, 2024). În acest sens, este imperativ ca operatorul uman să păstreze controlul și se recomandă ca el să aibă capacitatea de a modifica, rectifica sau șterge datele care sunt inexacte sau învechite (Béranger, 2021). Pentru aceasta, dezvoltatorii au responsabilitatea de a se asigura că tehnologiile rămân sub control uman și că aduc mai multe beneficii decât daune mediului educațional, asumându-și ei înșiși răspunderea pentru orice impact negativ (Yu, Yu, 2023) al tehnologiilor pe care le dezvoltă. Conform studiilor consultate, modalitatea de implementare optimă a tehnologiei în educație este aceea în care IA completează, nu înlocuiește, tutorii umani (Farooqi et al., 2024), păstrând prezența umană ca ingredient indispensabil în actul educațional (Zhu, Sun, Yang, 2025) și pentru a preveni devalorizarea abilităților umane sau pierderea autodeterminării (Yu, Yu, 2023).

Fără o punere în aplicare prin intermediul unor politici publice consensuale (Flores-Viva, García-Peñalvo, 2023), aspectele etice ale utilizării IA în educație riscă să rămână doar dezbateri teoretice. De aceea, studiile de specialitate recomandă clarificarea, prin intermediul politicilor, a diviziunii muncii, astfel încât IA să servească doar ca un instrument de asistență, în timp ce profesorul rămâne în centrul procesului decizional (Zhu, Sun, Yang, 2025).

Concluzii

În lucrarea de față am prezentat o serie de aspecte etice care pot apărea atunci când se folosesc tehnologiile de IA generativă în procesul de educație, așa cum reies ele din literatura de specialitate. În prima secțiune a lucrării am prezentat aspectele etice legate de datele de intrare, în cea de-a doua secțiune am avut în vedere implicațiile etice ale algoritmilor de procesare a datelor utilizate de IA, iar în ultima parte am evidențiat impactul etic al unora dintre rezultatele generate de Inteligența artificială în procesul de educație.

Impactul etic nedorit al utilizării IA în educație poate fi gestionat, conform studiilor de specialitate, prin aplicarea principiului transparenței totale pe întreg traseul logic al instrumentelor utilizate de IA: atât datele folosite pentru antrenarea modelelor lingvistice mari, cât și datele culese de la utilizatori în timpul interacțiunii cu roboții conversaționali/aplicațiile ridică o serie de probleme de ordin etic ce pot fi depășite printr-o abordare transparentă; de asemenea, algoritmii în baza cărora IA oferă răspunsuri/ia decizii trebuie să poată fi înțeleși ușor de către utilizator, pentru a putea fi evitate eventuale probleme de ordin etic; rezultatele interacțiunii utilizatorilor cu IA pot ridica o serie de probleme etice care trebuie tratate în mod clar, deschis și transparent.

O idee recurentă în literatura de specialitate este aceea că tehnologia IA nu este infailibilă și nici nu poate fi considerată neutră din punct de vedere etic. Din acest motiv, se impune clarificarea responsabilității instituționale a dezvoltatorilor pentru a preveni, a remedia și a minimiza eventualele probleme de ordin etic pe care IA le poate produce.

Implicarea activă a utilizatorilor finali pentru a depăși eventualele probleme de ordin etic legate de interacțiunea cu IA în educație se traduce prin: conștientizarea limitelor pe care le are tehnologia, educarea simțului etic și dezvoltarea gândirii critice și a responsabilității.

La nivel instituțional, se impune elaborarea unor standarde și politici care să ghideze dezvoltarea IA pe tot parcursul ciclului de viață.

BIBLIOGRAPHY:

1. Adams, C., Pente, P., Lernermeier, G., Turville, J., & Rockwell, G. (2022). Artificial Intelligence and Teachers' New Ethical Obligations. *The International Review of Information Ethics*, 31(1). <https://doi.org/10.29173/irrie483>
2. Akgun, S., & Greenhow, C. (2022). Artificial intelligence in education: Addressing ethical challenges in K-12 settings. *AI and Ethics*, 2(3), 431-440. <https://doi.org/10.1007/s43681-021-00096-7>
3. Aoun, J. (2024). *Robot-proof: Higher education in the age of artificial intelligence* (Revised and updated edition). The MIT Press.
4. Béranger, J. (2021). *Societal responsibility of artificial intelligence: Towards an ethical and eco-responsible AI*. Wiley Wiley.
5. Borenstein, J., & Howard, A. (2021a). Emerging challenges in AI and the need for AI ethics education. *AI and Ethics*, 1(1), 61-65. <https://doi.org/10.1007/s43681-020-00002-7>
6. Bu, Q. (2022). Ethical risks in integrating artificial intelligence into education and potential countermeasures. *Science Insights*, 41(1), 561-566.
7. Caliskan, A. (2023). Artificial Intelligence, Bias, and Ethics. *Proceedings of the Thirty-Second International Joint Conference on Artificial Intelligence*, 7007-7013. <https://doi.org/10.24963/ijcai.2023/799>
8. Dieterle, E., Dede, C., & Walker, M. (2024). The cyclical ethical effects of using artificial intelligence in education. *AI & SOCIETY*, 39(2), 633-643. <https://doi.org/10.1007/s00146-022-01497-w>
9. Du Boulay, B. (2022). Artificial Intelligence in Education and Ethics. In *Handbook of Open, Distance and Digital Education* (pp. 1-16). Springer Nature Singapore. https://doi.org/10.1007/978-981-19-0351-9_6-2
10. Farooqi, M. T. K., Amanat, I., & Awan, S. M. (2024). Ethical considerations and challenges in the integration of artificial intelligence in education: A systematic review. *Journal of Excellence in Management Sciences*, 3(4), 35-50.
11. Flores-Viva, J.-M., & García-Peñalvo, F.-J. (2023). Reflections on the ethics, potential, and challenges of artificial intelligence in the framework of quality education (SDG4). *Comunicar: Media Education Research Journal*, 31(74), 35-44.
12. Howe, R., Machado, L., & Sneddon, S. (2024). The Ethical Implications of Generative Artificial Intelligence on Students, Academic Staff, and Researchers in Higher Education. In *Artificial Intelligence Applications in Higher Education*. Routledge.
13. Martínez, N. (1), Agudo, U. (2), & Matute, H. (3). (2022). Human cognitive biases present in Artificial Intelligence. <https://www.eusko-ikaskuntza.eus/fr/argitalpenak/human-cognitive-biases-present-in-artificial-intelligence/art-24782/>
14. Mvondo, G. F. N., Niu, B., & Eivazinezhad, S. (2025). Exploring the ethical use of LLM chatbots in higher education. *Journal of Business Research*, 200, 115575. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2025.115575>
15. Remian, D. (2019). Augmenting education: Ethical considerations for incorporating artificial intelligence in education. https://scholarworks.umb.edu/instruction_capstone/52/
16. Topi, H. (2014). Building ethics into information systems education. *ACM Inroads*, 5(1), 22-23. <https://doi.org/10.1145/2568195.2568201>
17. Yu, L., & Yu, Z. (2023). Qualitative and quantitative analyses of artificial intelligence ethics in education using VOSviewer and CitNetExplorer. *Frontiers in Psychology*, 14, 1061778.

18. Zhu, H., Sun, Y., & Yang, J. (2025). Towards responsible artificial intelligence in education: A systematic review on identifying and mitigating ethical risks. *Humanities and Social Sciences Communications*, 12(1), 1-14.

THE WOODEN FUNERARY PILLAR: FROM TOTEM TO INDIGENOUS ORNAMENTATION

Alexandru-Gheorghe Matei

PhD, "1 December 1918" University of Alba Iulia

Abstract: *In the stylistic definition of funerary pillars, geometrism predominates, which is the essence of local ornamentation compared to other cultural areas. This article provides a comparative analysis of totemic pillars and local funerary pillars, aiming to understand whether a transfiguration of zoomorphic, anthropomorphic, or phytomorphic elements into a concentrated synthesis of artistic expression in the form of geometrism has occurred between these two typologies*

Keywords: *totem, stâlp funerar de lemn, kopjafa, ornamentică, geometrism, simbol*

Introducere

Ornamentele în arta populară reprezintă un mod de comunicare, un mod de a se împărtăși experiențele, a autorului cât și a comunității din care face parte. Cunoașterea și interpretarea ansamblului de ornamente, respectiv ornamentica a fost arondată domeniului etnografiei, însă aceasta reprezintă o memorie istorică și cultural cu valoare de patrimoniu imaterial.

Suportul acestei memorii devine bineînțeles, un patrimoniu material ce trebuie protejat și conservat, iar un exemplul oferit cu prilejul acestei cercetări este reprezentat de stâlpul funerar de lemn, existente în sânul comunităților românești și secuiești.

Arta plastică populară românească este dominată de simboluri geometrice¹ indicând un stadiu al maturizării artistice și culturale, pe care încercăm să îl surprindem în raport cu un element arhaic: totemul.

Specificitatea, raritatea, frumusețea artistică sau impresia puternică de arhaic, au lăsat loc imaginației și au creat un cadru al presupunerilor devenite norme, certitudini „fără îndoială”, însă au fost prea puțin „filtrate” științific și argumentate în privința originii și evoluției acestor stâlpi.

Totemismul: terminologie și accepțiuni

Opera lui Sigmund Freud „Totem și Tabu”², deși constituie o abordare psihanalitică, a avut o influență majoră asupra modului cum definim termenul „totem” în toate domeniile științifice care întrebunțază terminologia.

Vorbim așadar despre imaginea, sedimentată în mintea majorității, unui animal inofensiv sau periculos, a unei plante sau forțe a naturii, dar care stau într-o strânsă relație cu un anumit grup de oameni³. Analiza conceptului „totem” începe însă după această primă definiție dată de Freud și este cea mai interesantă și relevantă atunci când vorbim despre totem⁴.

Termenul însăși este preluat din limba *ojibwa*, o limbă algonkină vorbită în zona nordică a continentului american, lângă Marile Lacuri și este adus în Europa de către J. Long în 1791⁵, sub forma de „totam” trezind un viu interes pentru lumea științifică a epocii⁶. În

¹ Ludmila Moisei, *Funcțiile și dimensiunile ornamenticii ca parte integrantă a artei populare*, în „Materialele Conferinței științifice”, Chișinău, 2014, p. 225.

² Sigmund Freud, *Totem și Tabu*, Edit. Herald, București, 2017.

³ Sigmund Freud, *Totem și Tabu* ..., p. 8.

⁴ Sigmund Freud, *Totem și Tabu* ..., p. 8

⁵ Pierre Bonte și Michel Izard (coord.), *Dicționar de etnologie și antropologie*, Ed., Polirom, Iași, 1999, p. 672.

⁶ Sigmund Freud, *Totem și Tabu* ..., p.9.

dictionarul etnologic și antropologic al lui Bonte Izard un prim sens este acela al unei relații de natură sociologică, între două persoane, apoi între eponim și clanul pe care îl reprezintă⁷.

Discuția asupra totemului, cumulând literatura existentă în jurul subiectului, a fost amplă începând cu sfârșitul secolului al XVIII-lea și continuând cu secolul următor: J. G. Frazer, *Totemism and Exogamy* (1910), apoi cărțile lui Andrew Lang, dintre care principala lucrare este *The Secret of the Totem*, 1905, studiile scoțianului J. Fergusson McLennan, Salomo Reinach, Robertson Smith sau Émile Durkheim cu opera sa *Les Formes élémentaires de la vie religieuse*, 1912.

Subiectul este monopolizat de analiza raporturilor sexuale exogame și incestuoase și de caracterul primitiv care i se conferă, din partea unora dintre autorii menționați, astfel că, privirea doar din acest unghi este reducionistă, dar va fi suficientă cât să „îmbrace” conceptul, în cadrul literaturii ulterioare, cu două etichete: unul în care totemul este asociat imaginii unui animal eponim și cealaltă în înțelegerea totemismului ca un sistem sau formă primitivă de manifestare religioasă.

Această problematică a fost tratată de Émile Durkheim și de nepotul său Mauss, iar Robert Deliége surprinde esența abordării acestora în legătură cu subiectul și sunt de acord cu S. Freud, spunând că totemismul este expresia unui clan și că este o „sinteză fundamentală a oricărei religii”⁸. Remarcăm însă, câteva idei complementare despre care vorbește É. Durkheim: totemul ar reprezenta de asemenea și un „blazon”, „ecuson”, iar totemul individual ar fi o copie palidă a celui colectiv⁹.

Un alt aspect tratat, important pentru noi, este funcțiunea sacră a totemului, asupra căreia vom reveni în acest studiu.

Nu putem fi de acord cu É. Durkheim în privința exacerbarii acestui rol sacru, respectiv calitatea de a se „erija în zeu”, iar Arnold Van Gennep constată că izvoarele folosite de É. Durkheim sunt nesatisfăcătoare și acesta ar fi supraestimat atașamentul aborigenilor la totemul lor¹⁰.

Am adăuga, în cazul acestor autori precum și la S. Freud, faptul că este mult prea nuanțată asocierea totemismului de caracterul primitiv până la fuziunea înțelegerii acestuia cu forme de animism, magie sau zoolatrie.

Forma arhaică a totemismului o indică cel mai evident, studiul triburilor aflate în mediul și forma de viață cât mai rudimentare, ca acelea observate în Australia, la amerindieni sau la triburile africane, însă înțelegerea totemismului trebuie să stea în strânsă legătură cu relația dintre om și natură, nu atât ca un sistem primitiv, cât ca o formă din cea mai complexă, spirituală, artistică și sociologică.

Radcliffe Brown exprimă aceeași opinie după cum observă Robert Deliége: „*nu este posibil să înțelegi totemismul dacă nu-l legi de fenomenul, mai larg, al relației dintre om și natură. Intr-o manieră generală, înțelegem prin totemism practica conform căreia o societate e divizată în mai multe grupuri care, fiecare, întrețin o relație particulară cu un obiect, cel mai adesea un animal ori o plantă. Relațiile dintre grup și totemul său pot lua forme diverse, acestea mergând de la venerație la indiferență*”¹¹.

Definiția lui Lévi-Strauss este și mai globală și justă traducând totemismul ca fiind trecerea de la natură la cultură: „*totemismul nu este un stadiu în evoluția societății omenesci, ci o oportunitate pentru om de a-și exprima natura umană. Totemismul ca sistem este, deci, o iluzie. El nu este decât o ilustrare deosebită a unor moduri de gândire, una din primele manifestări ale gândirii simbolice, un mod pentru om de a-și exprima diversitatea și*

⁷ Pierre Bonte și Michel Izard (coord.), *Dicționar de etnologie...*, p. 672.

⁸ Robert Deliége, *O istorie a antropologiei. Școli, autori, teorii*, Edit. Cartier, 2007, p. 72.

⁹ Robert Deliége, *O istorie...*, p. 72.

¹⁰ Robert Deliége, *O istorie...*, p. 74.

¹¹ Robert Deliége, *O istorie...*, p. 217-218.

multiplicitatea felurilor sale de a trăi. Trecerea de la natură la cultură este și trecerea de la animalitate la umanitate, și cea de la afectivitate la intelect, la rațiune”¹².

Astăzi abordarea lui Lévi-Strauss este secundară, îmbrățișându-se la modul general definirea freudiană, în detrimentul unei înțelegeri mai elastice a conceptului „totem”.

Hierofanie și funcția ritualică a elementelor totemice

O funcție evidentă a totemului este aceea de a delimita clar sacrul de profan, de a facilita accesul la divinitate, însă fără a o substitui. Odată constituit într-un canal sacral, totemul capătă valențe liturgice și devine parte indispensabilă a unei hierofanii.

Într-una din operele sale, Mircea Eliade spune că la civilizațiile primitive acele „centre ale lumii” sunt reprezentate de centre totemice, peșteri sau ciuringa, care concentrează centrul sacral al acelei societăți, iar sacralitatea se manifestă sub forma hierofaniei¹³.

Înțeles ca un „stindard” sacru, totemul, prezent în numeroasele societăți arhaice, pare un element mai accesibil și mai familiar. Cele mai adesea, atunci când ne referim la totem ca la un obiect cu funcții ritualice, în literatura menționată, sunt amintite bastonașe precum nurtunja, warninga sau „plăcile” mobile ca churinga¹⁴. La prima vedere churinga este un obiect banal în comparație cu stâlpii totemici din Oceania sau nordul Americii, unde aceștia impresionează prin dimensiunile și realismul reprezentărilor zoomorfe, mulți dintre aceștia fiind realizați recent. Churinga este însă un obiect al cărui corespondenți îi găsim de fapt într-un areal destul de larg (Australia, Africa).

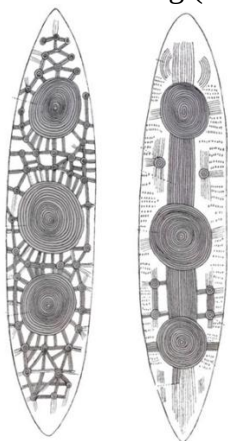

Fig. 1. Chiuringa – Spencer and Gillen, 1904

Fig. 2 și 3 Dansuri rituale cu chiuringa

Symbolum – punct de convergență a conceptelor totem și ornamentică autohtonă

Semnul reprezintă o convenție arbitrară în cadrul căreia semnificatul și semnificantul (subiectul și obiectul) rămân străini unul față de altul, în timp ce simbolul presupune o „omogenitate a semnificantului și semnificatului în cadrul unui dinamism organizator”¹⁵. Simbolul ne transpune dincolo de semnificație, ține de interpretare, el „dezvăluie învăluind și învăluie dezvăluind”¹⁶.

Simbolistica este definită ca fiind ansamblul relațiilor și interpretărilor aferente unui simbol sau ansamblul simbolurilor caracteristice unei tradiții¹⁷. Simbolul rămâne ancorat în istorie și nu trebuie să îl separăm de cadrul lui existențial.

¹² Lévi-Strauss *apud* Robert Deliège, *O istorie...*p. 257.

¹³ Mircea Eliade, *Imagini și simboluri*, Edit. Humanitas, București, 1994, p. 48.

¹⁴ Robert Deliège, *O istorie...*, pp. 72-73.

¹⁵ Jean, Chevalier, Alain Gheerbrandt (coord.), *Dicționar de simboluri*, Ed., Polirom, Iași, 2009, p. 27.

¹⁶ Jean, Chevalier, Alain Gheerbrandt (coord.), *Dicționar...*, p. 24.

¹⁷ Jean, Chevalier, Alain Gheerbrandt (coord.), *Dicționar...*, p. 29.

Traducerea termenului a ridicat dificultăți încă de la început, asociindu-se fie clanul, ca entitate, cu figura unui animal, fie individual la un spirit tutelar¹⁸. Prima formă ar reduce totemismul la viziunea animistă, ori fenomenele totemice pe întreg mapamondul, depășesc simpla relaționare dintre grupuri sociale și unele specii de animale sau vegetale.

Totemurile se manifestă așadar, sub forma unui obiect ritualic sau „stindard” cu sensuri apotropaice și ca un simbol cu valoare sacrală ori aceste trăsături pot fi un punct de convergență între conceptul „totem” și cu reminiscențe ale lumii arhaice îmbrăcate într-o ornamentică autohtonă ce suscită interesul cercetărilor acestui subiect: stâlpul funerar de lemn.

Dorind să creionăm un suport conceptual coerent pentru cercetările noastre și considerăm că cele două tipologii, totemurile și stâlpii funerari de lemn vernaculari sau kopjafa secuiești, pot fi relaționate prin prisma a cel puțin trei aspecte:

1. Ambele tipuri de monumente pot avea valoarea de simbol identitar, prin faptul că prin acestea se evocă și proclamă obiceiuri particulare, istoria sau credințele unei comunități/triburi;
2. Majoritatea stâlpilor totemici amerindieni prezintă în registrul superior, ca și în cazul unor stâlpi funerari, pasărea, în cazul acestora, pasărea-fulger;
3. Simbolistica nu este rezumată la un simplu act de marcarea (în cazul stâlpilor funerari) nici doar de identificare cu protectorul-totem, ci ele au și un rol de inițiere și depășire a condiției. În cazul stâlpilor totemici, explică Jung, băiatul tânăr își sacrifică propria animalitate, cei necircumscriși fiind numiți în Africa animale¹⁹, prin ritualul de inițiere are loc o înnoțire a ființei.

Ornamentică și geometrizare

Stâlpii totemici mai cunoscuți în general, încărcăți cu elemente zoomorfe, antropomorfe sau motive fitomorfe, par să se fi transfigurat în acest tip de edificiu într-un geometrism ce ar reprezenta o sinteză puternic concentrată, ce este în stare să reveleze „aspecte dintre cele mai ascunse ale duhului unei populații”²⁰. Această „maturizare” a exprimării artistice prin concentrarea ideilor și simbolurilor în elemente geometrizate este o abordare pertinentă, iar identificarea acelor populații despre care ne vorbesc acele elemente, în cazul stâlpilor funerari de lemn, reprezintă și obiectul demersurilor noastre științifice.

Geometrismul este prezentat ca fiind esența ornamenticii autohtone, în comparație cu alte zone europene în care modul naturalist substituie geometrismul arhaic cu elemente fitomorfe, cu motive vegetale. Tendința aceasta nu este întocmai justă, iar Lucian Blaga, preocupat de această problemă, identifică acest tip de manifestare și în partea de nord a Europei, în țările scandinave și nu doar aici: în capitolul dedicat „Duhului și Ornamentică”, Lucian Blaga face de asemenea niște clasificări foarte interesante ale geometrismului: 1. după natură; 2. de invenție; 3. zigzagat (Grecia); de curburi (slovaci și secui); drept/liniar (români)²¹. Pe teritoriul țării noastre, pentru stâlpul de lemn identificat în arealul Orăștie-Cugir-Sebeș și cel din ținuturile secuiești observăm evoluții stilistice diferite, dar având același fond și elemente decorative asemănătoare, cu unele deosebiri: pentru stâlpul secuiesc nu avem în ultimul registru tema „pasărea-suflet” și faptul că are un volum geometric mai robust, arta populară secuiască prezentând în general un „geometrism masiv, alcătuit din linii curbe și volute”²², pe când, stâlpii existenți în văile și plaiurile din județul Alba sunt mult mai supte, unele au în registrul superior pasărea sculptată și sunt împodobite cu o varietate mult mai mare de motive decorative și sculpturale.

¹⁸ Pierre Bonte și Michel Izard coord., *Dicționar de etnologie...*, p. 672.

¹⁹ Jean, Chevalier, Alain Gheerbrandt (coord.), *Dicționar ...*, p. 941.

²⁰ Lucian Blaga, *Trilogia culturii*, Ed. Humanitas, București, 2011, p. 262

²¹ Lucian Blaga *apud* Ludmila Moisei, *Semnificații ale motivelor decorative în iconografia ornamentală – Suport de curs*, Chișinău, 2024, p. 19.

²² Lucian Blaga, *Trilogia culturii...*, p. 269.

Dincolo de tehnica și stilul expunerii, numeroase motive decorative sunt așadar asemănătoare, însă, în ultimele generații de meșteri, din cauza „standardizării” și realizării stâlpilor „după model” sau „la comandă” a fost fragilizată cunoașterea funcțiilor utilitare ale acestor elemente decorative.

Concluzie

Întrebuințarea termenului-concept „totem” nu trebuie să omită, alături de perspectiva freudiană ce nuanțează aspectul primitiv și relația dintre totem și clanul său, adăugirile remarcabile și pline de sens ale cercetătorilor precum Radcliffe Brown și Strauss, care prezintă totemismul nu ca un sistem, condiționat de un areal cultural, ci ca un act, proces de manifestare ale unor moduri de gândire, ca trecere de la afectivitate la intelect, explicându-se prin aceasta și caracterul universal al fenomenului.

Noi credem că stâlpii totemici, mai cunoscuți în general, încărcăți cu elemente zoomorfe, antropomorfe sau motive fitomorfe, par să se fi transfigurat, în alte arealuri geografice și culturale, în acest tip de edificiu – stâlpul funerar de lemn, printr-un geometrism ce ar reprezenta o sinteză puternic concentrată.

BIBLIOGRAPHY:

1. Blaga, Lucian, *Trilogia culturii*, Ed. Humanitas, București, 2011.
2. Bonte, Pierre și Izard, Michel (coord.), *Dicționar de etnologie și antropologie*, Ed., Polirom, Iași, 1999.
3. Chevalier, Jean, Chevalier, Gheerbrandt, Alain (coord.), *Dicționar de simboluri*, Ed., Polirom, Iași, 2009.
4. Delième, Robert, *O istorie a antropologiei. Școli, autori, teorii*, Edit. Cartier, 2007.
5. Eliade, Mircea, *Imagini și simboluri*, Edit. Humanitas, București, 1994.
6. Freud, Sigmund, *Totem și Tabu*, Edit. Herald, București, 2017.
7. Moisei, Ludmila, *Funcțiile și dimensiunile ornamenticii ca parte integrantă a artei populare*, în „Materialele Conferinței științifice”, Chișinău, 2014.
8. Moisei, Ludmila, *Semnificații ale motivelor decorative în iconografia ornamentală – Suport de curs*, Chișinău, 2024.
9. www.aboriginal-bark-paintings.com

"CONSIDERATIONS ON HISTORICAL AND DEMOGRAPHIC EVOLUTION OF THE JEWISH MINORITY IN THE SOUTHERN PART OF BUCOVINA (1775 - 2021)"

Tiberiu-Constantin Ambrosie

PhD Student, "Ștefan cel Mare" University of Suceava

Abstract: *The Jews came to Bukovina during the Russo-Turkish War of 1768–1774, mainly engaged in crafts, farming, and trade. The demographic growth of the Jewish population in Bukovina would remain constant in the first half of the 19-th century: from 6044 ethnic Jews in 1806 to 10297 ethnic Jews in 1842. The demographic evolution of the Jewish population in Bukovina was explosive in the second half of the 19-th century, from 14.618 ethnic Jews in 1850 to 67.418 ethnic Jews in 1880, a 4,6-fold increase over three decades. The last census in the Austro-Hungarian Empire, in 1910, recorded a figure of 95.778 ethnic Jews, representing 12% of the population from Bukovina. Favored by their entrepreneurial spirit, Jews came to dominate all sectors of economic life in Bukovina at the end of the 19th and beginning of the 20th centuries. Towards the end of the fourth decade of the last century, Jews were subjected to discriminatory measures, especially during the governments of 1938-1940, but these did not tragically affect their demographic situation. In contrast, after 1940, the situation of the Jewish population from Bukovina changed dramatically, being hit by the anti-Jewish measures and laws of the National-Legionarian government and the Antonescu Regime. The deportations of 1941-1942 to Transnistria represented the peak of the Holocaust in Romania, affecting Bukovina in particular. After the war, the Jewish population steadily decreased both in the northern part of Bukovina and in the southern part of Bukovina, which was part of the Suceava Region and later of the Suceava County. The emigration of Jews after 1948, led to a decrease in the Jewish population in Bucovina, to the disappearance of many communities of Bucovinian Jews, with cultural and social traditions specific to this community.*

Following the evolution of the Jewish population in the 20th century, we observe a total demographic decline in the number of this ethnic group in the southern Bukovina area: from a maximum of 30076 ethnic Jews in 1930, to 2.314 ethnic Jews in 1966, 1.063 ethnic Jews in 1977 to 296 ethnic Jews in 1992. The first period of drastic decline of ethnic Jews in Bukovina is due to the deportations of ethnic Jews to Transnistria (1941-1942). After the founding of the State of Israel in 1948, the emigration of ethnic Jews to the newly created state was due to the loss of economic privileges and political persecutions during the communist period. In the last three censuses, the Jewish population existed in very low numbers: 131 ethnic Jews in 2002, 59 ethnic Jews in 2011, and only 36 ethnic Jews in the last census in 2022.

Keywords: Jewish minority, Bukovina, numerical evolution, deportations, demographic decline;

Evoluția istorică și demografică a evreilor până la la finalul celui de-al Doilea Război Mondial

Minoritatea evreiască este una dintre cele mai vechi minorități apărute în zona Bucovinei, care a avut un rol însemnat, ca influență economico - financiară în cadrul provinciei. Unele documente din secolele al XIV-XV-lea, menționează trecerea prin aceste locuri a caravanelor evreiești care călătoreau din [Polonia](#), prin [Cernăuți](#) și [Iasi](#), către [Marea Neagră](#) sau către [Bistrița](#). Un recensământ efectuat între anii 1772 - 1773, prezenta pentru Bucovina cifra totală de 84.514 locuitori, din care evrei dețineau doar 2,86 % din totalul populației. Evreii au venit în Bucovina încă din timpul războiului ruso - turc, încheiat prin pacea de la Kuciuk Kainargi, iar după anul 1774, emigrarea lor în Bucovina din Galiția și Polonia s-a accentuat. În 1774, anul ocupării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic în Bucovina locuiau 473 familii de evrei care aveau 2.365 de membri, în 1789 locuiau 463 de familii evreiești care aveau 2.383

de membri, iar în anul 1800 erau înregistrate 692 de familii, constituite din 3.478 de membrii¹. Cea mai mare parte a etnicilor evrei erau localizați în centrele urbane Cernăuți, Suceava, Vijnița, Sadagura din partea nordică a Bucovinei Suceava, Siret și Câmpulung din partea sudică a Bucovinei. Migrația evreilor în sens unic din Galiția spre Bucovina s-a realizat pe fondul impozitelor mari plătite în Galiția. Creșterea demografică a populației de etnie evreiască avea să se mențină în prima jumătate a secolului al XIX-lea: 6.044 etnici evrei în 1806, 4.160 etnici evrei în 1816, 7.726 etnici evrei în 1830².

Evreii au avut un rol important în dezvoltarea comerțului în Bucovina, dar erau și meșteșugari pricepuți: croitori, cizmari, jocari. Populația de etnie evreiască a locuit în special în orașe și târguri datorită profesiilor pe care le desfășurau. Astfel în 1842, în Bucovina locuiau 10.297 de etnici evrei din care 81,4 % locuiau în mediul urban: în partea sudică a Bucovinei la Siret – 1.274 persoane, Suceava – 1.264 persoane, Rădăuți – 527 persoane, Câmpulung Moldovenesc – 123 persoane, iar în partea nordică a Bucovinei erau localizați în Cernăuți – 2.387 persoane, Sadagura – 1.729 persoane, Vijnița – 1.402 persoane, Vașcăuți pe Ceremuș - 124 persoane³.

Creșterea demografică a populației de etnie evreiască în Bucovina a fost explozivă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, de la 14.618 etnici evrei în 1850 la 67.418 etnici evrei în 1880⁴, o creștere de 4,6 ori mult peste rata medie de creștere a populației din această provincie. Factorii de atractivitate care au influențat migrațiile etnice în Bucovina erau atmosfera de toleranță între etnii, prosperitatea economică, posibilități de dezvoltare materială și educațională a populației, dar și o anumită presiune demografică din Galiția, fenomen care a generat fluxurile migratorii spre Bucovina. În orașele din sudul Bucovinei, comunitățile evreiești s-au dezvoltat în funcție de factorii locali favorizanți: posibilități de dezvoltare a comerțului și înființarea unor fabrici. În orașul Suceava, populația de etnie evreiască s-a triplat în perioada 1842 - 1880: de 1.264 etnici evrei în 1843 la 3.750 etnici evrei în 1880, aceștia reprezentând 37,1 % din populația orașului, datorită extinderii activităților comerciale și înființării unor mici fabrici. În Rădăuți, din cei 11.162 locuitori ai orașului în 1880, evreii reprezentau 30,9% din populație, adică 3.452 locuitori⁵. Ca urmare a dezvoltării comerțului din a doua jumătate a secolului al XIX-lea, evreii din Câmpulung au crescut atât numeric, cât și ca importanță economică ajungând la un număr de 1.600 de persoane la 1900⁶. Orașul Vatra Dornei a început să se dezvolte după descoperirea aici a izvoarelor de [apă minerală](#) și a devenit o importantă stațiune balneară, prilej de a se stabili aici pentru multe familii de evrei care se îndeletniceau cu comerțul. Până la începutul secolului al XIX-lea nu au existat evrei la Gura Humorului, iar primii evrei s-au stabilit aici în jurul anului 1835, împreună cu alte grupuri etnice, cum au fost germanii emigrați din Boemia. Pe măsură ce rolul localității a crescut, comunitatea evreiască din Gura Humorului a început să se dezvolte. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, comunitatea evreiască din Gura Humorului a crescut constant, ajungând în 1880 la 963 persoane⁷.

Ultimul recensământ din Imperiul Austro-Ungar din 1910, înregistra 798.355 locuitori în Bucovina, din care 95.778 locuitori erau evrei, adică 12% din populația totală. În 1912 existau în Bucovina 9.322 de meseriași, dintre care 5.091 evrei, 10.312 negustori, dintre care 8.642 evrei. Datorit spiritului lor practic și întreprinzător, evreii vor ajunge la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, să domine toate compartimentele vieții economice

¹ Constantin Ungureanu, Călin Pantea, *Atlasul etno-lingvistic al Bucovinei*, Editura Karl A.Romsdorfer, Suceava, 2018, p. 37;

² Johann Polek, *Statistik des Judenthums in der Bukowina*, Viena, 1859, p. 251;

³ Ibidem, p. 38;

⁴ Mihai Iacobescu, *Din istoria Bucovinei, Vol. I (1774-1860)*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 167;

⁵ Hugo Gold, *Geschichte der Juden in der Bukowina*, vol. II, cap. "Radautz", Tel Aviv, 1962, p. 92;

⁶ Chaim Gelber, *Geschichte der Juden in der Bukowina*, vol. II "Kimpolung", Tel Aviv, 1962, p. 88;

⁷ Schlomo Wininger și Israel Ellenbogen, *Geschichte der Juden in der Bukowina*, Vol. II, "Gura Humorului", Tel Aviv, 1962, p. 84 - 86;

din Bucovina și să devină propagatori importanți ai culturii și civilizației germane pe aceste meleaguri⁸.

Desfășurarea Primului Război Mondial a avut consecințe negative și pentru evreii din Bucovina. Datorită acțiunilor militare, a ocupației militare rusești, a distrugerii multor întreprinderi și a infrastructurii, mulți evrei s-au refugiat în orașele din vestul Imperiului, în principal la [Viena](#). După prăbușirea Imperiului Austro - Ungar și Unirea Bucovinei cu Regatul României, o parte a minorității evreiești a emigrat în [Germania](#) și [Austria](#). Evreii rămași în Bucovina au contribuit la dezvoltarea comunităților din care faceau parte, unii dintre ei fiind membri activi în consiliile orașenești. În 1919, a fost realizat un recensământ pentru a inventaria structurile etnice și lingvistice din provinciile integrate României, un recensământ care oferă date statistice despre etniile prezente în Bucovina și repartiziile teritoriale a acestora. Astfel din totalul de 811.721 locuitori ai Bucovinei, 88.666 de locuitori, adică 10,9 % erau etnici evrei. Populația de etnie evreiască a scăzut într-un deceniu față de recensământul din 1910 cu 14.253 etnici evrei. Cei mai mulți etnici evrei locuiau în partea nordică a Bucovinei: Județul Cernăuți – 46.416 etnici evrei, Județul Storojineț – 6.109 etnici evrei, Județul Vascăuți – 3.848 etnici evrei, Județul Vijnița – 7.550 etnici evrei, Județul Coțmani – 3.271 etnici evrei, Județul Zastavna – 2.631 etnici evrei. Trebuie menționat faptul că în orașul Cernăuți locuiau 43.555 etnici evrei, fiind etnie majoritară în acest oraș. În partea sudică a Bucovinei erau rezidenți 21,26 % din totalul etnicilor evrei din cadrul provinciei istorice, repartizați pe unități administrative astfel: Județul Suceava – 6.427 etnici evrei, Județul Rădăuți – 3.292 etnici evrei, Județul Gura Humorului – 2.555 etnici evrei, Județul Siret – 3.443 etnici evrei și Județul Câmpulung – 3.135 etnici evrei⁹. Astfel doar 1/5 din totalul populației evreiești din Bucovina, trăiau în partea sudică a provinciei istorice, iar în județul Suceava exista cel mai mare procentaj de 9,8 % etnici evrei din cadrul populației totale de etnie evreiască din cadrul provinciei. În perioada interbelică, populația evreiască a fost mai bine primită în sudul Bucovinei la Suceava, decat la Cernăuți. Aici, evreii vorbeau românește, au avut contacte de afaceri cu Regatul României, studiau și profesau meserii, cum erau cele de avocați sau de medici sau erau implicați în politică.

În contextul constituirii unei conștiințe de sine și a unei identități etnoculturale distincte, existau în cadrul comunității evreiești din Bucovina, trei curente politice: socialiști, poale-sioniști și sioniști. Socialiștii (Bund) considerau că evreii trebuie să se integreze deplin în cadrul României Mari și să participe, alături de ceilalți cetățeni, la procesul de constituire a unei societăți democratice și se pronunța pentru introducerea limbii idiș în școlile evreiești. A doua grupare o reprezentau evreii reuniți în jurul societății „Poale-Zion”, care pledau pentru instruirea în limba idiș și susțineau Internaționala a II-a, fiind frecvent acuzați de răspândirea comunismului. A treia și cea mai influentă grupare evreiască din Bucovina era cea a sioniștilor, care considerau că România reprezintă un teritoriu în care evreii trebuie să acumuleze cunoștințele și pregătirea necesare strămutării definitive în Palestina, promovând instrucția în limba ebraică¹⁰.

Recensământul populației și locuințelor organizat în 1930, oferă date statistice și pentru etnia evreiască: pe teritoriul României erau localizați 756.390 etnici evrei, adică 4,18 % din totalul populației României. Din numărul total de 839.519 locuitori aflați în teritoriul istoric al Bucovinei, 91.089 locuitori, adică 10,8% s-au declarat evrei, iar 72942 locuitori au indicat

⁸ Florin Pintescu - *Bucovina, zonă de convergență etnică și spirituală* - ROCSIR - Revista Română de Studii Culturale, 1/2000, p. 12;

⁹ Ioan Scurtu, Liviu Boar (coord.), *Minoritățile Naționale din România (1918 – 1925)*, p. 185; „Populația Bucovinei pe naționalități, după recensământul din 1919” Buletin Statistic al României – Direcția Generală a Statisticii din Ministerul Industriei și Comerțului, serie IV, vol. XV, 1920, nr.3, fila 174-175;

¹⁰ Alexandrina Popescu - Cruceanu, *Structura etno-lingvistică și confesională a populației Bucovinei în perioada interbelică (1918–1940)* în „Analele Bucovinei”, XXIX, 1 (58), București, 2022, p.105;

limba idiș ca limbă maternă¹¹. Astfel, numeric, evreii din Bucovina erau al treilea grup etnic după români și ucraineni. Structura populației pe medii de locuire reliefează următoarele statistici: 68.358 etnici evrei, 75,04 % din totalul etnicilor evrei din Bucovina trăiau în mediul urban, iar 2.2731 etnici evrei, adică 24,96 % din total locuiau în mediul rural. Numeric, cea mai importantă comunitate evreiească era întâlnită în județele din partea nordică a Bucovinei. În județul Cernăuți erau localizată o comunitate evreiească importantă numeric cu 51.247 etnici, care dețineau 6,4 % din totalul populației județului și erau numeric al treilea grup etnic după ucraineni (44,5%) și români (25,7%). Conform datelor statistice pe medii de rezidență, în mediul urban locuiau 45.327 etnici evrei, adică 88,44 % din etnicii acestui județ, în număr mare fiind în orașul Cernăuți – 42.592 persoane, urmat de Sadagura (împreună cu suburbiile) – 2.060 persoane, Cosmeni – 647 persoane și Zastavna – 629 persoane. În 1930, municipiul Cernăuți avea 112 427 de locuitori, dintre care 42.592 de evrei (37,9%), dar numai 32.731, adică 29,1% dintre aceștia au declarat limba idiș ca limbă maternă, iar aproximativ 10.000 de evrei din Cernăuți au declarat germana ca limbă maternă. Un număr de 5920 etnici evrei, adică 11,56 % din totalul evreilor din acest județ, locuiau în mediul rural în: Plasa Nistrului 2.124 persoane, Plasa Cosminului - 940 persoane Plasa Sîpenițului – 1.972 persoane, Plasa Prutului – 1.972 persoane. În județul Storojineț, evreii cu o populație de 15.322 etnici și un procentaj de 9,0% din populația județului, erau precedați de către ucraineni - 45,5% și români - 33,9% și evrei - 9,0%. În acest județ, 9.320 de etnici evrei, adică 60,82% din populația județului aveau rezidență în mediul rural și 6.002 de etnici evrei, adică un procentaj de 39,18 % din populația județului locuiau în mediul urban. În mediul rural un număr mare de etnici evrei locuiau în Plasa Flondoreni – 3.574 persoane, în Plasa Ceremușului – 3.208 persoane și în Plasa Răstoacelor – 2.533 persoane. În mediul urban al acestui județ cele mai importante comunități de etnici evrei erau întâlnite în orașele Storojineț – 2.480 persoane, Vijnița – 2.666 persoane și Vășcăuți – 856 persoane¹².

În județul interbelic Suceava, evreii cu un număr de 6.677 etnici, dețineau un procentaj de 5,5 % din totalul populației celei mai mici unități administrativ - teritoriale din România interbelică. Astfel, 3.713 etnici evrei, adică 55,60 % dintre etnicii evrei ai acestui județ locuiau în orașe, respectiv Suceava – 3.560 persoane (împreună cu suburbiile Șcheia și Sf. Ilie) și Solca - 191 persoane. În mediul rural, locuiau 2.964 etnici evrei, adică 44,40 % dintre etnicii evrei ai acestui județ. În localitățile din Plasa Arbore existau 497 de etnici evrei, iar un număr mai mare de etnici erau localizați în: Comănești - 121 de persoane, Arbore - 107 de persoane, Pârteștii de Sus 43 de persoane și Cacica - 40 de persoane. În Plasa Dragomirna etnicii evrei erau în total în număr de 2.132 persoane, fiind distribuiți în proporții mai mari în localitățile Ițcani Gară – 413 persoane, Dărmănești - 87 persoane și Măriței - 64 de persoane. De asemenea, în localitatea Burdujeni, localitate care făcea parte din Plasa Dragomirnei, dar nu a făcut parte din Bucovina, existau un număr de 1.244 etnici evrei. În Plasa Ilișești erau rezidenți etnici evrei, dintre care cei mai mulți etnici evrei locuiau în Bălăceana – 134 persoane, Ilișești – 130 persoane, Băișești - 43 de persoane, Drăgoiești - 24 de persoane¹³. În județul Câmpulung, evreii cu un total de 7.738 de etnici, dețineau 8,2% din populația județului interbelic, fiind procentual al treilea grup etnic al județului după români, care aveau 61,3% și germanii cu 20,2 %¹⁴. O analiză a structurii pe medii rezidențiale arată că 5591 de etnici, adică 72,25 % din totalul evreilor din acest județ locuiau în orașe, respectiv: Gura Humorului – 1.951 de persoane, Vatra Dornei – 4.760 persoane, Câmpulung Moldovenesc – 1.501 persoane și Vama – 392 de persoane. În mediul rural, locuiau 2.147 de evrei, adică 27,25% dintre etnicii evrei ai județului

¹¹ Vladimir Trebici, *Bucovina. Populația și procesele demografice (1775–1993)*, Cluj-Napoca, 1994, p. 25;

¹² *Recensământul General al Populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, Neam, limbă maternă, religie, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938, p.120 -123;

¹³ *Recensământul General al Populației României din 29 decembrie 1930*, vol. II, Neam, limbă maternă, religie, Editura Institutului Central de Statistică, București, 1938, p. 356 – 357, 430 – 437;

¹⁴ Idem, p. 114 -115;

interbelic Câmpulung. În localitățile din Plasa Humorului locuiau 479 de etnici evrei, repartizați în localitățile: Frasin – 156 persoane, Stulpicani – 152 persoane, Capu Câmpului – 23 persoane, iar în Plasa Moldovei locuiau 1.038 de etnici evrei repartizați în localitățile: Vatra Moldoviței – 135 persoane, Moldovița – 436 persoane, Fundul Moldovei – 107 persoane, Breaza – 94 de persoane, Pojorâta – 79 de persoane. În localitățile din Plasa Dornei etnicii evrei erau distribuiți astfel: Iacobenii – 224 persoane, Cârlibaba – 154 persoane, Dorna Candrenilor – 112 persoane și Cârlibaba Nouă – 111 persoane. În județul Rădăuți, evreii cu un număr de 11.508 de etnici, dețineau un procent de 7,2 % din populația acestui județ. Astfel, 7.716 etnici evrei adică 67,04 % dintre aceștia locuiau în orașe: Rădăuți – 5.611 persoane și Siret – 2.121 de persoane, împreună cu suburbiile Văscăuți și Verpolea. În mediul rural, locuiau 32,06 % dintre etnicii evrei ai acestui județ. În Plasa Ștefan – Vodă, aflată în totalitate în partea sudică a Bucovinei erau rezidenți 1.255 etnici evrei repartizați astfel: Vicovu de Sus – 328 persoane, Putna – 213 persoane, Straja – 134 persoane, Frătăuții Noi – 104 persoane. De asemenea, în partea sudică a Bucovinei existau comunități bine conturate la Brodina din Plasa Putilei – 231 persoane și la Dornești din Plasa Siret – 84 de persoane.

Referitor la rezultatele recensământului din 1930, după criteriul „limba maternă” vorbită în localitățile din Bucovina istorică, limba idiș era vorbită de 72.942 locuitori, reprezentând 8,7% din populația provinciei. Recensământul din 1930 a înregistrat diferență mare de 18.147 persoane, între etnicii evrei vorbitori de limbă idiș și locuitorii de confesiune mozaică, pentru că mai ales în orașe, o parte dintre evrei continuau să considere germana drept limbă maternă. În 1930, municipiul Cernăuți avea 112.427 de locuitori, dintre care 42.592 de evrei, adică 37,9% din populația orașului, dar numai 32.731 evrei adică 29,1% din populația orașului au declarat limba idiș ca limbă maternă, iar 9.861 de evrei din Cernăuți au declarat germana ca limbă maternă. La recensământul din 1930, în județele din partea sudică a Bucovinei limba idiș era vorbită de 9.415 etnici evrei în deceniul al patrulea din secolul al XX-lea cursul firesc al democrației românești se schimbă odată cu ascensiunea partidelor de extremă dreapta, în multe țări din Europa. În România interbelică grupări politice de extremă dreapta și-au asumat ca ideologie părți din antisemitismul modern, promovând idei exclusiviste și susținând chiar eliminarea fizică brutală a evreilor.

Anexarea părții nordice a Bucovinei de către Uniunea Sovietică și deportările ce vor urma în timpul celui de al Doilea Război Mondial, au afectat grav comunitatea evreilor bucovineni. O parte a acestora au primit cu simpatie armata sovietică, unii etnici evrei din sudul regiunii preferând să emigreze în URSS. Anul 1940 a adus în condițiile războiului o escaladare a măsurilor antievreiești, iar guvernul antonesciano-legionar (septembrie 1940-ianuarie 1941), a promovat o legislație antievrească ce anula drepturile și libertățile cetățenești și care decreta exproprierea bunurilor evreiești. Recensământul populației din aprilie 1941 înregistra prezența a 16.440 etnici evrei în județele din sudul Bucovinei: Suceava, Câmpulung și Rădăuți (partea teritorială rămasă la Regatul României)¹⁵. Antisemitismul a jucat un rol important în evoluția demografică a comunității evreiești din România, respectiv din Bucovina prin provocarea migrațiilor forțate, a reducerii populației prin violențe și genocid, dar și prin redistribuirea populației de etnie evrească în teritoriu.

Intrarea României în război alături de puterile Axei, a însemnat deportarea în masă în Transnistria a evreilor din Bucovina, considerați „evrei străini” și declarați elemente favorabile bolșevismului sovietic. În tratatul româno - german de la Tighina, semnat la 30 august 1940, privind administrarea teritoriului dintre Nistru și Bug (Transnistria), a fost stipulat că „deportarea în est peste Bug, a evreilor, nu va fi posibilă decât după ce operațiile militare vor fi terminate”¹⁶. La 9 octombrie 1941, au început, simultan în toate localitățile din sudul

¹⁵ https://ro.wikipedia.org/wiki/Recensământul_populației_din_1941, accesat 28.01.2026;

¹⁶ Pavel Moraru, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944), Administrație. Economie. Societate*, vol. 1, Editura Prut, Chișinău, 2004, p. 113 - 114;

Bucovinei, deportările evreilor în Transnistria. Măsura era aplicată în județele Suceava, Câmpulung și Rădăuți, care aveau o populație de aproximativ 24.000 de evrei. Deportarea evreilor din sudul provinciei a avut loc între 9 și 14 octombrie 1941 și a afectat localitățile: Suceava, Solca, Burdujeni, Ițcani, Câmpulung, Gura Humorului, Vama, Vatra Dornei, Siret, precum și unele localități rurale¹⁷. La 13 octombrie 1941 a început deportarea evreilor din Cernăuți și Storojineț. Evreii din Cernăuți au fost deportați între 14 și 24 octombrie cu 20 de trenuri. În total de pe întreg teritoriul Bucovinei se estimează că 43.768 de etnici evrei au fost deportați în Transnistria în lagărele de concentrare Bogdanovka, Vapnarka și Pecera, unde a pierit o parte a populației evreiești, ca urmare a bolilor și foametei. Abia în martie 1944, aproximativ 30.000 de evrei bucovineni s-au întors în România¹⁸. Deportarea evreilor a avut consecințe devastatoare atât asupra comunității evreiești, cât și asupra societății în ansamblu. Începând cu vara anului 1941, evreii din Bucovina au fost supuși unor acțiuni brutale și inumane de către regimul antonescian care i-a deportat, iar impactul acestor deportări a fost profund și de lungă durată. Printre consecințele deportării evreilor se numărau distrugerea comunităților evreiești locale, reducând astfel diversitatea culturală și religioasă și pierderea a multe elemente specifice culturii și tradiției evreiești, pierderi de vieți omenești, mulți evrei bucovineni fiind victime ale Holocaustului, traume și suferințe pentru supraviețuitorii deportărilor, dar și un impact asupra societății, deportările afectând dinamica economică și profesională a provinciei.

Evreii după al Doilea Război Mondial

După război populația evreiască s-a redus constant atât în partea nordică a Bucovinei, devenită Regiunea Cernăuți din R.S.S. Ucraineană (URSS) unde a scăzut de la 42.142 etnici evrei în 1959 la 16.469 etnici evrei în 1989, cât și în partea sudică a Bucovinei, devenită componentă a Regiunii Suceava și apoi a Județului Suceava, unde populația de etnie evreiască se va reduce drastic de la 8.668 etnici evrei în 1956 la doar 296 etnici evrei în 1992.

După al Doilea Război Mondial o parte a evreilor din România s-au adaptat noului regim, sperând în rezolvarea inegalităților de ordin național și social. În prima etapă a comunismului, perioada stalinistă, o parte a evreilor din România sau manifestat în structurile de conducere ale partidului comunist la toate nivelurile. Înființarea statului Israel în 1948, a determinat reorientarea evreilor din România spre emigrare în acest stat sau spre țările vest-europene și Statele Unite ale Americii, rezultând o scădere drastică a numărului acestora. În perioada cuprinsă între toamna anului 1950 și aprilie 1951 majoritatea evreilor din Suceava au emigrat legal în noul stat [Israel](#). O altă etapă de emigrare a avut loc între anii 1958 - 1962. Evreii emigranți au trebuit să plătească statului român cheltuielile cu studiile lor, au vândut tot ce aveau în casă și au plecat definitiv în Israel. Nu toți evreii s-au îndreptat spre Israel, mulți emigrând și spre state din apusul Europei, America de Nord și America de Sud. Spre Israel, în intervalul 15 mai 1948 - 1951, au emigrat din România 117.950 de evrei, 1951 fiind anul de vârf al emigrației. Apoi, între 1952 - 1960, s-au impus restricții drastice pentru emigrare, dar cu toate acestea, au mai plecat 32.462 etnici. Între 1961-1964, au plecat 63.549 etnici evrei, în general pe criteriul reîntregirii familiilor, între 1965-1971, au emigrat alți 22.635 etnici evrei, iar între 1972-1979, 18.418 etnici evrei. Așa se face că, în urma recensământului din 1977, au mai fost înregistrați în România doar 24.667 de evrei, iar în 1992, numărul a scăzut la 9.000¹⁹. Emigrarea evreilor, care a condus la o scăderea populației evreiești din Bucovina, începe după crearea statului Israel, ceea ce a dus la dispariția multor comunități de evrei bucovineni, cu tradiții culturale și sociale specifice acestei comunități. Multe familii evreiești au părăsit

¹⁷ Idem, pag. 115;

¹⁸ <https://www.inshr-ew.ro/holocaustul-in-romania/> accesat pe 31.01.2026;

¹⁹ Lucian Năstasă, *Sfârșit de istorie. evreii din România (1945–1965)*, în "Procese și contexte social-identitare la minoritățile din România", Editura Institutului pentru Studiarea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj - Napoca, 2009, p. 199;

Bucovina, lăsând în urmă bunuri culturale care reflectau istoricul bogat al comunității evreiești în aceste locuri.

La Recensământul Populației din 1948, în partea sudică a Bucovinei erau 11.190 vorbitori de limba idiș, dintre care o proporție covârșitoare de 92,66% etnici evrei proveneau din mediul urban și doar 7,34 % proveneau din mediul rural. Cei mai mulți vorbitori de limba idiș erau localizați în Județul Rădăuți, 5.083 etnici evrei dintre care 4.121 etnici erau din orașul Rădăuți. În Județul Câmpulung, locuiau 3.164 etnici evrei având ca limbă maternă limba idiș, din care 95,35 % locuiau în mediul urban în orașele Câmpulung Moldovenesc, Gura - Humorului, Vama, Vatra-Dornei²⁰. În județul Suceava (până la reforma administrativă din 1950, fiind în limitele fostul județ interbelic) existau 2.963 etnici evrei cu limba idiș ca limbă maternă, din care 2.253 etnici evrei în orașul Suceava și 60 de etnici evrei în orașul Solca, adică în mediul urban. În mediul rural erau 650 etnici evrei vorbitori de idiș ca limbă maternă repartizați pe unități administrative astfel: Plasa Cetatea Sucevei – 631 etnici evrei, Plasa Ilișești – 5 etnici evrei, Plasa Solca – 14 etnici evrei²¹. Într-o statistică a populației pe naționalități realizată de Prefectura Județului Suceava la data de 25 martie 1949, 2.437 de etnici evrei locuiau în orașul Suceava, 602 etnici evrei locuiau în Plasa Cetatea Sucevei, 67 etnici evrei în Plasa Solca, 13 etnici evrei în Plasa Dătmănești, trei etnici evrei în Plasa Ilișești, fiind statistic a doua minoritate după cea a etnicilor ucraineni²².

La Recensământul Populației și Locuințelor din 1956, în cuprinsul Regiunii Suceava locuiau 18.658 etnici evrei, grupați pe medii de rezidență astfel: în mediul urban – 16.928 etnici evrei, în comunele suburbane - 75 evrei și în mediul rural – 1.730 evrei. În cadrul Regiunii Suceava, în raioanele din partea sudică a Bucovinei, o situație realizată pe noile unități administrativ - teritoriale arată astfel: Raionul Rădăuți – 2.235 etnici evrei, Raionul Câmpulung – 815 etnici evrei, Raionul Vatra Dornei – 735 etnici evrei, Raionul Gura Humorului – 675 etnici evrei, Raionul Siret – 433 etnici evrei. În Raionul Suceava erau localizați în orașul Suceava 2.142 de etnici evrei și 18 evrei pe teritoriul raionului²³. Conform recensământului din 1956, după naționalități și limba maternă vorbită, la nivelul României erau 30.967 persoane vorbitori de limba idiș, din care 90,18% persoane locuiau în mediul urban și doar 9,82% locuiau în mediul rural. Dintre naționalitățile vorbitoare de limba idiș, 32.246 persoane erau evrei, 2.067 erau români, opt erau germani, șapte polonezi, trei maghiari etc. La nivelul Regiunii Suceava, 10.518 etnici evrei, adică 56,37% din totalul populației evreiești din această regiune au declarat limba idiș ca limbă maternă vorbită. În raioanele din partea sudică a Bucovinei situația vorbitorilor de limba idiș era următoarea: Raionul Suceava: Raionul Rădăuți – 1.738 persoane, Raionul Gura Humorului – 520 persoane, Raionul Câmpulung – 455 persoane, Raionul Vatra Dornei – 450 persoane, Raionul Siret – 334 persoane, Orașul Suceava – 1.332 persoane și Raionul Suceava – 3 persoane. Statistica arată faptul că limba idiș era vorbită ca limbă maternă, în proporție de 97% în mediul urban, în orașele: Rădăuți – 1703 persoane, Suceava – 1332 persoane, Gura Humorului – 492 persoane, Vatra Dornei – 447 persoane, Câmpulung Moldovenesc – 381 persoane, Siret – 334 persoane²⁴.

²⁰ A. Golopenția, D.C. Georgescu, *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948*, p. 39;

²¹ Serviciul Național Arhivele Statului Suceava, Fond Direcția Județeană de Statistică Suceava, *Statistică demografică*, Dosar 30/1949;

²² Serviciul Național Arhivele Statului Suceava, Fond Direcția Județeană de Statistică Suceava, Dosar 5/1949;

²³ *Recensământul Populației și Locuințelor din 21 februarie 1956, Structura demografică a populației*, Direcția Centrală de Statistică, București, p.257;

²⁴ *Recensământul Populației și Locuințelor din 21 februarie 1956, Structura demografică a populației*, Direcția Centrală de Statistică, București, p. 258;

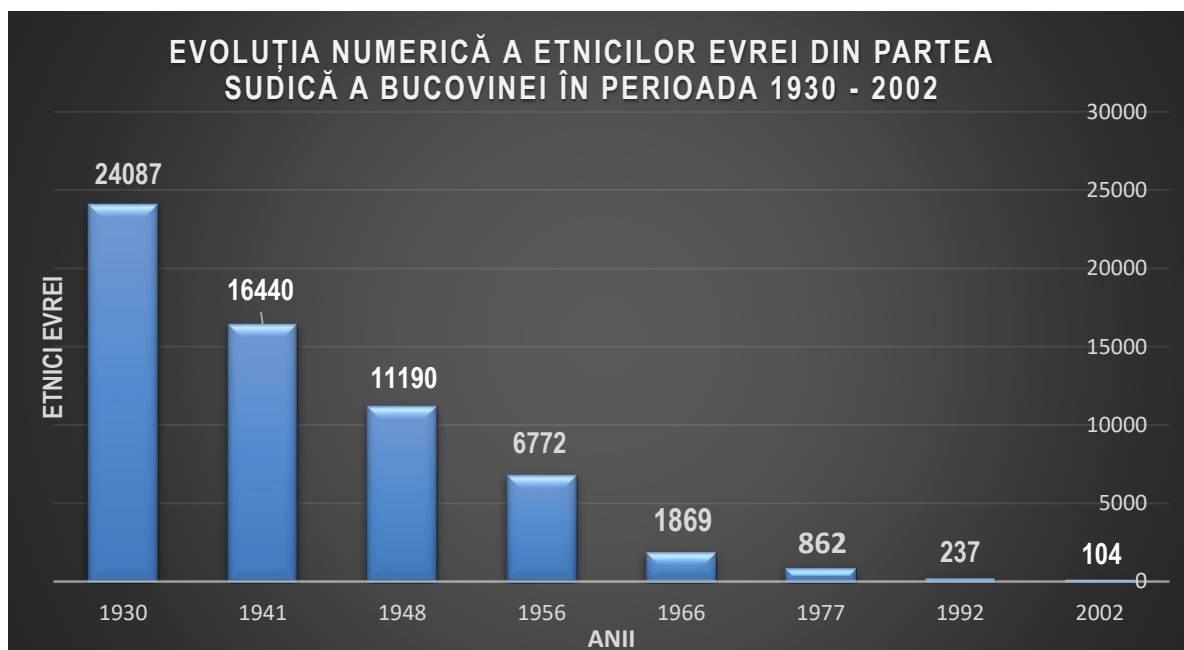

Figura nr. 3 – Evoluția minorității etnice evreiești din partea sudică a Bucovinei în perioada 1930 - 2002

La Recensământul Populației din 1966, la structura pe naționalități, pe teritoriul României existau 42.888 etnici evrei. În cuprinsul Județului Suceava locuiau 2.314 etnici evrei, adică 0,4% din populația județului și existau 774 etnici evrei vorbitori de limba idiș ca limba maternă. În spațiul teritorial al Bucovinei istorice erau localizați 1.869 etnici evrei, dintre care 1.810 etnici evrei, adică 96,84 % în mediul urban și 59 de etnici evrei adică 3,16 % trăiau în mediul rural. În mediul urban locuiau în Suceava, Rădăuți, Vatra Dornei, Câmpulung Moldovenesc iar 59 etnici evrei adică 2,55 % dintre etnicii evrei din județ locuiau în mediul rural.

Populația Județului Suceava, conform capitolului naționalități din Recensământul populației și locuințelor din 5 ianuarie 1977, arată prezența a doar 1.063 de etnici evrei, o consecință directă a emigrării acestora în Israel, dar și a îmbătrânirii populației de etnie evrească și dispariției acesteia prin bilanț natural negativ. Tot la recensământul din 1977, o structură realizată pe limbi materne vorbite în județul Suceava, arată că au existat doar 74 de persoane care au declarat limba idiș ca limbă maternă vorbită²⁵. În partea sudică a Bucovinei locuiau, doar 862 de etnici evrei localizați în proporție de 98 % în orașele Suceava, Rădăuți, Vatra Dornei, Câmpulung Moldovenesc și Siret.

În ultimele două decenii ale regimului național – comunist, evreilor rămași în România le sunt impuse privațiuni de tot felul, iar ei devin o sursă de obținere a valutei forte necesare regimului, ceea ce stimulează emigrarea. După căderea comunismului, comunitățile evreiești din România au revenit la o viață normală care-i recunoaște ca cetățeni egali în drepturi și le permite conservarea identității cultural - religioase.

La Recensământul populației din 1992, comunitatea evrească din România număra 8.955 persoane și era răspândită în orașele mari, cu vechi tradiții meșteșugărești și comerciale: București, Iași, Cluj-Napoca, Oradea, Brașov, Galați, Brăila etc. Conform recensământului, în Județul Suceava locuiau doar 296 de etnici evrei, de 4 ori mai puțin ca la precedentul recensământ, o consecință directă a emigrării evreilor în Israel, la finalul anilor 80. Aceștia erau

²⁵ *Recensământul populației și al locuințelor din 5 ianuarie 1977*, vol. I, Populație și structură demografică, Direcția Centrală de Statistică, București, 1980, p. 614 – 615;

grupați în comunități urbane în Suceava – 123 etnici evrei, Rădăuți – 51 etnici evrei și Vatra Dornei – 21 de etnici evrei²⁶.

Considerații finale

În concluzie, evreii au reprezentat una dintre cele mai vechi etnii din ținutul Bucovinei de astăzi, care s-au stabilit pe aceste meleaguri pe fondul unui complex de împrejurări geografice și istorice favorabile, încă din secolul al XV-lea. Încă de la venirea lor în această zonă, evreii se ocupau în special cu comerțul, arendășia și meșteșugăria, iar ulterior, preocupările lor au atins domenii precum agricultura, industria, sectorul financiar, sănătatea și cultura. Datorită abilităților deosebite pe care le-au demonstrat în activitățile comerciale și economico - financiare, evreii au jucat rolul de promotori ai capitalismului, reușind ca, până în anul 1914, să controleze o importantă parte a economiei Bucovinei. Activi și în plan social și cultural, evreii bucovineni au creat instituții de învățământ, de binefacere, de sănătate și de cultură, au ridicat lăcașe de cult și au contribuit la dezvoltarea culturii universale.

Urmărind evoluția populației de etnie evreiească în secolul al XX-lea se observă o descreștere totală de aproximativ 12 ori a numărului populației acestei etnii în spațiul sud-bucovinean de astăzi: de la un maxim de 24.087 etnici evrei în 1930 la 1.869 etnici evrei în 1966. Perioadele de scădere puternică se datorează deportării etnicilor evrei în Transnistria, iar apoi după fondarea statului Israel în 1948, emigrarea etnicilor evrei în statul nou creat. Între 1966-1977, numărul evreilor din sudul Bucovinei se înjumătățește fiind vorba de emigrări în Israel a etnicilor evrei, iar apoi scade de 4 ori în perioada 1977 - 1992 pe fondul îmbătrânirii populației evreiești dar și continuării emigrărilor în Israel. După 1992, etnicii evrei se găseau în sudul Bucovinei, într-un număr total nesemnificativ: 104 etnici evrei în 2002, 59 etnici evrei în 2011 și doar 36 de etnici evrei la ultimul recensământ în 2022²⁷.

BIBLIOGRAPHY:

1. Serviciul Județean Arhivele Naționale Suceava, Fond Direcția Județeană de Statistică Suceava,
2. *Recensământul general al populației României, din 29 decembrie 1930*, vol. II, Neam, limbă maternă, religie, București, Monitorul Oficial, Imprimeria Națională, 1938;
3. *Recensământul General al României din 1941, 6 Aprilie. Date sumare provizorii*, Institutul Central de Statistică, București, 1944;
4. *Recensământul Populației și Locuințelor din 21 februarie 1956, Structura demografică a populației*, Direcția Centrală de Statistică, București,
5. *Recensământul Populației și Locuințelor din 1966. Structura demografică a populației*, București, Direcția Centrală de Statistică, 1970;
6. *Recensământul populației și locuințelor din 5 ianuarie 1977*, vol I, Populație și structură demografică, Direcția Centrală de Statistică, București 1980;
7. *Recensământul Populației și Locuințelor din 7 ianuarie 1992*, vol.I – *Populația și structura demografică*, Comisia Națională pentru Statistică București, 1994;
8. Direcția Regională de Statistică Suceava, *Anuarul Statistic al Regiunii Suceava – 1960*;
9. https://ro.wikipedia.org/wiki/Recensămîntul_populației_din_1941;
10. Institutul Național de Statistică București - Recensămintele Populației și Locuințelor: <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-recensamant-1992/>
11. <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-recensamant-2002/>

²⁶ *Recensământul Populației și Locuințelor din 7 ianuarie 1992*, vol. I – *Populația și structura demografică*, Comisia Națională pentru Statistică, București, 1994, tabel 27;

²⁷ <https://www.recensamantromania.ro/> accesat 12.01.2026;

12. <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-recensamant-2011/>
13. <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-recensamant-2021/>
14. <https://www.inshr-ew.ro/holocaustul-in-romania/>
15. *Die Bukowina - Eine Allgemeine Heimatkunde*, Czernowitz, 1899;
16. Scurtu, Ioan, Boar Liviu Boar (coord.), *Minoritățile Naționale din România (1918 – 1925)*, Arhivele Naționale din România, București, 1995,
17. Ungureanu, Constantin; Pantea, Călin, *Atlasul etno-lingvistic al Bucovinei*, Editura Karl A. Romsdorfer, Suceava, 2018;
18. Cotos, Victoria Camelia Cotos, *Populația Bucovinei în perioada interbelică*, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2009;
19. Dan, Dimitrie, *Etnii bucovinene: armenii, evreii, lipovenii, rutenii, țiganii*, Editura Mușatini, Suceava, 2012;
20. [Gold, Hugo, Geschichte der Juden in der Bukowina, vol. II, Tel Aviv, 1962;](#)
21. Golopenția A, Georgescu D.C., *Populația Republicii Populare Române la 25 ianuarie 1948*”,
22. Grigorovitza, Em. *Dicționarul geografic al Bucovinei*, București, 1908;
23. Iacobescu, Mihai, *Din istoria Bucovinei, Vol. I (1774-1860)*, Editura Academiei Române, București, 1993;
24. Moraru, Pavel, *Bucovina sub regimul Antonescu (1941-1944)*”, vol. I, Editura Prut, Chișinău, 2004;
25. Năstasă, Lucian – *Sfârșit de istorie. evreii din România (1945–1965), procese și contexte social-identitare la minoritățile din România*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Cluj-Napoca, 2009;
26. Pintescu, Florin - *Bucovina, zonă de convergență etnică și spirituală*” - ROCSIR - Revista Română de Studii Culturale, 1 / 2000;
27. Polek, Johann, *Statistik des Judenthums in der Bukowina*”, Viena, 1859,
28. Popescu-Cruceanu, Alexandrina, *Structura etno-lingvistică și confesională a populației Bucovinei în perioada interbelică (1918–1940 în „Analele Bucovinei”*, 1 / 2022;
29. Purici, Ștefan, *Colonizări și imigrări în Bucovina între anii 1775-1818 în „Analele Bucovinei”*, nr. 2 / 1995;
30. Șandru, Dumitru, *Mișcări de populație în România (1940 - 1948)*”, Editura Enciclopedică, București, 2002;
31. Trebici, Vladimir, *Bucovina. Populația și procesele demografice (1775–1993)*, Cluj-Napoca, 1994;
32. Torouțiu, I.E., *Poporația și clasele sociale din Bucovina*, București, 1916;
33. Ungureanu, Constantin, *Populația din spațiul Bucovinei în perioada 1940– 2002*, în „Analele Bucovinei”, nr.1 / 2017;
34. Ungureanu, Constantin, *Bucovina în perioada stăpânirii austriece* – Editura Glasul Bucovinei, Suceava, 2020;
35. Ungureanu, Constantin, *Populația Bucovinei și Basarabiei sub stăpâniri străine (1774 / 1812 - 1918* – Editura Karl A. Romsdorfer, Suceava, 2020;

CONFESSIONAL AND ARTISTIC IDENTITY: LITURGICAL FURNISHINGS IN THE CHURCHES OF MIGRANT COMMUNITIES (LANDLERS AND GREEKS) OF SIBIU IN THE 18TH CENTURY

Andrea Gyórfy

PhD Student, "1 December 1918" University of Alba Iulia

Abstract: *The final decades of the 18th century in Sibiu can be characterized by an intense activity of constructing and remodeling of churches belonging to different denominations. We must also note the presence of two migrant communities, the Landlers and the Greeks, although their relationships with the Habsburg authorities differed, they were united by the importance given to the church and to the affirmation of their confessional identity. The present study aims to inventory and analyze the liturgical furnishings of the Evangelical Church in Turnișor, the Church of the Greek Company and the „Church in the Pit” from Sibiu, a valuable heritage that has so far remained insufficiently researched. The study draws on the existing literature, archival sources and field research. The contribution of this work lies both in the documentation of the liturgical furnishings and in their interpretation as expressions of confessional identity, as well as in highlighting artistic connections by identifying artists active in both communities. The research proposes an approach to ecclesiastical heritage from the less-explored perspective of migrant communities, which allows to position this chapter within the broader context of liturgical furnishings in multiethnic and multiconfessional Sibiu.*

Keywords: *Sibiu, liturgical furnishings, Landlers, Greeks, migrant communities*

Introducere

Sibiul multiethnic și multiconfesional în cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se caracterizează printr-o intensă activitate de construire și reamenajare de lăcașuri de cult. Această activitate a fost favorizată pe de o parte de către eforturile de răspândire a catolicismului, după integrarea Transilvaniei în Imperiul Habsburgic. Pe de altă parte Edictul de toleranță și edictul de concivilitate emise de către împăratul Iosif al II-lea în 1781, au creat posibilitatea edificării unor biserici aparținând confesiunilor necatolice. În cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea în Sibiu sunt construite cinci biserici noi aparținând mai multor confesiuni, după cum urmează, biserica romano-catolică a ansamblului teresian cu hramul Sfânta Elisabeta (1767-1771), biserica reformată (1786), biserica greco-catolică cu hramul „Sfinții Petru și Pavel” (1783, Biserica „Dintre Brazi”) și două biserici ortodoxe, Biserica cu hramul „Sfântul Luca” (1787) și biserica cu hramul „Buna Vestire” (1789, 1802, „Biserica din Groapă”).¹

În studiul vieții religioase sibiene și al arhitecturii eclesiastice din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, este important să menționăm și cele două comunități migrante prezente în oraș: landlerii și grecii. Cu toate că aceste două comunități migrante au avut un statut diferit față de autoritățile vieneze, importanța acordată vieții religioase și bisericii, a constituit un punct comun între ei. Păstrarea și afirmarea identității confesionale în cazul ambelor comunități se concretizează în zidirea sau reamenajarea unor lăcașuri de cult. Iar artele decorative, implicit mobilierul liturgic din aceste spații, pe lângă caracterul utilitar, devine un instrument vizual pentru afirmarea identității confesionale. Biserica evanghelică din Turnișor, biserica companiștilor greci „Schimbarea la Față” și biserica cu hramul „Buna Vestire” („Biserica din Groapă”) se caracterizează printr-un patrimoniu valoros, în ceea ce privește amenajarea

¹ Hanna Derer, *Sibiu : arhitectura în epoca barocă* (București: Editura Universitară “Ion Mincu”, 2007), 117.

interioară, însă puțin cercetat până în prezent. Prezentul studiu propune inventarierea mobilierului liturgic din aceste biserici, interpretarea lor din perspectiva identității confesionale și de a evidenția conexiunile artistice, prin activitatea unor artiști activi în ambele comunități. În literatura de specialitate observăm faptul că accentul cade pe edificarea și arhitectura acestor biserici și în majoritatea cazurilor mobilierul liturgic nu constituie tema principală de cercetare. Autori importanți privind biserica evanghelică din Turnișor sunt Hermann Fabini,² Thomas Nägler și Martin Rill,³ care pe lângă arhitectura bisericii includ și detalii legate de piesele de mobilier liturgic. În ceea ce privește bisericile grecilor, Ioan Ovidiu Abrudan a consacrat mai multe studii edificării „Bisericii din Groapă” și a unor elemente privind amenajarea interioară al acesteia.⁴ Iar despre biserica companiștilor greci „Schimbarea la Față” Ana Grama oferă într-un studiu o incursiune interesantă privind destinul pieselor de mobilier liturgic, după demolarea acesteia.⁵

În ceea ce privește metodologia aplicată, pe lângă literatura de specialitate, am consultat Inventarul Neicov din anul 1967 pentru biserica evanghelică din Turnișor, aflat la Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A. Parcurgerea acestui inventar a oferit informații relevante privind mobilierul liturgic și alte obiecte de artă decorativă din biserică, respectiv a permis identificarea unor documente importante. Paralel cu acest demers, am efectuat vizite de studiu pe teren la aceste biserici, pentru a observa și documenta fotografic mobilierul liturgic in-situ.

Biserica evanghelică din Turnișor și landlerii

Landlerii o populație austriacă protestantă din provinciile de limba germană, au fost deportați în cursul secolului al XVIII-lea de către autoritățile de la Viena, pentru consolidarea catolicismului. Această comunitate a fost stabilită în peste 20 de localități din sudul Transilvaniei. În zona Sibiului landlerii au fost stabiliți în localitățile Apoldu de Sus, Cristian și Turnișor, unde au reușit să își conserve identitatea etnică (religioasă și culturală).⁶ Prin Rescriptul din 1753 împărăteasa Maria Tereza garanta transmigraților deportați în Transilvania libertatea de a-și practica religia.⁷ Aportul mare al landlerilor la numărul locuitorilor din Transilvania a produs schimbări inevitabile și în viața religioasă.⁸

Este important să menționăm și contribuția adusă de către landleri în ceea ce privește tâmplăria de mobilier. Una dintre ocupațiile principale ale imigranților protestanți era cea de dulgher, însă mulți dintre ei au lucrat ca și tâmplari neautorizați. Astfel au apărut multe conflicte între ei și tâmplarii breslași, pe seama comenzilor.⁹ Tâmplarii landleri mergeau din sat în sat și executau la comandă diferite piese de mobilier, precum dulapuri cu sertare și scaune. Modul lor de viață găsește un ecou și în pictura de mobilier, care se caracterizează prin strictețe și o cromatică redusă.¹⁰

Turnișor (Neppendorf), sat limitrof al Sibiului și în prezent cartier care poartă același nume, a devenit unul dintre principalele centre ale noilor coloniști. Primii landleri în număr de 128, originari din Salzkammergut, au fost stabiliți la Turnișor în 1734, sub domnia împăratului Carol al VI-lea. Reforma de catolicizare a tatălui, a fost continuată și de către împărăteasa

² Hermann Fabini, *Die evangelische Kirche in Neppendorf - Turnișor : Kis-Torony(m), Villa Epponis (I)* (Sibiu: Monumenta, 2001); Hermann Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen Band I* (Hermannstadt: Monumenta; Schiller, 2020).

³ Thomas Nägler și Martin Rill, *Hermannstadt und das Alte Land* (München: Wort + Welt + Bild, 2002).

⁴ Ioan Ovidiu Abrudan. “Contribuție la cunoașterea unei valoroase piese de artă liturgică - iconostasul Bisericii din Groapă,” *Revista Teologică*, nr. 2 (2012): 121-139.; Ioan Ovidiu Abrudan. “Western portraits of founders from Hagi Constantin Pop’s Family, in the Church of the Josephine Suburbia,” *Bruckenthal Acta Musei VIII*, nr. 2 (2013): 121-239.

⁵ Ana Grama. “Destinul bunurilor bisericuței demolate din Sibiu-Cetate,” *Revista Teologică*, nr. 2 (2006): 87-98.

⁶ Camelia Ștefan și Simona Malearov, *Landleri printre sași* (Sibiu: Editura Astra Museum, 2014), 6.

⁷ Ștefan și Malearov, *Landleri printre sași*, 18.

⁸ Ștefan și Malearov, *Landleri printre sași*, 25.

⁹ Roswith Capesius, *Pictura de mobilier la sașii transilvăneni* (Sibiu: Honterus, 2015), 19.

¹⁰ Capesius, *Pictura de mobilier la sașii transilvăneni*, 54.

Maria Tereza, astfel în 1735 au sosit încă 82 coloniști în această localitate, iar în 1738 aproximativ 58. Ultimele imigrări au avut loc în anul 1780,¹¹ fiind motivat prin faptul că împăratul Iosif al II-lea a emis edictul de toleranță în 1781, prin care a acordat libertate de cult tuturor confesiunilor din Imperiu.¹²

Punctul comun între sașii și landlerii din Turnișor a fost religia evanghelică și frecventau aceeași biserică, însă existau reguli nescrise în ceea ce privește ordinea de așezare. Cu toate că în Turnișor landlerii erau majoritari, slujbele s-au ținut până la începutul secolului al XX-lea în dialectul săsesc.¹³ Construcția bisericii romanice din Turnișor a început la sfârșitul secolului al XII-lea. Lăcașul de cult are un plan în cruce, o caracteristică principală fiind turnul masiv la intersecția navei principale și a transeptului. Ca urmare a creșterii numărului credincioșilor, în anul 1781 încep lucrările la extinderea bisericii, iar majoritatea pieselor de mobilier datează din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.¹⁴

În ceea ce privește amenajarea interioară a bisericii și a mobilierul liturgic, altarul bisericii datează din anul 1759 (Fig. 1.). Din inventarul parohiei Turnișor reiese faptul că lucrările de tâmplărie au fost realizate de către Michael Simmonis, numele pictorului și a sculptorului nefiind cunoscute.¹⁵ Pictura scrinului central reprezintă Răstignirea, acesta fiind flancat pe ambele laturi de către două pilaștrii și două coloane. Aripile laterale, fixe din acest registru se compun dintr-un medalion oval înconjurat de către motive fitomorfe traforate și sculptate. Pictura medalionului din partea stângă reprezintă scena „Ecce Homo”, iar cea din dreapta „Rugăciunea din grădina Ghetsemani”. Predella este ornamentată cu scena „Înmormântarea Mântuitorului”, în acest registru inferior al altarului apar și patru picturi de dimensiuni mai mici care reprezintă cei patru evangheliști. Pictura centrală din coronamentul altarului reprezintă scena învierii, flancat pe cele două laturi de câte o volută și o figură sculptură de înger, acest registru superior fiind încoronat de către ochiul atotvăzător.

Amvonul (Fig. 2.) bisericii a fost realizat în anul 1783, ca și în cazul altarului, cunoaștem doar numele tâmplarului, acesta fiind Hittich. Baldachinul amvonului este ornamentat cu motive fitomorfe și capete de îngeri, fiind încoronat de către o figură de înger într-o postură dinamică. Tavanul baldachinului este ornamentat cu ochiul atotvăzător. Cristelnița (Fig. 3.) așezată în axul altarului, are un capac în formă de coroană și poartă o inscripție care o datează pe anul 1811. Se păstrează și cutia milelor (Fig. 4.), pictată cu picior și capac din 1780.

Poate cel mai impozant element din amenajarea interioară a bisericii este tribuna (Fig. 5.), pictată în anul 1784 de către pictorul Krempels. Pictura tribunei se compune din mai multe panouri care se întind pe cele trei laturi ale navei, dintre acestea 13 îi reprezintă pe cei 12 apostoli și pe Sfântul Pavel.¹⁶ Aceste panouri alternează cu compoziții care se compun din motive florale, instrumente muzicale și figuri de îngeri. Cromatica caracterizată de culori pastelate este în armonie cu fundalul gri-ăbăstrui deschis a compozițiilor (Fig. 6.). În cursul secolului al XVIII-lea tot mai multe biserici au fost prevăzute cu tribune, pictarea acestora a oferit o posibilitate pentru a învia spațiul interior caracterizat de pereți văruiți în alb după Reforma Luterană.¹⁷

Prima mențiune referitoare la orga bisericii datează din 1747, după care în 1752 parohia achiziționează o orgă din Cristian. Prin parcurgerea inventarului parohiei Turnișor redactat la 1967, am identificat un contract, care datează din anul 1800, referitor la construirea unei orgi

¹¹ Nägler și Rill, *Hermannstadt und das Alte Land*, 174.

¹² Ștefan și Malearov, *Landleri printre sași*, 17.

¹³ Ștefan și Malearov, *Landleri printre sași*, 42.

¹⁴ Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen*, 512-513.

¹⁵ Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A., Inventarul comunității bisericești Ev. C.A. din Turnișor, 1967. Dimensiunile altarului: Înălțime: 6,5 m și lățime 3,8 m.

¹⁶ Inventar Neicov 1967 Parohia Turnișor. Dimensiunile unui panou: 0.91x0.46 m.

¹⁷ Capesius, *Pictura de mobilier la sașii transilvăneni*, 66.

de către constructorul de orgi Johann Hahn jr., pentru biserica din Turnișor. În contract se face o scurtă referire și la carcasa orgii, despre care se scrie că v-a fi ornamentat frumos cu lucrări de sculptură.¹⁸ Orga actuală din biserică datează din 1912.¹⁹ Din inventar, reiese faptul că în posesia bisericii se află un tablou realizat de către pictorul Franz Neuhauser, reprezentând sfânta familie și datează din anul 1829.²⁰

În mobilierul liturgic din biserică se reflectă identitatea confesională evanghelică în primul rând în funcționalitatea pieselor, simbolizând centralitatea predicii și a celor două sacramente: Cina Domnului și botezul. Această identitate confesională se reflectă și în expresia artistică a pieselor de mobilier, la nivel iconografic prin reprezentarea unor scene din viața lui Hristos. Ornamentarea pieselor, dominate de către motive fitomorfe și reprezentările figurative dinamice se înscriu în limbajul vizual caracteristic stilului baroc. În cromatica tribunei, caracterizată de culori pastelate observăm și pătrunderea influențelor rococo.

Grecii din Sibiu și biserica „Schimbarea la Față”

Compania negustorilor greci din Sibiu a fost întemeiată prin două diplome emise de către principele Gheorghe Rákoczi I, pe data de 8 iulie 1636 și 29 decembrie 1641. Din punct de vedere etnic, printre membrii companiei se numărau greci, macedo-români, români originari din Țara Românească și chiar și din Ardeal, legătura dintre ei fiind religia ortodoxă.²¹ Negustorii greci din Sibiu, dincolo de obținerea privilegiilor comerciale, au acordat o importanță mare vieții spirituale și conservării identității confesionale, contribuind astfel direct la dezvoltarea vieții ortodoxe.²² În conviețuirea românilor și negustorilor greci din Sibiu, se reflectă efortul comun pentru păstrarea tradițiilor ortodoxe.²³ Negustorii greci și-au ridicat primul lăcaș de cult în satul Bungard din apropierea Sibiului, începând cu anul 1690, din amenajarea căreia se păstrează doar iconostasul, fiind relocat la Facultatea de Teologie din Sibiu. În același timp, înainte de posibilitatea construirii unei biserici în cetate, grecii au închiriat case particulare în care și-au amenajat capele. În Sibiu au existat două astfel de capele, una dintre acestea fiind situată pe strada Tribunei, iar cealaltă pe ulița Poplăcii nr. 15 (astăzi str. Moldovei nr. 35).²⁴ În anul 1777 împărăteasa Maria Tereza a permis membrilor companiei să-și aducă și familiile în Imperiu, ceea ce a influențat în mod direct înființarea și consolidarea școlii și bisericii grecești din Sibiu.²⁵

Edictul de toleranță și decretul de concivilitate (1781) emise de către împăratul Iosif al II-lea au creat posibilitatea ridicării unei biserici de către greci în cetate. Astfel construirea bisericii „Schimbarea la Față” situată pe str. Măcelarilor nr. 39 (astăzi str. Mitropoliei nr. 35) a început în anul 1797 și a fost finalizată în 1799. Biserica de tip sală cu o absidă semicirculară decroșată, a fost construită intra muros, într-o curte interioară, neavând turlă, clopot sau toacă.²⁶ Biserica de pe strada Mitropoliei era folosită doar de către negustorii greci și slujbele se desfășurau în limba greacă, cu excluderea pușinilor români care trăiau în cetate.²⁷ Biserica

¹⁸ Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A., Fond parohia Turnișor, dos. 400/271-203, „Contract pentru orgă”, 1800.

¹⁹ Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen*, 513-514.

²⁰ Inventar Neicov 1967 Parohia Turnișor. Dimensiunile tabloului: Lungime: 80 cm și lățime 70 cm.

²¹ Dragoș Boicu. “Ca o cenușotecă modestă, în dosul edificiilor, cari o înconjoară” - pe urmele Bisericii companiștilor greci din Sibiu,” *Revista Transilvania*, nr. 1 (2017): 50-51.

²² Sebastian Dumitru Cârstea, *Monografia bisericilor ortodoxe din Sibiu* (Sibiu: Agnos, 2008), 21.

²³ Ștefan Toma. “Aspecte inedite referitoare la viața vechii comunități grecești din Sibiu,” *Telegraful Român*, nr. 17-20 (2006): 3.

²⁴ Boicu, “Ca o cenușotecă modestă...,” 52.

²⁵ Oana Barbalata. “Biserica grecească din Sibiu. Scurt istoric,” *Revista Arhivelor* LXI, nr. 1-2 (1999): 124.

²⁶ Boicu, “Ca o cenușotecă modestă...,” 53.

²⁷ Mircea Păcurariu. “Scurtă istorie a vieții bisericesti a Sibiului până la începutul secolului al XX-lea,” *Revista Teologică*, nr. 2 (2006): 44.

Companiștilor Greci împreună cu alte edificii, a fost demolată în anul 1902, pentru a face loc actualei Catedrale Mitropolitane din Sibiu.²⁸

În ceea ce privește mobilierul liturgic, după demolarea bisericii „Schimbarea la Față”, partea superioară a iconostasului (Fig. 7.) și tetrapodul, deasupra căreia se află un suport de candelă (Fig. 8.), au fost relocate la biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” din Gura Râului (județul Sibiu). Pictura interioară a bisericii a fost executată de către Joseph Neuhauser și I. Krambelis.²⁹ În cazul pictorului Krambelis, numele german a fost deformat, fiind vorba despre Johann Krempels, care a activat și la biserica din Turnișor. Din consemnările realizate de către Manicantis Safranos privind cheltuielile construirii bisericii, reiese faptul că pictorul Krempels (Krambelis) a fost plătit cu suma de 1203,60 florini germani, iar profesorul Joseph Neuhauser cu 711,30, pentru realizarea icoanelor tâmplei.³⁰ Din consemnările lui Manicantis Safranos nu reiese care lucrări de pictură pot fi atribuite pictorului Krempels. Partea superioară a iconostasului se compune din icoane cu rame octogonale așezate în trei registre orizontale. Aceste icoane, câte patru pe fiecare latură, se organizează în jurul axei centrale dominate de ușile împărătești, icoana mandylion, inscripția în limba greacă, panoul cu sărbătoarea hramului „Schimbarea la Față” și reprezentarea Ochiului Atotvăzător. Icoanele tâmplei sunt înconjurată de către motive fitomorfe sculptate în relief și poleite. Axa centrală a iconostasului este încoronată de către răspetia cu moleniile, iar pe cele două laturi cu câte o vază cu buchet de flori.

Tetrapodul octogonal este ornamentat cu reliefuri fitomorfe, în stil baroc, repertoriu care se regăsește și în elementele sculptate ale iconostasului. O imagine care redă partea spre apus a interiorului, imortalizată înainte de demolarea bisericii grecești, redă și cele două cafasuri construite deasupra intrării. Primul cafas, susținut de către două coloane era destinat corului. În centrul cafasului se afla un medalion pictat (Fig. 9.), oval înconjurat de o ramă, reprezentând Maica Domnului cu Pruncul, care astăzi se află la Centrul de Restaurare al Arhiepiscopiei Sibiului. Cafasul era ornamentat pe cele două laturi cu elemente sculptate, fiind în acord cu limbajul vizual al iconostasului și al tetrapodului. Cel de al doilea cafas, destinat femeilor, era construit probabil ulterior.

Din capela grecilor situată pe str. Tribunei provin patru icoane împărătești, ulterior relocate la Biserica Companiștilor Greci, care se păstrează azi în altarul Catedralei Mitropolitane din Sibiu.³¹ Cele patru icoane împărătești, reprezentând Maica Domnului „Eleusa”, Mântuitorul, Sf. Ioan Botezătorul și Sf. Atanasie cel Mare, au fost pictate pe lemn, ferecate în argint și împodobite cu pietre scumpe. Icoana împărătească Sf. Atanasie cel Mare a fost realizat de către „Nikolaus Stamon din țara Albaniei.”³²

După demolarea bisericii, în cursul lunilor iulie și august, anul 1902, a apărut un anunț în *Telegraful Român* de mai multe ori, privind vânzarea unor obiecte de mobilier: amvonul, cafasurile, strane. Anunțul suna astfel: „De vânzare se află la inspectoratul realităților arhidieceșane ambele podișoare din biserica acum demolată a parohiei central din Sibiu-cetate, amvonul, precum și mai multe strane și obiecte, cari s-au scos din ea. Cei-ce doresc a le cumpăra să se adreseze dlui Pantaleon Lucața.”³³

Ana Grama într-un articol în care valorifică surse arhivistice oferă o incursiune interesantă în destinul mobilierului liturgic, după demolarea bisericii și în cererile provenite din partea mai multor biserici pentru achiziționarea unor piese. Într-o scrisoare de Elie Miron

²⁸ Răzvan Pop. “Un repertoriu al monumentelor dispărute, construite în perioada habsburgică și a Imperiului Austro-Ungar,” *Brukenthal Acta Musei* II, nr.1 (2007): 244.

²⁹ Toma, “Aspecte inedite...,” 7.

³⁰ Nestor Camariano. “L’organisation et l’activité culturelle, de la compagnie des marchands grecs de Sibiu,” *Balkanica* VI (1943): 15.

³¹ Paul Bruszanowski, *Pagini din istoria bisericească a Sibiului medieval* (Cluj Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007).

³² Visarion Rășinăreanu. “Tradiție și continuitate - vechea bisericuță a grecilor din Sibiu,” *Telegraful Român*, nr. 17-20 (2006): 2.

³³ Boicu, “Ca o cenușotecă modestă...,” 55.

Cristea adresată inspectorului „realităților archidieceșane”, P. Lucuță cere parcurgerea pașilor lipsă pentru a putea scoate la vânzare mai multe obiecte din biserica demolată. E.M. Cristea enumeră aceste piese, printre care se numără și amvonul, de aici aflăm că acesta era ornamentat cu ochiul atotvăzător și porumbelul.³⁴

Pe data de 14 iunie 1902 Consistoriul archidieceșan înștiințează Oficiul Parohial din Gura Râului despre faptul că s-a decis vânzarea iconostasului bisericii la prețul de 1000 de coroane, nu include însă icoanele împărătești, care reprezintă o valoare mai mare. În anul 1907 parohul din Gura Râului, Ioan Manta într-o scrisoare adresată consistoriului solicită și cele patru icoane împărătești, argumentând prin faptul că fără aceste piese iconostasul relocat la biserică nu are un aspect unitar. Piese mai bune din cele două cafasuri au fost vândute parohiei Mag, pentru a realiza un singur foișor din acestea.³⁵ În urma modificărilor realizate, din vechea structură pot fi identificate doar cele două coloane cu capiteli corintice.³⁶

În ceea ce privește mobilierul liturgic din biserica Companiștilor Greci din Sibiu, acesta reflectă atât la nivelul funcționalității, cât și la nivelul ornamentației identitatea confesională ortodoxă al acestei comunități. Apartenența etnică se reflectă în inscripția situată deasupra ușilor împărătești ale iconostasului, în limba greacă. Cât și în apelarea la pictori balcanici, precum „Nikolaus Stamon din țara Albaniei”, care a realizat una dintre icoanele împărătești. În contrast cu biserica evanghelică din Turnișor unde domină elemente de mobilier liturgic pictate, prosperitatea economică a grecilor se reflectă în piesele bogat ornamentate și poleite, în cele patru icoane împărătești ferecate în argint și împodobite cu pietre prețioase. Asemenea amenajării bisericii din Turnișor observăm pătrunderea și adaptarea influențelor artei apusene atât la nivelul ornamentației sculptate, cât și în cazul picturii.

Legat de bisericile grecilor din Sibiu trebuie să amintim și Biserica „Buna Vestire” (numită și Biserica „din Groapă”) din cartierul Iosefin, deoarece acesta a fost zidită între anii 1788-1789 de către Stana, văduva negustorului Hagi Petru Luca, membru al Companiei grecești din Sibiu. Edificiul de cult a fost afectat de către cutremurul din 26 octombrie 1802 și a fost refăcută de către ginerele Stanei, Hagi Constantin Pop, fiind de asemenea membru în compania grecească.³⁷ Dintre piesele de amenajare interioară a bisericii, pe lângă iconostas și amvon, trebuie să amintim și cele trei tablouri votive care ornamează balustrada cafasului.³⁸ Cele trei portrete îl reprezintă pe ctitori, Stana Hagi Petru Luca, Hagi Constantin Pop și soția lui, Păuna Hagi Constantin. Aceste tablouri pot fi atribuite pictorului Franz Neuhauser cel Tânăr.³⁹

Conexiuni artistice

Putem identifica doi pictori sibieni, Johann Krempels și Franz Neuhauser cel Tânăr, care au lucrat pentru ambele comunități migrante. Cei doi pictori au contribuit de asemenea la înzestrarea mai multor biserici din zona Sibiului în ceea ce privește mobilierul liturgic, dar și la decorarea interioară a palatului Brukenthal.

Pictorul Johann Krempels în anul 1786 a fost membru în loja de francmasoni Sf. Andrei din Sibiu. Din actele de stare civilă reiese faptul că s-a căsătorit în anul 1782, rămas văduv se recăsătorește în 1792.⁴⁰ Martin Hochmeister în ghidul orașului Sibiu din anul 1790, la pictori îl notează și pe Johann Krempels cu adresa în Bürgergasse nr. 858.⁴¹ Krempels, după cum am

³⁴ Grama, „Destinul bunurilor bisericuței demolate...,” 89.

³⁵ Grama, „Destinul bunurilor bisericuței demolate...,” 92-93.

³⁶ Boicu, „Ca o cenușotcă modestă...,” 56.

³⁷ Boicu, „Ca o cenușotcă modestă...,” 52.

³⁸ Abrudan, „Contribuție la cunoașterea unei valoroase piese...,” 122.

³⁹ Abrudan, „Western portraits of founders...,” 321-339.

⁴⁰ Alexandru Avram. „Palatul Brukenthal. Decorația interioară,” *Revista Monumentelor Istorice* 67, nr. 1-2 (1998): 170.

⁴¹ Martin Hochmeister, *Sibiu - 1790 : primul ghid turistic din România*, trad. Victor Coroianu (Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2006), 112.

menționat, a pictat tribuna bisericii evanghelice din Turnișor și numele lui apare în consemnările privind cheltuielile de decorare interioară a bisericii grecilor din Sibiu, cu toate că nu știm care lucrări îi pot fi atribuite. Pe lângă pictura tribunei din Turnișor, Krempels, realizează altarul bisericii evanghelice din Hosman în anul 1804 reprezentând Răstignirea.⁴² La o comparație, observăm o asemănare evidentă între această reprezentare și panoul central înfățișând aceeași temă, al altarului din biserica evanghelică din Avrig, realizat la un an distanță în 1805.⁴³ Acesta din urmă probabil că a fost realizată tot de către pictorul Krempels.

Pe lângă comenzile executate pentru cele două comunități migrante, se poate stabili o conexiune între cei doi pictori și în ceea ce privește decorarea interioară a palatului Brukenthal. Johann Krempels în anul 1799 realizează o pictură decorativă după desenele lui Franz Neuhauser cel Tânăr în sala mare de la etajul al doilea al aripii transversale.⁴⁴

Franz Neuhauser cel Tânăr (1763-1836), fratele mai mare a pictorului Joseph Neuhauser, pe lângă activitatea artistică bogată cu caracter laic se remarcă și în ceea ce privește comenzile religioase. În anul 1801 finalizează pictura destinată altarului bisericii evanghelice din Sebeș. Iar pentru biserica Mănăstirii Ursulinelor din Sibiu realizează trei tablouri pentru altare. Printre comenzile religioase se numără și tablourile centrale realizate pentru altarele bisericilor evanghelice din Nocrich (județul Sibiu) și Bălcaciu (județul Alba). Cum am menționat anterior, biserica din Turnișor posedă un tablou realizat de către Neuhauser, iar cele trei portrete ale ctitorilor de pe cafasul bisericii „din Groapă” pot fi atribuite tot pictorului. Este important să menționăm faptul că pe lângă aceste două comunități migrante, Franz Neuhauser cel Tânăr a lucrat și pentru comunitatea armenească din Dumbrăveni. Pictorul a realizat două tablouri pentru altarul nord-estic (Viziunea Sfântului Antonie Eremitul) și sud-estic (Sfânta Ana) al bisericii romano-catolice din Dumbrăveni, fostă mănăstire mechtaristă.⁴⁵

Concluzii

Demolarea bisericii Comaniștilor Greci din Sibiu a afectat înțelegerea contextului architectural original a mobilierului liturgic și integritatea acestui ansamblu. Pe lângă mobilierul liturgic care a fost relocat, piesele care se păstrează doar fragmentar sau care au dispărut în totalitate reprezintă limite în privința reconstituirii. Cu toate acestea documentele de arhivă, fotografiile cât și fragmentele constituie un reper important în repertorierea mobilierului liturgic. Întâlnim anumite limite în cercetarea mobilierului liturgic și în cazul bisericii evanghelice din Turnișor, precum înlocuirea unor piese, ca orga, dar și informațiile lipsă privind identitatea unor meșteri și artiști. Pe de altă parte Inventarul Neicov din anul 1967 oferă a privire sistematică asupra acestui patrimoniu.

În concluzie acest studiu abordează mobilierul liturgic din zona Sibiului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea dintr-o perspectivă mai puțin explorată, cea a comunităților migrante. Repertorierea pieselor de mobilier liturgic din bisericile landlerilor și grecilor, analiza acestora ca expresie a identității confesionale, precum și evidențierea unor artiști activi în ambele medii oferă o incursiune în acest patrimoniu ecleziastic. Astfel, cu toate că landlerii și grecii se deosebesc prin raportul diferit față de curtea vieneză, importanța acordată afirmării și conservării identității confesionale constituie un punct comun între ei. Conservarea identității confesionale implică păstrarea tradițiilor, însă cele două comunități manifestă o receptivitate față de influențele locale în ceea ce privește ornamentarea mobilierului liturgic, pe care le adaptează conform propriile cerințe. Studiul este o componentă importantă a unei cercetări mai ample a mobilierului liturgic din zona Sibiului în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și

⁴² Martin Rill și Georg Gerster, *Das Harbachtal, das Kaltbachtal und der Krautwinkel* (Erlenbach: Siebenbürgen Buch, 2024): 107.

⁴³ Fabini, *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen*, 196.

⁴⁴ Avram, „Palatul Brukenthal. Decorația interioară...,” 170.

⁴⁵ Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan. Vol. 2: Pictura* (Cluj-Napoca: Mega, 2005), 70-71.

începutul secolului al XIX-lea, întreprinse în cadrul studiilor doctorale, contribuind la crearea unei imagini de ansamblu asupra vieții religioase și a patrimoniului ecleziastic. În ceea ce privește direcțiile viitoare, cercetarea se poate extinde asupra altor biserici ale landlerilor din zona Sibiului precum cele din localitățile Apoldu de Sus sau Cristian și asupra bisericilor grecilor din Transilvania, în vederea unor studii comparative.

BIBLIOGRAPHY:

1. Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A., Fond parohia Turnișor, dos. 400/271-203, „Contract pentru orgă”, 1800.
2. Arhiva Centrală a Bisericii Evanghelice C.A., Inventarul comunității bisericești Ev. C.A. din Turnișor, 1967.
3. Abrudan, Ioan Ovidiu. “Contribuție la cunoașterea unei valoroase piese de artă liturgică - iconostasul Bisericii din Groapă.” *Revista Teologică*, nr. 2 (2012): 121-139.
4. Abrudan, Ioan Ovidiu. “Western portraits of founders from Hagi Constantin Pop’s Family, in the Church of the Josephine Suburbia.” *Brukenthal Acta Musei* VIII, nr. 2 (2013): 321-339.
5. Avram, Alexandru. “Palatul Brukenthal. Decorația interioară.” *Revista Monumentelor Istorice* 67, nr. 1-2 (1998): 160-176.
6. Barbalata, Oana. “Biserica grecească din Sibiu. Scurt istoric.” *Revista Arhivelor* LXI, nr. 1-2 (1999): 123-127.
7. Boicu, Dragoș. “Ca o cenușotcă modestă, în dosul edificiilor, cari o înconjoară - pe urmele Bisericii companiștilor greci din Sibiu.” *Revista Transilvania*, nr. 1 (2017): 50-59.
8. Brusanowski, Paul. *Pagini din istoria bisericească a Sibiului medieval*. Cluj Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2007.
9. Camariano, Nestor. “L’organisation et l’activité culturelle, de la compagnie des marchands grecs de Sibiu.” *Balkanica* VI (1943): 201-243.
10. Capesius, Roswith. *Pictura de mobilier la sașii transilvăneni*. Sibiu: Honterus, 2015.
11. Cârstea, Sebastian Dumitru. *Monografia bisericilor ortodoxe din Sibiu*. Sibiu: Agnos, 2008.
12. Derer, Hanna. *Sibiu : Arhitectura în epoca barocă*. București: Editura Universitară “Ion Mincu”, 2007.
13. Fabini, Hermann. *Die evangelische Kirche in Neppendorf - Turnișor : Kis-Torony(m), Villa Epponis (I)*. Sibiu: Monumenta, 2001.
14. Fabini, Hermann. *Atlas der siebenbürgisch-sächsischen Kirchenburgen und Dorfkirchen Band I*. Hermannstadt: Monumenta; Schiller, 2020.
15. Grama, Ana. “Destinul bunurilor bisericuței demolate din Sibiu-Cetate.” *Revista Teologică*, nr. 2 (2006): 87-98.
16. Hochmeister, Martin. *Sibiu - 1790 : primul ghid turistic din România*. Tradusă de Victor Coroianu. Cluj-Napoca: Casa Cărții de Știință, 2006.
17. Nägler, Thomas și Martin Rill. *Hermannstadt und das Alte Land*. München: Wort + Welt + Bild, 2002.
18. Păcurariu, Mircea. “Scurtă istorie a vieții bisericești a Sibiului până la începutul secolului al XX-lea.” *Revista Teologică*, nr. 2 (2006): 36-44.
19. Pop, Răzvan. “Un repertoriu al monumentelor dispărute, construite în perioada habsburgică și a Imperiului Austro-Ungar.” *Brukenthal Acta Musei* II, nr. 1 (2007): 230-255.
20. Rășinăreanu, Visarion. “Tradiție și continuitate - vechea bisericuță a grecilor din Sibiu.”

Telegraful Român, nr. 17-20 (2006).

21. Rill, Martin și Georg Gerster. *Das Harbachtal, das Kaltbachtal und der Krautwinkel*. Erlenbach: Siebenbürgen Buch, 2024.
22. Sabău, Nicolae. *Metamorfoze ale barocului transilvan. Vol. 2: Pictura*. Cluj-Napoca: Mega, 2005.
23. Ștefan, Camelia și Simona Malearov. *Ländleri printre sași*. Sibiu: Editura Astra Museum, 2014.
24. Toma, Ștefan. "Aspecte inedite referitoare la viața vechii comunități grecești din Sibiu." *Telegraful Român*, nr. 17-20 (2006).

Figura 1. Altar

Figura 2. Amvon

Figura 3. Capac cristelniță

Figura 4. Cutia milelor

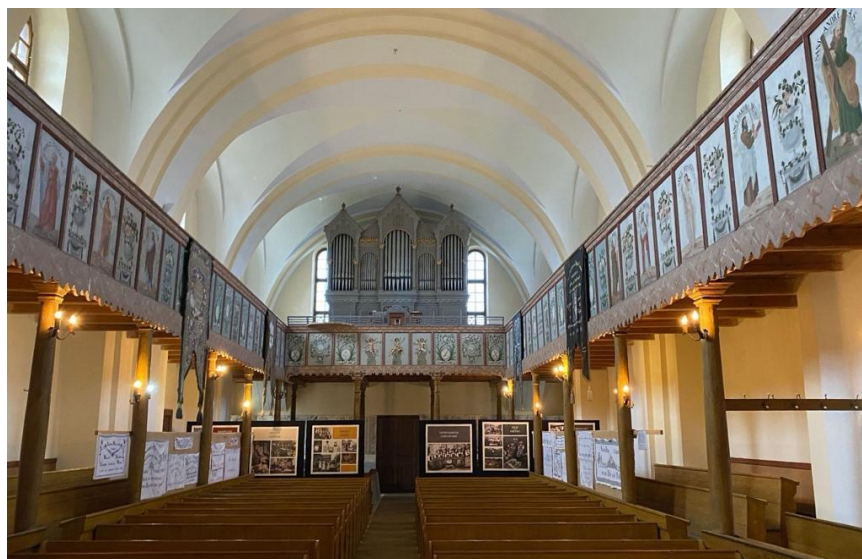

Figura 5. Tribuna

Figura 6. Tribuna (detaliu)

Figura 7. Iconostas

Figura 9. Medalionul de pe cafas

Figura 8. Tetrapod și suport de candelă

Listă anexe

Figura 1. Altar, Biserica evanghelică Turnișor

Figura 2. Amvon, Biserica evanghelică Turnișor

Figura 3. Capac cristelniță, Biserica evanghelică Turnișor

Figura 4. Cutia milelor, Biserica evanghelică Turnișor

Figura 5. Tribuna, Biserica evanghelică Turnișor

Figura 6. Tribuna (detaliu), Biserica evanghelică Turnișor

Figura 7. Iconostasul din biserica „Schimbarea la Față”, relocat la biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” din Gura Râului

Figura 8. Tetrapodul și suportul de candelă din biserica „Schimbarea la Față”, relocat la biserica „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril” din Gura Râului

Figura 9. Medalionul de pe cafasul bisericii „Schimbarea la Față”, astăzi la Centrul de Restaurare al Arhiepiscopiei Sibiului

ASPECTS REGARDING THE MEDIEVAL NOBLE FAMILIES FROM BIHOR. THE CASE OF THE NOBLES OF CHANAD

Traian Ostahie
PhD Student, University of Oradea

Abstract: We know from documents that this family was quite numerous with members who became notable over time: Belerig, his grandson Kelenus, became a ban, Kelenus's son Pancrațiu, his son Toma, became a count, and one of Toma's sons, Chanadinus.

Count Nicolae de Cenad is the son of Toma, the son of Pancrațiu, who belongs to an old and noble Chanad family. This Toma had several sons, among whom are the counts of Cenad, Nicolae and Chanadin (cantor of the chapter on June 27, 1303, lector of the chapter between October 18, 1306-1315, provost of the same chapter between 1318-1320, consecrated on January 16, 1323 bishop of Agria and on March 3, 1331 archbishop of Strigoniou).

Keywords: cathedral chapter, church, Bihor county, Cenad family, archbishop

Introducere

Secolul al XIV-lea alături de următorul este cunoscut în istoria regatului maghiar medieval drept epoca "*dinastiilor amestecate*". Această perioadă a fost dominată de patru monarhi importanți, iar rolul fiecăruia a fost bine reliefat de cercetarea istorică¹. În timpul guvernării regelui Ludovic I de Anjou (1342-1382) civilizația medievală a atins, și în statul maghiar, formele sale clasice, atât din punct de vedere socio-economic, cât și instituțional. Tradiționala expansiune în Balcani va pune regatul maghiar, odată cu sfârșitul secolului al XIV-lea, în contact direct cu turcii otomani, ale căror interese vizau aceeași regiune².

Deși conflictul dintre Bonifaciu al VIII-lea și regele Filip cel Frumos (1296-1303) a dat lovitură de grație conceptului de teocrație pontificală și, implicit, pretențiilor de suveranitate ale papității, el nu a aruncat totuși, imediat, Biserica în criză și, mai ales, nu a întrerupt procesul de centralizare a puterii, început în epoca anterioară³.

Dimpotrivă, acest proces continuat cu aceeași vigoare și în perioada de la Avignon a pontificatului, ceea ce a condus la transformarea instituției într-o veritabilă monarhie centralizată, comparabilă cu modelul etatist elaborat de principii laici (care s-au inspirat, cu certitudine din exemplul Bisericii). Este încă o dovadă că Biserica nu s-a putut sustrage acum mai puțin ca oricând "*spiritului epocii*". Desăvârșit în deceniile "*captivității*" avignoneze, fenomenul concentrării la vârf a puterilor în cadrul instituției ecleziastice a avut o serie întreagă de aspecte și urmări demne de serioase cercetări.

Primul aspect și, de departe, cel mai însemnat al acestui proces – specific și statului monarhic – îl constituie, în perioada de la Avignon, acumularea crescândă de către Biserică a unei mase enorme de bunuri funciare și fiscale. Fenomenul nu este nou. Autorizat chiar de dogma creștină, care recomandă întreținerea clerului de către comunitatea credincioșilor, el s-

¹ Pál Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, traducere din limba maghiară de Aurora Moga, ediție îngrijită de Adrian Andrei Rusu și Ioan Drăgan, Editura Mega, Cluj Napoca, p. 154.

² Alexandru-Florin Platon, *Renașterea ideii de stat, afirmarea principiului etatist și procesul de centralizare teritorială, instituțională și politică în Europa medievală (secolele XI-XV): trăsături generale și aspecte particulare*, în Alexandru – Florin Platon, Laurențiu Rădvan, Bogdan – Petru Maleon, *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V – XVI)*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 347.

³ Alexandru-Florin Platon, *Papalitatea în perioada de la Avignon și amplificarea procesului de centralizare a Bisericii (1305/1309-1378)*, în Alexandru – Florin Platon, Laurențiu Rădvan, Bogdan – Petru Maleon, *O istorie a Europei de Apus în Evul Mediu. De la Imperiul Roman târziu la marile descoperiri geografice (secolele V – XVI)*, Editura Polirom, Iași, 2010, p. 431.

a definit încă din secolele IX-X (prin constituirea așa-zisului sistem benefic al Bisericii), fiind confirmat prin *"reforma gregoriană"* și stimulat să se amplifice în veacurile XIV-XV, ca urmare a nenumăratelor calamități și a climatului general de nesiguranță din această perioadă⁴. Dacă această acumulare de resurse financiare și fiscale – cu implicațiile sale inevitabile în planul mentalităților, adică al asumării de către oamenii Bisericii a unor noi valori, noțiuni și practici, precum profitul și dobânda – nu constituiau, în secolul al XIV-lea, un aspect inedit al evoluției instituției eclesiastice, nouă, în schimb, era ipostaza pe care a împrumutat-o acest proces în intervalul de care de ocupăm. Spre deosebire de epoca anterioară, când majoritatea donațiilor intraseră în patrimoniul episcopatelor și al parohiilor locale, acum, toate veniturile Bisericii luau drumul Curiei romane. Pentru a-și susține suita somptuoasă și campaniile din Italia, care urmăreau recuperarea *"Patrimoniului Sfântului Petru"*, pe cale de a fi pierdut din cauza strămutării în Avignon, suveranul pontif a instituit un sistem general de impozite asupra întregului cler european, de natură să procure papalității venituri substanțiale⁵.

Astfel papalitatea a introdus un control direct asupra tuturor *"beneficiilor"* (funcțiilor) eclesiastice, indiferent de mărimea și calitatea acestora, fie că erau arhiepiscopii, episcopii sau parohii locale. Această măsură avea implicații profunde, întrucât rezerva Curiei papale nu numai veniturile acestor beneficii (integral, în caz de vacanță, parțial, în rest), dar și dreptul de a-i numi pe posesorii lor (tot în schimbul unei taxe). Această practică a degenerat foarte repede într-un veritabil trafic de posturi ce nu mai ținea cont de calitatea persoanelor desemnate să ocupe demnitățile eclesiastice, lucru ce a provocat apariția a două manifestări complementare, nu mai puțin dăunătoare din punct de vedere moral: cumulul și absenteismul, cu atât mai grave cu cât cei care le comiteau își neglijeau și îndatoririle religioase. Celor două măsuri cu caracter fiscal li s-a adăugat încă una care stipula plata de către beneficiarul oricărei funcții eclesiastice a venitului din primul an (annatus) al funcției respective⁶.

Membrii familiei de Cenad în documente

Cunoaștem din documente că acest neam era destul de numeros cu membrii care s-au făcut remarcați de-a lungul timpului: Belerig, nepotul acestuia Kelenus, ajuns ban, fiul lui Kelenus, Pancrațiu, fiul acestuia, Toma, ajuns comite, iar unul din fiii lui Toma, Chanadinus. Comitele Nicolae de Cenad este fiul lui Toma, fiul lui Pancrațiu, ce aparține unei familii vechi și nobiliare Chanad⁷. Acest Toma a avut mai mulți fii printre care se numără comitele de Cenad, Nicolae și Chanadin (cantor al capitlului în 27 iunie 1303, lector al capitlului între 18 octombrie 1306-1315, prepozit al aceleiaș capitlu între 1318-1320, sfințit în 16 ianuarie 1323 episcop de Agria și în 3 martie 1331 arhiepiscop la Strigoniu).

Apare menționat pentru prima dată, în calitate de prepozit, într-un document emis, în 3 decembrie 1294, de capitlu, prin care s-a transcris un document mai vechi aparținând comitelui Toma, fiul lui Pancrațiu, din neamul Chanad, referitor la deținerea dreptului de vamă de la Birtin⁸.

Timp de trei ani, din 1315 până în 1318 demnitatea de prepozit a fost vacantă. Socotelile de dijmă ale lui Rufin de Civinio⁹, trimisul papei Ioan al XXII-lea, menționează că Chanadin a

⁴ *Ibidem*, p. 432.

⁵ *Ibidem*, p. 433.

⁶ *Ibidem*, p. 434.

⁷ *Documente privind Istoria României, veacul XIV, seria C. Transilvania, vol. I (1301-1320)*, Mihail Roller, redactor responsabil, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1953, pp. 15-18, pp. 21-23, p. 253, pp. 261-262, pp. 264-267, pp. 274-277, pp. 327-329, p. 407, p. 414, p. 419, pp. 438-439. (în continuare vom cita *DIR, sec. XIV, vol. I*).

⁸ *Documente privind Istoria României, veacul XIII, vol. II (1251-1300)*, Mihail Roller, redactor responsabil, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952, p. 457. (în continuare vom cita *DIR, sec. XIII, vol. II*).

⁹ Între anii 1281-1286 a activat pentru prima dată în Ungaria, un perceptor papal de impozite, în persoana lui Gerardo da Modena. Succesul său a fost limitat. În timpul lui Carol primii percepatori au sosit odată cu cardinalul Gentile, în anul 1308. Începând cu 1317, Rufinus de Civinio, arhidiacon de Tolna, a fost însărcinat să încaseze partea restantă a întreținerii (*procuratio*), ce i se cuvenea lui Gentile, precum și venitul anual al scaunelor episcopale vacante. Este semnificativă modestia

plătit, pentru a putea ocupa locul vacant de prepozit, suma de 25 de mărci argint fin. Importanța acestui prepozit a fost subliniată și de faptul că a ocupat funcțiile de comite regal, notar și secretarul capelei regale. Va ocupa această demnitate până în 1320.

Despre Chanadin, istoriografia reține că este fiul comitelui de Bihor, Toma, fiul lui Pangrațiu din neamul Cenad. Acesta s-a născut în jurul anilor 1280, fiind al doilea fiu al comitelui Toma, din cei patru: Lorincz, Chanadin, Nicolae și Toma¹⁰. Însă informațiile istoricului Bunyitay nu sunt complete. Chanadin a avut și o soră, care s-a căsătorit cu un anume Mihail. Documentul care susține această afirmație este o scrisoare emisă de capitlul catedral la care este atașată, prin atârănare pecetea instituției, în 24 mai 1321. Din documentul menționat, mai aflăm că a avut, din partea surorii și un nepot, pe nume Ștefan, fiul lui Mihail¹¹.

Aparținând unei familii vechi și nobiliare¹², traiectul lui Chanadin a fost unul mai facil. Afirmăm acest lucru deoarece documentele îl surprind încă din anul 1295 (moment în care avea 15 ani!) printre columnarii capitlului, acesta ocupând demnitatea de canonic cantor. În această calitate, documentele îl surprind de două ori. Mai târziu, în anul 1306, documentele îl menționează în calitate de canonic lector. Va ocupa această demnitate până în anul 1315. Există unele păreri care susțin că între 1295 și 1306, perioada în care Chanadin nu a fost menționat în nici un document al capitlului, acesta să fi urmat cursurile Universității din Padova, pentru a se specializa în drept canonic¹³. Această afirmație nu este adevărată, deoarece Chanadin apare menționat în acel arc de timp. Facem referire la documentul emis de capitlu, în ziua de 27 iunie 1303, pentru confirmarea unui lăsamânt testamentar al comitelui Hunt, fiul lui Felician de Mathey¹⁴. Aici Chanadin apare menționat având calitatea de canonic cantor. Nu contestăm lipsa lui din capitlu plecat pentru a studia, cât timp el, va fi numit mai târziu doctor în drept bisericesc. Credem doar că am adus o completare la ceea ce se știa atunci.

Deși documentele afirmă că lui Iacob i s-a poruncit să plătească pentru „...cantoria Waradiensis...”, în ziua de 6 octombrie 1318, suma de patru mărci de argint bun, adică jumătate din valoarea menționată (opt mărci de argint bun), vedem că prepozitul Chanadin plătește pentru acesta jumătatea sumei menționate, în ziua de 2 februarie 1319¹⁵. Mandatul său, din motive pe care încă nu le cunoaștem, este unul scurt. Anul următor, în 1319, documentele vor pomeni un alt canonic cantor.

*Socotelile de dijmă ale lui Rufin de Civinio*¹⁶ ne spun următoarele: în ziua de 6 octombrie 1318 Iacob preia demnitatea de canonic cantor (sau cel puțin este prima atestare documentară a lui în calitate de cantor), pe care știm că a acumulat-o cu cea de custode. Patru luni mai târziu, în 2 februarie 1319 prepozitul Chanadin plătește pentru respectiva demnitate strângătorului Rufin de Civinio suma de patru mărci ce prețuiesc 16 florini de aur (moment care ar fi practic data de la care Iacob și-ar fi intrat în drepturi depline de cantor). Conform

posibilităților existente, prin faptul că, în timpul șederii sale de trei ani, a reușit să adune 2.967 de florini (moneda de aur care a dat numele tradițional al monedei maghiare, în uz și astăzi: „forintul”), din care 1.744 s-au cheltuit cu propria lui întreținere. Mai mare succes a avut următoarea colectare de impozite, care a început în 1332 și a durat șase ani. Subiectul ei a fost obișnuita zeciuială papală, adică a zecea parte a venitului anual al fiecărui venit bisericesc. Regele a consimțit la acțiune, cu condiția ca o treime din încasări să-i revină. Perceptorii au cutreierat întregul regat, de două ori pe an, până în 1337, încasând fără milă, zeciuiala de la fiecare cleric. Rezultatul activității lor a fost trecut într-un registru contabil care conținea recensământul beneficiilor repartizat pe dieceze și, în cadrul acestora, pe arhidiaconate. Cu toate că și mai târziu, pe vremea lui Ludovic cel Mare, au umblat pe aici perceptorii papali (1350-1354, 1373-1375), aceasta este singura însemnare de un asemenea gen care s-a păstrat și este un izvor de o valoare neprețuită pentru cercetarea epocii, cf. Pal Engel, *Regatul Sfântului Ștefan*, p. 172.

¹⁰ Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története*, vol. II, pp. 36-38.

¹¹ *Documente privind Istoria României, veacul XIV, seria C. Transilvania, vol. II (1321-1330)*, Mihail Roller, redactor responsabil, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1953, pp. 10-11 (în continuare vom cita *DIR, sec. XIV, vol. II*)

¹² *DIR, sec. XIV, vol. I*, pp. 15-18, pp. 21-23, p. 253, pp. 261-262, pp. 264-267, pp. 274-277, pp. 327-329, p. 407, p. 414, p. 419, pp. 438-439.

¹³ Bunyitay Vincze, *A váradi püspökség története*, vol. II, p. 38.

¹⁴ *DIR, sec. XIV, vol. I*, pp. 29-30.

¹⁵ *DIR, sec. XIV, vol. I*, pp. 262-263.

¹⁶ Rufin de Civinio intră în regatul maghiar în 22 octombrie 1317, în Zamber din dieceza de Zagreb și rămâne în Ungaria până în 12 martie 1320, cf. *DIR, sec. XIV, I*, p. 260.

documentului mai sus analizat, vedem că în 3 iunie 1319, adică la patru luni distanță de momentul în care Chanadin plătește pentru Iacob să fie și cantor, pe lângă custode (2 februarie 1319), apare Andrei, pe funcția de cantor (3 iunie 1319).

Mergând mai departe cu analiza documentelor, vedem că în următoarea mențiune documentară prepozitul Chanadin primește moșia Galoșpetreu ca danie din partea nepotului Ștefan, fiul surorii sale¹⁷. Din același document aflăm că prepozitul Chanadin era și capelan papal, secretar regal și comitele capelei regale. Se poate constata că era bine privit la curtea regală și înconjurat de multă încredere din partea regelui.

Mai multe informații despre Chanadin le aflăm dintr-un document trimis capitlului din Arad de către regele Carol Robert. În ziua de 13 iunie 1319¹⁸ Carol Robert poruncește capitlului din Arad să trimită un om de mărturie pe moșiile aflătoare în comitatul Arad, înapoiate lui Chanadin (acestea fiind o moștenire de familie), pentru ca acesta, împreună cu un om al regelui, să le hotărânicească hotarele și să chestioneze vecinii acestor moșii spre a putea finaliza procedura de punere în stăpânire a lor în posesia lui Chanadin. Aceste moșii sunt Pangraczfaya, Chenkewereme și Hodoș-Bodrog. Chanadin este numit în document, de către rege, prepozit al bisericii din Oradea, notarul, secretarul și comitele capelei regale¹⁹.

Trecut prin cele mai importante trepte ierarhice ale capitlului, Chanadin nu uită să se revanșeze față de acesta. În 1320 a întemeiat și a dotat pe socoteala sa, cinci altare în biserica catedrală din Oradea (în document nu se menționează în cinstea căror sfinți au fost ridicate), îngrijindu-se în plus, să rânduiască pe cheltuiala sa, șase canonici și un prepozit în biserica Sfintei Fecioare din cetate. Aceștia se vor constitui în capitlu colegiat mic al Sfintei Fecioare și vor funcționa pe lângă capitlu catedral. Prepozitul acestui capitlu colegiat, din oficiu, va trebui să fie mereu un canonic al capitlului mare catedral. Pentru acest lucru papa Ioan al XXII-lea va declara indulgență timp de 60 de zile pentru orice creștin va merge și se va închina în respectiva biserică sau la oricare biserică din Oradea, în fiecare an, de sărbătoarea hramului sau a sfințirii.

În 2 iulie 1320 papa Ioan al XXII-lea anunță oferirea de indulgențe tuturor acelor care vor vizita bisericile din Oradea, în special catedrala²⁰. Cu această ocazie, în documentul citat aici se mai afirmă că prepozitul din Oradea, Chanadin, a dotat biserica catedrală cu încă alte cinci altare, înzestrându-le pe fiecare cu venituri îndestulătoare. Din nefericire, documentul nu oferă lista altarelor înzestrate de prepozitul Chanadin. Putem doar afirma că începând din acest moment, catedrala a fost mai bogată în număr de altare cu încă alte cinci. Există totuși posibilitatea ca *Statutele* capitlului să ne vină în ajutor în efortul de descoperire în cinstea cui a ridicat Chanadin cel puțin trei din cele cinci altare. Statutele afirmă că acesta a ridicat și înzestrat un altar în cinstea Sfântului Dominic, situat în catedrală, sub clopotnița din dreapta, dinspre partea de vest. Al doilea altar ridicat și înzestrat este cel în cinstea Sfintei Ana, situat lângă altarul Sfintei Cruci. Al treilea altar ridicat este închinat Sfintei Elena și este situat în fața altarului închinat Sfântului Luca²¹.

Pentru anul 1334 *Socotelile* notează că preotul de strănă Blasiu a plătit pentru folosința altarului închinat Sfintei Ana suma de opt groși drept dijme pe anul al treilea²². Acest altar a

¹⁷ *DIR*, sec. XIV, II, pp. 10-11.

¹⁸ Sărbătoarea Sfintei Margareta. Capitlul din Arad răspunde prompt și două zile mai târziu îl asigură pe rege că toate s-au petrecut în bună rânduială și Chanadin, împreună cu frații lui, au intrat în posesia celor trei moșii, *DIR*, sec. XIV, vol. I, pp. 322-323. În urma primirii răspunsului din partea capitlului de Arad, regele emite scrisoarea privilegială prin care îl repune în drepturi pe Chanadin și pe frații lui, asupra moșiilor de familie, *DIR*, sec. XIV, vol. I, pp. 327-328. Lui Chanadin îi vor fi întărite și privilegiile obținute de la regii Ladislau al IV-lea și Bela al IV-lea, *DIR*, sec. XIV, vol. I, p. 336.

¹⁹ *DIR*, sec. XIV, vol. I, p. 322.

²⁰ *Ibidem*, pp. 362-363.

²¹ *Documenta Romaniae Historica*, sec. XIV, vol. XIV (1371-1375), volum întocmit de Aurel Răduțiu, Viorica Pervain, Susana Andea, Lidia Gross, Editura Academiei Române, București, 2002, p. 764. (în continuare vom cita *DRH*, sec. XIV, vol. XIV).

²² *Documente privind Istoria României, veacul XIV, seria C. Transilvania*, vol. II (1331-1340), Mihail Roller, redactor responsabil, Editura Academiei Republicii Populare Române, 1954, p. 86 (în continuare vom cita *DIR*, sec. XIV, vol. III).

fost ridicat și înzestrat de Chanadin și dacă Statutele afirmă corect, existența acestui altar este mai timpurie decât prima sa mențiune documentară²³.

În acest document este menționat preotul de strană Nicolae, slujitorul altarului închinat Sfântului Dominic din catedrala din Oradea, în calitate de om de mărturie în speța mai sus menționată. Acest altar, conform celor afirmate în Statute, este ridicat și înzestrat de Chanadin, fapt pentru care putem considera că a avut o existență mult mai timpurie decât prima sa mențiune documentară²⁴.

În data de 16 ianuarie 1323, la Timișoara, prepozitul Teofil de Strigoni, având permisiunea arhiepiscopului de Strigoni, întărește și-l sfințește pe Chanadin în scaunul episcopal de Agria. Tot în acest document Chanadin este numit doctor în drept bisericesc²⁵.

Având această calitate surprinsă de documente, aceea de doctor în dreptul ecleziastic, acordăm încredere părerii mai sus menționate, cum că în perioada în care Chanadin a lipsit din documente, a fost preocupat cu desăvârșirea studiilor universitare. Vedem din documentul citat că la evenimentul sfințirii au fost prezenți prepozitul Iacob din Conventul Praemonstratens din Oradea și episcopul de Oradea, Ivanka. Considerăm că prin acest gest, se confirmă buna înțelegere și colaborare pe care au avut-o în timpul în care Chanadin avea sarcini clericale la Oradea.

Din ce ne descoperă documentele observăm că Chanadin, în pofida statutului clerical, avea o oarecare preocupare spre achiziționarea de moșii. Astfel într-o scrisoare privilegială emisă de comitele Pavel, judele curții regale, în 28 mai 1338, îl vedem pe Chanadin implicat într-o pricină de împărțire a locurilor de sesie de pe moșia Tarcea, cu Grigore, fiul lui Laurențiu de Valea lui Mihai. Documentul ne descoperă și calitatea sa: arhiepiscop de Strigoni²⁶. Ceea ce putem constata este că Chanadin pare să fi atins apogeul carierei. De la statutul de membru al capitlului la ocuparea unuia dintre cele mai importante și, totodată, influente poziții în cadrul Bisericii din Regatul Maghiar medieval, aceea de arhiepiscop.

Astfel putem observa că Chanadin a deținut, de-a lungul timpului, mai multe demnități în cadrul capitlului catedral din Oradea, fiind pe rând cantor (1295-1306) și lector (1306-1313).

Din documentele cercetate, la momentul întronizării sale în calitatea de episcop de Agria, în 16 ianuarie 1323, nepotul său Grigore face o donație către episcopie, în numele său și al fraților lui. Acest tânăr fiu numit Grigore este nimeni altul decât viitorul canonic custode al capitlului. Grigore a dovedit o creștere și o educație înaltă, lucruri proprii doar marilor familii care au reușit să ofere educație și suport de toate felurile, printre care și cel material, spre reușita odraslelor lor.

Într-un document emis de capitlu în 11 iunie 1355 la rugămintea episcopului de Transilvania, Andrei, capitlul transcrie un privilegiu dat în 1 mai 1342²⁷. Un aspect important despre Grigore este că în acest document este numit „...*decretorum doctore...*”, fapt prin care noi înțelegem că este un studios al dreptului canonic, pe care l-a absolvit, ca și alți clerici despre care am vorbit, la Bologna²⁸.

În 27 februarie 1356 se prezintă alături de episcopul Dumitru și de Petru, arhidiaconul de Kuleșer în fața regelui cu rugămintea de a li se transcrie privilegiul regal dat de rege în 10 decembrie 1342 bisericii și capitlului din Oradea²⁹. În acest document custodele Grigore este

²³ DRH, sec. XIV, vol. XIV, p. 764.

²⁴ DRH, sec. XIV, vol. XIV, p. 764.

²⁵ DIR, sec. XIV, vol. II, p. 64.

²⁶ DIR, sec. XIV, vol. III, pp. 466-473.

²⁷ Ibidem, pp. 331-332.

²⁸ Această informație este confirmată de Andrei Veress. Conform acestuia custodele Grigore a studiat la Bologna dreptul canonic. În 16 octombrie 1356 acesta apare cu mențiunea *Gregorius custos Varadiensis decretorum doctor, capellanus regis Ludovici Hungariae*, cf. *Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae. Studentium (1221-1864)*, editionem curavit Dr. Andrei Veress, Academia Scientiarum Hungarica, Budapesta, 1941, p. 28 (în continuare vom cita *Matricula et Acta...*).

²⁹ *Documenta Romaniae Historica*, sec. XIV, vol. XI (1356-1360), sub redacția acad. Ștefan Pascu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981, pp. 9-11. (în continuare vom cita DRH, sec. XIV, vol. XI)

numit ”...*noster capellanus fidelis...*” fapt de pe urma căruia putem considera că era un cleric apreciat de curtea regală și dat fiind faptul că nu l-am mai întâlnit pe Grigore având această sarcină, considerăm că avem în vedere un apelativ prin care se arată prețuirea curții regale pentru Grigore, nu neapărat că acesta îndeplinea o sarcină la curte. Dat fiind faptul că Grigore îl însoțește în fața regelui pe episcop, credem că în conflictul dintre episcopul Dumitru și capitlu, ce va apărea imediat după acest moment, custodele Grigore s-a poziționat lângă episcop, în defavoarea capitolului.

Următoarea mențiune documentară a custodelui Grigore apare în 19 iunie 1356. În fața capitolului se prezintă Mihail de Obad cu rugămintea de a i se transcrie actul dat de același capitol în 8 noiembrie 1335 cu privire la schimbul unor moșii. Tot în acest an, mai exact în 17 octombrie, apare menționat ca fiind absolvent al doctoratului la universitatea din Bolonia. Conform aceleiași surse aflăm că a fost studentul eminentului profesor Giovanni Claderini.

Ipoteza noastră cum că Grigore era un apropiat al curții regale și un cleric apreciat de rege ni se confirmă. Următorul document, emis în 1357, și cules de responsabilii colecției de documente dintr-un manuscris din secolul al XIV-lea scoate în lumină tratativele regelui Ludovic cu Veneția petrecute în anul 1358. Tratativele la care i-a parte și canonicul custode Grigore sunt cele preliminare petrecute în anul 1357. Acesta face parte din solia regelui care duce la Padova tratativele de pace. Documentul afirmă următoarele: ”...*acest...custode, deși nu este solul de căpetenie (principalis ambaxiator), totuși...a fost sfetnic al domnului rege în aceste tratative...*”. Succesul acestor tratative se va răsfrânge și asupra custodelui Grigore. Acesta va fi prezent, în calitate de martor, la încheierea lui, în 18 februarie 1358.

Anul următor, 1359, Grigore apare o singură dată în documente, în calitate de canonic custode al capitolului din Oradea. În 7 ianuarie 1359 capitolul, la porunca regelui, adevărește hotărnicirea mai multor moșii³⁰. Această mențiune este ultima de care se bucură Grigore în calitate de custode. Spunem acest lucru deoarece va renunța la această demnitate pentru alta superioară. În documentul emis de regele Ludovic, în 2 iunie 1359, aflăm că acesta îi cere papei Inocențiu al VI-lea pentru capelanul său, Nicolae al lui Arnold, arhidiacon de Szabolcs, un canonicat și o prebendă, precum și demnitatea de canonic custode al capitolului din Oradea, vacantă prin numirea lui Grigore în calitate de episcop al Cenadului³¹. În aceeași zi, papa rezervă un canonicat și o prebendă în cadrul capitolului din Oradea, precum și demnitatea de canonic custode din cadrul aceluiași capitol³², semn că numirea lui Grigore în calitate de episcop al Cenadului era deja pe drumul spre înfăptuire.

În urma unui mandat de 17 ani în demnitatea de canonic custode al capitolului din Oradea (6 decembrie 1342-7 ianuarie 1359), clericul Grigore urcă în ierarhia ecleziastică, devenind episcop al Cenadului. Cazul lui Grigore, ca și cazul altor clerici care au slujit capitolul catedral din Oradea în diverse demnități, și care apoi au urcat în ierarhia ecleziastică, reprezintă o dovadă concretă a nivelului capitolului din Oradea, a prestigiului său și a importanței pe care această instituție clericală o avea în educarea clericilor spre a fi demni episcopi sau spre a îndeplini importante misiuni diplomatice, cum este și cazul de față a lui Grigore. Deși nu cunoaștem foarte multe despre acest cleric, considerăm că este potrivit să afirmăm că este cazul clasic de cleric care a fost preocupat de studiu, fiind *decretorum doctor*, conștient că accesarea studiilor îi pot aduce o carieră prosperă și lungă în diverse demnități superioare ecleziastice.

Mai mult decât atât, a reușit să-și atragă simpatia curții regale, lucru ce i-a adus numai foloase, fiind numit și ales în diverse solii, cum a fost și cea din 1357 pentru tratativele preliminare purtate în încheierea păcii cu Veneția. Faptul că această misiune nu a fost singura o dovedește documentul emis în 5 august 1359, referitor la câteva privilegii acordate de regele

³⁰ DRH, sec. XIV, vol. XI, p. 349.

³¹ Ibidem, p. 393.

³² Ibidem, p. 393.

Ludovic oraşului Trogir³³. În cuprinsul acestui document, se afirmă şi faptul că custodele Grigore a fost în respectivul oraş în urmă cu un an, şi a participat la formularea unei hotărâri emise de câmara regală privind darea respectivului oraş.

În ziua de 23 octombrie 1359 papa Inocenţiu al VI-lea îngăduie ca Grigore să fie consacrat episcop de orice episcop latin, care are harul episcopatului şi de care Cenadul, ca episcopie atârână³⁴. Până în 23 octombrie 1359, dar şi după acest moment, Grigore a fost prezent în documentele emise de curtea regală, aflându-se mereu în lista membrilor din eschatocol, unde figura ca *episcop ales şi confirmat*. Nu se va bucura prea mult timp în demnitatea de episcop al Cenadului deoarece vedem că în 1361, în lista demnitarilor regatului unui document emis de curte, în calitate de episcop al Cenadului figurează Dominic, nu Grigore³⁵.

În acest cadru îl integrăm şi pe Grigore, care dovedind o educaţie şi o creştere aleasă, reuşeşte să facă o carieră impresionantă în cadrul capitlului (custode între 6 decembrie 1342-7 ianuarie 1359), apoi episcop de Cenad, apropiat şi apreciat al curţii regale (a participat ca martor la încheierea tratatelor de pace între coroana maghiară şi Veneţia în 18 februarie 1358). Luând exemplul unchiului său, Chanadinus, fratele comitelui de Cenad, Nicolae (a dotat cinci altare în catedrala din Oradea), Grigore îşi pregăteşte deja viitoarea carieră în cadrul capitlului donând episcopiei moşia mai sus menţionată, şi prin acest gest, câştigând bunăvoinţa episcopului Ivanca, şi el un membru al unei alte mari familii.

Concluzii

Întregul secol este dominat de modul în care Sfântul Scaun decide să gestioneze beneficiile şi privilegiile eclesiastice. Mutarea sediului papal de la Roma, locul istoric şi tradiţional al papalităţii, în Franţa, în oraşul Avignon, a influenţat până la cele mai de jos niveluri întreaga creştinătate latină.

Datorită documentelor existente şi identificate, am reuşit să prezentăm o imagine cât se poate de completă a acestei familii şi implicarea ei direct sau indirectă în capitlul catedral latin de Oradea în secolul al XIV-lea cât şi a persoanelor, clerici sau laici, cu care s-au intersectat de-a lungul timpului, bucurându-se de privilegiile şi beneficiile pe care le-au avut de oferit.

Relevant de remarcat este şi faptul că preocuparea principală a acestei familii nu a fost una pur sau exclusiv spirituală. Majoritatea membrilor, clerici sau laici, care figurează în documente că au făcut parte într-un moment sau altul din cadrul componenţei capitlului sau a istoriei acestuia, sunt motivate de existenţa beneficiilor destul de consistente, chiar dacă, prin analiza noastră, facem referire la o singură familie cu care istoria capitlului catedral din Oradea s-a intersectat de-a lungul timpului.

Istoria capitlului catedral din Oradea în secolul al XIV-lea este marcată de prezenţa mai multor astfel de familii, care prin perseverenţă şi oportunitate, au reuşit să se integreze în structura lui şi, în final, să ajungă să-i conducă destinele. Ba mai mult, uneori, să ajungă să fie numite în alte demnităţi superioare capitlului, cum ar fi cea de episcop sau chiar arhiepiscop, cum a fost şi cazul lui Chanadin.

³³ *Ibidem*, p. 403.

³⁴ *Ibidem*, p. 428.

³⁵ *Documenta Romaniae Historica, sec. XIV, vol. XII (1361-1365)*, sub redacţia acad. Ştefan Pascu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1985, pp. 1-2. (În continuare vom cita *DRH, sec. XIV, vol. XII*).

BIBLIOGRAPHY:

1. *Documente privind istoria românilor, veacul XIII*, vol. II (1251–1300), seria C, Transilvania, **Mihai Roller**, redactor responsabil, editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1952.
2. *Documente privind istoria românilor, veacul XIV*, vol. II (1321–1330), seria C, Transilvania, **Mihai Roller**, redactor responsabil, editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1953.
3. *Documenta Romaniae Historica*, vol. X, (1351–1355), seria C, Transilvania, sub redacția academician **Ștefan Pascu**, editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1977.
4. *Documenta Romaniae Historica*, vol. XI, (1356–1360), seria C, Transilvania, sub redacția academician **Ștefan Pascu**, editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1981.
5. *Documenta Romaniae Historica*, vol. XII, (1361–1365), seria C, Transilvania, sub redacția academician **Ștefan Pascu**, editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1985.
6. *Documenta Romaniae Historica*, vol. XIV, (1371–1375), seria C, Transilvania, volum întocmit de **Viorica Pervain, Aurel Răduțiu, Andea Susana, Lidia Gross**, editura Academiei Române, București, 2002.
7. **Engel Pál**, *Regatul Sfântului Ștefan. Istoria Ungariei Medievale (895–1526)*, traducere din limba maghiară de Aurora Moga, ediție îngrijită de Rusu Adrian Andrei și Ioan Drăgan, Editura Mega, Cluj, 2006.
8. **Bunyitay Vincze**, *A váradi püspökség története, (Istoria episcopiei orădene)*, vol. I–III, Budapesta, 1883–1884.
9. **Idem**, *Adatok a XVI-ik század történetéhez, (Note referitoare la istoria secolului al XVI-lea)*, în *Történelmi Tár*, 1887, prima parte la p. 356–374, și a doua parte la p. 476–494.
10. **Idem**, *A váradi káptalan legrégibb státutumai, (Cele mai vechi statute ale Capitlului din Oradea)*, Oradea, 1886.

A HISTORICAL OVERVIEW OF ALBANIAN CINEMATOGRAPHY DURING THE COMMUNIST REGIME

Kujtim Zeka

PhD Candidate, Armed Forces Academy, Tirana Albania

Abstract: *In preparing this paper, I intend to focus on three main issues, which are, "the development of Albanian cinematography during the communist regime", "Albanian cinematography in relation to the communist ideological framework", and "the impact of the art of cinematography on Albanian society during the communist period". Among other things, in this paper, I aim to emphasize that the establishment and development of Albanian cinematography after the Second World War was a difficult challenge for the state and society. The lack of tradition, but also of genuine film production institutions in Albania, were quite difficult obstacles for our country to overcome in the post-Second World War period. I think that the need to have an institution that would continuously support the implementation of the ideology and platforms of the communist leadership was a strong impetus for the state's top leaders to plan the establishment and development of Albanian cinematography as soon as possible. It was vital for the communist regime to quickly and completely institutionalize and place Albanian art within a certain ideological framework.*

It is worth noting that during the communist regime, Albanian cinematography was unable to fully and critically address the low economic level of Albanian society, because this seriously questioned the continuity of economic policies and the implementation of the long-term plans of the communist state. Regardless of the ideological framework, many directors and screenwriters tried to push the boundaries of censorship, addressing very important topics that combatted official bureaucracy, informality, incompetence, arrogance, and legal violations by employees or managers of various state enterprises and institutions. Being a totalitarian regime characterized by constant paranoia, it considered it necessary at all times to use the "iron broom" to cleanse art from petty bourgeois influences, as well as to bring into the main focus of artistic works the new socialist life and the creation of a new progressive man who fights and works for the ideals of building socialism.

Keywords: *Albanian cinematography, communist regime, censorship, film works, ideology.*

Introduction

The need to establish an institution capable of continuously supporting communist ideology constituted a strong incentive for the communist regime to rapidly plan the establishment and development of Albanian cinematography. The objective was to ensure that every political platform promoted by the new authorities would appear credible, sustainable, and convincing to society. The establishment and development of Albanian cinematography after the liberation of the country represented a major challenge for the state. The absence of tradition, as well as the lack of genuine film production institutions in Albania, created considerable obstacles that were difficult to overcome during the post-war period. Everything had to begin from the very beginning, as Albania was not prepared in any aspect to pursue the rapid development of cinematography and the arts in general. It should be emphasized that in the post-war period, the Albanian population suffered from a high level of illiteracy.

Consequently, a significant portion of Albanian society found it difficult to understand the real message conveyed through cinematography, thus creating favorable conditions for ideological manipulation through film. The Albanian communist state wasted no time and undertook important steps by establishing, in 1952, the artistic film production enterprise known as *Kinostudio Shqipëria e Re* ("New Albania Film Studio"). It was vital for the communist regime to institutionalize Albanian art as quickly and comprehensively as possible

within a clearly defined ideological framework. From its earliest stages, Albanian art, like socialist art in general, served political ideology, but it was also unique due to Albania's extreme isolation compared to other Eastern Bloc countries. Albanian socialism portrayed the country as standing on the threshold of a new and glorious era, leading to several so-called "new" and "glorious" periods during Enver Hoxha's forty-year rule.

I. Albanian Cinematography During the Communist Regime

After 1945, the Albanian state devoted special attention to the development of cinematography, considering it a powerful instrument of propaganda for disseminating the new ideology. It also aimed to prevent the penetration of opposing ideologies and to partially fill the cultural and artistic vacuum created by Albania's gradual and complete isolation from global culture, art, and progress¹.

By 1961, following the rupture of relations with the Soviet Union, Enver Hoxha had become convinced that Albania was on the right path toward becoming the most isolated state in the world. His first action was to intensify the ideological campaign of "communist education," from which would emerge "a new person with new ideas, distinguished virtues, and high morality." In a 1965 speech, Hoxha declared writers and artists to be "educators of the masses"². During the 1950s and 1960s, Albanian cinema achieved its first significant results, particularly in the early 1960s when several feature and documentary films were produced. During the 1970s and 1980s, Albanian cinematography reached the peak of its development, characterized by artistic and infrastructural expansion and by the production of a considerable number of feature and documentary films.

The themes of the films produced by *Kinostudio Shqipëria e Re* varied widely, addressing social, political, wartime, monarchical, Renaissance, and historical subjects.

Albanian cinematography quickly transcended national borders and became well known even in distant China. In 1959, the Albanian feature film *Tana*, directed by Kristaq Dhamo, was dubbed by the Shanghai Dubbing Studio and attracted the attention of Chinese audiences as the first Albanian film translated into Chinese³. From 1959 until the cooling of Albanian-Chinese relations in 1978, nearly thirty Albanian films were dubbed into Chinese and screened before Chinese audiences. Of these films, thirteen focused on war themes, nine on social themes, three on police-related themes, and two on economic topics⁴.

At the height of China's Cultural Revolution, dubbed Albanian films were considered among the purest ideological products available to millions of Chinese moviegoers. The film *Triumph Over Death* (1967), directed by Gëzim Erebara and Piro Milkani, which depicted partisan resistance, continues to hold historical significance in China. It should also be stressed that during the communist regime Albanian cinematography was unable to critically address the shortcomings of the communist system or the low economic conditions experienced by Albanian society, particularly during the late 1980s. Such criticism would have undermined the credibility of the economic policies and long-term development plans of the communist state.

Despite the rigid ideological framework, many directors and screenwriters attempted to push the limits of censorship by courageously addressing important social issues such as bureaucracy, informality, incompetence, nepotism, and the abuse of power by officials and enterprise directors at the expense of ordinary citizens. Within this framework, many

¹ Abaz T.Hoxha, 100 years of cinema in Albanian lands, "Marin Barleti" publishing house, Tirana, 2002, p.28-29.

² Lorina Hoxha, "Creating art in Enver Hoxha's Albania", Kosovo 2.0, Kosovo: 26.07.2017.

³ Studies on Art 16/2015, Center for Albanological Studies, Institute of Cultural Anthropology and Art Studies, Tirana 2015, p.77.

⁴ Ibid, p.79.

educational films were produced that called for strengthening the family, enhancing the role of schools in educating younger generations, and promoting positive social values.

If one analyzes the relationship between Albanian cinematography and the communist state, it becomes clear that Albanian cinema was forced to “pay the tax of survival” in order to guarantee the continuity of its activity under the communist regime. This meant producing numerous films glorifying the war and the role of the Communist Party during the National Liberation War and the post-war reconstruction period. Films such as *Në Fillim të Verës* (*At the Beginning of Summer*), *Militanti* (*The Militant*), *Vendimi* (*The Decision*), and *Rrugicat që Kërkonin Diell* (*The Alleys Seeking the Sun*) glorified figures and aspects of Albanian resistance against fascist occupation.

By the mid and late 1980s, compared to the 1960s and 1970s, Albanian cinematography enjoyed somewhat greater creative freedom. During this period, Albanian Television, in cooperation with *Kinostudio Shqipëria e Re*, produced several high-quality films directly criticizing negative social phenomena affecting various social categories.

Films such as *Vetmi* (*Loneliness*), *Pas Fasadës* (*Behind the Facade*), *Telefoni i një Mëngjesi* (*A Morning Telephone Call*), *Jeta në Duart e Tjetrit* (*Life in Another's Hands*), *Edhe Kështu edhe Ashtu* (*Either Way*), *Rrethimi i Vogël* (*The Small Siege*), *Shkëlqimi i Përkohshëm* (*Temporary Glory*), *Njeriu i Mirë* (*The Good Man*), and *Treni Niset në Shtatë pa Pesë* (*The Train Leaves at Six Fifty-Five*) demonstrated that Albanian society faced numerous unresolved problems and that not everything functioned according to the moral norms and laws of the time. These efforts revealed that Albanian cinematography attempted to “breathe,” despite the severe limitations imposed upon it.

II. Albanian Cinematography Within the Communist Ideological Framework

The totalitarian regime sought to eliminate antagonisms between social customs and state rationalization in favor of the latter, while simultaneously introducing new educational and emancipatory formulas⁵. The problem became critical when the voices emerging from institutions of fanaticism sought political and cultural hegemony, attempting to resolve contemporary problems by returning to a past that people may never have truly desired⁶. In Nietzschean terms, the misery of fanaticism reflects the inability of certain individuals or social groups to accept the new challenges of society according to new paradigms and opportunities⁷. Through the establishment of cinematography, the communist regime aimed to initiate a process of cultivating new concepts, sensibilities, and mentalities, as well as “reclaiming the social terrain” and homogenizing culture. Cinematographic production played a major role in shaping moral consciousness and modifying thought according to the ideological platforms of the communist regime⁸. Control over Albanian feature films was extremely rigorous and passed through several filters before public screening. Many films were removed from circulation because some actors or directors involved in their production had been declared enemies or undesirable by the regime.

A document dated March 2, 1976, entitled “Information on the Removal of Several Films from Circulation,” discussed the banning of films such as *Triumph Over Death*, *The Early Years*, *The Trace*, and *Roar on the Coast*, because actress Edi Luarasi and director Kujtim Spahivogli, both involved in these productions, had been declared enemies of the regime⁹.

Art and cinematography were not perceived as avant-garde instruments of social emancipation, but rather as extensions of communist propaganda. Actors were carefully

⁵ Julian Bejko, *Cinema Society I, The Old Regime and the People's War*, Tirana: Edlora Publishing House, 2012, p.43.

⁶ Julian Bejko, *Cinema Society II, Reform-Duty-Conscience*, Tirana: Edlora Publishing House, 2013, p.15.

⁷ Ibid.

⁸ Ibid, p.26.

⁹ Beqir Meta, Afrim Krasniqi, Hasan Bello, *Communist Indoctrination through Culture, Literature and Art*, (Historical Documents) Volume III, (1974-1976), Institute of History, General Directorate of State Archives, EMAL Publications.

selected, creating stereotypes that remain difficult to dismantle even today¹⁰. Criticism directed at cinematic works was often extremely harsh. Despite the high-quality work of directors, screenwriters, and actors, artistic productions constantly faced the threat of ideological condemnation. The objective was to maintain continuous pressure in order to prevent ideological “mistakes” that could undermine the regime’s political line.

A paradoxical example is the film *Ndërgjegja (Conscience)*, directed by Hysen Hakani, which was criticized for failing to adequately portray the working class. Critics argued that Albanian cinema had not yet produced a truly valuable representation of workers’ lives and that filmmakers needed to address this thematic deficiency as quickly as possible¹¹.

Strict control also extended to the importation of foreign films. Archival documents from the 1945-1968 period reveal concerns that the leadership of the film industry had failed to adequately consider the political and ideological criteria required for foreign films. As a result, cinemas screened films deemed incompatible with socialist ideology, allegedly exerting harmful influences, particularly on youth¹². Censorship was severe and allowed filmmakers little room to expand creatively. Even more dangerous than censorship itself was self-censorship, through which authors mutilated and sterilized their own works. Art was stripped of creativity, while human beings were portrayed merely as laborers within socialism. Art was also used to punish intellectuals considered dangerous by the regime. The painter and architect Maks Velo, himself persecuted by the communist regime, argued that censorship appeared less visible in cinematography than in literature or painting because cinema was a collective product subject to constant supervision¹³.

Although it initially appeared that there was artistic freedom to produce films and theatrical works, the communist regime frequently demonstrated its brutality by banning productions and punishing directors, screenwriters, and actors. Being a totalitarian regime characterized by constant paranoia, it repeatedly used the “iron broom” to cleanse art of “petty-bourgeois influences” and to focus artistic production on socialist life and the creation of the “new socialist man.” A typical example of this brutality was the theatrical work *Njollat e Murrme (The Brown Stains)*, written by Minush Jero and directed by Mihal Luarasi. The condemnation of this work clearly illustrates the turbulence and repression imposed by the communist leadership against artistic expression. Despite ideological barriers, many directors and screenwriters courageously attempted to move beyond ideological confines by producing films that conveyed criticism of incompetence, extremism, arrogance, and bureaucratic abuse.

III. The Role of Cinematography in Albanian Society During the Communist Regime

The film production enterprise *Kinostudio Shqipëria e Re* depended entirely on the state and was therefore obligated to follow all directives, plans, and ideological projects issued by the ruling structures of the time. Its artistic activity could not be independent or based solely on the creative vision of directors and screenwriters. Although filmmakers enjoyed limited creative space, their productions still had to pass through multiple stages of political and ideological control before being screened. The directives given to filmmakers emphasized that their works had to promote the “revolutionization of life” and the development of society in harmony with the objectives of the communist regime. In cinematic works, the new socialist

¹⁰ Dr. Hasan Bello, "The Communist Regime Needed Mediocre Artists", The Minister's List and Secret Report, ABC NEWS.AL, Tirana: 19.10.2020, 15:48.

¹¹ Beqir Meta, Afrim Krasniqi, Hasan Bello, Communist Indoctrination through Culture, Literature and Art, (Historical Documents) Volume II, (1969-1973), Institute of History, General Directorate of State Archives, EMAL Publications.

¹² Beqir Meta, Afrim Krasniqi, Hasan Bello, Communist Indoctrination through Culture, Literature and Art, (Archival Documents) Volume I, (1945-1968), Institute of History, General Directorate of State Archives, EMAL Publications.

¹³ Ivana Dërvishi, Albanian artists analyze the consequences of censorship in the communist regime, Reporter.al, Tirana: 16.05.2019, 17:10.

reality had to be portrayed through strong tones of hope, optimism, and national development. The “new socialist man” became the central figure of cinematic production, while the communist system was presented as the savior of Albanian society.

Filmmakers were also expected to portray the past in the darkest possible manner. Every aspect of pre-communist history had to be diminished so that communist propaganda could achieve its intended effect. Albanian cinematography could neither independently determine the number of films to be produced nor freely select themes. Such decisions originated from the highest institutions responsible for art and culture.

Albanian cinematography left a lasting memory within Albanian society. Over decades, it fulfilled an artistic mission, but due to the political circumstances of the time, it simultaneously served the cultivation of communist ideology.

On the ideological level, Albanian cinematography worked intensively to portray the “overthrown classes” negatively, depicting them as traitors and anti-national elements. Films related to the National Liberation War presented the Balli Kombëtar and the Legality Movement as entirely anti-national organizations. For many years, Albanian audiences were influenced by these films, which shaped non-objective perceptions of important political, cultural, and military figures who had contributed significantly to national issues. Under political pressure, filmmakers highlighted only the negative aspects of these figures while ignoring their historical contributions. The period of King Zog’s monarchy was likewise portrayed as oppressive, backward, and inhumane. Films set during the monarchy emphasized poverty, bureaucracy, incompetence, cultural backwardness, lack of healthcare, agrarian problems, and blood feuds.

Despite ideological influences, Albanian cinematography nevertheless attempted to provide audiences with a relatively realistic depiction of daily life in Albanian society. Many films criticized social categories, particularly lower - and middle - level officials, thereby encouraging social awareness and criticism of bureaucratic abuse. Films such as *Dora e Ngrohtë* (*The Warm Hand*), *Duaje Emrin Tënd* (*Love Your Name*), *Të Mos Heshtësh* (*Do Not Remain Silent*), *Apasionata*, *Një Djalë dhe një Vajzë* (*A Boy and a Girl*), *Binarët* (*The Rails*), *Pas Fasadës* (*Behind the Facade*), *Edhe Kështu edhe Ashtu* (*Either Way*), *Zëvendësi i Grave* (*The Women’s Deputy*), and *Ëndrra për Karrige* (*Dream of a Chair*) were well received by audiences because they contained a spirit of criticism and addressed negative social phenomena requiring reflection and solutions.

These films were relatively distant from ideological slogans and propaganda. Albanian cinematography also produced numerous patriotic films that positively influenced the cultivation of national consciousness. In particular, films such as *Skënderbeu* (*Scanderbeg*), *Nëntori i Dytë* (*The Second November*), *Liri a Vdekje* (*Freedom or Death*), *Kush Vdes në Këmbë* (*Who Dies Standing*), *Mësonjëtorja* (*The School*), *Balada e Kurbin* (*The Ballad of Kurbin*), *Kohë e Largët* (*Distant Times*), *Flaka e Maleve* (*Flames of the Mountains*), and *Gjeneral Gramafoni* (*General Gramophone*) are considered important works that exerted a strong positive influence on patriotic education in Albanian society.

Conclusions

Albanian cinematography experienced a difficult coexistence with the communist regime, resulting in numerous ideological, conceptual, and artistic conflicts between filmmakers and the state institutions responsible for art and culture. Filmmakers made considerable efforts to promote authentic artistic values free from ideological excess, but this objective could not always be achieved because it was extremely difficult for artists to remain unaffected by the ideological pressures of the period. The harsh campaigns undertaken against artists during specific periods, especially following the Eleventh Song Festival in 1972, clearly

demonstrated the brutality of the communist regime toward artists who diverged from official ideological and political platforms.

Socialist realism in Albania did not function merely as a normative artistic method; rather, it possessed all the characteristics of a comprehensive ideological theory upon which artistic creativity depended. In theater especially, this theory became totalizing because it dominated dramatic writing, directing, acting, scenography, and every element of performance.

This theory relied upon a speculative understanding of reality that artists were expected to reproduce in an idealized manner¹⁴. Albanian films should not be viewed solely from an artistic perspective. They should also be accompanied by explanations concerning the context, purpose, and circumstances of their production. The positive and negative elements of Albanian films must be analyzed professionally and objectively. The past should be approached with transparency and objectivity, and the time has come for Albanian cinematography during the communist regime to be examined with the necessary critical distance and scholarly rigor.

Albanian audiences should select and preserve those cinematic works that contribute to the comprehensive development of society, cultural emancipation, professional and patriotic education, and the education of future generations.

BIBLIOGRAPHY:

1. Bejko, Julian. *Shoqëria e Kinemasë I: Regjimi i Vjetër dhe Lufta e Popullit*. Tirana: Edlora Publishing House, 2012.
2. Bejko, Julian. *Shoqëria e Kinemasë II: Reforma–Detyra–Ndërgjegja*. Tirana: Edlora Publishing House, 2013.
3. Hoxha, Abaz T. *100 Vjet Kinema në Trojet Shqiptare*. Tirana: Marin Barleti Publishing House, 2002.
4. Meta, Beqir, Afrim Krasniqi, and Hasan Bello. *Communist Indoctrination through Culture, Literature and Art (Historical Documents), Volume III (1974–1976)*. Tirana: Institute of History, General Directorate of State Archives, EMAL Publications.
5. Meta, Beqir, Afrim Krasniqi, and Hasan Bello. *Communist Indoctrination through Culture, Literature and Art (Historical Documents), Volume II (1969–1973)*. Tirana: Institute of History, General Directorate of State Archives, EMAL Publications.
6. Meta, Beqir, Afrim Krasniqi, and Hasan Bello. *Communist Indoctrination through Culture, Literature and Art (Archival Documents), Volume I (1945–1968)*. Tirana: Institute of History, General Directorate of State Archives, EMAL Publications.
7. *Studime për Artin 16/2015*. Tirana: Center for Albanological Studies, Institute of Cultural Anthropology and Art Studies, 2015.
8. Bello, Hasan. “The Communist Regime Needed Mediocre Artists.” *ABC News Albania*. Tirana, October 19, 2020.
9. Dervishi, Ivana. “Albanian Artists Analyze the Consequences of Censorship during the Communist Regime.” *Reporter.al*. Tirana, May 16, 2019.
10. Hoxha, Lorina. “Creating Art in Enver Hoxha’s Albania.” *Kosovo 2.0*. July 26, 2017.

¹⁴ Studies on Art 16/2015, Center for Albanological Studies, Institute of Cultural Anthropology and Art Studies, Tirana 2015, p.113.